

87407

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**XX. YÜZYILDA TOKAT'IN SOSYAL VE
KÜLTÜREL YAPISI**

(DOKTORA TEZİ)

Hazırlayan:
Yahya Mustafa KESKİN

Danışman:
Prof. Dr. Şaban KUZGUN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ
MALATYA 1999

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IX
KISALTMALAR	XI
KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR	XII
A- KAYNAKLAR	XII
B- ARAŞTIRMALAR	XVI
GİRİŞ	I

I.BÖLÜM (SOSYAL YAPI)

A- XV. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR TOKAT'IN NÜFUS YAPISI	21
B- 1927'DEN GÜNÜMÜZE KADAR TOKAT'TA NÜFUS ARTIŞI	45
C- DEMOGRAFİK YAPI	51
a- Nüfusun Yoğunluğu	52
b- Şehir ve Köy Nüfusu	54
c- Nüfusun Niteliği	59
ca- Cinsiyet Durumu	59
cb- Yaş Ortalaması	64
cc- Meslek Gruplarına Göre Nüfus	69
ç- Okuryazarlık Oranı	72

II.BÖLÜM (İKTİSADİ YAPI)

A- XV. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN CUMHURİYETİN İLANINA KADAR TOKAT'IN İKTİSADİ YAPISI	75
a- Tarım ve Hayvancılık	75
b- Sanayi ve Ticaret	83
B- CUMHURİYETİN İLANINDAN GÜNÜMÜZE KADAR TOKAT'IN İKTİSADİ YAPISI	89
a- Tarım	89
b- Hayvancılık	89
c- Sanayi	99
ç- Ticaret	107

d- El Sanatları	110
da- Hahırlık	111
db- Bakırcılık	111
dc- Yazmacılık	112

III.BÖLÜM (KÜLTÜREL YAPI)

A- EĞİTİM-ÖĞRETİM	114
a- Cumhuriyete Kadar Tokat'ın Eğitim-Öğretim Durumu	114
aa- Medreseler	114
ab- İbtidailer	117
ac- Rüşdiyeler	118
aç- İdadi Okulu	120
b- Cumhuriyetten Günümüze Kadar Tokat'ta Eğitim-Öğretim	121
ba- Örgün Eğitim	122
baa- Okul Öncesi Eğitim	122
bab- İlköğretim	123
bac- Ortaöğretim	129
bb- Çıraklık ve Yaygın Eğitim	131
bc- Yükseköğretim	133
bç- Okul Gruplarına ve Cinsiyete Göre Okullaşma Oranları	136
B- BASIN-YAYIN HAYATI	136
a- Gazete ve Dergiler	136
b- Radyo ve Televizyon Kuruluşları	138
C- KÜTÜPHANELER	138
a- Halk Kütüphaneleri	138
b- Çocuk Kütüphaneleri	140
Ç- DİĞER KÜLTÜR FAALİYETLERİ	141
a- Panayırılar, Festivaller ve Şenlikler	141
b- Tiyatro ve Sinema	142
c- Seyirlik Oyunları	144

IV.BÖYÜM (XX. YÜZYILDA TOKAT'TA DİNİ HAYAT)

A- DİNİ GRUPLAR	146
a- Müslümanlar	146
aa- Mezhepler	147
aaa- Sünniler	147
aab- Aleviler	150

ab- Tarikatlar	153
aba- Nakşiler	154
abb-Kâdirîler	155
abc- Rifaîler	156
abç- Diğerleri	157
ac- Cemaatler	157
aca- Süleymanîler	157
acb- Nureular	158
acc- Işıkçılar	159
acç- Mücadeleciler	159
b-Gayrimüslimler	159
ba- Hristiyanlar	160
baa- Ermeniler(Gregoryan, Katolik ve Protestan)	161
bab- Rum Ortodokslar	161
bb- Yahudiler	162
B- DİNİ YAPILAR	164
a- Camiler	164
aa- Garipler Camii	164
ab- Alaça Mescit	164
ac- Meydan Camii	164
aç- Hamza Bey Camii	165
ad-Behzad Camii	165
b- Zaviyeler	167
ba- Sümbül Baba Türbe ve Zaviyesi	167
bb- Halef Sultan Zaviyesi	167
bc- Şeyh Mekkun Zaviyesi	168
C- DİN EĞİTİMİ	168
a- Örgün Din Eğitimi	169
b- Yaygın Din Eğitimi	171

V.BÖLÜM (TOKAT'TA DİN KÜLTÜRÜ UNSURLARI)

A- ZİYARETLER	173
a- Ziyaret Olgusunun Tarihi, Dinî ve Kültürel Boyutları	175
b- Eski Türklerde Ziyaret İnanç ve Uygulamalarına Kaynak Olan Kültler	179
ba- Veli Kültü	179
bb- Yer-Su Kültü	180
bba- Dağ Kültü	180
bbb- Taş-Kaya Kültü	181
bbe- Ağaç ve Orman Kültü	183
bbç- Su Kültü	184
c- Ziyaret Yerlerinin Coğrafi Dağılımı	185

ca- Tokat Merkez İlçe	185
caa- Şeyh Şirvani	185
cab- Diken Baba	185
cac- Ahi Muhiddin Tekke ve Türbesi	186
caç- Acepsir Türbesi	186
cad- Nureddin Bin Sentemür Türbesi	187
cae- İshak-ı Zencani	187
caf- Ahi Paşa	188
cag- Ayakçı Baba	188
cah- Bülbüllük Tekkesi	189
cai- Sidik Tekkesi	189
caı- Siğil Tekkesi	189
caj- Kaplıca	189
cak- Hasan Baba	190
cal- Hamza Bey	190
cam- Rıfat Dede	191
can- Kat Ziyareti	191
cao- Bal Dede	192
caö- Ayak Bastı	193
cap- Ayır Ziyareti	193
cb- Almus İlçesi	194
cba- Kul himmet	194
cbb- Hubyar Baba	194
cbc- Hamza Abdal Tekkesi	195
cbç- Yalıncağ Tekkesi	195
cbd- Delikli Kaya	196
cbe- Pir Mehmet Tekkesi	196
cbf- İmam Gazi Tekkesi	196
cbg- Hacı Baba Tekkesi	196
cc- Artova İlçesi	197
cca- Tekke	197
ccb- Ahmet Danişmend	198
ccc- Gazi Baba Türbesi	198
cç- Başçiftlik İlçesi	199
cça- Kara Abdal Tekkesi	199
cçb- Sağır Kaya	199
cçe- Efendinin İzi	199
cd- Erbaa İlçesi	199
cda- Bun Dede	199
cdb- Dilsiz Tekke	200
cde- Şeyh Seyyid Bedrettin	200
cdç- Şamlı Evliya	200
cdd- Emir Şah Koçak	201
cde- Behrullah Efendi	201
cdf- Çanakçı Baba	202
cdg- Ali Osman Efendi	202
cdh- Teknetaş	202

edi- Ayak İzi	203
edi- Aydın Baba	203
edj- Keçeci Baba	203
edk- Keseğen Baba	204
edl- Revak Baba	204
edm- Seyyidi Kebir	205
edn- Çomaklı Baba	205
edo- Geydoğan Baba	206
edp- Er Baba	206
ee- Niksar İlçesi	207
eea- Melik Ahmet Gazi	207
eeb- Kulak Tekkesi	207
eec- Hüseyin Gazi Tekkesi	207
eeç- Dolası Tekkesi	208
eed- Laldız Tekkesi	208
eee- Gazi Bolat Baba	208
ef- Pazar İlçesi	209
efa- Şeyh Mahmut Tekkesi	209
efb- Tavukçu	210
efc- Dürdane Tekkesi	210
efç- Tekke	210
efd- Sıtma Pınarı	211
eg- Reşadiye İlçesi	211
ega- Şeyh Yakup	211
egb- Cimi Tekke	211
egc- Hasan Şeyh	212
egç- Nuri Can Baba	212
eh- Sulusaray İlçesi	212
eha- Ziyaret Tepesi	212
ehb- Seyyid Ömer Efendi	213
ehc- Sapoğul Tekkesi	213
ei- Turhal İlçesi	213
eia- Şeyh Hacı Mustafa Efendi(Kesikbaş)	213
eib- Ahi Yusuf Türbesi	214
eiç- Şeyh Mustafa Nurullah Efendi(Pisikçarpan)	215
eiç- İskender Baba	215
eid- Şeyh Şehabeddin Türbesi	215
eiç- Aziz Baba	216
eif- Erikli Tekke	217
eig- Mahmut Dede Türbesi	217
eih- Öksürük Tekkesi	217
ej- Yeşilyurt İlçesi	218
eja- Şehitlik	218
ejb- Çıkrık Evliya	218
ejc- Küçük Ve Büyük Evliya	218
ejç- Saner Taşı	219
ejd- Evliya	219

c1e- Kabak Abdal	219
c1f- Edne Hasan Tekkesi	220
cj- Zile İlçesi	220
cja- Muharrem Efendi	220
cjb-Örümcekli Dede	221
cjc- Şeyh İsmail Efendi	221
cjç- Davunlu Dede	221
cjd- Şeyh Ahmet Dede	222
cje- Çeltek Baba	222
cjf- Pir Musa Abdal Türbesi	223
ç- Ziyaret Yerlerinin Tipolojisi	224
ça- Morfolojik Bakımdan Ziyaret Yerleri	224
caa- Mezarlar	224
cab- Ağaçlar	226
cac- Taşlar	227
çaç- Su Kaynakları	228
çad- Dağ ve Tepeler	229
çb- Tarihi Perspektiften Ziyaret Yerleri	229
çe- Sosyolojik Açıdan Ziyaret Yerleri	230
çca- Nüfuz ve Cazibenin Boyutları Açısından Ziyaret Yerleri	230
çcb- Toplumsal Çevreleri İtibariyle Ziyaret Yerleri	231
çcc –Amaçlar ve Dilekler Bakımından Ziyaret Yerleri	231
ççç- Kudsiyetin Menşeleri Bakımından Ziyaret Yerleri	232
çcd- Ziyaret Adabı ve Menasiki İtibariyle Ziyaret Yerleri	233
çce- Cazibenin Artmasına Veya Eksilmesine Göre Ziyaret Yerleri	233
d- Fonksiyonel Açıdan Ziyaret Yerleri	234
e- Ziyaret Yerleri ile İlgili Efsane ve Menkıbelerin Belli Başlı Motifleri	236
f- Ziyaret Adap ve Usulleri	239
g- Ziyaretçiler	241
B- HALK İNANIŞLARI	245
a- Mevsim, Ay ve Günlerle İlgili Olanlar	246
b- Organlarla İlgili Olanlar	247
c- Çocuklarla İlgili Olanlar	247
ç- Muhtelif Konularla İlgili Olanlar	248
SONUÇ	250
EKLER (Harita-Fotoğraflar)	257
BİBLİYOGRAFYA	265

ÖNSÖZ

İlk çağlardan beri önemli bir stratejik konumda bulunan Tokat şehri, Türkler tarafından fethinden önce, Hititler, Asurlar, Frigler, Persler, Romalılar ve Bizanslılar dönemlerinde değişik din ve kültürlerle tanışmış, Malazgirt Muharebesi'nden günümüze kadar geçen sürede Türk-İslam kültürünün damgasını vurduğu bir coğrafi saha olmuştur.

Coğrafi bakımdan İç Anadolu ile Doğu Karadeniz bölgeleri arasındaki önemli bir geçit noktasında yer alan Tokat, sahip olduğu zengin tarihî ve kültürel bir mirasın yanı sıra, özellikle Cumhuriyet sonrasında sahne olduğu önemli sosyo-ekonomik ve kültürel gelişme ve değişimler, sanayileşme, nüfus artışı, şehirleşme ve göç gibi toplumsal olaylar ve faktörlerin dinî-sosyal ve kültürel yaşayışımız ile inanç, örf ve adetlerimiz üzerindeki karşılıklı etki ve tepkilerinin ve bunların sonucunda, dinî-sosyal ve kültürel hayatımızda kendini gösteren gelişme ve değişmelerin, objektif bir biçimde gözlenerek ortaya konulması gereken en tipik yörelerden birisini oluşturmaktadır. Günümüzde nüfusunun tamamını Müslümanların oluşturduğu Tokat şehrindeki dinî-sosyal ve kültürel hayatın biçimlenmesinde, mezhep farklılıkları ile bunların İslâmın inanç esaslarını anlama ve değişik şekilde yorumlamalarından kaynaklanan faktörlerin çok büyük tesirleri olduğu göze çarpmaktadır. İldeki dinî yaşam, kitap ve sünnetin kesin çizgilerle belirlediği “resmi din” anlayışından daha çok, oldukça sâde kuralları içeren ve kendisinden pratik faydaların beklendiği “halk dindarlığı” çerçevesinde şekillenmektedir.

İşte biz, “XX. Yüzyılda Tokat'ın Sosyal ve Kültürel Yapısı” adını taşıyan bu çalışmamızda, özellikle Cumhuriyet sonrasında sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmelere paralel olarak, ilin nüfus, iktisat ve kültürel yapısında (eğitim-öğretim ve basın-yayın durumları bağlamında) meydana gelen gelişme ve değişmeler ile, ildeki genel dinî yapı ve özellikle günümüzde yöredeki dinî-kültürel yapının önemli bir boyutunu oluşturan dinî amaçlı ziyaret inanç ve uygulamalar üzerinde duruldu.

Konunun seçimi, planı ve araştırma yönteminin belirlenmesi ve çalışılması esnasında karşılaşılan problemlerin çözümünde her türlü fikirlerinden istifade ettiğim değerli hocalarım, **Prof. Dr. Ünver GÜNAY**, **Prof. Dr. Salim CÖHCE** ve **Prof. Dr. Şaban KUZGUN** Bey'e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca, ildeki saha araştırması esnasında yardımlarını gördüğüm bütün yetkililere ve Tokat halkına teşekkür ederim.

Elazığ 1999

Yahya Mustafa Keskin
(9626)

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen madde
D. İ. E.	: Devlet İstatistik Enstitüsü
D. P. T.	: Devlet Planlama Teşkilatı
İ. A.	: İslam Ansiklopedisi
İ. A. V.	: İktisat Araştırmaları Vakfı
İ. Ü. E. F. T. D.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İ. Ü. İ. F. M.	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
K. K.	: Kaynak Kişi
M. E. B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	: neşreden
O. D. T. Ü.	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s.	: sahife
S. A. D.	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
Sos. Bil. Enst.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
T. D.	: Tahrir Defteri
T. D. K.	: Türk Dil Kurumu
T. F. A. Y.	: Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı
T. K. A. E.	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
T. O. E. M.	: Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası
T. T. K.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayını

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Araştırmamızın adı göz önüne alındığında, onun birbirinden farklı konuları kapsadığı ve dolayısıyla bu farklı konuların ancak değişik kaynak ve araştırmalardan faydalanmak suretiyle ortaya konulabileceği gerçeğiyle karşılaşmaktayız. Biz, bu yüzden, elimizden geldiğince araştırmamızın konularına göre çok çeşitli kaynak ve araştırma eserlerinden faydalanmaya çalıştık.

A- KAYNAKLAR

Tarihçiler, toplumların geçmişteki sosyal, iktisadi, kültürel hayatları hakkında inceleme yaparken, pek çok tarihi kaynak ve belgeye müracaat etmektedirler. Biz de bu metodu takip ederek, şehrin sosyal, kültürel ve iktisadi yapısını inceleme konusu yaparken (özellikle cumhuriyet öncesi dönem ile ilgili) birçok tarihi kaynağa müracaat ettik. Bunları şu şekilde verebiliriz

a-Arşiv Belgeleri

Arşiv belgeleri, Osmanlı toplumunun siyasi, ekonomik, iktisadi, sosyal ve kültürel yapısını incelemek isteyen araştırmacılar için birinci derece önemli belgelerdir. Tokat'a ait arşiv belgeleri üzerinde bazı araştırmacıların önemli çalışmaları vardır. Biz, ilin cumhuriyet öncesi sosyal ve kültürel yapısını ortaya koyarken (nüfus durumu ve iktisadi yapısını) değişik dönemlere ait olan ve farklı araştırmacılar tarafından okunmuş ve değerlendirilmiş olan bu çalışmalardan önemli ölçüde yararlandık. Bu arşiv belgelerini şu şekilde verebiliriz:

aa- Tahrir Defterleri

Bu defterler, Osmanlı Döneminde herhangi bir bölgelerin köy ve kasabalarındaki yetişkin erkek nüfus ve iktisadi durumlar gibi umumi tespitleri amaç edinen ve belli aralıklarla yapılan (genellikle otuz ya da kırk yıl aralıklarla) tahrirlerdir. İmparatorluk devirlerinin tahrir defterleri ve bunların ehemmiyeti

üzerinde Ömer Lütü Barkan'ın önemli bir çalışması¹ mevcuttur ki, bu çalışma, tahrir defterleri üzerinde çalışma yapacaklar için büyük önem arz etmektedir.

Tokat ilinin 1455, 1485, 1520, 1554 ve 1462 dönemlerine ait tahrir defterleri değişik araştırmacılar tarafından okunmuş ve değerlendirilmiştir. Örneğin, 1455, 1485 ve 1642 tahrirleri üzerinde Ö. Lütü Barkan,² yine 1455, 1485, 1520, 1554 ve 1574 tahrirleri üzerinde Ahmet Şimşirgil'in önemli çalışması vardır.³ Biz, bu tahrirlerden, cumhuriyet öncesi şehrin nüfus ve iktisadi yapısını incelerken önemli ölçüde yararlandık.

ab- Şer'iyye Sicilleri

Osmanlı'da Şer'i mahkemelerin tarih sırasıyla tuttukları kayıtlara bu ad verilmiştir. Bunlar, devletin bütün resmi yazışmalarını içerdiğinden, dönemlerindeki şehirlerin sosyal, kültürel ve iktisadi yapıları konularında da birinci el kaynak olma niteliği taşımaktadırlar. Tokat'ın 1771-1840 tarihleri arasındaki sicilleri üzerinde, Rıfat Özdemir'in "*Tokat Esnaf Teşkilatı*"⁴ adını taşıyan önemli bir çalışması mevcuttur. Özdemir, söz konusu eserinde 1771-1840 arasında Tokat'ta mevcut olan meslek erbapları ve bunların meslek grupları üzerinde durmaktadır. Biz, bu çalışmadan şehrin Cumhuriyet öncesindeki iktisadi yapısı hakkında bilgi verirken yararlandık.

b- Kitaplar

Araştırmamızda, arşiv belgelerinin yanında, konumuzla ilgisi olan yerli ve yabancı olmak üzere birçok kaynaktan yararlandık. Bunları, genel tarihler, salnameler, seyahatnameler ve istatistikler olarak sınıflandırıp tanıtabiliriz.

¹ Bkz. Ömer Lütü Barkan, "*Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri*" **İÜİFM II**, (1940), s.214-247

² Bkz. Ömer Lütü Barkan, "*Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*", **Türkiyat Mecmuası** (Cilt X'dan ayrı basım), İstanbul 1953, s.1-24

³ Bkz. Ahmet Şimşirgil, **Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990

⁴ Bkz. Rıfat Özdemir, "*Tokat Esnaf Teşkilatı*". **I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri Bildirileri**(13-17 Ekim 1986), Samsun 1988, s.397-427

ba- Genel Tarihler

Bu eserler, Selçuklular (sayıları çok sınırlı da olsalar) ve özellikle Osmanlı tarihinin en önemli kaynaklarını teşkil etmektedirler. Bu nedenle, giriş kısmında şehrin tarihi verilirken bu eserlerden önemli ölçüde faydalanılmıştır. Şehrin, beylikler ve Selçuklular dönemlerine ait tarihçesini verirken, Esterâbâdi'in *Bezm-u Rezm*⁵, Osman Turan'ın *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*⁶ *Selçuklular Zamanında Türkiye*⁷ ve yine aynı yazarın *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*⁸ ile, Ali Sevim ve Yaşar Yücel'in *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*⁹ gibi eserlerden, Osmanlı dönemine ait tarihçesini verirken de, *Tâcü't-Tevarih I-II*,¹⁰ *Netayicü'l-Vukûât I-II*¹¹ gibi eserlerin yanısıra daha pek çok eserden faydalanma şansı bulduk. Bu eserler bibliyografyada sunulmuştur.

bb- Salnameler

Bunlar, Osmanlı İmparatorluğunda XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren maarif, devlet ve vilayet salnameleri adı altında yayınlanan eserler olup, cumhuriyet sonrası il yıllıkları adı altında yayınlanmışlardır. Söz konusu eserler, dönemlerindeki vilayet ve kazaların idari, sosyal, kültürel, iktisadi ve dini durumları hakkında birinci el kaynak olarak önemli bilgiler sunmaktadırlar. Biz bunlardan *1287, 1293, 1301, 1308, 1321 ve 1325 Sivas Vilayet salnameleri* ile *1926 Devlet Salnamesi*'nden de ilin cumhuriyet öncesi nüfusu (özellikle nüfusun etnik ve dinî durumu), ve sosyal, kültürel ve iktisadi durumunu ele alırken azami ölçüde yararlanmaya gayret ettik. Ayrıca, *1316, 1317 ve 1319 Nezaret-i Maarif-i Umumiye Salnamelerinden* ilin cumhuriyet öncesi eğitim ve öğretim durumu hakkında bilgi verirken önemli ölçüde faydalandık. Cumhuriyet döneminde basılan *1967 ve 1973 Tokat İl yıllıklarından* da ilin sosyal, kültürel ve iktisadi yapısı hususlarında istifade etmeye çalıştık.

⁵ Bkz. Aziz Bin Erdeşir-i Esterâbâdi, *Bezm-u Rezm*, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990

⁶ Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1993

⁷ Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993

⁸ Bkz. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK. Yay., Ankara 1988

⁹ Bkz. Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, T.T.K Yay., Ankara 1989

¹⁰ Bkz. Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevarih I-II*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992

¹¹ Bkz. M.Nuri Efendi, *Netayicü'l-Vukûât I-II*, Ankara 1979

bc- Seyahatnameler

Seyahatnameler, seyyahların değişik zamanlarda gezip gördükleri bölgeler ile ilgili verdikleri önemli bilgileri içeren eserlerdir. Araştırma sahamız olan Tokat, XVI. yüzyılın ünlü Türk seyyahı *Evliya Çelebi'nin* ziyaretinden sonra, XVII., XVIII. ve özellikle XIX. yüzyıllarda pek çok batılı seyyah tarafından ziyaret edilmiştir. Bu seyyahların başında; *Polonyalı Simon*,¹² *V. Fontainer*,¹³ ve *J. Van Henry*¹⁴ gibi seyyahlar gelmektedir. Sözkonusu seyyahlar, o dönemlerde Tokat şehrinin tarihi, sosyal, kültürel ve iktisadi yapısı hususlarında önemli bilgiler sunmuşlardır. Ancak burada hemen şunu belirtelim ki, bu eserlerin çoğunda, özellikle şehrin gayrimüslim nüfusunun abartılı olarak verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu açıdan, sözkonusu eserlere ilmi ihtiyatla yaklaşmak durumunda kaldık. Seyahatnamelerinden faydalandığımız diğer batılı seyyahlar ve bunların eserleri bibliyografyada sunulmuştur.

bç- İstatistikler

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından değişik yıllarda hazırlanan İstatistik eserlerinden şehrin nüfus, iktisat ve eğitim-öğretim durumlarını Türkiye geneli ile de mukayese ederek ortaya koymaya çalıştık. Bu eserler şunlardır:

1. *Genel Nüfus Sayımları 1927, 1935, 1940, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985, 1990 ve 1997*
2. *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 1994-1995, 1996-1997*
3. *1927 Tarım İstatistikleri*
4. *Tarımsal Yapı ve Üretim, 1975, 1996*
5. *Türkiye İstatistik Yıllığı, 1950, 1997*

¹² Bkz. Polonyalı Simon. *Polonyalı Simon'un Seyahatnamesi(1608-1619)*, (nşr.H.D. Andreasyan), İstanbul 1964

¹³ V. Fontainer. *Voyages En Orient Entrepris Par Ordre du Gouvernement Français de L'anne 1821 a lanne 1829*, Paris 1829

¹⁴ J. Van Henry. *Travels İn The Little Know Parts Of Asia Minor I*, London 1870

c- Kaynak Kişiler

Çalışmamız esnasında yararlandığımız ve yukarıda önemlilerini saydığımız kaynakların yanında, araştırmamızın dördüncü bölümündeki ildeki dini hayat ve beşinci bölümünde ilin dinî-kültürel yapısının önemli bir boyunu oluşturan ziyaret yerleri ve bunlarla ilgili inanç ve uygulamalar hakkında bilgi verirken, söz konusu yerlerde yaptığımız doğrudan katılma ve dolaylı gözlemler esnasında buralarda karşılaştığımız kişilerin (kaynak kişilerin) verdiği bilgilerden de önemli ölçüde yararlanarak ildeki dinî amaçlı ziyaret olgusunu ortaya koymaya çalıştık. Bu kaynak kişiler, ilgili yerlerdeki dipnotlarda sunulmuştur.

B- ARAŞTIRMALAR

Çalışmamız esnasında müracaat ettiğimiz eserler içerisinde araştırma eserleri önemli bir yekün tutmaktadır. Bunların önemlilerinden bir kaç şunlardır:

Çalışmamızın birinci bölümünde şehrin Cumhuriyet öncesi nüfusunu verirken ilk müracaat ettiğimiz eser, Kemal Karpat'ın "*Otoman Popuilation (1830-1914) Demographic and Social Characteristics*" adlı eseridir. Karpat, İngilizce yazılmış eserinde, 1830-1914 tarihleri itibariyle Osmanlı devletinin nüfusunu dinî ve etnik yönden ele alıp incelemiştir. Eser, sahasında yazılmış araştırmalar arasında en ciddi eserlerden biridir. Biz bu eserden, cumhuriyet öncesi Tokat kazasındaki nüfus ve bu nüfusun etnik ve dinî yapısını ortaya koyarken önemli ölçüde faydalandık.

Çalışmamızda yararlandığımız araştırma eserlerden birisi de, XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız elçisi olarak görev yapan Vital Cunet'in "*La Turquie D'Asie*" adlı eseridir. Eserin dili Fransızcadır. Cunet, söz konusu eserinde, o dönemde Osmanlı İmparatorluğunun bütün vilayet, sancak ve kazalarının tarihi, sosyal ve kültürel yapıları hakkında bilgiler sunmaktadır. Biz, bu kaynağın birinci cildinden, şehrin cumhuriyet öncesi nüfusu, iktisadi yapısı ve eğitim durumu hakkında bilgi verirken faydalandık. Ancak burada şunu belirtelim ki, Cunet'in, özellikle şehrin nüfusu ile ilgili verdiği bilgiler, dönemin salnamelerindeki bilgiler uygunluk arzetmemektedir. Nitekim o, şehrin nüfusunu verirken, özellikle

gayrimüslim nüfusu yüksek göstermek gayreti içerisine girmiş, bununla yetinmediği gibi, şehrin Müslüman nüfusunu Sünnî ve Şîî diye ayırarak farklı birer nüfus gibi göstermeye çalışmıştır. Bu yüzden, söz konusu eser ilmi ihtiyatla değerlendirilmelidir.

İldeki ziyaret inanç ve uygulamalarına geçmeden önce, bu inanç ve uygulamalara büyük ölçüde kaynaklık ettiğine inandığımız eski Türklerdeki veli ve yer-su kültürünü ortaya koyarken, bu konuda önemli eser ve makalelere müracaat ettik.¹⁵ Sonuncu ve tezimizin asıl bölümünü oluşturan beşinci bölümde ildeki ziyaret inanç ve uygulamalarını incelerken, bu konuda ülkemizde yapılmış en ciddi araştırmalar olduğuna inandığımız eserlerden iki tanesini model olarak seçtik. Bu eserlerden birisi, merhum Hikmet Tanyu Bey'in "*Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*"¹⁶ adını taşıyan doktora çalışmasıdır ki, bu konuda sahasında yapılmış en detaylı ve ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Tanyu, söz konusu eserinde, adak ve adak yerleriyle yakından ilgili kavramları açıkladıktan sonra, Ankara ve çevresindeki adak ve adak yerleri ve bunlarla ilgili yapılan uygulamalar hakkında bilgi verirken, ülkemizin değişik yerlerindeki adak yerlerinden de örnekler sunmaktadır. Bu sahada en yeni yazılmış araştırma eser, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri Prof. Dr. Ünver Günay, Prof. Dr. Şaban Kuzgun, Prof. Dr. Harun Güngör, Yrd. Doç, Dr. Huzeyfe Sayım ve Yrd. Doç, Dr. Abdulvahap Taştan tarafından ortaya konan "*Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*"¹⁷ adlı anonim eserdir ki, kanımızca günümüzde bu sahada yapılacak çalışmalar için birinci el kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Eserde, ilk önce ziyaret kavramı üzerinde durulmakta, ardından ziyaret yerlerinin coğrafi dağılımı verildikten sonra, ziyarete konu teşkil eden amaçlar ile ziyaretçiler hakkında bilgi sunulmakta, onların tipolojisi

¹⁵ Bu eserlerin önemlileri şunlardır: Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara 1973 ve yine aynı yazarın Kültür Bakanlığınca yayınlanan, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar* ; Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler I-II*, T.T.K. Yay., Ankara 1991; *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1976 ve aynı yazarın *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1995. Ayrıca bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1980. Ayrıca, Hikmet Tanyu'nun *Türk Folklor Araştırmaları Yılığında (1975)* yayınlanan "*Türklerde ağaçla ilgili İnançlar*" adlı makalesinden de önemli ölçüde istifade edilmiştir. Bu konuda faydalandığımız diğer kaynaklar bibliyografyada sunulmuştur.

¹⁶ Eser, merhum Hikmet Tanyu'nun doktora çalışması olup, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 1967 yılında yayınlanmıştır.

¹⁷ Bkz. Ünver Günay- Şaban Kuzgun- Harun Güngör- Huzeyfe Sayım- Abdulvahap Taştan, *Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*. Ankara 1996

ve nihayet olayın yapısal ve fonksiyonel açıdan analizi yapılmaktadır. Biz, araştırmamızın beşinci bölümünde ildeki ziyaret yerleri hakkında bilgi verirken, sık sık bu esere müracaat ettik. Bunların dışında, tezimizde faydalandığımız araştırma eserleri bibliyografyada sunulmuştur.

GİRİŞ

Tokat¹, Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde yer almaktadır. İl merkezi, ortasından Yeşilırmağın geçtiği doğu- batı istikametinde, Kazova'nın² güneyindeki dağlar arasından inen bir derenin iki yamacında kurulmuştur.³ Doğudan Sivas ve Ordu, Batıda Amasya ve Çorum, Güneyden Sivas ve Yozgat, Kuzeyden ise, Samsun ve Ordu illeriyle sınırlıdır.⁴ Yüzölçümü 9958 km olup, Türkiye topraklarının %1.3'ünü meydana getirmektedir.

Tokat, merkez ilçe, Behzad Deresi civarında, yüksek olan güney kesiminden kuzeydeki Yeşilırmağa doğru uzanmaktadır. Şehir, birisi güneyde (yüksek kesim), ikincisi ortada ve üçüncüsü de kuzeyde (aşağı kesim) olmak üzere üç bölüm halinde kümelenmiştir. Son yıllarda şehrin kuzeye (Yeşilırmağa) doğru geliştiği görülmektedir.⁵ Eski mahalleler ise, şehrin yukarı kesimindeki kale etrafında kümelenmiştir.

Şehirde kuzeyden güneye doğru uzanan tek ana cadde Gaziosmanpaşa Caddesi olup, şehrin iş yerleri ve oturma semtleri birbiriyle içiçedir.⁶

Tokat ili topraklarının büyük bir kısmı dağlardan oluşmaktadır. İlin en yüksek dağı Almus Barajı'nın güneyindeki Sehna Kayası (2385 m) dır.⁷

¹ Bu bölgede daha eski bir yerleşim yeri olduğu ve bu yerin bugünkü Tokat'ın 9 km. doğusundaki Comana pontica (Gümenek) olduğu kesindir. Ünlü coğrafyacı Strabon, bu şehir hakkında bilgi verirken, Antitauros'daki derin ve dar vadilerde yer alan Komana'nın önemli bir şehir olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Strabon, *Coğrafya*, Kitap XII. Bölüm I-II-III, (nşr. Adnan Pckman), İstanbul 1969, s. 535

² Ramsay'a göre. bu bölge Ortaçağda Dazimon adı ile anılmakta idi. Bkz. W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (nşr. M. Pektaş), İstanbul 1960, s. 364

³ M. Tayyip Gökbilgin, "*Tokat*", İ.A. XII/I, M.E.B. Yay., İstanbul 1993, s. 400

⁴ Ahmet Kapusuz, *Tarihi Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Tokat*, Ankara 1994, s. 24

⁵ M.T. Gökbilgin, a.g.m.. s. 400

⁶ Tokat Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, *Tokat Turizm Envanteri*, Tokat 1990. s.1

⁷ Tokat Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Şubesi Verileri, Tokat 1998, s. 2

İlin 9958 m² 'lik yüzölçümünü oluşturan toprakların yeryüzü şekillerine göre dağılımı ise şöyledir: tarım arazisi % 34, orman ve fundalıklar %32, çayır ve meralar % 21, diğer % 13 .⁸

Ovalar, il yüzölçümünün yaklaşık % 15.4'ünü kaplar. il topraklarını doğu- batı doğrultusunda kesen dağ sıraları arasında Yeşilirmak ve onun kolları olan Kelkit ve Çekerek ırmaklarının suladığı verimli ovalar ve vadiler uzanır.⁹ Bu ovaların başlıcaları Kazova, Omala Turhal, Erbaa, Niksar, Artova ve Zile ovalarıdır.¹⁰

İlin başlıca vadileri, kuzeyden güneye doğru uzanan Kelkit, Tozanlı ve Çekerek vadileridir.¹¹

Platolar, daha çok ilin kuzeyindeki Canik dağlarının güney kesimlerindeki Kelkit ve Yeşilirmak ikinci dağ sırasının geniş bölümünde yer alır. Bunların başlıcaları; Topçam, Çevreli, Dumanlı, Selaman, Kızılcaören, Batmantaş Bozçalı ve Çamiçi yaylalarıdır.¹²

İlin önemli akarsuları, Yeşilirmağın Kolları olan Tozanlı Çayı, Kelkit Çayı ve Çekerek çayıdır. Bu çaylar, il topraklarını doğu-batı doğrultusunda kesen dağ silsileleri arasındaki verimli ovalar ve vadiler boyunca akmaktadır.¹³ Tokat'ın en önemli gölü Zinav Gölü olup, eni 150 m., boyu ise 1000 m. kadardır.¹⁴

Almus Baraj Gölü, ilin en önemli sulama kaynağıdır. Bunun yanında, gölün taşkın önleme, ucuz ve bol elektrik enerjisi sağlama gibi tâli hizmetleri de vardır.¹⁵

Tokat ili, Karadeniz'in tesiri altında kalan sahalarla, Orta Anadolu arasında bir geçit bölgesinde yer almaktadır. Bu sebeple, ilin kuzey kısımları Karadeniz iklim şartlarına maruz kalmaktadır. Buna bağlı olarak, bu iklim kuşağında ılıman ve yağışlı iklim özellikleri görülmektedir.¹⁶ Güneyde ise, Orta Anadolu iklimi hakimdir. Genel olarak ilde yazlar ılık, kışlar serin geçmektedir. Kışın, ortalama sıcaklık 3.1 derece,

⁸ A. Kapusuz, a.g.c., s. 25

⁹ Komisyon, "Tokat" md. Yurt Ansiklopedisi X, İstanbul 1982,1983,1984, s. 7079

¹⁰ Tokat Valiliği İl Turizm Müd. Envanteri, s. 1-2

¹¹ A. Kapusuz., a.g.c., s. 24

¹² Tokat Valiliği İl Koord. Şub. Verileri, s.3

¹³ Komisyon, a.g.m., s.7099

¹⁴ A. Kapusuz, a.g.c., s. 26

¹⁵ Almus Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği, Almus, Tokat 1998, s. 40

yazın ise, 21.2. derecedir.¹⁷ Yağışlar en çok Ocak, Şubat, Mart, Nisan ve Mayıs aylarında düşmekte olup, yıllık yağış ortalaması 480-500 mm. arasında değişmektedir. İlde, Karadeniz ikliminin baskın olması nedeniyle ormanlar geniş yer kaplamaktadır. Başlıca ağaç türleri meşe, kayın ve karaçamdır. Ancak, Kelkit Irmağı'nın sağ yakasındaki ormanlık alanlarda meşeden başka gürgen, dişbudak, çam, ardıç, kestane, ve yabani zeytin ağaçlarına da rastlanmaktadır.¹⁸

* * *

M.Ö. 3000. Yıllardan itibaren zengin doğal kaynakları ve jeopolitik konumu nedeniyle bir çok devlet ve beyliklerin egemen olduğu Tokat , Anadolu ve Rumeli topraklarının Türkleşmesinde önemli bir köprü durumunda olmuş, tarihi bir şehirdir¹⁹

Şehirdeki ilk yerleşmelerin Kazova yöresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunda , hiç şüphesiz burasının İlkçağda da önemli bir yerleşim alanı olmasının etkisi büyüktür. Orta Anadolu'da bugüne kadar yapılan kazı ve yüzey araştırmaları neticesinde , bölge yerleşme tarihinin Kalkolitik Dönemle başlayıp, ilk Tunç çağı sonrası Hitit Çağı ile sürdüğü ortaya çıkmıştır.²⁰

Zile Ovası'nın güneybatısında , bu ovadan 1000 metrenin biraz üzerinde yüksekliğe sahip bir eşik sahasıyla ayrılan Maşat-Ova ünitesi, Hitit-Frig devrinin önemli yerleşim yerlerinden birisidir.²¹ 1973 Yılında Tahsin Özgüç başkanlığında başlatılan arkeolojik kazılar neticesinde, buranın önemli bir Hitit- Frig yerleşim merkezi olduğu ortaya çıkmıştır.²² Bu bölge, M.Ö. 2000. yılda Anadolu'da ortaya çıkan

¹⁶ Komisyon, a.g.m., s.7099

¹⁷ M.T.Gökbilgin, a.g.m., s. 401

¹⁸ Tokat Valiliği İl Turizm Müd. Envanteri, s.3

¹⁹ İsmail Polatçı,"Tarih İçinde Tokat", *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi*, S.24, İstanbul 1994, s.17-19

²⁰ Komisyon, a.g.m., s.7077

²¹ Ali Özçağlar," Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşmeler", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S.3, T.T.K. Yay., Şubat 1991, Ankara 1991, s.68

²² Sedat Alp,"Maşathöyükte Keşfedilen Hitit Tapletlerinin Işığı Altında Yukarı Maşathöyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında", *Belleten XLI/164*, s. 640-641

kavimlerin en önemlilerinden biri olan Hititler²³ döneminde en parlak dönemini yaşamıştır.²⁴

İldeki bir başka Kalkolitik dönem buluntu yeri, Artova ilçesine 17 km uzaklıkta bulunan Kayapınar Höyüğü'dür. Burada, toprağın alt kısımlarında köyılmış küpler içerisinde yanık buğday ve fiğ taneleri ele geçirilmiştir.²⁵

Persler Dönemi'nde Komana şehri ve çevresi dini bakımdan önem arzermeye başlamış, Persler Komana'daki "Ma" tapınağına karşı kendi Zerdüşd dinlerini yaymak için Zile'de dört sütunlu bir "Anaitis Ateş Tapınağı" ve köysal alanlarda pek çok ateşgedeler inşa etmişlerdir.²⁶

Henüz M.Ö 1200'lerde, Frig ve Lidya günlerinde Efes'ten başlayıp Uşak, Gordion, Ankara, Çorum, Mecitözü, Tokat, ve Zile üzerinden gelen kral yolu, buradan İran'a kadar uzanıyordu²⁷

Şehir, jeopolitik ve stratejik açıdan en önemli konumunu hiç şüphesiz Danişmendliler döneminde yaşamıştır. Öyle ki, Danişmendliler'in kurucusu olan Danişmend Gazi, sahil Rumları'na karşı giriştiğı mücadelelerde Niksar'ı kendisine bir üs seçmiş ve hatta onu, devletin paytahtı haline getirmiştir. Türbesi de buradadır.²⁸ Selçuklular döneminde Tokat, yapılanma bakımından Anadolu'nun önde gelen altı kentinden biri haline gelmiştir.²⁹

Tokat, Osmanlı idare sisteminde de bu önemli mevkiini devam ettirmiştir. şehir, bu dönemde bazen Sivas vilayetine bağılı bir kaza, bazen de sancak olarak idare edilmiş ve Cumhuriyetle birlikte il olmuştur.

²³ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya 1989, s. 24

²⁴ A. Özçağlar, a.g. c., s.68

²⁵ İ. Kılıç Kökten, "1947 Yılı Tarih Öncesi Araştırmaları" *Bellekten XII/45*, s.223

²⁶ Ersal Yavi, *Tokat*, İstanbul 1987, s.5

²⁷ Orhan Cezmi Tuncer, "Tarihte Sivas ve Sivas Yapılarının Genel Tanımı, *Kültür ve Sanat*, S.6, Ankara 1990, s.14

²⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s.134

²⁹ İlhan Şahin, Feridun M. Emecan, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı ", *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul 1988, s.287

Tokat adının kaynağı hususunda değişik görüşler ortaya atılmıştır. Amasya Tarihi adlı eseriyle tanınan Hüseyin Hüsameddin, ilin şu anki adını, en eski sakinleri olan ve Turanî bir menşeden gelen Togayitler'den galat olarak aldığını söylemektedir.³⁰

Halil Edhem ve İ.H.Uzunçarşılı gibi bir kısım tarihçiler, Tokat adının, surlu şehir anlamına gelen "Toh-Kat" dan (sursuz şehir anlamına gelen Yoz-Kat da olduğu gibi) veya besili at anlamına gelen "Tok-at"dan ileri geldiğini iddia etmektedirler.³¹

Evliya Çelebi, Tokat şehir adını değişik şekillerde izah etmektedir. Ona göre, şehre bu ad, Tokat kalesini bina eden Amalika kavminden Dok-âd isimli efsanevî bir kahramana nispetle verilmiştir. Bu konuda fikir beyan etmeye devam eden E. Çelebi, Arabistan'da bu kaleye "Dûkâd" (Arabistan'daki bir çeşit bakla ismi), Acem'de "Kân-ı cû" (arpa memleketi) dendiğini belirtmektedir. Yine onun verdiği bilgilere göre, eski Türkler şehre "Tok-at" (besili at anlamında), Ermeniler ise "Tohat" derlerdi.³²

Tokat'ın yeri hakkında bilgi veren Ramsay, Tokat'ın eski Bizans kalesi olan Dazimon olduğunu ileri sürmektedir.³³ Tokat şehir adı üzerinde incelemelerde bulunan Sargon Erdem, H. Gregoire'nin, 1935 yılında Dazimon'un Turhal'ın 10 km. kuzeydoğusunda bulunan modern Dazmana, P. Wittek'in de İbn Bîbî'ye dayanarak, Tazimon'u Tokat ile birlikte zikretmesini delil göstererek, bu iki şehrin bir olamayacağını ve dolayısıyla da Ramsay'ın görüşünün yanlış olduğunu belirtmektedir.

Danışmendnamede şehrin adı "Tohiye", "Dokiye", "Tukiya" ve nihayet "Tokat" şeklinde geçmektedir.³⁴ Romalılar'ın "Yevtoğya" veya "Eudoxia" dedikleri³⁵ şehir, Ermeniler tarafından "Tohat"³⁶ diye isimlendirilirdi. Halil Edhem Bey, şehrin ilk kez "Tohad" adıyla Şerif İdrisi'de tesmiye edildiğini, Müverrih Âli'nin Mirkatü'l Cihad adlı

³⁰ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi II*, İstanbul 1927, s.120

³¹ Halil Edhem, "*Anadolu'da İslâmi Kitabeler*", *T.O.E.M.*, Yıl.5, Nr.34, s.567-577; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler II*, İstanbul 1927, s.1-2

³² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi V*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1978, s.1458

³³ W. M. Ramsay, a.g.c., s.364

³⁴ M. T.Gökbilgin, a.g.m., s.402

³⁵ C.Texier, *Küçük Asya III*, Ali Suad Trcm., İstanbul 1340, s.129; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959, s.315. V. Cunet'e göre, şehre "Eudoxia" ismi, Bizans'ın IV. yüzyıldaki imparatoru Theodose'nin eşi Eudoxie'ye nispetle verilmiştir. Bkz. Vital Cunet, *La Turquie D'Asie I*, Paris 1892, s.712

³⁶ M.T.Gökbilgin., a.g.m., s.402

eserinde ise, yalın kat(sert, kavi) anlamına “Tok-Kat” şeklinde geçtiğini belirtmektedir.³⁷ Ahmet Rifat Bey’e göre, eskiden buraya “ yahut Komana Pontica denmekteydi.³⁸

Tokat şehir adının kaynağı ile ilgili görüş belirtenlerden birisi olan Wittek, uzunca bir süre Kastamonu’nun Tosya ilçesi olduğu sanılan Dokeia’nın Tokat olduğunu çeşitli delillerle ispat etmeye çalışmıştır.³⁹ Wittek’in görüşüne katılan Sargon Erdem , “Dokeia” nın çanak memleket, “Tokat”ın ise etrafı tepelerle çevrili yer anlamına geldiğini belirtmekte, şehrin konumunun bu tabire uyduğunu ifade etmekte ve Dokeia ile Tokat’ın aynı yer olduğunu iddia etmektedir.⁴⁰

Eski çağlardan beri Anadolu’nun en eski yerleşim yerlerinden birisi olan Tokat, önceleri Potus Galatikos, sonra Pontus Palemmoniakos, daha sonra ise, Armenia Secunda adlarıyla isimlendirilmiştir⁴¹ Ancak, bu bölgede, Tokat’tan daha eski bir yerleşim yeri olarak bugünkü Tokat’ın 9-10 km. kadar doğusundaki Comana Pontica⁴² (Komanat-Gümenek)’in varlığı kesinlik kazanmıştır. Burası, Pontos Polemonyakos bölgesinin eski çağlarda tanınmış önemli şehirlerinden birisiydi.⁴³

Tokat, yazılı tarih öncesinde Kalkolitik ve ilk Tunç Çağlarını yaşamıştır. Yöredeki ilk yerleşme ve medeniyet belirtileri, yapılan yüzey ve kazı araştırmaları neticesinde az da olsa aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Yöredeki ilk yerleşmelerin, ilkçağlardan beri önemli bir tarım alanı olan Kazova (Dazimonitis) bölgesinde

³⁷ H.Edhem, a.g.m., s.586

³⁸ Ahmet Rifat, *Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye II*, İstanbul1299, s.288

³⁹ P.Wittek, “*Bizanslılar’dan Türklere Geçen Yer Adları*” , *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, (1969), Ankara 1970, s.232

⁴⁰ Sargon Erdem,“*Tokat Kelimesi Üzerine Düşünceler*”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s.14

⁴¹ M. Gökbilgin,a.g.m., s.401

⁴² Comana Pontica hakkında Ünlü coğrafyacı Strabon:“Antitauraslardaki derin ve dar varilerdeki Comana’da buradaki halkın “Ma” dedikleri “Enyö” (Harp Tanrıçası) bulunur. Burası, önemli bir şehirdir.” demektedir. Bkz. Strabon ,a.g.e., s.5; Ramsay, Comana’nın Asya üzerinden gelen önemli bir ticaret merkezi olduğunu belirtmektedir.Bkz. Ramsay, a.g.e., s.27.

⁴³ M. Şemseddin Günaltay,*Yakın Şark II, Anadolu (En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilasına Kadar)*, Ankara 1987. s.44

yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Burada yapılan yüzey araştırmaları, bölge yerleşme tarihinin Kalkolitik Dönemle başlayıp, ilk Tunç Çağı sonrası Hitit çağıyla sürdüğünü ortaya koymuştur.⁴⁴ Erbaa İlçesinin Horoztepe mevkiindeki arkeolojik kazılarda Prehistorik çanak-çömlek kalıntılarına ve çakmak taşlarına rastlanmıştır ki, bunlar ilk Tunç Çağı'nın aydınlatılması bakımından önemlidir. Zile ilçesinin Yalinyazı Köyü yakınlarındaki Maşat Höyük'teki arkeolojik kazılarda anıtsal mimarlık örnekleri, çivi yazılı tabletler, Tunç ve Demir Çağına ait seramik eşyalar bulunmuştur. Ayrıca, burada tespit edilen, Büyük Hitit İmparatorluğu'na bağlı federasyonlardan birine ait olan saray (Tapigga), bölgenin önemli bir Hitit yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir.⁴⁵

Bölgenin yazılı tarihi, buraya nereden geldikleri kesin olarak bilinmeyen, Anadolu'da ortaya çıkan kavimlerin en önemlilerinden birisi olan Hititler⁴⁶ ile başlamıştır. Daha önce bahsi geçen Maşat Höyük, Horoztepe ve Kayapınar höyüğünde ele geçen eserlerde bu dönemin izlerine açıkça rastlanmaktadır. Bu dönemde bölge, özellikle Karadeniz kıyılarındaki Kaşgalar tarafından saldırılara uğramıştır. Maşathöyük, bu saldırılara karşı Hititlerin en önemli merkezlerinden birisi olmuştur.⁴⁷

Batı Anadolu'yu ele geçiren Frigler, Tokat yöresindeki Çekerek, Tozanlı ve Kelkit Çayı boylarındaki kurulu Hitit kentlerini işgal etmişlerdir.⁴⁸

M.Ö. 695'te Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kimmer boyları İskitler'den kaçarak Anadolu'ya girmiş, fakat bunların baskılarına dayanamayarak yıkılmıştır.⁴⁹ Bu nedenle Kimmerler burada sağlam bir devlet yapısı oluşturamamışlardır. Tokat yöresi, M.Ö. VI. yüzyıldan sonra Medler'in, V. yüzyıl sonlarına doğru da büyük İskender'in hakimiyeti altına girmiştir.⁵⁰ Anadolu'da İranlılar ve Büyük İskender zamanlarındaki karışıklıklar uzun müddet devam etmiştir. Bu esnada Tokat, bazen Ermeniler'in eline geçmiş ve Romalılar'ın İstilasına kadar da isyanlar ve ihtilaller eksik olmamıştır.

⁴⁴ Komisyon, a.g.m., s.7077

⁴⁵ Sedat Alp, a.g.m., s.640-641

⁴⁶ Ekrem Memiş, a.g.e., Konya 1989, s. 24

⁴⁷ Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük II*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1982, s. 10

⁴⁸ E.Yavi, a.g.e., s.5

⁴⁹ Komisyon, a.g.m.s.7079

⁵⁰ Şehri Temiz, Şükrü Peynirci, *Erbaa (Tarih, Coğrafya, Ekonomi, Kültür)*, Erbaa 1996, s.13

Bölge, M.Ö. IV. Yüzyılın ilk çeyreğinde Pontus krallığı sınırları içerisinde kalmıştır. Pont hükümeti, VI. Mitridat zamanında genişleyerek bir taraftan Kızılırmak ve Kapadokya, diğer taraftan da Paflagonya arazisine sahip oldu. Bu esnada Tokat ve Komana da Pont hükümetinin sınırları içerisinde kalmıştır.⁵¹

Tokat'ın Roma hakimiyetine girişi, M.Ö. I. Asırda Romalı general Lucellus ve Pompeus'un Pont devletinin nüfuzunu köydükleri döneme raslamaktadır.⁵² Bu dönemde Romalılarla Pontus krallığı arasında bir çok savaş cereyan etmiştir. Bu savaşlardan en önemlisi, Zile önlerinde yapılmıştır. Savaşı Romalılar kazanmış, bunun üzerine Kral Sezar sevincini:”geldim, gördüm, yendim.” şeklindeki sözleriyle ifade etmiştir.⁵³

Tokat, Bizans-İran mücadeleleri sırasında bir çok kez istilâlara ve Heraklius zamanından itibaren de İslâmi akınlara maruz kalmıştır.⁵⁴ Bu dönemde Tokat kalesi⁵⁵ stratejik bir öneme sahiptir.

Hicretin 89.(712) yılında, Emir Mesleme Tokat üzerinden hareketle Amasya'yı kuşatmıştır.⁵⁶ Bu kuşatmadan sonra H.108(725)'de Muaviye bin Hişam, Kayseri üzerinden hareketle Darende ve Tokat'ı fethetmiştir.⁵⁷ Ancak şehir, kısa bir süre sonra Bizanslılar tarafından tekrar geri alınmıştır. Tokat, 740 yıllarında Emir Süleyman bin. Hişam tarafından tekrar ele geçirilmiştir.⁵⁸

Emeviler'den sonra Abbasiler döneminde de Tokat üzerine yapılan İslam akınları devam etmiştir. H.245-246(860) senesinde Bizans imparatoru Mihael, Dazimon civarında İslam ordusu tarafından kesin bir şekilde yenilgiye uğratılmıştır.⁵⁹ Ancak

⁵¹ A. Ccmal . Tokat, İstanbul 1932, s.14

⁵² Nazmi Sevgen, Anadolu Kaleleri, Ankara 1959, s. 315

⁵³ Ersal Yavi, Tokat (Comana), Niksar (Nneocaesarca), Zile (Zilâ) Artova, Erbaa (Erek), Turhal (Talaura), Reşadiye (İskefsir), Almus (Alumus), Tokat Otelcilik Turizm A. Ş. Yay., İstanbul 1986, s.21

⁵⁴ M.T.Gökbilgin, a.g.m., s.402

⁵⁵ Tokat Kalesi'nin kimler tarafından yapıldığı kesin olarak belli değildir . H .Edhem, kalenin pek az kısmının Hıristiyanlık zamanından ve yahut daha önceki devirlerden kalma olduğunu, duvarlarının ve kulelerinin büyük bir kısmının ise, İslâmi döneme, özellikle Osmanlı dönemine ait olduğunu belirtmektedir. Bkz.,H.Edhem, a.g.m., s.580.

⁵⁶ H.Edhem , a.g.m., ş. 582-583; M.T.Gökbilgin, a.g.m., s.402

⁵⁷ H.Edhem, a.g.m.,s.583

⁵⁸ M.T.Gökbilgin, a.g.m., s,402

⁵⁹ H. Edhem, a.g.m., s.582 ; M.T.Gökbilgin, a.g.m., s.402. Bizans tarihçisi G.Ostrogorsky, savaşın Dazimon(Dazmana) yakınlarında 22 Temmuz 837 yılında meydana geldiğini , bizzat imparatorun

Müslüman Araplar bölgede fazla tutunamamış, Bizanslılar kısa bir süre sonra bölgeyi tekrar ele geçirmişlerdir

Malazgirt Zaferi (1071) Türk tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu savaştan sonra Anadolu'nun kapılarının Türkler'e açılması üzerine, 1072 de Melikşah'ın Kumandanlarından Emir Artuk'un, Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethiyle görevlendirildiğini görmekteyiz.⁶⁰

Tarihi kaynaklarda , Orta Anadolu'daki geniş bölgeleri Türkler'e açtığı ve bu arada Sivas ve Çorum havalisini de fethettiği belirtilen Emir Artuk,⁶¹ Arap ülkelerini fethe memur olarak Irak'a gidince, büyük bir ihtimalle onun yerini Gümüştekin b. Danişmend Toylu⁶² almıştır. O.Turan, eski bir selçuknameye izafeten Sultan Alp Arslan'ın, Malazgirt zaferinden sonra Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri havalisini Danişmend Gazi'ye ikta ettiğini belirtmektedir.⁶³

Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethiyle görevlendirilen Türk beylerinden olan Emir Danişmend, özellikle Yeşilirmak ve Kızılırmak havzaları arasındaki sahalarda fütuhatını ilerletmiş,⁶⁴ Anadolu Selçuklu sultanı Süleyman'ın ölümünü müteakip, Anadolu'daki ümera arasında çıkan çarpışmalar sırasında beyliğini daha fazla büyütüştür.

Haçlılara karşı önemli başarılar kazanan Emir Danişmend Gazi'nin ölümünden (1104) sonra, beyliğin başına geçen oğlu Emir (Melik) Gazi(Ö.1134), Onun oğlu

kumanda ettiği Bizans ordusunun ağır bir yenilgi aldığı belirtmektedir. Bkz. Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (nşr. Fikret İşıltan), T.T.K. Yay., Ankara 1995,s.2

⁶⁰ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1993, s.134-136 ; Ali Sevim-Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi, (Fetih,Selçuklu ve Beylikler Dönemi)**, T.T.T. Yay., Ankara 1989, s.82

⁶¹ M.Halil Yınanç. **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi**, İstanbul 1994, s.71. Osman Turan, Artuk-Ova (bugünkü Artova) isminin , Emir Artuk'un Tokat havalisindeki tarihi faaliyetlerinin bir hatırası olduğunu belirtmektedir. Bkz.Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1993, s.35

⁶² İbn-i Kesir. **el-Bidaye ve'n-nihaye XII**, (nşr. M.Keskin), İstanbul 1995, s.308. Tarihi kaynaklarda adı, şahsiyeti , ve siyasi faaliyetleri hakkında birbirini tutmayan pek çok değişik ifade bulunan Emir Danişmend Gazi hakkında geniş bilgi için bkz., İ.Hakkı Uzunçarşılı ,**Sivas Şehri, İstanbul 1928. s.16-20; O.Turan, Selçuklular Zamanında, s.179-180; M. Halil Yınanç," Danişmendliler"**md., İ.A. III, M.E.B. Yay., İstanbul 1963, s.468-469

⁶³ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında** , s.112

⁶⁴ Salim Cöğçe." **Danişmendliler'in Haçlılarla Mücadelesi"**, Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar, Bilgi Şöleni Tebliğleri (8 Haziran 1996), Niksar 1996, s.19

Mehmed(1134), amcası Nizameddin Yağıbasan(1142-1164) ve Mehmed oğlu İmadeddin Zünnun zamanlarında Tokat, Danişmendliler tarafından yönetilmiştir.⁶⁵

Anadolu Selçuklu Devleti sultanı II. Kılıç Aslan'ın en büyük arzusu Anadolu'da siyasi birliği sağlamaktı. Nitekim o, Atabeg Nureddin Mahmud'un 1174 yılında ölümü üzerine Anadolu'yu birleştirme emellerine karşı çıkan kimse kalmadığını görünce derhal harekete geçerek Sivas, Niksar, Komana, Tokat ve diğer Bizans illerini 1175 yazında fethetmiştir.⁶⁶ Bunun üzerine, Danişmendli emiri Zünnun eski felaket arkadaşı Şahinşah'ın yaptığının aynısını yaparak İstanbul'a gitti ve İmparator Manuel'in himayesine sığındı.⁶⁷ Böylece Anadolu'da 122 yıl süren Danişmendli hakimiyeti sona erdi.

Sultan II. Kılıç Aslan, uğruna çok çaba sarfettiği Anadolu'daki siyasi birliği sağlamasına rağmen, eski Türk feodal ananesine uyarak memleketi oğulları arasında taksim etti. Bu taksim gereği, Tokat ve civarını oğlu Rükneddin'e verdi.⁶⁸ Ancak bu durum, henüz Sultan ölmeden oğulları arasında taht kavgalarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Tokat meliki Rükneddin Süleyman 1196 yılında Konya'yı alarak Selçuklu tahtına oturmuş, Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk saltanatı(1192-1196) sona ermiştir.⁶⁹ Rükneddin Süleyman Şah'ın Gürcistan seferine giderken aniden ölmesi (1204)⁷⁰ üzerine, eski saltanatına tekrar kavuşan Gıyaseddin Keyhüsrev, ortanca oğlu Alaaddin Keykubat'ı Tokat merkeze melik olarak tayin etmiştir.⁷¹ Alaaddin maiyetiyle beraber Tokat'a gitmiş ve babasının ölümüne kadar burada yaklaşık olarak altı yıl kadar kalmıştır⁷²

XIII. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Anadolu'da Moğol İstilasına baş göstermiştir. Anadolu'ya hakim olan Moğollar, Anadolu'yu bölgelere ayırmışlardır. Bu dönemde Sivas, Tokat, Amasya, Çorum ve Kayseri çevresi "Rum Vilayeti" olarak

⁶⁵ M.H.Yınanç, a.g.m., s.474

⁶⁶ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, T.T.K. Yay., Ankara 1988, s.65

⁶⁷ M.H.Yınanç, a.g.m., s.474

⁶⁸ O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.216-217

⁶⁹ O.Turan, *Selçuklular zamanında*, s.219

⁷⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1993, s.297

⁷¹ O.Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.275.

adlandırılmış,⁷³ bu bölgeler umûmi valilerce yönetilirken, Tokat ve Erzincan emirliği Muinüddin Süleyman Pervane Bey'e verilmiştir.⁷⁴ 14 Muharrem 641(3 Temmuz 1243) tarihli ⁷⁵ Köseadağ mağlubiyeti Selçuklular için siyasi yıkılmanın bir başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Anadolu, Moğol kumandanı Baycu Noyan'a tâbi ve haracın kol gezdiği bir memleket haline gelmiştir.⁷⁶ Sultan II. Keyhüsrev'in ölümünden sonra oğulları arasındaki siyasi mücadeleler, Anadolu'daki Moğol baskısını arttırmış, pek çok kez müdahalelerle, askeri işgallerle ve ağır vergilerle halkın ezilmesine yol açmıştır.⁷⁷

Muinüddin Pervane'nin 1277 yılında Mısır Memlûklü sultanı Baybars ile münasebetlere girişmesi ve bunun sonucunda Baybars'ın Anadoyu'ya gelerek Moğol kuvvetlerini bozguna uğratmasından sonra, ilhanlı hükümdarı Abaka Han öc almak için Anadolu'ya gelmiş, Muinüddin Pervane'yi önce görevinden almış, daha sonra da idam ettirmiştir.⁷⁸ Muinnüddin Pervane'nin ölümünden sonra Anadolu'daki Moğol baskısı şiddetini arttırmıştır. Bu dönemde Tokat, pek çok Anadolu şehrinde olduğu gibi, ağır Moğol vergileri altında ezilmiştir. Nitekim, 1296'da İlhanlı hükümdarı tarafından Anadolu'ya vali tayin edilen Toğaçar Noyan, Tokat'taki halkın bütün mallarına ve paralarına el koymuştur. Bu durum şikayetlerin artmasına sebep olmuş ve sonunda Toğaçar Noyan Gazan Han tarafından öldürtülmüştür. Uzun müddet Moğallar'ın dayanılmaz yükü altında ezilen Anadolu Selçuklu Devleti, bu yükü kaldıramayınca, nihayet 1318'de sona ermiştir.⁷⁹

İlhahlılar döneminde de Anadolu'da isyanlar, kargaşalar ve buhranlar bitmemiştir. Nitekim, ilhanlılar'ın Anadolu umumi valisi Timurtaş'ın 1327'de Mısır'a

⁷² O.Turan, Selçuklular Zamanında, s.325

⁷³ Adnan Gürbüz, "XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı " **Vakıflar Dergisi**, S.26, İstanbul 1997, s.87. Bölge, Osmanlı cyalet teşkilatında da (15. Ve 16. Yüzyıllarda) "Eyâlet-i Rum" olarak adlandırılmıştır. Geniş bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", **Vakıflar Dergisi**, S.6, İstanbul 1965, s.51-61

⁷⁴ M.T. Gökbilgin, a.g.m., s.403

⁷⁵ O. Turan, Selçuklular Zamanında, s.437

⁷⁶ O. Turan, Resmî Vesikalar, s.65

⁷⁷ O.Turan, Selçuklular Tarihi ve, s.301

⁷⁸ İbn. Bibi, *El-Evamirü'l-Alâiyye Fi'l Umûril Alaiye*, Tıpkı basım,(nşr. Erzi Neşri, T.TK. Yay., Ankara 1956 s.684

⁷⁹ A.Sevim.Y.Yücel, a.g.c., s.199

kaçması üzerine Anadolu'de yeni karışıklıklar ve buhranlar çoğalmıştır.⁸⁰ Bu dönemde, Anadolu'daki iktidar boşluğunu iyi değerlendiren Emir Eratna Bey,⁸¹ harekete geçerek Orta Anadolu'da bir devlet kurmuştur. Bu dönemde Tokat emirliği Amasya emiri Zeyneddin Tûli Bey'e verilmiştir. Ancak, Zeyneddin Tûli Bey Tokat'a bizzat gitmemiş, yerine oğlu Taceddin Bey'i göndermiştir.⁸² Taceddin Bey, Emir Eratna'nın H.753(1352)'de Kayseri'de öldüğü sırada da Tokat emiri durumundaydı.⁸³ Eratna Sultanı Alaeddin Ali devrinde(1365-1380) Amasya'ya hakim olan Hacı Kutluşah oğlu Hacı Şadgeldi, daha sonra Tokat'ı da hakimiyeti altına almıştır.⁸⁴

1357 yılına gelindiğinde, Kavullu aşiretinden olup, Kaplızâde diye tanınan Celaleddin Bey'in, Hacı Kutluşah taraftarlarının desteğiyle Tokat'a hakim olduğunu görmekteyiz⁸⁵ Tokat, XIV. asrın ortalarından itibaren Babâiler'den⁸⁶ Burak Baba'nın Kalender-meşreb hareketlerinden olumsuz yönde etkilenmiştir.

Sultan Alaeddin Ali'nin ayyaş ve içkiye düşkün biri olması. ve Eratna devlet merkezi olan Kayseri'de saz ve içki meclislerinde vakit geçirmesi, ulemanın kendisinden yüz çevirmesine, başına buyruk hareketlerine ve müstakil kalmak istemelerine yol açmıştır.⁸⁷ Nitekim, bu esnada Tokat hakimi olan Şeyh Necib de kendi başına buyruk hareket etmeye başlamıştır.⁸⁸ Bu dönemde Kayseri'deki emirlerin de şeklen sultana bağlı kaldıklarını görmekteyiz.⁸⁹ Bu karışıklık esnasında Kadı

⁸⁰ M.T.Gökbilgin, a.g.md, s.403

⁸¹ Emir Eratna, Uygur Türkler'inden olup, Anadolu Halkının mizacını iyi bilmesi sayesinde konumunu koruyabilmiştir. Halk yönetiminden oldukça memnun kalmış ve ona "Köse Peygamber" lakabını takmıştır. İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, T.T.K. Yay., Ankara 1984, s.155-157; Faruk Sümer, "*Anadolu'da Moğollar* " **Selçuklu Araştırmaları Dergisi I (1969)**, Ankara 1971, s.113

⁸² M.T.Gökbilgin, a.g.m., s.403

⁸³ İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s.157; M.T.Gökbilgin, a.g.m., s.403

⁸⁴ H.Hüsameddin, a.g.c., III, s.70

⁸⁵ H.Hüsameddin, a.g.c., III, s.70

⁸⁶ M.T.Gökbilgin, a.g.m., s.403

⁸⁷ Babâiler ve bunların hareketleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Babâiler İsyanı**, 2. Baskı, İstanbul 1996

⁸⁸ Kemal Göde, **Eratnalılar(1327-1381)**, T.T.K. Yay., Ankara 1994, s.105

⁸⁹ İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s.158 ; F.Sümer, a.g.m., s.127

⁸⁹ F.Sümer, a.g.m., s.127

Burhaneddin Ahmed, önce Amasya emiri Hacı Şadgeldi'yi yenmiş,⁹⁰ arkasından da hükümranlığını ilan etmiştir. Kadı Burhaneddin, hükümranlılığının ilk yıllarını, daha çok devletin birliğini sağlamak için geçirmiştir. Bu amaca uygun olarak, sırasıyla Gözleroğlu, İnaloğlu, Köpekoğlu ve Şeyh Necib gibi emirleri etkisiz kılarak Tokat ve yöresine hakim olmuştur.⁹¹ Seyyid Hüsam'ı Danişmendiyye vilayetinin yöneticiliği ve komutanlığına getiren Kadı Burhaneddin ,daha sonra Hüsam'ı Şeyh Necip'in yerine Tokat emiri atamış, fakat Şeyh Necip'in itaatını bildirmesi üzerine onu yerinde bırakmıştır.⁹² Ancak daha sonra, Şeyh Necib'in Amasya emirinin kışkırtmalarına uyarak isyan çıkarması, Kadı Burhaddin'in Tokat üzerine yürütmesine neden olmuştur . Kaleyi harpsiz bir şekilde ele geçirmeyi isteyen Kadı Burhaneddin, Yakınşark'ta Türk-Moğol İmparatorluğu'nda yerleşmiş eski bir ananeye uyarak, Tokat şehrinin ahalisini Komanat'a nakletmiştir⁹³.Sonuçta, 1383-1384 yıllarında Emir Ahmed'e karşı giriştiği seferlerde Amasya sınırına kadar olan bölgede kısmen de olsa başarı sağlamış ve daha sonra Sivas'a dönmüştür.⁹⁴Kadı Burhaneddin Ahmed'in, Akkoyunlu emiri Kara Yölük Osman Bey tarafından, Şeyh Necib'in teşvikiyle 8 Temmuz 1398'de öldürülmesini⁹⁵ ve bu arada mahalli kavgalardan bıkmış yöre halkının da iltimasını bildirmesini⁹⁶ fırsat bilen Bayezid, kolaylıkla Sivas, Tokat, ve Amasya'yı fethetmiştir.⁹⁷

Yıldırım Bayezid'in Tokat, Amasya, Sivas, Erzincan ve Malatya'yı İşgal etmesi, diğer Anadolu beyleri üzerinde kötü bir intiba bırakmış ve onların, Bayezid'in Timur ile mücadelelerinde Timur'un yanında yer almalarına sebep olmuştur⁹⁸

Fetihten sonra, Yıldırım Bayezid tarafından " Dârü'n-nasr"⁹⁹ adı verilen Tokat emaretine, ilk olarak Torumtay-Zâde Kaya Paşa getirilmiştir.¹⁰⁰ Evliya Çelebi'nin

⁹⁰ Aziz B. Erdeşir-i Esterâbâdi, **Bezm-u Rezm**, (nşr. Mürsel Öztürk), Kül. Bak. Yay., Ankara 1990, s.23

⁹¹ M.T.Gökbilgin, a.g.m., s.404

⁹² M.T.Gökbilgin, a.g.m., s.404

⁹³ Tokat'ın Kadı Burhaneddin Ahmed tarafından fethi hususunda daha geniş bilgi için bkz Esterâbâdi, a.g.e., s.226-239

⁹⁴ Esterâbâdi, a.g.e., s.296-297

⁹⁵ M. Halil Yınanç, " *Akkoyunlular*"md.. İ.A. I, M.E.B. Yay., İstanbul 1950, s.256

⁹⁶ Muhammed Murad, *Tarih-i Ebû'l-Faruk I*, (nşr. T. ZâdeÖmer Faruk), İstanbul 1327, s.173

⁹⁷ Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma I* (nşr. Faik Reşit Unat-M.Altan Köymen), T.T.K.Yay., Ankara 1987. s.321

⁹⁸ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s.348

verdiği bilgilere göre, Bayezid Tokat'ta iken para bastırmış, kaledeki camiyi tamir ettirmiş ve adına hutbe okutmuştur.¹⁰¹ Tokat, bu dönemde idari bakımdan Amasya'ya bağlı kalmıştır.¹⁰²

Timur'un Anadolu'ya girişi, Türk tarihi açısından oldukça önemlidir. Karakoyunlu Bey'i Kara Yusuf Yıldırım ile arası açık olan Timur, bu Bey'in Bayezid'e iltica edip Tokat Kalesi'ne kapatılmasının¹⁰³ ardından akınlarını Tokat'a kadar sürdürmüş ve kaleyi kuşatmıştır. Fakat, Bayezid'in Tokat derbentlerini tutması üzerine burayı alamamış ve Kayseri taraflarına doğru gitmiştir.¹⁰⁴

Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'in, 402 yılında Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilip esir düşmesi, ülke içerisinde pek çok sarsıntıya sebep olmuştur. Nitekim, bu yenilginin ardından ülke, Bayezid'in dört oğlu arasında on bir yıl sürecek bir saltanat mücadelesine sahne olmuş ve neredeyse parçalanma noktasına gelmiştir. Oldukça çetin ve uzun süren bu mücadelelerden galip çıkan Çelebi Sultan Mehmed böylece Osmanlı birliğini sağlamış ve kendisine idare merkezi olarak Tokat ve Amasya'yı seçmiştir.¹⁰⁵

Amasya merkezinde bulunan Çelebi Sultan Mehmed, Osmanlı birliğini sağladıktan sonra, ilk iş olarak Tokat ve civarında derebeylik kuran Kara Devletşah, Kubadoğlu, İnalağlu, Gözleroğlu, Köpekoğlu, Savcıoğlu ve Mezid Bey gibi asileri itaat altına almaya çalışmıştır.¹⁰⁶ Bu mücadelelerin bazısından galip çıkan Sultan Çelebi Mehmet'in, daha sonra Rumiye-i Sügra denilen Sivas, Tokat ve Amasya civarına tamamen hakim olduğunu görmekteyiz (1403).¹⁰⁷

Çelebi Mehmet, babası Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra kardeşleri İsa, Musa ve Süleyman Çelebiler ile zorlu bir mücadeleye girişmiş, 1413 yılında Musa

⁹⁹ E. Çelebi, a.g.e., s.1458; M. T. Gökbilgin, a.g.m.d., s.404; Halis Turgut Cinlioğlu, **Osmanlılar Zamanında Tokat I**, Tokat 1941, s.299

¹⁰⁰ H. Hüsameddin, a.g.e.,III, s.156

¹⁰¹ E.Çelebi, a.g.e., s.1460

¹⁰² N.sevgen, a.g.e., s.317

¹⁰³ E. Çelebi, a.g.e., s.1460

¹⁰⁴ Hoca Sadettin, **Tacü't-Tevarih I**, (nşr. İsmet Parmaksızoğlu), Kül. Bak. Yay., Ankara 1992, s.262; M.T.Gökbilgin, a.g.m., s.404

¹⁰⁵ M.T.Gökbilgin, a.g.m., s. 404

¹⁰⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. H. Sadettin, a.g.e., I, s. 303-319

¹⁰⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Mehmed I"md., İ.A. VII, M.E.B. Yay., İstanbul 1973, s.497

Çelebi'yi ortadan kaldırmasının ardından tekrar Osmanlı ülkesini bir bayrak altında toplamayı başarmıştır.¹⁰⁸

1418 tarihi, Tokat tarihinde önemli bir zelzele ile anılmıştır.¹⁰⁹ Bu tarihte, Amasya ile Tokat illerinden Kastamonu ve Bursa'ya kadar uzanan memleketlerde çok şiddetli bir zelzele olmuş, Tokat halkı çadırlara çıkararak üç ay kadar açıkta oturmak zorunda kalmıştır.¹¹⁰

Tokat, 1419 yılında ortaya çıkan Düzmece Mustafa İsyanı sırasında, bir ara İnalıoğlu İbrahim Bey'in oğlu Yar Ali Bey'in baskınına uğramıştır.¹¹¹

II. Murat döneminde¹¹² Tokat ve civarı pek çok defa Çorum civarında iskan eden Kızılıkoca Türkmenleri'nin istila ve soygunlarına maruz kalmıştır.¹¹³ Öyle ki, bunlardan birisi dört yüz kadar adamı ile Niksar'ı elde etmiştir.¹¹⁴ Nitekim, Tokat halkı bunların fenalıklarından bıkip usanmıştır.¹¹⁵ Bunlarla yetinmeyen Kızılcaoğulları, aynı zamanda Dulkadıroğulları ile Akkoyunlular'ı Osmanlılar'a karşı kışkırtmaktan¹¹⁶ da geri kalmamışlardır. Durumun önemini kavrayan II. Murat Lala Yörgüç Paşa'yı 1426'da Amasya ve Tokat bölgesine göndermiş ve nihayet Amasya'da Lala Yörgüç Paşa tarafından hile ile bir arada toplanan Kızılcaoğulları ortadan kaldırılmıştır. Hemen hemen bu dönemlerde Timurlular'dan Şahruh ile Karakoyunlu Mirza arasındaki

¹⁰⁸ İ.H. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 500-501

¹⁰⁹ M.T.Gökbilgin, a.g.m., s. 404

¹¹⁰ H. Sadeddin, a.g.e., II, s.95; M.T.Gökbilgin, a.g.m., s. 404; H.T.Cinlioğlu, a.g.e., s.17

¹¹¹ M.T.Gökbilgin, a.g.m., s. 404; H. T. Cinlioğlu bu tarihi 822/1419 olarak vermektedir. Bkz. H.T. Cinlioğlu, a.g.e., I, s. 17

¹¹² Solakzade Tarihinde, II. Murat döneminde Menteşeoğulları üzerine yapılan seferden sonra Menteşe Beyi İlyas'ın Üveys ve Ahmed isimli iki oğlunun Tokat Kalesi'ndeki "Bedevi çardak" hapisanesinde iki sene hapis kaldığını belirtilmektedir. Bkz. Solakzade, **Solakzade Tarihi**, İstanbul 1927, s.154. Ayrıca bkz. M.T. Gökbilgin, a.g.m., s. 405

¹¹³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi I**, T.T:K Yay., Ankara 1961, s. 403-404, H. Sadettin bu konuda: "Türkmenler arasında Kızılcaoğulları denmekle tanınan dört kardeş haramilik sanatını ezber edip, çoğu kez Amasya ve Tokat çevresini yağmalayarak yolculara zarar vermekte idiler." demektedir. Bkz., H.Sadeddin, a.g.e., II, s.157

¹¹⁴ H.T.Cinlioğlu, a.g.e., s.18.

¹¹⁵ Neşri Tarihinde bunlar için: "...bunlar, gündüz şehir içinde hamamdan kadın çekip giderler, fakat kimse bir şey söyleyemez." denmektedir. Bkz. Mehmed Neşri, **Neşri Tarihi II**, (nşr. M.Altan Köymen) Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1984, s. 89

¹¹⁶ İ.H.Uzunçarşılı, a.g.e., I,s.403.; H.T.Cinlioğlu, a.g.e., s.18-20

savaşlar şiddetlenmiş,¹¹⁷ bunun neticesinde Şahruh'un kuvvetlerine dayanamayacağını kestiren İskender Mirza, Osmanlı Devleti padişahı II Murat'a müracaat ederek Tokat'ta kışlamak müsaadesi istemiştir. Bunun üzerine II.Murat da Yörgüç paşa'dan bu isteğin yerine getirilmesini istemiştir.¹¹⁸ İskender Mirza, 1431 kışını Tokat'ta geçirmiş,¹¹⁹ fakat, bu durum sorun yaratmıştır. Öyle ki, İskender Mirza'nın adamları baharla birlikte çevre köyleri talan ederek halka zulmetmeye başlamışlardır.¹²⁰ Bu durum, Sultan Murat'a bildirilince Sultan, Anadolu Beylerbeyi Timurtaşoğlu Umur Bey'i Tokat taraflarına göndermiştir.¹²¹ Padişahın tehdidi karşısında tutunamayacağını anlayan İskender Mirza, Kazova'dan ayrılarak Tebriz taraflarına doğru çekilmek zorunda kalmış,¹²² fakat çekilirken de her tarafı yağma etmeyi unutmamıştır.¹²³

Fatih Sultan Mehmet döneminde, Uzun Hasan'ın tüm Anadolu'da olduğu gibi Tokat üzerinde de emellerini arttırdığını görmekteyiz. Nitekim, Fatih'in Karamanoğulları'nı hakimiyeti altına almasının ardından, Karamanoğulları'nın tahriki üzerine Uzun Hasan'ın Yusuf Mirza'ya Tokat'ı yağmalattığını¹²⁴ görmekteyiz. Bektaşoğlu Ömer Bey ile beraber yaklaşık 30000¹²⁵ kişilik bir orduyla Anadolu'ya giren Yusuf Mirza'nın bu hareketi, Tokat için de büyük bir felakete sebep olmuştur. Öyleki, Akkoyunlu kuvvetleri, Tokat Bey'i Şarabdâr Hamza Bey'i aldatarak aniden şehre girmişlerdir.¹²⁶ Bu hareketi ile halkı büyük bir kargaşaya sevkeden Yusuf Mirza,

¹¹⁷ Faruk Sümer, "Karakoyunlar" md., İ.A. VI, M.E.B. Yay., İstanbul 1977, s.301-302; M.T. Gökbilgin, a.g.m., s. 405

¹¹⁸ H.T.Cinlioğlu, a.g.e., s.21

¹¹⁹ M.T.Gökbilgin, a.g.m., s. 405. H. Sadeddin bu tarihi 1436 olarak vermektedir. Bkz. H. Sadettin, a.g.e., II, s.177

¹²⁰ H. Sadettin, a.g.e., II, s.177-180

¹²¹ Solakzade, a.g.e., s. 164; M.T.Gökbilgin, a.g.m., s. 405

¹²² Halil İnalçık "Murat II" İ.A. VII, M.E.B. Yay., İstanbul 1955, s. 606

¹²³ Solakzade, a.g.e., s. 164. H. Sadettin bu konuda: "...ama yine de Türkmenlik yaradılışları gereği yol üzerinde ne buldular ise çarparak, halka zarar vermeden geri durmadılar." demektedir. Bkz., H.Sadeddin, a.g.e., II, s. 180

¹²⁴ H.T.Cinlioğlu, a.g.e., s. 29

¹²⁵ Oruç Bey bu tarihi H. 876. sayıyı ise. 40000 olarak vermektedir. Bkz., Edirneli Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi**, Tercüman 1001 Temel Esçerler Dizisi, (nşr. Atsız), İstanbul 1972, s. 93-94

¹²⁶ H.Hüsameddin, a.g.e., III, s. 221; Neşri, a.g.e., II, s. 799

şehirdeki mescid ve medrese dahil olmak üzere pek çok binayı yakmış,¹²⁷ Tokat ve civarını talan etmiştir.¹²⁸

Uzun Hasan'ın bu ve buna benzer cüretkar tavırları Fatih'i kızdırmış,¹²⁹ o da bunun üzerine, ordusuyla beraber Üsküdar'dan Akkoyunlular üzerine yürümüştür. Fatih, Kazova'ya geldiği sıralarda, Kastamonu valisi Şehzade Mustafa ve Amasya valisi Şehzade Bayezid, eyalet ve maiyyet kuvvetleriyle gelerek kendisine katılmıştır.¹³⁰ Neticede, Osmanlı ordusu Tozanlı yolunu takiben doğuya doğru hareketine devam etmiş, Tercan yakınlarındaki Otlukbeli mevkiinde Akkoyunlu Uzun Hasan'ın ordusunu 11 Ağustos 1473'te¹³¹ ağır bir yenilgiye uğratmıştır.¹³²

903/1498'de Tokat'da büyük bir deprem¹³³ olmuş, bu deprem Anadolu'da "Küçük Kıyamet" diye adlandırılmıştır.¹³⁴

Sultan II. Bayezid Dönemi'nde, Tokat ve yöresinde İran menşeli Şiilik hareketlerinin etkisi iyice kendini hissettirmeye başlamıştır. Bu dönemde, İran tahtına Şah İsmail'in geçmesiyle (1502), tüm Anadolu'da olduğu gibi Tokat civarı da pek çok sıkıntılı günler geçirmeye başlamıştır. İlk iş olarak 911/1505 yılında Erzincan'a Saldıran Şah İsmail,¹³⁵ buraya sahip olduktan sonra Tokat üzerine yürümüş ise de, Tokat Bey'i Mehmet Paşa-Zâde Ali Bey'in mukavemeti üzerine şehri alamadan Kazova'ya geçmiştir.¹³⁶

¹²⁷ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter* (nşr. Şerafettin Turan), T.T.K. Yay., Ankara 1957., s.321-322; H. Sadettin, a.g.e., II, s.110-112. Tursun Bey, bu olayı anlatırken: "... nice dimâ vü emval ve ehl ü iyâli, çil-i İslam'ı sefk ü nehb ve seby ü yapmaya düştü." demektedir. Bkz. Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l Feth*, (nşr. Mertal Tulum), İstanbul 1977, s. 154

¹²⁸ Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (nşr. Tevfik Bıyıkollu), T.T.K. Yay., Ankara 1992, s. 50

¹²⁹ M.Nuri Efendi, *Netayicü'l-Vukuât I-II*, Ankara 1979, s. 47

¹³⁰ Solakzade, a.g.e., s. 240

¹³¹ M. Nuri Paşa, bu tarihi savaşın başlangıç tarihi olarak vermektedir. Bkz. a.g.e., I-II, s. 48

¹³² Savaş hakkında geniş bilgi için bkz. Tursun Bey, a.g.e., s. 153-154; M.Neşri, a.g.e., II, s.818

¹³³ H. T. Cinlioğlu, a.g.e. I, s.30

¹³⁴ Hoca Sadettin, a.g.e. II, s.65; Solakzâde, a.g.e., s.321

¹³⁵ T. Gökbilgin, a.g.m., s.407

¹³⁶ Kemâl Paşa-Zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter*, (nşr. S. Turan) . Ankara 1954, s. 113

Tokat ve civarı daha sonraları yine şii kaynaklı isyan ve saldırılara uğramıştır. Nitekim, Şah İsmail'in halifelerinden olan Nur Ali Halife,¹³⁷ Osman oğullarından bizâr olan Anadolu halkından¹³⁸ etrafında toplandığı 3-4 bin süvari ile üzerine gönderilen Faik Paşa komutasındaki kuvvetleri bozarak Tokat'ı zaptetmiş ve Şah İsmail adına hutbe okutmuştur.¹³⁹ Daha sonra, bölgedeki Avşar, Varsak, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekeli ve Hamidelili aşiretlerinden mühim bir kuvvet toplayan Nur Ali Halife¹⁴⁰, faaliyetlerini Bozok, Tokat ve Artukabad taraflarında yoğunlaştırmıştır,¹⁴¹ üzerine gönderilen Yular-kıstı Sinan Paşayı da mağlup ederek, bilhassa Tokat, Niksar ve Amasya havalisinde yağma ve tahrip edilmedik yer bırakmamıştır¹⁴².

XVI. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde, Tokat, Amasya ve Bozok civarında Celâli ayaklanmaları önem arz etmeye başlamıştır. Halkı binbir yalan ve safsatalarla kandıran Celal isimli bir zat,¹⁴³ Tokat ve Bozok Türkmenlerinden 20.000'den fazla Süvariye etrafına toplamayı başarmış¹⁴⁴ ve bölgede pek çok karışıklık meydana getirmiştir. Durum giderek tehlike arz etmeye başlayınca, Selim, Rumeli Beylerbeyi Ferhat paşa ile Şehsuvar-oğlu Ali Bey'i bu eşkiya üzerine göndermiş, bunlar da bu bölgeyi eşkiyadan temizlemişlerdir.¹⁴⁵

Kanuni dönemi başlarında Tokat ve Amasya yörelerinde, yine zaman zaman Şii kaynaklı eşkiya hareketleri görülmüştür.¹⁴⁶ Meydana gelen yeni isyanlar nedeniyle Rumiyye Vilayetinin merkezi Tokat'tan Sivas'a nakledilmiş, bu değişiklikle Tokat Voyvodalık olmuştur. Bu dönemde, mali teşkilat itibariyle Sivas ve Amasya Tokat

¹³⁷ Bu zat Kızılbaşlardan olup, Nurettin Ali ve Şah Kulu gibi adlarla da isimlendirilmiştir. Bkz. H.T Cinlioğlu, a.g.e. I, s.31

¹³⁸ Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, İstanbul 1932, s.9

¹³⁹ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s.229

¹⁴⁰ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s.229-230

¹⁴¹ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, T.T.K. Yay., Ankara 1992, s.79

¹⁴² H. Sadettin, a.g.e. II, s.194, s. 5

¹⁴³ Celal'in şahsiyeti ve siyasi faaliyetleri için bkz. H. Sadettin, a.g.e. II, s. 384 vd; M. Neşri, a.g.e., I-II, s.88; İ.H Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi. II*, s.297 vd.

¹⁴⁴ H. Sadettin, a.g.e. II, s.384

¹⁴⁵ H.Sadeddin.a.g.e. II, s.384, M. Neşri, a.g.e. I-II, s.88, Solakzâde, a.g.e., s.414; M.T. Gökbilgin, a.g.m., s.407

¹⁴⁶ H. T.Cinlioğlu, a.g.c. I, s.39; M. T. Gökbilgin, a.g.m., s. 407

emanetine bağlanmıştı (945/1538).¹⁴⁷ Bu ve buna benzer karışıklıklar, Kanûni'nin tahta çıkışından XVII. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş, Tokat ve civarı zaman zaman bunlardan nasibini almıştır. XIV. Yüzyılın sonlarına doğru, Suhte ve Celali ayaklanmalarına sahne olmuştur. Yine bu yıllarda Tokat karayazıcı eşkiyası ve adamları tarafından yağmalanmıştır.¹⁴⁸ Üzerine gönderilen Vezir-zâde Hasan Paşa tarafından bozguna uğratılan¹⁴⁹ Karayazıcı daha sonra Canik Dağlarında ölmüştür.¹⁵⁰ 1591 yılında (Zilkade H. 999) yörede müthiş bir deprem (zelzele) daha olmuş, ahali iki ay kadar çadırlarda kalmıştır. Hatta bundan çok etkilenen halk arasında, kıyametin 1000 yılında kopacağı şeklinde bir inanç yayılmıştır.¹⁵¹

XVII. yüzyılın başlarında Anadolu'da ve bu arada Tokat'taki halk arasında bir takım ayaklanmaların artması üzerine, Kuyucu Murâd Paşa, Anadolu seferi olarak isimlendirilen bir hareketle Celâlîler'in kökünü kazımıştır.¹⁵² Bu sıralarda, daha çok tanındığı ve zenginliği için dikkat çeken Tokat, 1617 yılında Valide Sultanlara "has" olarak tayin olunmuştur.¹⁵³

XVII. Yüzyıldan itibaren Osmanlılarda toprak devletin denetiminden çıkarak fiilen beylerin ve yerli güçlerin malikaneleri durumuna gelmeye başlamış, bunun sonucunda Tokat ve Civarında Çapanoğulları Sülalesinin ağırlığı gözlenmeye başlanmıştır.¹⁵⁴ Bu durum XVIII. Yüzyılda hızlanmış, Tokat XIX. Yüzyılın başlarına kadar Çapanoğulları'nın elinde kalmaya devam etmiştir.

Osmanlı devrinin klasik döneminde Tokat ve çevresi "Eyaleti Rum" sınırları içerisinde yer almıştır. Nitekim, 1831 Osmanlı Nüfus sayımı kayıtları da Tokat'ı Eyalet-i Sivas'a bağlı bir kaza merkezi olarak göstermektedir. 1847'deki yönetsel bölünmede

¹⁴⁷ H. T. Cinlioğlu, a.g.e. I, s.39

¹⁴⁸ H. T. Cinlioğlu, a.g.e. I, s.62-66

¹⁴⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s.238

¹⁵⁰ Naimâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi I*, (nşr. Zuhuri Danışman), İstanbul 1967, s.303

¹⁵¹ H. Hüsameddin, a.g.e. III, s.336, H. T. Cinlioğlu, a.g.e. I, s.62

¹⁵² Bu konuda geniş bilgi için bkz., Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celâli İsyânları*, Ankara 1975

¹⁵³ M. T Gökbilgin, a.g.m., s. 407; H. Turgut Cinlioğlu, a.g.e., II, s.74

¹⁵⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, T.T.K Basımevi Ankara 1991, s.12

de, Tokat Eyaleti Sivas'ın merkez (paşa) sancağı sınırları içerisinde idi.¹⁵⁵ Tokat, 1863 yılından sonra Sivas'a bağlı bir nahiye olarak idare edilmiştir.¹⁵⁶

1287/1870 Sivas Vilayet Salnamesi'ne göre Tokat, bu tarihte Sivas merkez sancağına bağlı bir merkezi kaza durumundadır.¹⁵⁷ Daha sonra, 1298/1883 Sivas Vilayet salnamesinde, Tokat'ın bir sancak merkezi, Erbaa, Zile ve Niksar'ın da bu sancağın birer kazası.¹⁵⁸ konumunda olduklarını tespit etmekteyiz

Kurtuluş mücadelesi yıllarında 26 Haziran 1919'da Atatürk Tokat'a gelmiş, 26/27 Haziran gecesi burada kalmıştır. Milli mücadele yıllarının başlarında (1919 Şubat) Tokatlılar şehirde önce Müdafa-i Hukuk Cemiyetini, ardından 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edilmesinden hemen sonra da Tokat ve kazalarında Redd-i İlhak cemiyetini kurarak¹⁵⁹ milli mücadeleye sarılmışlardır. Bu yıllarda Reşadiye (iskefsir)'in katılımıyla Tokat sancağının kaza sayısı merkezle beraber beşe yükselmiştir.¹⁶⁰

Tokat 1921-1923 yılları arası müstakil bir Liva olarak yönetilmiştir

Araştırmamızın birinci bölümünde, ilin sosyal yapısı bağlamında nüfus yapısı üzerinde durmaya çalıştık. Burada, ilin nüfus yapısını incelerken, araştırmacılar tarafından okunup değerlendirilen tahrir defterleri ve şer'iyye sicillerinde nüfusla ilgili verilen bilgilerden yararlanmak suretiyle onun, cumhuriyete kadarki seyrini verdikten sonra, cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımı olan 1927'den, sonuncusu olan 1997'ye kadarki durumu ortaya konmaya çalıştık. Bu kısımda, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verilerine dayanarak istatistik metoduyla Tokat nüfusun sayım yıllarına göre artışı ve yoğunluğunu verdikten sonra, nüfusun niteliği üzerinde(şehir ve kırsal nüfusu, cinsiyet ve yaş kompozisyonu, meslek gruplarına göre dağılımı ve okur-yazarlık durumu) durmaya çalıştık.

¹⁵⁵ Komisyon, a.g.m.,s. 7083. H. T. Cinlioğlu, a.g.e.1 s.52

¹⁵⁶ Feridun Acunsal, *Gerçeklerin Diliyle Tokat*, İstanbul Tarihsiz. s.66; A. Kapusuz, a.g.e., s.10

¹⁵⁷ *1287/1870 Salname-i Vilayet-i Sivas*. s.52

¹⁵⁸ Yurt Ansk., s.7084

¹⁵⁹ Ercüment Kuran, *"Milli Mücadelede Tokat" Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (2-6 Temmuz 1986), Ankara 1987, s.213

¹⁶⁰ Komisyon, a.g.m., s.7089

I.BÖLÜM

(SOSYAL YAPI)

A- XV. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR TOKAT'IN NÜFUS YAPISI

Osmanlı Devleti'nde XIX. asra gelinceye kadar bugünkü manada bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Bu döneme gelinceye kadarki nüfusa ait veriler, tahrir defterlerine dayandırılmaktadır.

Osmanlı Dönemi'nde 30-40 sene gibi fasıllarla yapılan büyük nüfus ve vergi tahrirleri sayesinde muayyen bir tarihte imparatorluk dahilinde her köy ve kasabada mevcut yetişkin erkek nüfusu ve bu nüfusun tâbi olduğu türlü vergi mükellefiyetlerini tespit etmek mümkün olmaktadır.¹⁶¹ Bu defterlerde vergi verecek çağa geldiği halde evlenmemiş olanlar da “Mücerred” adı altında kaydedilmişlerdir.¹⁶²

Osmanlı Dönemindeki tahrir defterlerinden, nüfusun yapısı bağlamında erkek nüfusun dini yapısı hakkında (sınırlı da olsa) bilgi edinebilmek mümkün olmaktadır.¹⁶³ Ayrıca, bu defterlerde nüfusun iktisadi yapısı hakkında da önemli bilgiler mevcuttur.

Osmanlı idâri taksimatında “Eyalet-i Rum”, daha sonra “Eyâlet-i Rûmiyye-i Suğra” adı verilen eyaletin önemli kazalarından biri olan Tokat¹⁶⁴ şehri nüfusunun tarihi seyri ve bu nüfusun dini ve ekonomi yapısı hakkında, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren XVII. yüzyıla kadar tahrir defterlerinden, XVII. yüzyıldan çağdaş döneme kadar da Avarız defterlerinden ve Şer'iyye sicillerinden bilgi sahibi olabilmekteyiz. XIX. yüzyılın ikinci yarısında yazılmaya başlanan devlet ve vilayet salnameleri, şehrin sosyal yapısı hakkında (nüfus durumu, iktisadi yapısı vs.) önemli

¹⁶¹ Ömer Lütfi Bakran, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, (CiltX'dan ayrı basım), İstanbul 1953, s.9

¹⁶² Ö.L. Barkan, a.g.m., s.12.

¹⁶³ Bu tahrir defterlerinde her erkek nüfus kendi din ve milliyetlerine göre yer almaktadır. Nitekim, bu defterlerde. Müslüman nüfus yanında bazen Rum, Ermeni, Yahudi, Nasranî gibi din ve mezheplerle milletler ayrı yazılmış, bazen da gayrimüslim nüfus birlikte yazılmıştır. Bkz., Yusuf Halaçoğlu, “Tahrir Defterlerine göre XVI. yüzyılda Bazı Anadolu Şehirlerindeki Demografik Yapı” *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Ocak 1996, s.216-222

¹⁶⁴ M. Tayyip Gökbilgin, “XV. ve XVI. Asırlarda Eyalet-i Rûm”, s.217.

bilgiler ihtiva etmektedir. İşte biz, bu bölümde Tokat şehrinin çağdaş döneme kadarki nüfusu hakkında (daha çok nüfusun dini yapısı ve tarihi seyri hakkında) söz konusu materyallerden, çağdaş dönemdeki nüfus yapısı hakkında ise, bizzat Devlet İstatistik Enstitüsünün yaptığı nüfus sayımlarından faydalanarak şehrin nüfus yapısını inceleyeceğiz.

Tokat kazasının nüfusu ile ilgili elimizdeki en eski belge XV. yüzyılın ikinci yarısına aittir.¹⁶⁵ Söz konusu belge 859/1455 yılı tahriridir.

Ömer Lütfi Barkan, 1455yılı Tokat tahririnde kaza merkezinde toplam 2888 hanenin tespit edildiğini kaydetmektedir.¹⁶⁶ Fakat o, bu hanelerin kaçının Müslümanlara, kaçının ise, gayrimüslimlere ait olduğunu belirtmemektedir. Tarihi Demografi araştırmalarında, genellikle her vergi hanesinin “5” rakamıyla çarpılmasıyla elde edilen rakam, tahmini nüfus olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁷ Bu hesaba göre 1455'te kaza merkezinin tahmini nüfusunun $2888 \times 5 = 14440$ civarında olduğu söylenebilir. Ancak, kanaatimizce, Barkan'ın burada verdiği 2888 hane sayısına mücerred ve muaf nüfus dahil değildir. Barkan, tahmini hane nüfusu hesaplandıktan sonra, bu nüfusa %10-15 arasında bir mücerred ve muaf nüfusun daha eklenmesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁶⁸ Buna göre, biz, Barkan'ın verdiği hane sayısına %10-15'lik bir mücerred ve muaf nüfusu eklediğimizde, şehrin tahmini nüfusu $14440 + 1444 = 15884$ ile $14440 + 2166 = 16606$ 'lara kadar yükselmektedir. Sevgi Aktüre, Barkan'a dayanarak, aynı dönem için şehirde 2000 Müslüman, 1000 kadar da Hıristiyan hanesi olduğu belirtmekte ve bunun da 15000 civarında bir nüfusa tekabül ettiğini eklemektedir.¹⁶⁹ Burada verilen rakamları doğru kabul ettiğimizde, kaza merkezindeki Müslümanların $2000 \times 5 = 10000$ (%66-67), Hıristiyanların ise $1000 \times 5 = 5000$ (%33-37)'lik bir nüfusa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁶⁵ İlkçağ coğrafyacılarından Strabon, Tokat şehrinden önce adı “Komana” olan ve bugünkü Tokat şehrinc yaklaşık 8-10 km. mesafede bulunanı şehrin, önemli bir şehir olduğunu, kendisinin orada konuk olduğu sırada buranın, erkek-kadın 6000'den fazla nüfusa sahip olduğunu olduğu belirtmektedir. Strabon, a.g.e., s.5-6

¹⁶⁶ Ö. L. Barkan, “a.g.e.,” s.22

¹⁶⁷ Bir hanenin kaç kişiden oluşabileceği, dolayısıyla tahmini nüfus hesaplamaları için bkz., Nejat Göyünç, “Hane Devrimi Hakkında”, İ.Ü. E.F.T.D., S.32, İstanbul 1979, s.331-348

¹⁶⁸ Ö. L. Barkan, “a.g.e.,” s.22

¹⁶⁹ Sevgi Aktüre, 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, O.D.T.Ü. Mim. Fak. Yay., 2. Baskı, Ankara 1981, s.144

1455 yılı Tokat tahriri üzerine bir başka çalışma İlhan Şahin, Feridun M. Emecan tarafından yapılmıştır. Söz konusu araştırmacılar, 1455 yılı tahririne dayanarak, Tokat'ın 54 mahallesinin olduğunu, bunların 46'sında Müslümanların, 8'inde ise, gayrimüslimlerin oturduğunu belirtmektedirler. Şehrin nüfusu hakkında da bilgi veren araştırmacılar, bu dönemde, kazanın 9500 kadar Müslüman, 5000 kadar da gayrimüslim nüfusunun olduğunu belirtmektedirler.¹⁷⁰ Rıfat Özdemir, aynı dönemde Tokat'ın 54 mahallesinin bulunduğunu ve bu mahallelerden 7'sinde Zimmîler'in oturduğunu ifade etmektedir.¹⁷¹

Araştırmacıların buraya kadar verdiği rakamları göz önüne aldığımızda, 1455'de Tokat merkez kaza nüfusunun 14.000 ile 17.000 arasında değiştiğini söyleyebiliriz.

Tokat Kazası'nın 1455 yılı tahrir ile ilgili en açık bilgileri, Ahmet Şimşirgil'in çalışmasında¹⁷² bulmaktayız. Araştırmacı bu çalışmasında, XV. ve XVI. yüzyıl tahrirlerine dayanarak hem merkez kazanın, hem de nahiyelerin vergi, mücerred ve muaf nüfusları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Şimşirgil, söz konusu çalışmasında, 1455 yılı tahririnde Tokat kaza merkezi ve ona bağlı köylerde toplam olarak 3513 vergi ve 84 mücerred nüfusun olduğunu, vergi nüfusunun 2295'inin, mücerred nüfusun ise 81'inin Müslümanlara ait olduğunu belirtmektedir. Ona göre, aynı dönemde, vergi nüfusunun 1218'i ve mücerred nüfusun da 3'ü Hıristiyanlara aittir.¹⁷³

Biz, burada verilen vergi nüfusu hane sayısını 5 ile çarpıp, mücerred nüfusu da buna eklediğimizde Tokat merkez kaza ve ona bağlı köylerdeki tahmini nüfusu, bu nüfusun etnik ve dini dağılımını tahmini olarak ortaya koyabiliriz. Bu hesaba 1455'te, Tokat merkez kaza ve ona bağlı köylerde tahmini olarak toplam $3513 \times 5 + 84$ (mücerred) = 17649 nüfus barınmaktadır. Bu hesaba göre, tahmini nüfusun etnik ve

¹⁷⁰ İlhan Şahin- Feridun M. Emecan, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Şehri", *Şeyhülislâm İbn Kemal Sempozyumu, Tebliğler (Tokat 26-29 Haziran 1985)*, Ankara 1986, s.41-51

¹⁷¹ Rıfat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s.102

¹⁷² Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilâtında Tokat (1455-1574)*, Marmara Ün. Sos. Bil. Enst., Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.

¹⁷³ A. Şimşirgil, a.g.e., s.74-75, 152

dinî dağılımına baktığımızda, Müslümanlar'ın $2295 \times 5 + 81$ (mücerred)=11556, Hıristiyanlar'ın ise $1218 \times 5 + 3$ (mücerred)=6093 civarında bir nüfusa sahip olduğunu, kaza merkezinde olduğu gibi, kaza merkezine bağlı köylerde ve kaza merkezi ile ona bağlı köyler toplamında da Müslümanların oranı olarak nüfusun büyük bir kısmını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

1455 tahririnde, Tokat'ın merkez kazadan başka Cincife, Gelmugad, Kâfirni, Kazâbâd, Komanat, Tazanlu, Venk ve Yıldız adında sekiz nahiyesi daha tespit edilmiştir. Şimşirgil, söz konusu çalışmasında, bu nahiyelerdeki toplam vergi nüfusunu 4085, mücerred nüfusunu ise, 529 olarak vermektedir. Ona göre, bu nüfusun 3453 vergi ve 522 mücerred nüfusu Müslümanlara, 632 vergi ve 70 mücerred nüfusu ise Hıristiyanlara aittir.¹⁷⁴

Burada, nahiyelerle ilgili verilen rakamları, daha önceki hesaplama tekniğimize göre ele aldığımızda, nahiyeler toplamındaki toplam tahmini nüfusunun $4085 \times 5 + 592$ (mücerred) = 21017 olduğunu, bu nüfusun yaklaşık olarak $3453 \times 5 + 522$ (mücerred)= 17787'inin Müslümanlardan, $632 \times 5 + 70 =$ (mücerred) = 3230'unun ise Hıristiyanlardan müteşekkil olduğunu söyleyebiliriz. Bu hesaba göre, Tokat merkez kaza ve ona bağlı köyler toplamında olduğu gibi, nahiyelerde de Müslüman nüfus Hıristiyan nüfusa göre oldukça fazladır. Buna göre, Müslümanların nahiyeler toplamı tahmini nüfusunun %84,63'ünü, Hıristiyanların ise bu nüfusun %15,37'ini meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Şimdi, Tokat merkez kaza ve nahiyelerindeki toplam vergi ve mücerred nüfusunu, bu nüfusun dinî dağılımını, tahmini nüfusları ve bu nüfusun oranlarını mukayese edebilmek açısından bir tablo halinde şöylece verebiliriz.

¹⁷⁴ A. Şimşirgil. a.g.c., s.152.

Tablo 1. 1455 Tahririne Göre Tokat Kazasındaki Toplam Vergi ve Mücerred Nüfus

İle Bu Nüfusun Dinî Dağılımı:

Yerleşim Birimi	TOPLAM			MÜSLÜMAN				HİRİSTİYAN			
	Top. Ver. N.	M.	Top. Tah. N.	Top. Ver. N.	M.	Tah. Top. N.	%	Top. Ver. N.	M.	Tah. Top. N.	%
Tokat Mer.	3079	5	15400	1900	5	9505	61,72	1179	-	5895	38,28
Mer. Bağ Köyler	434	79	2249	395	76	2051	91,20	39	3	198	8,80
Nahiyeler Toplamı	4085	592	21017	3453	522	17787	84,63	632	70	3230	15,37
Yekün	7598	676	38666	3748	603	29343	75,89	1850	73	9323	24,11

N: Nüfus M: Mücerred

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde, 1455 tahririnde Tokat Kazası toplamında Müslümanların yaklaşık olarak 29343'lük bir nüfusla, kaza toplamı tahmini nüfusunun %75,89'unu, Hıristiyanların ise, 9323'lük bir nüfusa bu nüfusun %24,15'ini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

XV. yüzyılın sonunda Tokat Kazasının nüfusuna ait veriler, ilk tahrir olan 1455'ten 30 yıl sonrasına rastlayan 1485 tarihli Tokat tahrir defteridir. 1485 tahririnde dikkatimizi çeken en önemli husus kaza merkezi ve ona bağlı köylerde önemli ölçüde bir nüfus kaybının olmasıdır.¹⁷⁵ Nitekim, Ömer Lütfi Barkan, 1455'te 2888 olarak verdiği Tokat Merkez Kazasındaki hane nüfusunu, 1485'te 1795 olarak vermiştir.¹⁷⁶ Bu hane nüfusunu 5 sayısıyla çarptığımızda 8975 rakamını bulmaktayız. Bu, 1455 tahririne göre, hane olarak 1095, nüfus olarak ise 5465 (%37,85)'lik bir azalmayı ifade etmektedir.

İ. Şahin ile F. M. Emecan 1485 tahririnden yola çıkarak o dönemde kaza merkezinde 5900'ü Müslüman, 3000'i de Hıristiyan olmak üzere toplam olarak 8900

¹⁷⁵ Bu nüfus kaybı hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan en çok itibar edileni Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde, Osmanlılar ile Akkoyunlular arasındaki siyasi çekişmeler esnasında, Tokat'ın bu çekişmelerin sınır bölgesinde yer almasıdır. Tokat, bu çekişmelerden olumsuz yönde etkilenmiştir. Nitekim, başlarında Pir Ahmet ve Kasım Beyler'in olduğu kuvvetler 1472'de 50.000 kişilik bir kuvvetle Tokat'a girmiş, şehri tahrip ederek kendilerine karşı gelenleri öldürmüşlerdir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Solakzâde, a.g.e., s.238. Ayrıca, II. Bayezid Dönemi'nde, 892/1486 yılına ait bir Trabzon Sancağı mufassal defterindeki kayıtlardan, Tokat'taki nüfustan bir miktarının Trabzon'a sürüldüğü belirtilmektedir ki, bunun da şehrin nüfusunun azalmasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Bkz., BA, TD. 828'den naklen Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İ.Ü. İ.F.M. VII, 1955, s.217-218

¹⁷⁶ Ö. L. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", s.22

nüfusun varlığından söz etmektedirler.¹⁷⁷ Biz, bu sayıyı 5 rakamına böldüğümüzde, kaza merkezindeki Müslümanların yaklaşık olarak 1180, Hıristiyanların ise 600 civarında haneye sahip oldukları söyleyebiliriz. Yine daha önceki hesap tekniğimize göre hane sayısını 5 rakamıyla çarptığımızda, Müslümanların yaklaşık olarak 5900 nüfus ile kaza toplamı tahmini nüfusu(8900)'nun %66,29'unu, Hıristiyanların ise, aynı nüfusun %33,71'ini meydana getirdiğini söyleyebiliriz. A. Şimşirgil, bu dönemde Tokat merkez kazasında 90 mücerred nüfusunun olduğunu ve bu nüfusun tamamının müslüman olduğunu belirtmektedir. Burada verilen mücerred nüfusu, Barkan'ın ve İ. Şahin, F.M. Emecan'ın verdiği hane sayısına eklediğimizde, Tokat merkez kazası nüfusunun yaklaşık olarak 8990 ile 9065 arasında değiştiğini söylemek pek de yanlış olmaz.Şimşirgil, aynı dönemde (1485), Tokat merkez kazasında 1781 vergi, 90 mücerred nüfusu olduğunu belirtmektedir. Ona göre, bu nüfusun 1127'si vergi ve 90 mücerred nüfusu Müslümanlara, 654 vergi nüfusu ise Hıristiyanlara aittir.¹⁷⁸ Şimşirgil'in verdiği bu rakamları, daha önceki hesap metoduna göre ele aldığımızda, kaza merkezinde toplam tahmini nüfusun 8995 civarında olduğunu ve bu nüfusun yaklaşık 5725 (%63,65)'inin Müslüman, 3270 (%36,35)'inin ise Hıristiyan olduğunu söyleyebiliriz. Şimşirgil, aynı dönemde, Tokat merkeze bağlı köylerde 51 vergi ve 18 mücerred Müslüman nüfusun olduğunu kaydetmektedir. Yine ona göre bu dönemde nahiyeler toplamın da toplam olarak 5982 vergi ve 1483 mücerred nüfusu mevcut olup, bu nüfusun 5054 vergi ve 1208 mücerred nüfusu Müslümanlara, 928'i vergi ve 275 mücerred nüfusu ise, Hıristiyanlara aitti. Buradaki verileri göz önüne aldığımızda, 1485'te, kaza merkezine bağlı köylerde Hıristiyan nüfusun kalmadığını, Müslüman nüfusta da önemli düşüşler olduğunu görmekteyiz. Şimdi Şimşirgil'in verdiği rakamları ve bizim hesap tekniğimizi de göz önüne aldığımızda 1455 ve 1485 yıllarında Tokat kazası genelindeki vergi ve mücerred nüfusu ile tahmini nüfusu ve bu nüfusun dinî dağılımını bir tablo halinde şu şekilde verebiliriz.

¹⁷⁷ İ. Şahin- F. M. Emecan, a.g.m , s.44

¹⁷⁸ A. Şimşirgil, a.g.c., s.74

Yukarıdaki tabloyu göz önüne aldığımızda, Tokat merkez kaza ve ona bağlı köylerde, 1455'e göre, 1485'te önemli ölçüde nüfus kaybı olduğunu görmekteyiz.¹⁷⁹ Örneğin, 1455'te 3513 olan vergi nüfusu, 1485'te nüfus olarak 8381 (%47.49) azalmıştır. Buna paralel olarak hem Müslüman nüfus hem de Hristiyan nüfusta önemli azalmalar görülmektedir. Bu azalma, Müslümanlarda 5998 (%51.59), Hristiyanlarda ise, 2823 (%46.33) olarak gerçekleşmiştir. Bunun aksine, tabloda da görüleceği üzere, merkez kaza ve ona bağlı köylerdeki azalmaya rağmen, nahiyeler toplamında, 1455'e göre 1485'te 10376, te (%33.05)'lik bir nüfus artışı görülmektedir. Aynı dönemler zarfında, nahiyeler toplamındaki Müslümanların nüfusu 1455'e göre 8691 (%32.82) artarak 1485'te 26478'e, Hristiyanların nüfusu ise, 1685 (%34.28) artarak 1485'te 4915'e ulaşmıştır.

XVI. yüzyılda Tokat Kazası'nın tahmini nüfusunu yine tahrir defterlerinden öğrenebilmekteyiz. Bu yüzyılda, Tokat nüfusu hakkında bilgi sahibi olduğumuz ilk tahrir defteri 1520 tarihli tahrir defteridir.

Barkan, 1520 Tokat tahrir defterine dayanarak, o tarihte kaza merkezinde 1142 hanenin var olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁰ Kanaatimizce o, bu nüfusa mücerred nüfusu dahil etmemiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Barkan, verdiği rakamlara %10-15 arasında bir mücerred nüfusun eklenmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁸¹ Şimşirgil bu dönemde kaza merkezindeki mücerred nüfus sayısını 365 olarak vermektedir.¹⁸² Biz, Barkan'ın verdiği 1142 vergi hanesini 5 ile çarpıp, buna, Şimşirgil'in verdiği 365 mücerred nüfusu da eklediğimizde, o dönemde kaza merkezindeki toplam tahmini nüfusun 6075 civarında olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁷⁹ Bu azalmanın sebeplerinden birisi, daha önce de izah ettiğimiz gibi, daha çok Osmanlı-Akkoyunlu siyasi çekişmeler olabileceği gibi, diğer bir sebebi de, Fatih Sultan Mehmet Devrinde, İstanbul'un ilk Ermenilerin Tokat, Sivas ve Kayseri'den getirilerek İstanbul'un Sulumanastır semtine yerleştirilmesi olabilir. Bu konuda bkz. Robert Mantran, **XVI ve XVII. Yüzyılda İstanbulda Gündelik Hayat**, (Nşr. M. Ali Kılıçbaş), İstanbul 1991, s.52

¹⁸⁰ Ö. I. Barkan, "*Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*", s.22

¹⁸¹ Ö. I. Barkan, "*Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*", s.22

¹⁸² A. Şimşirgil, a.g.e., s.74.

Şimşirgil, Barkan'dan farklı olarak, 1520 tahririnde Tokat merkez kazada 1417 vergi nüfusunun bulunduğunu belirtmekte ve bu nüfusun dinî dağılımını vermektedir. Ona göre, bu nüfusun 716 vergi ve 218 mücerred nüfusu Müslümanlara, 701 vergi ve 147 mücerred nüfusu ise Hıristiyanlara aittir.¹⁸³ Bu rakamları ele aldığımızda, daha önceki hesap tekniğimize göre, kaza toplamındaki tahmini nüfusun 7450 civarında olduğunu, bunun 3798'inin Müslümanlara, 3652'sinin ise Hıristiyanlara ait olduğunu söyleyebiliriz.

Öyle anlaşılıyor ki, hem Barkan'ın, hem de Şimşirgil'in verdiği rakamlara göre, Tokat merkez kazası nüfusunda 1485'te tespit edilen düşüş 1520'de de devam etmiştir.¹⁸⁴ Buna paralel olarak merkeze bağlı köylerde de Şimşirgil'e göre bir düşüş vardır. Ona göre, bu dönemde 1485'te 51 vergi ve 18 mücerred nüfusa sahip olan köyler 1520'de 26 vergi ve 5 mücerred nüfusa düşmüştür. 1485'te olduğu gibi, köylerdeki mevcut nüfusun tamamı Müslümandır.

Şimşirgil, 1520 tahririnde Tokat nahiyelerindeki toplam vergi hanesini 6498, mücerred nüfusu ise 2224 olarak vermekte, bu nüfusun 5320 vergi ve 1821 mücerred nüfusunun Müslümanlara, 1178 vergi ve 403 mücerred nüfusunun ise, Hıristiyanlara ait olduğunu eklemektedir.¹⁸⁵ Buradaki rakamları daha önceki hesap tekniğimize göre ele aldığımızda, o dönemde Tokat nahiyelerindeki tahmini toplam nüfusun 34714 civarında olduğunu, bu nüfusun $5320 \times 5 + 181(\text{mücerred}) = 28421$ 'inin (%81,87) Müslümanlardan, $1178 \times 5 + 403$ (mücerred) = 6293'ünün ise (%18,13) Hıristiyanlardan müteşekkil olduğunu söyleyebiliriz. Şimdi, burada verilen rakamları, bir tablo halinde sunarak, daha geniş yorumlara gidebiliriz.

¹⁸³ A. Şimşirgil, a.g.c., s.74

¹⁸⁴ Bu azalmanın en önemli sebeplerinden birisi, 903/1498 yılında Tokat ve civarında vuku bulan ve Anadolu'da "Küçük Kıyamet" diye adlandırılan şiddetli bir depremdir. Bkz., Hoca Sadettin, a.g.c. II, s.65, H. Turgut Cincioğlu, a.g.e. I, s.230.

¹⁸⁵ A. Şimşirgil, a.g.c., s.74. 153

Tablo 3. 1520 Tahririne Göre Tokat Kaza Toplamında Vergi ve Mücerred Nüfusu

İle Tahmini Nüfus ve Bu Nüfusun Dinî Dağılımı:

Yerleşim Birimi	TOPLAM			MÜSLÜMANLAR				HİRİSTİYANLAR			
	Top. Ver. N.	M.	Top. Tah. N.	Top. Ver. N.	M.	Top. Tah. N.	%	Top. Ver. N.	M.	Top. Tah. N.	%
Mer. Kaza	1417	365	7450	716	218	3798	50.98	701	147	3652	49.02
Mer. Bağ Köyler	26	5	135	26	5	135	100	0	0	0	0.00
Nahiyeler Toplamı	6498	2224	34714	5320	1821	28421	81.87	1178	403	6293	18.13
Yekûn	7941	2594	42299	6062	2044	32354	76.49	1878	550	9945	30.74

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde, 1520 tahririne göre, merkez kaza ve ona bağlı köylerde 1485'e göre nisbi olarak 1818 (%19,62)'lik bir nüfus azalması olduğunu görmekteyiz. Burada dikkatimizi çeken en önemli husus, 1485 tahririnde şehir merkezinde ve ona bağlı köylerde 5988 olan Müslüman nüfusun, 1520'de 3933 gerilemesi, bunun aksine Hıristiyan nüfusta ise, aynı dönemlerde 382'lik bir artış olduğudur. Bunun sonucunda, merkez kaza ve ona bağlı köylerdeki nüfus, Müslüman ve Hıristiyanlar tarafından hemen hemen eşit bir şekilde paylaşılırken, nahiyeler toplamındaki nüfus, 1485'te de olduğu gibi merkez kaza ve ona bağlı köylerin aksine artışına devam etmiştir. Bu artış, 1485'e göre, 3321 (%9,57)'lik bir yükselişi ifade etmektedir. Bunun yanında, kaza toplamındaki nüfusta da 1485'e göre az da olsa (1680 civarında %3,87) bir artış gözlenmektedir. Yine bu dönemde Müslüman nüfusun 1485'e göre, 122'lik (- %0,37) bir kayba uğradığı, bunun aksine, Hıristiyan nüfusta ise, 1760 (%17,70)'a varan bir artışın olduğu dikkatimizi çekmektedir.

Cem Behar, Barkan'a dayanarak 1521-1530 yılları arasında yapılan bir dizi tahrirde Tokat kazasının 1550 vergi nüfusuna sahip olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁶ XVI. yüzyılın hemen başlarında (1554'te) yapılan bir tahrirde, Yusuf Halaçoğlu tarafından Tokat merkez kazasında 7078'i Müslüman ve 4628'i Hıristiyan olmak üzere 11706 nüfus olduğu tespit edilmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Cem Behar. *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927 II*, D.İ.E. Yay., Ankara 1996, s.6

¹⁸⁷ Yusuf Halaçoğlu. *"Tahrir Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Bazı Anadolu Şehirlerinde Demografik Yapı"*, s.220

XVI. yüzyılda Tokat nüfusu ile ilgili en ayrıntılı verileri, bu yüzyılın ikinci yarısının ortalarına (1574) ait tahrir defteridir.

Şimşirgil 1574'te Tokat tahrir defterine dayanarak bu dönemde Tokat Kazası (merkez, ona bağlı köy ve nahiyeler) toplamında 14121 vergi ve 10634 mücerred nüfus olduğunu belirtmektedir. Ona göre, bu nüfusun 10697 vergi ve 9196 mücerred Müslümanlara, 3424 vergi ve 1438 mücerred ise Hıristiyanlara aitti. Kaza merkezinde Müslümanların 1540 vergi ve 1005 mücerred nüfusu, Hıristiyanların ise, 1028 vergi ve 244 mücerred nüfusu vardı. Bu dönemde, merkeze bağlı köylerdeki toplam 4 vergi nüfusu ile 2 mücerred nüfusunun tamamı Müslümanlara ait iken, nahiyeler toplamındaki toplam 11549 vergi nüfusunun 9153'ü Müslümanlara, 2396'sı da Hıristiyanlara aitti. Ayrıca, nahiyelerde 8189'u Müslüman ve 1194'ü de Hıristiyan olmak üzere toplam olarak 9383 mücerred nüfus bulunmaktaydı.¹⁸⁸ Şimdi, burada verilen rakamları daha önceki hesaplamamıza göre ele aldığımızda oluşacak tabloyu şu şekilde verebiliriz.

Tablo 4. 1574 Tahririne Göre Tokat Kazasındaki Vergi ve Mücerred Nüfusu İle Tahmini Nüfus ve Bu Nüfusun Dinî Dağılımı:

Yerleşim Birimi	TOPLAM			MÜSLÜMANLAR				HİRİSTİYANLAR			
	Top. Ver. N.	M.	Top. Tah. N.	Top. Ver. N.	M.	Tah. Top. N.	%	Top. Ver. N.	M.	Tah. Top. N.	%
Mer. Kaza	2568	1249	14089	1540	1005	8705	61.79	1028	244	5384	38.21
Mer. Bağ. Köyler	4	2	22	4	2	22	100	0	0	0	0
Nahiyeler Toplamı	11549	9383	67128	9153	8189	53954	80.37	2396	1194	13174	19.63
Yekûn	14121	10634	81239	10697	9196	62681	77.16	3424	1438	18558	22.84

Şimdi, 1520 ve 1574 tahrirlerini bir tablo halinde verip karşılaştırdığımızda XVI. yüzyıl Tokat kazasının nüfusu hakkında daha geniş yorumlara gidebiliriz.

¹⁸⁸ A. Şimşirgil. a.g.c. s.75. 154. 156

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde, Tokat kazası nüfusunda 1520'ye göre 1574 önemli artışlar olduğunu görmekteyiz. Zirâ, kaza toplamının 1520 tahririndeki tahmini toplam nüfusu 42299 iken, tabloda da görüldüğü gibi, bu sayı yaklaşık olarak 38940 artarak, 1574'te tahmini olarak 81239'a ulaşmıştır ki, bu nisbî olarak %47,93'lük bir artışı ifade etmektedir. Buna paralel olarak, kaza merkezi ve kaza toplamında hem Müslüman ve hem de Hıristiyan nüfusta önemli ölçüde artışlar meydana gelmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi Müslümanlar 62681'lik nüfusla kaza toplamının %77,16'sını, Hıristiyanlar ise, 18558'lik bir nüfusla bu nüfusun %22,84'ini meydana getirmektedir.

Yine, tablo 5'teki verilere dayanarak 1520 ile 1574 yıllarındaki Tokat kazası nüfusunu mukayese ettiğimizde, hem merkez kaza ve hem de kaza toplamındaki nüfusun arttığını görmekteyiz. Nitekim, 1520'de merkez kazadaki tahmini nüfus toplamı 7450 iken, bu sayı 1574'te 14089'a ulaşmıştır. Bu sayı, merkez kaza toplamında 1520'ye göre nisbi olarak %47,12'lik bir artışı ifade etmektedir. Aynı şekilde, kaza toplamındaki tahmini nüfus toplamı da bu dönemler arasında 42299'dan 81239'a yükselmiştir ki, bu da nisbî olarak, %47,93'lük bir artışa isabet etmektedir. Buna paralel olarak, bu dönemler arasında hem Müslüman ve hem de Hıristiyan nüfusta önemli ölçüde artışlar kaydedilmiştir. Mesela, 1520'de kaza merkezinde 3798 olan Müslüman nüfus, 1574'de 8705'e, Hıristiyan nüfus ise, 3652'den 5384'e yükselmiştir. Bu artış, bir önceki döneme göre (1520), 1574'te Müslümanlarda %56,37, Hıristiyanlarda ise %32,21'lik bir orana isabet etmektedir. Ayrıca, söz konusu dönemler arasında kaza toplamındaki Müslüman nüfus %77,16 oranındaki bir artışla 32354'ten 62681'e, Hıristiyanlar ise, %46,41 oranındaki bir artışla 9945'ten 18558'e ulaşmıştır.

XVII. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devletinde XV ve XVI. yüzyıllarda oldukça düzenli bir şekilde tutulan ve nüfus hakkında birinci derecede ehemmiyet taşıyan tahrir defterlerinin yerini avarız¹⁸⁹ ve Cizye defterlerinin¹⁹⁰ almaya başladığını görmekteyiz.

¹⁸⁹ Avarız ve avarız vergisi hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan. "Avarız"md., İ.A. II, M.E.B.Yay., İstanbul 194. s.13-18

¹⁹⁰ Cizye. Gayrimüslim halk içerisinde belli bir takım şartları taşıyan ve işsiz olmayan kimselerden. kişi başına alınan vergi idi. Bu şartlardan bazıları; belli bir yaşta olmak, hasta ve

XVII. yüzyıl Tokat kazası nüfusu hakkında ilk verileri, 1009/1600-1 tarihli Tokat Avarız defterinde bulmaktayız. Bu defterde, Tokat'ın 71 mahallesinde toplam 924 avarız hanesi bulunduğu kaydedilmiştir.¹⁹¹ Ancak, buradaki 924 avarız hanesinin gerçek hane olduğunu kabul etmek imkansızdır. Zira, bu tarihten yaklaşık olarak 10-11 yıl önceki 1590 tarihli tahrirde, kaza merkezinde 2754 vergi hanesinin olduğu tespit edilmiştir.¹⁹² Böyle olunca buradaki 924 avarız hanesinin gerçek hane olmadığına şüphe kalmamaktadır.

XVII. yüzyılın ortalarına doğru, Tokat kazasının nüfusu hakkında en ayrıntılı bilgi edinebildiğimiz belge 1052/1642 avarız defteridir. Söz konusu defterde, Tokat'ta, 71 Mahallede 3281 reayâ, 577 ulema, meşâyih, asker, sâdat, muaf ve 5 hâli harâb hane kaydedilmiştir.¹⁹³ burada verilen rakamlardan yola çıktığımızda, merkezdeki reaya nüfusunun yaklaşık $3281 \times 5 = 16405$, Ulemâ, meşayih, asker, sâdat ve muaf nüfusun ise, $577 \times 5 = 2885$ civarında olduğunu söyleyebiliriz. Buna 5 harâp haneyi de eklediğimizde, kazadaki toplam tahmini nüfus, yaklaşık olarak 19305'e ulaşmaktadır. Bu değerlendirmelere göre, oluşan nüfusun dağılımını bir tablo halinde şöylece verebiliriz.

sakat olmamaktı. Halk arasında bu vergiye Haraç denilmekteydi. Geniş bilgi için bkz.. Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar," **Belleten LV/213**, s.371

¹⁹¹ Mehmet İşbirli, "XVIII. Asır Ortalarında Tokat Şehri", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)**, Ankara 1987, s.60-61

¹⁹² L. Güçer, **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Mesclesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul 1964, s.163

¹⁹³ BA.T.D. Nu.772. 1641/1642'den naklen, Mehmet Genç, "17-19. yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)**, Ankara 1987, s.145. Ö. L.Barkan, burada 1052/1642 Tokat avarız defterinde verilen toplam 3863 hancye yakın bir rakamı, 1646 tarihi için 3858 hane olarak vermektedir. Bkz. Ö. L. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", s.22

Rıfat Özdemir, aynı dönem için tokat merkez kazasındaki mahalle sayısını 70 olarak vermekte ve bunların 62'sinde Müslümanların, 8'inde ise, Müslümanlarla Zimmilerin beraber oturduğunu belirtmektedir. Bkz. Rıfat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Tablo 6. 1052/1642 Tokat Avarız Defterine Göre Reaya, Mücerred ve Harâb Nüfusun Hane ve Tahmini Nüfusları

Sınıf	Hane	Tahmini Nüfus	Toplam Nüfus İçindeki %
Reaya	3281	16405	84.93
Ulema	577	2885	14.94
Harâb	5	25	0.12
Yekûn	3863	19305	100

XVII. yüzyıl ortalarında (1655) Tokat'ı gezen Evliyâ Çelebi, şehrin nüfusu ve mahalleleri ile ilgili (sınırlıda olsa) bir takım bilgiler vermektedir. Evliyâ Çelebi, o dönemde Tokat'ın 30 mahallesinin olduğunu ve kazanın ahalisinin çoğunun koyu Türk olduğunu, bununla beraber, şehirde Türklerle beraber Rum, Ermeni, Yahudi ve İranlılar'ın da olduğunu ifade etmiştir. Evliya Çelebi'ye göre, Tokat nüfus bakımından her gün gelişen bir şehirdir.¹⁹⁴ Evliya Çelebi ile hemen hemen aynı tarihlerde Tokat'ı birkaç kez gezen ünlü Fransız Seyyah Tavernier, Tokat'ı Türkler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler'in yaşadığı çok nüfuslu bir şehir olarak tanıtmaktadır.¹⁹⁵

1690 yılında Tokat'ta yapılmış olan bir cizye sayımında, Tokat kaza merkezinde 2541 gayrimüslim cizye mükellefi kaydedilmiştir. Yapılan bu tespit, o dönemde kaza merkezindeki gayrimüslim nüfusun tahmini olarak 7870 ile 10410 civarında olduğu belirtilmektedir.¹⁹⁶

XVIII. yüzyıl Tokat nüfusu ile ilgili ilk rakamı veren, Fransız Seyyah Tournefort'tur. Tournefort, 1701'de şehri gezmiş, bu dönemde şehrin toplam olarak 24.000 aileden meydana geldiğini ve bunun 4400'ünün gayrimüslimlere ait olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁷ Öyle zannediyoruz ki, Tournefort burada aile deyimini yanlış kullanmıştır. Zirâ, burada verilen 24.000 rakamını aile sayısı olarak kabul eder ve bunu daha önceki nüfus hesaplamalarında da uyguladığımız gibi, 5 rakamı ile çarptığımızda, ortaya çıkan sayı 120.000 civarında bir nüfusu ifade eder ki,

(1771-1810). *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987. s.102

¹⁹⁴ Evliya Çelebi.a.g.c.. s.1462

¹⁹⁵ Jean B.Tavernier. *Les Six Voyages En Turquie, En Perse Et Aux Indes I*, Paris 1713, s.11

¹⁹⁶ Mehmet Genç. a.g.mk., s.155

¹⁹⁷ Joseph P. De Tournefort, *Relation d'un Voyage de Levant, II*, Amsterdam 1718, s.173

kanaatimizce bu mümkün görülmemektedir. Hele merkez kaza için böyle bir nüfusun varlığını iddia etmek imkansızdır. Zirâ, bu tarihten 70 yıl sonra bile (1771) kaza merkezindeki toplam hane sayısı 3024'ü geçmemektedir.¹⁹⁸

Polonyalı Simeon, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Tokat şehrinde toplam olarak 16.000 hane bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre, bunun 2500 hanesi Ermeni, 300 hanesi Rum, geri kalanı ise, Türklerden ibaretti. Yine ona göre, o dönemde şehirde sadece bir Yahudi hanesi bulunmaktaydı.¹⁹⁹ Bize göre, Simeon, bu rakamlarla Tokat kazası genelini kastetmiştir. Zirâ, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bile (1267/1851), kaza merkezindeki hane sayısı toplam olarak 3956'yı geçmemekte idi. Bu dönemde kaza merkezindeki Ermeni hanesi sayısı ise, sadece 1430'du.²⁰⁰

1186/1772 Tokat Şer'iyye sicilinde, Tokat'ta 75 Mahalle tespit edilmiştir.²⁰¹ 1642'de kazada 71 mahalle tespit edildiği²⁰² düşünülürse, bu nüfusun nisbî olarak artmaya devam ettiği anlamına gelmektedir. Aynı dönemle ilgili bir çalışma yapan Rıfat Özdemir, bu dönemde şehirde 3024 hanenin varlığından söz etmektedir. Özdemir, Tokat kazasındaki nüfusu tahmini olarak verirken, 3024 hane rakamını 3,26 katsayısıyla çarpmakta ve böylece şehirde $3024 \times 3,26 = 9858,28$ civarında bir nüfusun bulunduğunu ifade etmektedir.²⁰³

XIX. yüzyıl Tokat nüfusu hakkında ilk bilgiler, bu yüzyılın başlarında şehri ziyaret eden batılı seyyahlarca verilmiştir. Ancak, bu seyyahların nüfusla ilgili verdikleri rakamlar birbirini tutmamakta ve 40.000 ile 92.500 arasında değişmektedir.²⁰⁴

¹⁹⁸ Rıfat Özdemir. "Tokat Esnaf Teşkilatı". I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986). Samsun 1988. s.421

¹⁹⁹ İnciciyan'dan naklen. Polonyalı Simeon, Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619), (Nşr. H. D. Andreasyan). İstanbul 1964, s.177

²⁰⁰ H. Turgut Cinlioğlu, Osmanlılar Zamanında Tokat IV, Tokat 1973. s.23-26

²⁰¹ M. İşbirli. a.g.m , s.61

²⁰² M. Genç. a.g.m , s.145

²⁰³ R. Özdemir. "Tokat Esnaf Teşkilatı". s.421

²⁰⁴ Morier. XIX. yüzyılın başlarında Tokat'ın 20.000 hane ve 100.000 nüfuslu bir şehir olduğunu belirtmektedir. Halbuki. XIX. yüzyılın sonlarında bile Tokat'ın nüfusu bu rakama ulaşamamıştır. Bkz., James Morier, A Journey Through Persia, Armenia, And Asia Minor, To Constantinople, In The Years 1808 And 1809, London 1812. s.344

XIX. yüzyılda, Osmanlı imparatorluğu'ndaki ilk nüfus sayımı, II. Mahmut zamanında 1831 yılında yapılmıştır. Genel bir nüfus sayımı için bir nevi tecrübe olan²⁰⁵ bu sayım, her ne kadar bugünkü anlamıyla bir sayım olmaktan uzak ise de (örneğin yalnızca erkek nüfusa şamil olup, Anadolu ve Rumeli sancakları ile kasabalarını kapsıyor ise de), imparatorluğun ilk nüfus sayımı olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır.²⁰⁶

1831 yılındaki sayımda Tokat, Eyalet-i Sivas'a bağlı bir kaza hükmünde idi. Ne yazık ki, bu sayımda Tokat kazasının nüfusu ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sayımda, Amasya Sancağı'na bağlı Erbaa nahiyesinde 5265'i Müslim, 42'si ise yabancı (gayrimüslim) olmak üzere, toplam olarak 5307 erkek nüfusu olduğu kaydedilmiştir.²⁰⁷

XIX. yüzyılın hemen başında (1851) Tokat'ta yapılan bir ev sayımında, 74 mahallede toplam olarak 3956 ev tespit edilmiştir. Bu evlerden 2271'i Müslümanlara, 1272'si Ermeni Gregoryanlara, 158'i Ermeni Katoliklere, 217'si Rumlara ve 38'i de Yahudilere aitti.²⁰⁸

Cinlioğlu, bu tarihten 13 yıl sonra (1864) Tokat kazasında yeni bir sayım yapıldığını ve bu sayımda Tokat kazasında toplam 4305 hanenin tespit edildiğini belirtmektedir. Ona göre, bu hanelerin 2561'i Müslümanlar'a, 1308'i Ermeni Geregoryanlar'a, 175 Ermeni Katolikler'e, 223'ü Rumlara ve 38'i de Yahudiler'e aitti.²⁰⁹

1287/1870'den 1907'ye kadar geçen süre içerisinde Tokat kazasının nüfusu hakkındaki bilgileri, Sivas vilayeti Salnamelerinden öğrenmekteyiz. Nitekim, ilk Sivas Vilayet Salnamesi olan 1287/1870 tarihli Salnamede, Tokat merkez kazasının, merkez kaza ile birlikte Komanat, Kafirni, Şarkpare, Artukabâd ve Kazâbad nahiyelerinde toplam olarak 851 hane ve 252 Köyü'nde (8736'sı muhacir) 30708 erkek nüfus tespit edilmiştir. Bu nüfusun 25078'i Müslümanlara, 5630'u ise

²⁰⁵ Ömer Lütfi Barkan. *"Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri"*, İ. Ü. İ. F. M. II. İstanbul 1940. s.1-2. 8

²⁰⁶ Hilmi Karaboran. *Nüfus Coğrafyası (Coğrafya Ders Notları)*, Elazığ 1984. s.31

²⁰⁷ Enver Ziya Karal. *Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı*, Ankara 1943. s.149

²⁰⁸ H. T. Cinlioğlu. a.g.c. IV. s.23-26

²⁰⁹ H. T. Cinlioğlu. a.g.c. IV.s.16

gayrimüslimlere aitti.²¹⁰ Bu salnamede verilen rakamları yerleşim birimleri çerçevesinde ele aldığımızda oluşacak tabloyu şu şekilde verebiliriz.

Tablo 7. 1287/1877 Sivas Vilayet Salnamesine Göre Tokat Kazası ve Nahiyelerindeki Erkek Nüfusunun Dinî Dağılımı:

Yerleşim Birimi	Toplam	MÜSLÜMAN		GAYRİMÜSLİM		Hane Toplamı	Mahalle ve Köy
		Nüfus	%	Nüfus	%		
Tokat Mer. K	10360	5730	55.31	4630	44.69	4378	57
Komanat N.	2569	2355	91.67	214	8.33	928	50
Kafimi N.	1455	1455	100	0	0.00	508	24
Şarkpare N.	161	161	100	0	0.00	58	4
Artukabâd N.	3811	3250	85.28	561	14.72	159	63
Kazabâd N.	3566	3341	93.69	225	6.31	1360	54
Muhacir	8786	8786	100	0	0.00		
Yekün	30708	25078	81.67	5630	18.33		252

Yukarıdaki tabloyu göz önüne aldığımızda, 1877’de Müslüman erkeklerin toplam 25078 olan nüfuslarıyla, kaza toplamı erkek nüfusu olan 30708’in %81,67’sini, gayrimüslim erkeklerin ise, toplam 5630’luk bir nüfusla kaza toplamı erkek nüfusun %18,33’ünü oluşturduğunu görmekteyiz. Yine aynı tabloya göre, Müslümanlar, kaza merkezinde 5730’luk erkek nüfusla kaza erkek nüfus toplamının (10360) %55,31’ini, gayrimüslimler ise, 4630’luk bir nüfusla, bu nüfusun %44,69’unu meydana getirmekteydiler.

1301/1883 yılına gelindiğinde, Tokat’ın bir sancak merkezi durumunda olduğunu görmekteyiz. Bunun en büyük nedeni, 1876 Osmanlı Rus harbinden sonra Balkan ve Kafkasya’dan gelen göçmenlerinin de katılımıyla kaza nüfusunun oldukça artmasıdır.²¹¹ Bunun sonucunda, Erbaa, Zile ve Niksar kazaları Tokat Sancağı’na bağlanmışlardır. Böylece, Tokat sancağının erkek nüfusu daha da artmıştır. Nitekim, 1301/1883 Sivas Vilayet Salnamesinde, Tokat kazasında toplam 105629 erkek nüfus kaydedilmiştir. Bu nüfusun 93521’i (20944’ü muhacir) Müslümanlar’a, 12108’i de Gayrimüslimler’e aittir. Bu dönemde, Tokat kazasında 37056’i Müslim ve 6961’i gayrimüslim olmak üzere toplam 44017, merkez kazadan sonra en kalabalık nüfusa

²¹⁰ 1287/1877 Salname-i Vilayet-i Sivas. s.53

²¹¹ H. T. Cinlioğlu, a.g.e., IV. s.42; Komisyon, a.g.m., s.7085

sahip Zile kazasında ise, 33645'i Müslim ve 1198'i de gayrimüslim olmak üzere, toplam 34843 nüfus barınmakta idi. Aynı dönemde Erbaa kazasındaki toplam nüfus 17014 olup, bunun 14975'i Müslümanlara, 2039'u da gayrimüslimlere aitti. Yine aynı dönemde kazanın en az nüfuslu kazası olan Niksarda ise, 7845'i müslüman ve 1910'u gayrimüslim olmak üzere, toplam 9755 nüfus bulunmakta idi.²¹² Şimdi, bu salnamede verilen rakamlardan yola çıktığımızda oluşacak tabloyu, şu şekilde verebiliriz:

Tablo 8. 1301/1883 Sivas Vilayet Salnamesine Göre Tokat Sancağında Yerli ve Göçmen Erkek Nüfusun Dini Dağılımı:

Kaza Adı	Toplam Nüfus	Müslüman Yerli+Göçmen	Yer. Birimi içindeki payı %	Gayrimüslim	Yerleşim Bir. İçindeki payı %
Merkez	44017	37056	84,19	6961	15,79
Erbaa	17014	14975	88,02	2039	11,98
Zile	34843	33645	96,56	1198	3,44
Niksar	9755	7845	80,42	1910	19,58
Yekûn	105629	93521	88,54	12108	11,46

Tabloda görüldüğü gibi, Balkan ve Kafkas göçmenleri ile Erbaa, Zile ve Niksar'ın da katılmasıyla bir sancak haline gelen Tokat'ın erkek nüfusu, 1287/1877 salnamesine göre 74921 artarak 1883'te 105629'a ulaşmıştır. Bu, nisbi olarak %70,93'lük bir artışı ifade etmektedir. Buna paralel olarak, 1844'ye göre, 1883'te Müslüman nüfusta hem merkez kaza ve hem de diğer kazalardaki, gayrimüslim nüfusa göre, önemli ölçüde artışlar görülmektedir. Örneğin, 1877'de 5730 olan nüfusuyla, toplam nüfusu 10360 olan merkez kaza nüfusunun %55,31 teşkil eden Müslüman nüfus, bu dönemde 31326 (%84,54) artarak, toplam nüfusu 44017 olan merkez kaza nüfusunun %84,19'unu oluşturmuştur. Müslüman nüfusun bu artışı karşısında, gayrimüslim nüfus 1877'ye göre 23317'lik (%34,47) bir artışla, bu dönemde 6961'e ulaşmış ise de, kaza merkezinde 1877'de %44,69 olan nüfus oranı bu dönemde %15,79'a kadar düşmüştür. Sancak genelinde, Müslümanlar nüfus olarak 105629 olan sancak toplam nüfusunun 93521 (%88,54)'ini oluştururken, 12108 nüfusu olan gayrimüslimler ise, bu nüfusun sadece %11,46'sını

²¹² Komisyon.a.g.m .s.7085

oluşturuyordu. Kemal Karpaz, 1881/1883-1893 Osmanlı nüfus sayımları istatistiklerine dayanarak, Tokat Sancağı'ndaki toplam nüfusu (kadın-erkek) 189925 olarak vermektedir. Biz Karpaz'ın sancak nüfusu ile ilgili verdiği tabloyu²¹³ (nüfus oranlarını da ekleyerek) şöylece verebiliriz.

²¹³ Kemal H. Harpat, **Ottoman Population (1880-1914), Demographic And Social Characteristics**, Medison 1985, s.136-137

Tablo 9. 1881/82-1893'te Tokat Sancağındaki Kadın ve Erkek Nüfus ile Bu Nüfusun Etnik ve Dini Dağılımı:

Dini veya Etnik Grup	SANCAK TOPLAM NÜFUSU		MERKEZ KAZA		ZİLE		ERBAA		NİKSAR		Kaza Top. Nüf. Oranı %
	Top.	%	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
Musulman	163911	47,45	78729	87182	30818	34526	23011	25447	17329	18346	87,36
Rum Ortodoks	7941	49,03	3894	4047	1079	1088	26	23	1843	1835	4,18
Ermeni (Gregor)	14685	46,70	6857	7828	4277	4921	964	1054	790	851	7,73
Ermeni (Katolik)	721	51,32	370	351	370	351	0	0	0	0	0,38
Yahudi	209	49,76	104	105	104	105	0	0	0	0	0,11
Protestan (Ermeni)	37	43,74	16	21	16	21	0	0	0	0	0,02
Çingene (Gayr. Mba.)	381	45,03	175	206	129	141	0	0	46	65	0,20
Yabancı	40	50	20	20	20	20	0	0	0	0	0,02
Toplam	189923	47,47	90163	99760	36813	41173	0	0	20008	21117	100
Genel Top.					77986		40525		41125		20289

Görüldüğü gibi, Cumhuriyet öncesi Tokat nüfusunun cinsiyeti hakkındaki ilk bilgileri Kemal Karpat vermektedir. Tablo 9'daki verilere göre, 1881/82-1893'te Tokat Sancağındaki toplam nüfusun (189925) 90165'ini (%47,47) kadınlar, 99760'ını (%52,53) ise erkekler oluşturuyordu. Yine aynı tabloya göre Sancak genelindeki Müslüman nüfus toplamı 165911 olup, bunun 78729 (%47,45)'u kadınlara, 87182 (%52,55)'si ise erkeklere aitti. Sancak toplamında Müslümanlardan sonra en fazla nüfusa sahip olan grup Ermeniler olup, toplam nüfusları 14685'tir. Bunun 6857 (%46,70)'si kadınlar, 7828 (%53,30)'i de erkeklerden müteşekkildi. Sancak genelinde nüfus toplamı bakımından 3. Sırada olan Rumlar'ın nüfusu ise, 3894 (%49,03)'ü kadın, 4047 (%50,97)'si erkek olmak üzere toplam 7941 idi. Bunun dışında, kazada bulunan Katolik, Yahudi Protestan, Çingene ve Yabancı unsurların toplam nüfusu (erkek-kadın) 1388'i geçmemekteydi.

Sancak genelinde, toplam nüfusların (kadın-erkek) kaza toplamı nüfusu içerisindeki paylarına baktığımızda, Müslümanlar'ın %87,36, Ermeniler'in %7,73 ve Rumlar'ın da %4,18 oranındaki paylara sahip olduklarını görmekteyiz. Bunun dışında kalan Yahudi, Katolik, Protestan, Çingene (gayrimüslim) ve Yabancı unsurlardan meydana gelen gayrimüslim nüfusun kaza toplam nüfusu içerisindeki payı %0,73'u geçmemektedir. Sancak genelinde etnik ve dini nüfus gruplarının kazalara dağılımı ve daha geniş bilgi için bkz. tablo 9.

Vital Cunet, 1892 tarihli eserinde Tokat sancağındaki toplam nüfusu 202400 olarak vermektedir. Ona göre, bu nüfusun 151800'ü Müslümanlar'a, 50600'ü ise gayrimüslimlere aittir.²¹⁴

Biz, Cunet'in verdiği rakamları da göz önüne alarak, 1890'larda Tokat Sancağı'ndaki nüfusun etnik ve dini dağılımı ile, bu nüfusun oranlarını bir tablo halinde şöyle verebiliriz.

²¹⁴ V. Cunet.a.g.e., s.618. Cunet, kaza toplamındaki Müslüman nüfusu verirken, bu nüfusu Sünni ve Şii olarak ayırarak, farklı nüfuslar gibi göstermeye çalışmıştır.

Tablo 10. Vital Cünet'e Göre 1890'da Tokat Sancağındaki Nüfusun Etnik ve Dini Dağılımı

Dini Grup	YERLEŞİM BİRİMİ				Top. Nüfus	Top. Nüf. İçindeki %
	Tokat Mer.	Erbaa K.	Zile K.	Niksar K.		
Müslüman	61875	31350	42900	15675	151800	75
Ermeni Gre+ Kat+Prot.	15466	7837	10725	3891	37919	18,73
Rum	5159	2613	3575	1334	12681	6,27
Yekün	82500	41800	57200	20900	202400	100

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde, Cünet'in 1892'deki nüfusla ilgili verdiği rakamların, Karpat'ın 1881/82-1893 için verdiği rakamlarla uyuşmadığını görmekteyiz. Örneğin, Karpat söz konusu dönemde sancak genelindeki Müslüman nüfus toplamını 165911 olarak verirken, Cünet bu rakamı 14081 eksiğiyle 151800 olarak vermektedir. Bunun aksine Cünet, Karpat'ın sancak genelinde 24014 olarak verdiği gayrimüslim nüfusu²¹⁵ ise, 26586 fazlasıyla 50600 olarak vermektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Cünet, verdiği rakamlarla Müslüman nüfusu az gayrimüslim nüfusu ise fazla gösterme gayreti içindedir.

Kamus'ul A'lâm sahibi Şemseddin Sami'nin Tokat Sancağı'nın aynı dönemki nüfusu ile ilgili verdiği rakamlar, hemen hemen Cünet'in verdiği rakamlarla uyuşmaktadır.²¹⁶ Ali Saib, XIX yüzyılın sonunda (1304/1886) Tokat merkez kazasında 20.000 erkek nüfus olduğundan söz ederken,²¹⁷ Ali Rıza Bey, 1318 (1900)'da şehrin nüfusunun 40.000 civarında olduğunu belirtmektedir.²¹⁸ Tüccar Zâde, 1323 (1905) yılı için, Tokat kazasının nüfusunun 30.000, Zile kazasınınkini ise, 20.000 olarak vermektedir.²¹⁹

1325 (1907) tarihli Sivas Vilayet Salnamesinde, Tokat Sancağının nüfusu 142509'u erkek, 131946'sı ise kadın olmak üzere toplam 274555 olarak verilmektedir.²²⁰ Bu salnamede verilen rakamları (oranları ile birlikte) bir tablo halinde şöyle verebiliriz.

²¹⁵ K. H. Karpat, a.g.e., 133-136

²¹⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şemseddin Sami, *Kamus'ul-A'lâm III-IV-VI*, İstanbul 1996, Değişik sahifeler

²¹⁷ Ali Saib, *Coğrafya-i Mufassal, Memâlik-i Devlet-i Osmaniyye*, İstanbul 1304, s.217

²¹⁸ Ali Rıza, *Atlaslı Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası I-II*, İstanbul 1318, s.89

²¹⁹ Tüccar Zâde İbrahim Hilmi, *Memâlik-i Osmaniyye Ceb Atlası*, İstanbul 1323, s.158

²²⁰ 1325 /1907 Sivas Vilayet Salnamesi, s.236-237

Tablo 11. 1325/1907 Sivas Vilayet Salnamesine Göre Tokat Sancagındaki Erkek ve Kadın Nüfusu İle

Bu Nüfusun Etnik ve Dini Dağılımı:

Dini veya Etnik Grup	YERLEŞİM BİRİMİ												Toplam	Etnik ve Dini Nüfus Gruplarının Kendi İçinde Oranları				Dini Gr. To p. N. Savaşık Top. N. İçin. %
	Tokat Mer. Kaza		Erbaa		Zile		Niksar		Erkek	Kadın	%	Erkek		Kadın	%			
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın										
Müslüman	47362	42893	25321	23922	36333	34524	13626	12797	122361	114136	51,78	122361	114136	48,22	86,24			
Rum Ort.	1473	1226	3992	3327	39	44	2113	1954	7617	6531	53,76	7617	6531	46,24	5,16			
Er. Gregor.	6608	5922	1645	1322	1332	1351	1585	1528	11170	10123	52,46	11170	10123	47,54	7,56			
Katolik	323	353	0	0	0	0	0	0	323	353	47,64	323	353	52,06	0,24			
Protes.	30	21	189	178	40	39	0	0	259	238	52,11	259	238	47,89	0,18			
Yahudi	150	149	0	0	0	0	0	0	150	149	50,17	150	149	49,83	0,11			
Kıptı (Çin) G.Müslim	204	177	87	78	122	126	14	15	427	396	51,88	427	396	48,12	0,30			
Yekün	56152	50741	31234	28827	37785	36084	17338	16294	142509	131946	51,92	142509	131946	48,08	100			

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde, 1907 yılında Tokat Sancağındaki Müslümanların 122561 (%51,71)'i erkek, 114136 (%48,22)'sının da kadın olmak üzere toplam 236697'lik bir nüfus ile Sancak toplam nüfus sayısı olan 274455'in %86,24'ünü meydana getirdiğini görmekteyiz. Yine aynı tabloda görüldüğü gibi, bu dönemde toplam nüfusları 37758 olan gayrimüslimlerin sancak toplam nüfusu içindeki payı sadece %13,76'dır. Bu nüfusun cinsiyet ve kendi içindeki oranına baktığımızda, erkek nüfusun 19948 (%52,83), kadın nüfusun ise, 17810 (%47,17) civarında olduğunu görmekteyiz.

Cumhuriyet Döneminden önce Tokat'ın nüfusu hakkındaki son veriler Karpat'a aittir. Karpat, 1914'te Tokat'ta toplam 300453 nüfusun olduğunu, bunun 258851'inin Müslüman, 17699'unun Rum Ortodoks, 22733'ünün Ermeni (Gregoryan, Katolik ve Protestan) ve 343'ünün de Yahudilere ait olduğunu belirtmektedir.²²¹

B- 1927'DEN GÜNÜMÜZE KADAR TOKAT'TA NÜFUS ARTIŞI

Genellikle bir cemiyeti meydana getiren fertlerin sayısı olarak tanımlanan²²² ve hareketli bir yapı gösteren nüfusun mutlak miktarı, cinsiyete göre dağılımı, artış hızı, şehirli veya köylü olma özelliği, meslekteki mevki bakımından durumu, iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı, ana yaş gruplarına göre ayrımı ve eğitim seviyesinin bilinmesi sosyal içerikli çalışmalar açısından oldukça önemlidir.²²³ Bir toplumu meydana getiren nüfusun çeşitli özellikleri bilindiğinde, değişik toplumsal ve ekonomik olayların çözümlenmesi değişmektedir.²²⁴

Biz, bu kısımda, 1927'den günümüze kadar Tokat il ve ilçelerinin nüfus artış miktarı ve artış oranlarını Türkiye geneli ile karşılaştırarak ele alarak değerlendireceğiz

Aşağıdaki tabloda 1927-1997 yılları arası Türkiye ve Tokat nüfusunun gelişim seyri sunulmaktadır.²²⁵

²²¹ K. H. Karpat, a.g.c., s.178-179

²²² H. Karaboran, a.g.c., s.28

²²³ Mustafa Erkal, *Sosyoloji*, İlaveli 5. Baskı, İstanbul 1993, s.177

²²⁴ Özer Ozankaya, *Toplumbilim*, Genişletilmiş 9. Baskı, İstanbul 1996, s.239

²²⁵ D.İ.E., *Genel Nüfus Sayımları, İlgili Yıllar*

Tablo 12. Sayım Yıllarına Göre Tokat ve Türkiye Nüfusu (1927-1997)

Sayım Yılları	TÜRKİYE TOP.	T O K A T													
		Tokat Toplamı	Merkez İlçe	Almus	Artova	Başçiftlik	Erbaa	Niksar	paazar	Reşadiye	Sulusaray	Turtal	Yeşilyurt	Zile	
1927	13648270	262622	77809		21926		53790	28576		27484				53478	
1935	16158018	309863	93460		27676		69269	35623		33450				50385	
1940	17820950	317919	95190		29394		72059	35326		33471				52479	
1945	18790174	340749	62743		30808		39187	38654		35467		41982		55090	
1950	20947188	388923	70464		35019		45670	43453		43290		47720		61466	
1955	24064763	388727	63345	19384	37343		53294	49357		45196		52853		67749	
1960	27754820	437590	84761	22291	29687		59889	56038		49095		61709		34120	
1965	31391421	495352	94132	25638	32265		68816	64411		55537		72760		81793	
1970	35605176	540855	103681	27466	34256		74692	72062		61802		83138		83758	
1975	40347719	599166	112476	29715	37133		83854	78115		68513		97216		92144	
1980	44736957	524508	127541	29167	37968		91263	82224		60495		105362		90288	
1985	50664458	679071	142071	28820	40615		96253	86985		65863		119902		98596	
1990	56473035	719231	150771	36328	17688		6477	84932		61166		106014	8736	107973	
1997	64266000	695862	158953	41070	14024		96724	69310		58592		113560	14629	91237	

Yukarıdaki tabloyu (tablo 12) incelediğimizde, 1927-1997 arası Türkiye ve Tokat il ve ilçeleri nüfuslarında önemli artışlar olduğunu görmekteyiz. Mesela, 1927'de 13648270 olan Türkiye nüfusu, mutlak miktar olarak 50617730 artarak 1997'de 5426600'ya ulaşırken, Tokat nüfusu da 1927'de 262622 iken, miktar olarak 448864 artarak 1997'de 711486'ya ulaşmıştır. Ancak yine, aynı tabloda görüldüğü gibi (tablo 12), Tokat nüfusu, 1990'a göre 23389 azalarak 1997'de 695862'ye gerilemiştir. Bu azalmanın en büyük nedeni, Tokat'ın göç veren bir il olmasından kaynaklanmaktadır.

1927-1997 dönemler arasında Tokat il ve ilçeleri ile Türkiye geneli nüfusunun gelişimi seyrini daha iyi anlayabilmek için, dönemler arası artış miktarı ve artış oranını bilmemiz gerekmektedir.

Aşağıdaki tabloda Tokat il ve ilçeleri ile Türkiye geneli nüfusunun Sayım devrelerine göre artış miktarları ve artış oranları verilmiştir²²⁶

²²⁶ D.İ.E., Genel Nüfus Sayımları, İlgili Yıllar

Yukarıdaki tabloda (tablo 13) verilen dönemler itibariyle Türkiye ve Tokat nüfusun artış miktarı ve oranlarına baktığımızda, Türkiye ve Tokat nüfusunda en yüksek artış miktarı ve artış oranının 1927-35 dönemleri arasında gerçekleştiğini görmekteyiz. Bu artış, Türkiye genelinde miktar olarak 2509748, oran olarak ise, %18,38, Tokat genelinde ise, miktar olarak 42241, oran olarak da %17,98 civarında gerçekleşmiştir. Oysa, bu dönemler arası artış miktarının gerçek bir artış olmadığı belirtilmektedir. Özellikle ilk nüfus sayımı olan 1927’de sayım memurlarının azlığı, yetersizliği ve bilgisizliği ve çeşitli sebeplerle bir kısım nüfusun gizlemiş olması ihtimali oldukça yüksektir.²²⁷ Bunun yanında, bu devrede Türkiye’ye önemli ölçüde göçmen gelmesi de bu devre nüfusun artış hızına etkide bulunmuştur.²²⁸

İlçeler genelinde bu devreler arası nüfus artış hızına baktığımızda en fazla nüfus artış miktarı, sırasıyla 15479 (%28,77) ile Erbaa, 7047 (%24,76) ile Niksar, 5750 (%21,92) ile Artova, 5966 (%21,70) ile Reşadiye ve 1565 (%20,11) ile merkez ilçede gerçekleşmiştir. Bu devreler arası nüfusu artmayan, hatta azalan tek ilçe Zile ilçesidir. Zile’nin nüfus kaybı -3093 (%-5,78)’tür. (Bkz. Tablo 13)

Dönemler itibariyle, 1940-45 yılları arası Türkiye nüfusunda en az artışın gerçekleştiği dönemdir. Bunun en büyük nedeni II. Dünya Savaşı’nın bu devreye denk gelmesidir. Bu dönemde Türkiye nüfusunda 969224 (%5,43)’lik bir artış görülür iken, Tokat nüfusunda da 1927-35 devresine göre oldukça az bir gelişme hızı görülmüştür. Nitekim Tokat nüfusu bu dönemde sadece 22830 (%7,18) artmıştır. Bu dönemler arasında, Taşova’nın ilçe yapıp Erbaa’dan ayrılması ile, Erbaa’nın toplam nüfusunda -32872 (%-4561)’lik bir azalma görülmüştür. Bu dönemler arasında 3328 (%9,42)’lik bir nüfus artış hızıyla Niksar ilçesi hem Türkiye hem de Tokat il ve ilçeleri içerisinde en çok nüfus artış hızına sahip ilçedir. (Bkz. tablo 13)

1945-50 dönemleri arasında, Tokat 48174 (%14,13)’lük bir nüfus artış hızı ile Türkiye geneli üzerinde bir nüfus artış hızına sahiptir. Bu dönemde, Türkiye genelinde 2157011 (%11,48)’lik bir artış görülmüştür. Söz konusu devrede, ilçeler bazında, Erbaa nüfusu %16,54’lük bir artış hızıyla, hem Tokat il ve ilçeleri ve hem de Türkiye geneli üzerinde bir artış hızına sahiptir. Ayrıca, bu dönemde dikkatimizi

²²⁷ Erol Zeytinoğlu, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 1972, s.17-18

²²⁸ Ö. Ozankaya, bu dönemler arasında 384.000 civarında bir Türk’ün Yunanistan’dan Türkiye’ye göçtüğünü belirtmektedir. Bkz. Ö. Ozankaya, a.g.e., s.264.

çeken önemli bir durum da, Turhal ilçesi nüfusu için söz konusudur. Öyle ki, 1944'te ilçe yapılan Turhal'ın nüfusu, 1950 sayımında mutlak miktar olarak 4723 (%13,66)'lük bir artış hızına sahip olmuştur. (Bkz. tablo 13)

1950-55 yılları arası Türkiye ve Tokat genelindeki nüfus artışında aksi yönde bir durum söz konusudur. Örneğin, bu devrede Türkiye nüfusu 3117575 (%14,88) artarken, Tokat nüfusu artmamış, tersine çok az da olsa (-196, %-0,05) azalmıştır. Kanımızca bunun en büyük nedeni, Taşova ilçesinin 1953'te Tokat'tan ayrılıp Amasya'ya bağlanmasıdır. Buna rağmen, ilçeler bazındaki nüfus artışları devam etmiştir. Nitekim, söz konusu dönemler arasındaki nüfus oranların artışı, sırasıyla Erbaa'da %16,69, Niksar'da %12,80, Turhal'da %10,75, Zile'de %10,22, Artova'da %6,65 ve Reşadiye'de %4,40 olarak gerçekleşmiştir. Bu devrede nüfusu azalan tek ilçe merkez ilçedir (%-10,10).

1955-60 devresi Türkiye nüfusunun en fazla artış oranına sahip olduğu devredir. Öyle ki, bu devrede nüfusun artış hızı Türkiye'de %15,33 olarak gerçekleşirken, Tokat geneli için %12,57'de kalmıştır. Ancak ilçeler bazında merkez ilçe %33,80, Turhal ise %16,75'lik nüfus artış hızıyla Türkiye ve Tokat geneli üzerinde bir artış hızına sahip olmuşlardır. 1954'te ilçe olan Almus'un nüfusu 1960 sayımına göre %14,99 artmıştır. (Bkz. tablo 13)

Tokat nüfusu artış hızının Türkiye geneli üzerinde olduğu bir diğer devre de 1960-65 arasındadır. Bu devrede Tokat genelindeki nüfus artış hızı %13,20 iken, bu oran Türkiye geneli için %13,10 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde Tokat'ın tüm ilçelerinde de nüfus artmıştır. Bu devrede, Turhal ilçesinin nüfusu % 17,90, Almus'un nüfusu % 15,01, Niksar'ın nüfusu %14,96 ve Erbaa'nın nüfusu %14,96'lık artışla, hem Türkiye ve hem de Tokat merkez ve diğer ilçelerin üzerinde nüfus artış hızlarına sahiptirler.

1965-70 ile 1970-75 devreleri arasında Tokat nüfusu Türkiye nüfus hızının altında bir hızla artmıştır. Örneğin, bu artış oranı Tokat için 1965-70 devresinde %9,18, 1970-75 devresinde %10,78 olarak gerçekleşirken, Türkiye için 1965-70'de %13,61, 1970-75 devresinde ise, %13,31 olarak gerçekleşmiştir. Bu devreler arasında ilçeler içerisinde Turhal'ın yine en fazla nüfus artış hızına sahip olduğunu görmekteyiz. Diğer ilçelerde de bu devreler arasında nüfus artmıştır. (Bkz. tablo 13)

1975-80 ile 1980-85 devreleri arasında Tokat nüfusu artış hızının yine Türkiye geneli altında olduğunu görmekteyiz. Örneğin; Tokat nüfusu 1975-80'de %4,22, 1980-85 devresinde de %8,73 artarken, bu oranlar, aynı dönemler içerisinde Türkiye'de %10,87 ile %13,24 olarak gerçekleşmiştir. İlçeler içerisinde bu devrelerde Almus ve Reşadiye hariç diğerlerinde nüfus artmıştır. (Mukayese için bkz. tablo 13)

1985-90 devresinin Tokat için ayrı bir özelliği vardır. Zira, bu devreler arasında Tokat'ın 4 yeni ilçesi teşekkül etmiştir. Bunlardan Yeşilyurt ve Pazar 1987'de, Sulusaray ve Başçiftlik ise 1990'da ilçe olmuşlardır. Bu dönemde, Tokat geneli nüfusu sadece %5,91 artmış iken, Türkiye nüfusunda %11,46'ya varan bir artış görülmüştür. Yeşilyurt ve Sulusaray'ın kendisinden ayrıldığı Artova, bu dönemde nüfusunun %-56,44'ünü, Pazar'ın ayrılması ile Turhal, nüfusunun %-11,58'ini, Başçiftliğin ayrılması ile de Niksar, nüfusunun %-2,36'sını kaybederken, diğer ilçelerde nüfus artışı devam etmiştir. (Bkz. tablo 13)

1990-97 arasında Tokat nüfusu artmamış, hatta azalmıştır. Bu azalma miktar olarak -23389'u,y oran olarak ise %-3,24'lük bir azalmayı ifade etmektedir. Oysa, aynı devrede Türkiye nüfusunda 7792965 (%13,79)'luk bir artış gerçekleşmiştir. Bu devrede, Artova, Erbaa, Niksar, Pazar, Reşadiye, Sulusaray ve Zile ilçelerinin nüfuslarında önemli düşüşler görülürken, merkez ilçe'nin nüfusu %5,42, Almus'un nüfusu %13,05, Başçiftliğin nüfusu %28,74, Turhal'ın nüfusu %7,11 ve Yeşilyurt'un nüfusu ise, %67,45 dolaylarında artmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, 1990'a kadar artan (1950-55 devresi hariç) Tokat nüfusu artışını 1990'a kadar devam ettirmiş, bundan sonra azalamaya başlamış ve son sayım olan 1997'de bir önceki sayım dönemi olan 1990'a nispetle -%3,24 azalmıştır.

C- DEMOGRAFİK YAPI

Toplumlarda nüfusun sayısını, dağılımını, bileşimini ve değişimini inceleyen bilim dalına demografi (nüfus bilim) adı verilmektedir.²²⁹

²²⁹ Ö. Ozankaya. a.g.e.. s.239

a- Nüfusun Yoğunluğu

Nüfus yoğunluğu tabiri ile, belli bir coğrafi sahada barınan nüfus sayısının bu ünitenin yüz ölçümü değerine oranlaması sonucunda elde edilen ve km^2 'ye düşen nüfus sayısı²³⁰ kastedilmektedir.

Nüfusun dağılışında şüphesiz fiziki coğrafyanın önemi açıktır. Nüfusun belli bir sahada toplanması, çok kere toprağın insanı besleme gücü ile sınırlanmıştır. Ancak, bir bölgenin nüfuslanması sadece toprak ve su gibi tabii şartlara bağlı olmayıp, o yörede tarihî ve sosyal gelişim sonucu ortaya çıkan toprak mülkiyeti gibi beşeri amillere de sıkı sıkıya bağlıdır.²³¹

Türkiye, coğrafi bakımdan çeşitli bölgelere ayrılmıştır. Şüphesiz bölgeler arasındaki nüfus yoğunluklarında farklılıklar göze çarpmaktadır. Biz, 1927-1997 dönemleri arasında Tokat il ve ilçelerindeki nüfus yoğunlukları hakkında bilgi verirken, bu konuda daha geniş yorumlara gidebilmek için, Tokat'ın durumunu Türkiye ile karşılaştırarak sunmaya çalışacağız.

Aşağıdaki tabloda, sayım yıllarına göre Tokat il ve ilçeleri ile Türkiye genelindeki nüfus yoğunlukları verilmektedir.

²³⁰ Hayati Doğanay. *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, M.E.B. Yay., İstanbul 1997. s.210

²³¹ Ali Tanoğlu. *Nüfus ve yerleşme*. İstanbul Ün. Coğ. Ens. Yay.. İstanbul 1969. s.194-195

Tablo 14. Sayım Yıllarına Göre Tokat ve Türkiye Geneli Nüfus Yoğunlukları

(1927-1997)²³²

Say. Yıl.	TÜR.	TOKAT												
		Tok. Gen.	Mer.	Almus	Artov	Başçift	Erbaa	Niksar	Paz.	Reşad	Sulus.	Tur.	Yeşily	Zile
1927	18	25.2	27.6		17.0		29.5	23.8		32.3				21.9
1935	21	30	33		22		38	30		39				21
1940	23	31	34		23		39	29		39				21
1945	24	30	29		21		43	33		23		36		31
1950	27	35	32		24		50	38		29		41		35
1955	31	38	41	27	27		49	48		29		42		44
1960	36	44	43	32	33		54	53		33		51		49
1970	46	54	52	39	37		67	67		41		69		55
1975	52	60	57	42	41		75	73		46		81		61
1980	58	63	65	41	42		82	77		41		88		60
1985	65	68	72	41	45		87	81		44		100		65
1990	73	72	80	31	43	48	84	85	96	49	46	125	66	78
1997	73	69.9	80	31	44	48	85	86	97	50	46	126	67	78

Tablo 14'ü incelediğimizde, 1927-97 dönemi arasında hem Türkiye, hem de Tokat geneli (Tokat genelinde 1997 hariç) nüfus yoğunluğu değerlerinde önemli artışlar olduğunu görmekteyiz. Örneğin; 1927-97 arasında Türkiye nüfus yoğunluğunda miktar olarak 55 kişi, oran olarak ise %305,55'lik bir artış meydana gelmiştir. Oysa aynı dönemler içerisinde Tokat genelindeki nüfus yoğunluğu artış hızı Türkiye geneli altında kalmıştır. Öyle ki, 1927'de 25,2 olan Tokat geneli nüfus yoğunluğu, 46,8 kişi artarak 1990'da 72 kişiye ulaşırken, 1990-97 devresinde azalmış ve 69,90'a düşmüştür. Genel olarak bakıldığında, 1927-97 arasında Tokat nüfus yoğunluğunda kişi olarak 44,7, oran olarak ise, %177,38 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Görüldüğü gibi, Tokat genelindeki nüfus yoğunluğundaki artış hızı, Türkiye genelinin altındadır.

Tabloda dikkatimizi çeken en önemli hususlardan birisi de, 1927-1985 devreleri arasında Tokat nüfus yoğunluğunun Türkiye nüfus yoğunluğu üzerinde değerlere sahip olmasıdır. Nitekim, 1985'te bile Tokat'taki nüfus yoğunluğu 68 kişi

²³² D.İ.E.. Genel Nüfus Sayımları, İlgili Yıllar

iken, Türkiye’de 65 kişi idi. Bu durum, 1990’da tersine dönmüştür. Örneğin; 1990’da Türkiye’de km²’ye 73 kişi düşerken, Tokat’ta 72’ye düşmekte idi. Bu sayı 1997’de Türkiye için değişmezken, Tokat’ta 69,90’a düşmüştür.

1927-97 arasında Tokat ilçelerindeki nüfus yoğunluklarına baktığımızda, (tablo 14) oldukça farklı rakamlarla karşılaşmaktayız. Mesela, 1994’te ilçe olan Turhal’ın nüfus yoğunluğu, 1945’ten itibaren Türkiye ile Tokat geneli nüfus yoğunlukları üzerinde seyretmiş ve 1997’de 126 gibi yüksek bir rakama ulaşmıştır. Merkez ilçe, Erbaa, Niksar, Pazar ve Zile 1997 itibariyle Türkiye ve Tokat geneli üzerinde bir nüfus yoğunluğuna sahip iken Almus, Artova, Başçiftlik, Sulusaray, Reşadiye ve Yeşilyurt’ta nüfus yoğunluğu Tokat ve Türkiye geneli altında kalmıştır. Bu ilçeler içerisinde 1997 itibariyle nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu ilçeler Almus, Artova ve Başçiftlik’tir. (Mukayese için bkz. Tablo 14)

Genel olarak bakıldığında, Tokat nüfusunun Turhal, Niksar, Erbaa, Merkez, Zile ve Pazar gibi ilçelerde toplandığı görülmektedir. Bunun en büyük nedeni, söz konusu ilçelerin ilin sanayi merkezleri olması sebebiyle, oldukça fazla iç göç almalarında aranmalıdır.

b- Şehir ve Köy Nüfusu

Kent, tarımsal olmayan, üretim yapılan ve tüm üretimin denetlediği, dağıtım koordine edildiği, belirli teknolojinin beraberinde getirdiği büyüklük, yoğunluk, heterojenlik ve bütünleşme düzeyine varmış²³³ nüfusun yoğun olarak toplandığı yerleşme merkezidir.²³⁴ Dolayısıyla, bu tanıma göre, temel geçimi tarıma dayalı olan, yapılan üretimin kısmen yada tamamen denetlenemediği, homojen yapılı yerleşim birimleri köy (köy) olarak tanımlanabilir.

Köy ve şehir kavramlarını birbirinden ayıran temel öğelerin başında nüfus sayısı gelmektedir. E. Tümertekin, şehir kriterinde 10.000 ve daha fazla nüfuslu yerleşmeleri şehir kabul ederken,²³⁵ B. Darkot, nüfusu 3000’den az olan yerleşim birimlerini köy, 3.000-10.000 arasındaki nüfuslu yerleşim birimlerini kasaba ve

²³³ Özer Ozankaya, *Toplumbilimleri Sözlüğü*, Ankara 1984. s.75

²³⁴ Ruşen Keleş, *Türkiye’de Şehirleşme Konut ve Gecekondu*, İstanbul 1972. s.7

²³⁵ E. Tümertekin, *Türkiye’de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar*, İ. Ü. Yay., İstanbul 1973, s.23-24

10.000'den fazla nüfusa sahip yerleşim birimlerini ise, kent (şehir) karakterli saymaktadır.²³⁶ Nihayet, bu konudaki resmi anlayış, 2000 sayısını sınır olarak almakta, bunun üzerini şehir, altını ise, köy olarak kabul etmektedir. Biz, bu konudaki tartışmaları bir kenara bırakarak Devlet İstatistik Enstitüsünün sınıflandırmalarını göz önüne alarak, 1927-1997 arasında Tokat ve Türkiye nüfusunu köy ve şehir bileşimi üzerinde duracağız.

1927-1997 arası Tokat il ve ilçeleri ile Tokat genelindeki şehir ve köy nüfusu oranlarının gelişim seyri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.²³⁷

²³⁶ Besim Darkot. *Türkiye İktisadî Coğrafyası*, İstanbul Ün. Yay., İstanbul 1972, s.60

²³⁷ D.İ.E., *Genel Nüfus Sayımları, İlgili Yıllar*

Tablo 15. Sayım Yıllarına Göre Tokat ve Türkiye Geneli Köy ve Şehir Nüfusu Oranları %. (1927-1997)

Sayım Yılları	Yet. Birimi	TÜR.	T O K A T													
			Tokat Genelî	Merkez İlçe	Alınus	Artova	Başşeflik	Erbau	Niksar	Pazar	Reşadiy	Sultusaray	Tuhaf	Yeşily.	Zile	
1927	Ş %	24,32	18,57	28,78	2,36	10,28	22,10	4,23							27,46	
	K %	75,78	81,43	71,22	97,44	89,72	77,90	95,77							72,54	
1935	Ş %	23,53	16,87	22,74	2,66	10,03	18,66	4,52							30,10	
	K %	76,47	83,13	77,26	97,34	89,77	81,34	95,48							69,90	
1940	Ş %	24,39	16,28	22,53	2,76	9,21	18,84	3,98							28,34	
	K %	75,61	83,72	77,47	97,24	90,79	81,16	96,02							71,66	
1945	Ş %	24,94	17,70	32	1,22	15,78	17,96	4,36							29,53	
	K %	75,06	82,30	68	98,78	84,22	82,04	95,36							70,47	
1950	Ş %	25,04	17,46	30,75	4,95	15,40	17,27	3,95							27,83	
	K %	74,96	82,54	69,25	95,05	84,60	82,73	96,07							72,17	
1955	Ş %	28,79	21,72	41,96	4,20	16,07	17,22	5,69							31,61	
	K %	71,21	78,28	58,04	95,80	83,93	82,78	94,31							68,39	
1960	Ş %	31,92	22,73	38,52	7,69	17,97	18,80	4,83							28,79	
	K %	68,08	77,27	61,48	92,31	82,07	81,20	95,17							71,21	
1970	Ş %	38,45	27,11	45,24	8,12	20,89	24,18	11,38							32,75	
	K %	61,55	72,89	57,46	91,88	79,11	75,82	88,42							67,25	
1975	Ş %	41,81	29,28	43,20	7,57	24,22	24,52	13,17							34,90	
	K %	58,19	70,72	56,80	92,43	75,78	75,48	86,83							65,10	
1980	Ş %	43,91	32,06	47,71	9,45	27,66	28,77	9,32							33,93	
	K %	56,09	67,94	52,29	90,55	72,34	71,33	90,68							66,07	
1985	Ş %	53,03	36,24	51,40	10,25	30	32,59	15,31							37,63	
	K %	46,97	63,76	48,60	89,75	70	67,41	84,69							62,37	
1990	Ş %	59,01	42,86	55,09	25,04	57,46	41,45	20,14							43,43	
	K %	40,99	57,14	44,91	74,96	42,54	58,55	73,78							56,57	
1997	Ş %	64,57	48,15	62,57	26,21	59,62	43,28	15,79							45,37	
	K %	35,43	51,85	37,43	73,79	40,38	57,24	84,21							54,63	

Ş: Şehir K: Köy

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Türkiye nüfusunun şehir ve köy nüfusu oranlarında 1927-1950 arasında hemen hemen bir değişme olmazken, aynı dönemler içerisinde Tokat genelindeki şehir nüfusu oranı artmamış, hatta 1927'ye göre 1950'de azalmıştır.

1927 sayımı sonuçlarına göre, Türkiye toplam nüfusu olan 13648270'in 3305879'u, yani %24,22'si şehirlerde, 10342391 (%75,78)'i ise, köylerde oturmaktadır. 1950'ye gelindiğinde Türkiye nüfusu içindeki şehir ve köy nüfusu oranlarının hemen hemen değişme görülmektedir. Öyle ki, 1927-50 arasında geçen 23 yıllık süre zarfında şehir nüfusu 1927'ye nispetle miktar olarak 1938458, oran olarak ise sadece %0,82 artarak 1950'de 25,04'e ulaşabilmiştir. Aynı dönemler içerisinde, Tokat nüfusunun köy ve şehir oranlarında da fazla bir değişme görülmemiştir. Örneğin, 1927 sayımına göre Tokat'ın toplam nüfusu (262622)'nin 48758 (%18,57)'i şehirlerde, 213864 (%81,43)'ü ise köylerde yaşamakta iken, 1950'ye gelindiğinde de toplam nüfus (388923)'ün 67888 (%17,46)'i şehirlerde, 321035 (%82,54)'i ise, köylerde yaşamakta idi. Görüldüğü gibi, 1927-1950 devresinde Tokat nüfusu hem şehir, hem de köy bazında miktar olarak artmasına rağmen, şehir nüfusundaki artış oranı köy nüfusu artış oranının gerisinde kalmış, hatta 1927'ye göre şehir nüfusu oranı %-1.11 gerilmiştir. (Bkz. tablo 15)

1927-1950 dönemleri arasında, Tokat ilçelerinin şehir ve köy nüfusu oranlarında önemli farklılıklar vardır. Tabloda (tablo 15) görüldüğü gibi, 1927 sayımına göre, Merkez ilçe, Zile ve Niksar ilçesindeki şehir nüfusu oranı, Tokat ve Türkiye geneli üzerinde iken, Erbaa, Artova ve Reşadiye'de oldukça düşüktür. Mesela, 1927 yılında Merkez ilçe toplam nüfusunun (76479) 20430'u (%28,78'i) şehir, 56049 (%71,22'u) ise köy nüfusudur. Aynı dönemde, Zile ilçesi toplam nüfusunun 14608 (%27,46)'i şehir, 38592 (%72,54)'si köy nüfusudur. Buna karşın, aynı dönemde, Artova nüfusunun 563'ü (%2,56) şehir, 21428 (%97,44)'i köy, Reşadiye nüfusunun 1159'u (%4,23) şehir, 26213'ü (%95,72) ise köy nüfusudur. Bu dönemde Tokat'ın en eski ilçelerinden birisi olan Erbaa nüfusunun sadece 5625'i (%10,28) şehirlili olup, 49128 (%89,72) gibi yüksek bir oranı köylerde yaşamakta idi. 1927-1950 arasında geçen 23 yıllık süre zarfında, şehir nüfus oranları en fazla artan ilçeler sırasıyla Erbaa, Artova, Merkez ilçe ve Zile iken, Niksar ve Reşadiye'de şehir nüfus oranları 1927'ye göre artmamış, hatta azalmıştır. Örneğin, Erbaa ilçesindeki

şehir nüfusu oranı 1927'de %10,28 iken, 1950'de %5,12 artarak %15,40'a çıkarken, tersine köy nüfusu oranı %-5,12 azalarak %89,72'den %84,60'a inmiştir. Aynı şekilde, söz konusu dönemler içinde Merkez ilçe şehir nüfusu oranında %1,97, Artova şehir nüfusu oranında %2,39 ve Zile ilçe şehir nüfus oranında da %0,37'lik bir artış gerçekleşmiştir. Bunun tersine, aynı dönemler içerisinde Niksar, şehir nüfusunun %4,83'ünü, Reşadiye ise, %0,30'unu kaybetmiştir. (Kırş. tablo 15)

1950-1985 arasında Türkiye ve Tokat toplamı şehir nüfus oranlarında hızlı bir artış görülmektedir. (Bkz. tablo 15) Ancak, söz konusu dönemler içerisinde Tokat geneli şehir nüfusu artış hızı, Türkiye genelinin gerisinde kalmıştır. Örneğin, 1950'de Türkiye nüfusunun %25,04'ü şehir nüfusu iken, bu oran %111,78 artarak 1985'te %53,03'e ulaşırken, bunun tersine köy nüfusu oranı %74,96'dan 1985'te %46,97'ye inmiştir. Aynı dönemler zarfında, Tokat geneli şehir nüfusu oranı %17,46'dan %36,24'e ulaşabilmiştir.

1950-1985 dönemi arasında ilçelerdeki nüfusun şehir ve köy bileşimini göz önüne aldığımızda, yine farklı rakamlarla karşılaşmaktayız. Mesela, 1950'den 1985'e gelindiğinde, şehir nüfusu köy nüfusu üzerinde olan ilçeler, sadece merkez ilçe ve Turhal'dır. Nitekim, 1985'te Merkez ilçe şehir nüfusu oranı %51,40'a yükselirken, köy nüfusu oranı %48,60'a gerilemiştir. Aynı şekilde, 1985'te Turhal nüfusunun %50,12'si şehir, %49,88'i köy nüfusudur. Bir başka deyişle, 1985'e gelindiğinde şehir karakteri ağır basan ilçeler, Merkez ilçe, ve Turhal ilçesidir. Bunun dışındaki ilçelerden şehir nüfus oranı en yüksek olan ilçe %37,63 ile Zile'dir. Geri kalan ilçelerden Erbaa ve Niksar ilçesinde şehir nüfusu oranı yaklaşık olarak toplam nüfuslarının 1/3'ünü oluştururken, Almus, Artova ve Reşadiye nüfusunun ¼'ünden daha azı şehirlerde oturmaktadır. (Bkz. ablo 15)

1985-1997 devreleri arasında Türkiye ve Tokat genelindeki şehir nüfusu oranı artmaya, köy nüfusu oranları ise, azalmaya devam etmiştir. Ancak, 1997'ye gelindiğinde bile Tokat geneli nüfusunun yarıdan fazlası köylarda ikamet etmektedir. Tablo 15'de de görüldüğü gibi, Tokat şehir nüfus oranının en fazla arttığı dönem 1990-97 devresidir. Bu dönemde Tokat geneli şehir nüfusu oranı %5,29 artarak 1997'de %48,15'e ulaşırken, köy nüfusu oranı 51,85'e gerilmiştir. Söz konusu dönemler içerisinde (1997 itibariyle) şehir nüfus oranı köy nüfusundan fazla olan ilçeler, Merkez ilçe, Başçıftlık, Turhal ve Yeşilyurt ilçeleridir.

Genel olarak 1927-1997 arasında geçen 70 yıllık süre zarfında Türkiye ve Tokat nüfusunun köy ve şehir karakterine baktığımızda, Hem Türkiye , hem de Tokat şehir ve köy nüfuslarında önemli değişiklikler olduğunu görmekteyiz. Örneğin, söz konusu dönemler zarfında Türkiye şehir nüfusu iki buçuk katından fazla (%166,60) artarak %24,32'den %64,57'ye çıkarken, köy nüfusu %53,25 azalarak %35,43'e gerilemiştir. Aynı dönemler içerisinde Tokat genelindeki şehir nüfusu oranı da iki buçuk katından fazla (%159,29) artarak %18,57'den %48,15'e çıkarken, köy nüfusu oranı %36,33 azalarak %81,45'ten %51,85'e gerilemiştir. Buna rağmen, 1997'de bile, Tokat geneli şehir nüfusu oranı köy nüfusu gerisinde kalmıştır. 1997 itibariyle ilçeler bazındaki şehir ve köy nüfusu bileşimine baktığımızda, Turhal, Merkez ve Başçiftlik ilçelerindeki nüfuslarının çoğunluğunun şehir, diğer ilçelerin nüfuslarının ise köy karakteri taşıdığını görmekteyiz (Bkz. Tablo 15). Bu ilçeler içerisinde şehir nüfusu en çok artanı en çok dikkati çeken Turhal'dır. Öyle ki, 1944'te ilçe olan Turhal'ın şehir nüfusu oranı 1945'ten 1997'ye kadar geçen süre içerisinde %270,58 artarak %19,31'den, %71,56'ya yükselirken, köy nüfusu %80,69'dan, %28,44'e inmiştir. 1927-1997 dönemleri zarfında merkez ilçe şehir nüfusu oranı %117,40 artarak %28,78'den %62,57'ye çıkmıştır. 1990'da Niksar'dan ayrılarak ilçe olan Başçiftlik'in şehir nüfusu oranı da 1990'da %57,46 iken 1997'de %59,62'ye çıkmıştır. Bunların dışında kalan diğer ilçelerin nüfusu içerisindeki köy nüfusu oranının fazlalığı 1997'de de devam etmiştir (Krş. Tablo 15).

c- Nüfusun Niteliği

Nüfusun niteliği kavramıyla, genellikle bir nüfusun cinsiyet durumu, yaş bileşimi ile meslek gruplarına göre ayrılığı ve Okuryazarlık durumu kastedilmektedir

ca- Cinsiyet Durumu

Bir ülke nüfusunun cinsiyet itibariyle ayrımının bilinmesi, o ülkenin iktisadi ve sosyal durumu hakkında bilgi sahibi olabilmek için çok önemlidir.²³⁸

Bir nüfus kütleindeki erkek nispetinin kadına nazaran azlığı veya çokluğu, topluluğun kuvvet ve inkişafında mühim bir amildir. Bu yüzden bir memleket ya da

²³⁸ E. Zeytinoğlu, a.g.c., s.23

bölgenin nüfusundaki cinsiyet oranının bilinmesi, o ülke sakinlerinin sosyal bünyesi, iktisadi ve kudreti hakkında kıymet hükümleri verilmesine yardımcı olmaktadır.²³⁹ Genel olarak, göç alan devlet ya da illerde erkek, göç veren illerde ise, kadın nüfus fazlalığı görülmektedir. Bununla beraber, bazı ülke yahut illerde nüfusun cinsiyet bakımından denge göstermesi, bu ülke yahut ilin nüfus almadığı ya da vermediği anlamına gelmez. Belki bu durum, o ülke ya da illerde alınan ve verilen göçün birbirine yakın paylarda olmasından kaynaklanmaktadır.²⁴⁰

Aşağıdaki tabloda 1927-1990 arasında Tokat ve Türkiye genelindeki şehir ve köy nüfusları içerisindeki cinsiyet oranları verilmektedir.²⁴¹

²³⁹ Halük Cillov. *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Ün. Yay., İstanbul 1972. s.59

²⁴⁰ H. Doğanay. a.g.e.. s.174.

²⁴¹ D.İ.E., *Genel Nüfus Sayımları, İlgili Yıllar*

Tablo 16. Sayım Yıllarına Göre Türkiye ve Tokat Genelinde Toplam, Şehir ve Köy Nüfusu İçindeki Cinsiyet Oranları (1927-1990)

Sayım Yılları		TÜRKİYE			TOKAT		
		TOPLAM	ŞEHİR	KÖY	TOPLAM	ŞEHİR	KÖY
1927	T	13648270	6563899	7084391	262622	48758	213864
	E	48,09	51,74	46,93	47,45	49,77	46,92
	K	51,91	48,26	53,07	52,55	50,23	53,08
1935	T	16158018	7936770	8221248	309863	52275	257588
	E	49,12	51,81	48,29	48,35	47,10	48,60
	K	50,88	48,19	51,71	51,65	52,90	51,40
1940	T	17820950	8898912	8922038	317919	51756	266163
	E	49,94	53,67	48,73	48,61	48,68	48,60
	K	50,06	46,33	51,27	51,39	51,32	51,40
1950	T	20947188	10572557	10374631	388923	67888	321035
	E	50,47	53,72	49,39	49,72	50,96	49,46
	K	49,53	46,28	50,61	50,28	49,04	50,54
1955	T	24064763	12233421	11831342	388727	84434	304293
	E	50,84	54,03	49,54	49,84	51,59	49,36
	K	49,16	45,97	50,46	50,16	48,41	50,64
1960	T	27754820	14163888	13590932	437590	99447	338143
	E	51,03	53,86	49,71	50,53	51,31	50,30
	K	48,97	46,14	50,29	49,47	48,69	49,70
1965	T	31391421	15996964	15394457	495352	123403	371949
	E	50,96	53,52	49,61	50,82	52,95	50,12
	K	49,04	46,48	50,39	49,18	47,05	49,88
1970	T	35605176	18006986	17598190	540855	146623	394232
	E	50,57	53,41	48,80	49,75	52,05	48,90
	K	49,43	46,59	51,20	50,25	47,95	51,10
1975	T	40347719	20744730	19602989	599166	175446	423720
	E	51,41	53,38	50,00	50,92	53,01	50,05
	K	48,59	46,62	50,00	49,08	46,99	49,95
1980	T	44736957	22695362	22041595	624508	200231	424277
	E	50,73	52,29	49,51	50,83	52,04	50,25
	K	49,27	47,71	50,49	49,12	47,96	49,75
1985	T	50664458	25671975	24992483	679071	246126	432945
	E	50,67	52,15	49,00	49,12	50,59	48,29
	K	49,33	47,85	51,00	50,88	49,41	51,71
1990	T	56473035	28607047	27865988	719251	308304	410947
	E	50,66	51,75	49,08	49,26	50,56	48,29
	K	49,34	48,25	50,92	50,74	49,44	51,71

T: Toplam

E: Erkek

K: Kadın

Yukarıdaki tabloyu (tablo 16) incelediğimizde, 1927-1945 arasında Türkiye ve Tokat toplamındaki kadın nüfus oranının, erkek nüfus oranından fazla olduğunu görmekteyiz. Mesela, 1927'de Türkiye toplam nüfusunun % 51.74'ü kadın, % 48.09'u ise erkek iken, aynı dönemler zarfında Tokat toplam nüfusunun % 52.55'i kadın, % 47,45'i ise erkekti.

Yine aynı tabloda görüldüğü gibi, ilk sayım yılı olan 1927'de, kadın nüfusu oranı, erkeklere göre Türkiye genelinde % 3.82, Tokat genelinde ise, %5,1 daha fazladır. Türkiye genelindeki kadın nüfus oranı fazlalığı 1945'e kadar azalarak da olsa devam ederken, bu durum 1945'te tersine dönmüş ve ilk kez 1945'te erkek nüfusu oranı, % 50,27'ye ulaşarak, % 49.53'e düşen kadın nüfus oranının önüne geçmiştir. Oysa, Tokat nüfusundaki kadın nüfus oranı fazlalığı 1960 yılına kadar devam etmiştir.

1927- 1945 arası Türkiye ve Tokat'ın şehir ve kırsal nüfusundaki cinsiyet durumunda farklılıklar, görülmektedir. (Bkz., tablo 16) örneğin, 1927 - 1945 arasında Türkiye ve Tokat köy nüfusunda kadın fazlalığı görülürken, söz konusu dönemler içerisinde, Türkiye şehir nüfusu içerisinde erkek nüfusu fazlalığı vardır. Oysa, bu dönemler içerisinde Tokat'ta köy nüfusunda olduğu gibi, şehir nüfusunda da kadın nüfus fazlalığı vardır. 1927'de Türkiye köy nüfusu içerisindeki erkek nüfus oranı %46,93, kadın nüfus oranı %53,07 iken, Tokat köy nüfusunun % 46.92'si erkek, % 53,08'i ise kadındı. Yani, 1927'de Türkiye ve Tokat köy nüfusu kadın ağırlıklıdır. 1927'de şehir nüfusu içerisindeki cinsiyet bileşimine baktığımızda, Türkiye şehir nüfusu içerisinde erkek nüfusu oranının %51,74, kadın nüfus oranının %48,26; Tokat şehir nüfusunun da %49,77'sinin erkek, % 50,23'ünün ise kadın nüfus olduğunu görmekteyiz. Tablodaki verilere göre, 1927-1945 arasında Türkiye şehir nüfusundaki erkek oranı %51,74'den % 53,41'e yükselmiş, bunun tersine, kadın nüfus oranı ise %48,26'dan %46,28'e gerilemiştir. Söz konusu dönemler içerisinde Türkiye köy nüfusu içerisindeki kadın fazlalığı azalarak da olsa devam etmiştir. 1945'te köy nüfusu içerisindeki kadın nüfus oranı %50,77, erkek nüfus oranı ise %49,23'tür. Oysa, aynı dönemler arasında Tokat'ın hem şehir, hem de köy nüfusu içerisindeki kadın nüfus oranı, erkek nüfus oranının üzerindedir. Örneğin, 1927'de Tokat şehir nüfusu içerisinde %50,23 olan kadın nüfus oranı aynı dönemde %49,77 olan erkek nüfusunun önünde iken, köy nüfusu içerisinde de %53,08'lük bir

oranla, %49,92 olan erkek nüfusu oranından oldukça fazladır. Tokat genelinde, kadın nüfusun şehir ve köylerdeki erkek nüfusuna üstünlüğü 1940 yılına kadar devam etmiş, 1945'te şehir nüfusundaki erkek nüfus oranı %50,32'ye ulaşarak ilk kez kadın nüfusu önüne geçmiştir. (Bkz., tablo 16)

1927-1990 dönemleri içerisinde, Tokat nüfusunun cinsiyet durumuna baktığımızda, genellikle toplamda kadın nüfusun erkek nüfustan fazla (1960, 1965, 1975 genel nüfus sayımlarında), 1980'de ise, erkek nüfusun kadın nüfustan fazla olduğunu görmekteyiz. (Bkz. tablo 16)

1927-1990 dönemleri arasında, Türkiye şehir nüfusu içindeki erkek nüfusun oranının kadın nüfusu oranının önünde olduğunu görmekteyiz. Mesela, 1927'de Türkiye şehir nüfusu içerisinde %51,74'lük bir paya sahip olan erkek nüfusu oranı 1990'da %51,75'e çıkarken, kadın nüfusu oranı ise %48,26'dan %48,25'e gerilemiştir. Aynı dönemler zarfında, Tokat şehir nüfusu içerisinde 1945'e kadar kadın nüfusu gerisinde olan erkek nüfusu oranı ilk kez 1945'te kadın nüfusu önüne geçmiş ve bu durum 1990'da da devam etmiştir. Örneğin, Tokat geneli şehir nüfusu içerisindeki erkek nüfusu 1927'de %47,45'lik bir paya sahip iken, bu oran, 1990'da %49,26'ya yükselmiştir. Aynı dönemler içerisindeki kadın nüfus oranı ise %52,55'ten, %50,74'e inmiştir. 1927-1990 arasında hem Türkiye ve hem de Tokat köy nüfusu içerisindeki kadın nüfus oranı (Türkiye için 1975 hariç), erkek nüfustan fazladır. Öyle ki, 1927'de Türkiye köy nüfusunun %53,08'i kadın %46,92'si ise erkek iken bu oranlar 1990'da Türkiye için kadınlarda %50,92, erkeklerde %49,08 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemler içerisinde, Tokat köy nüfusu içerisinde %53,08'lik bir paya sahip olan kadın nüfusu, 1990'da %51,71'e inerken, erkek nüfusu oranı %46,92'den %48,29'a yükselmiştir.

Genel olarak bakıldığında, 1927'de Tokat toplamında erkek nüfustan fazla olan kadın nüfus oranının, 1990'da da devam ettiğini görülmektedir. Buna karşın, Türkiye toplamında erkek nüfus fazlalığı söz konusudur. Tokat nüfusu içerisindeki kadın nüfus fazlalığının devam etmesinde en büyük faktörün, yöredeki iş imkanlarının sınırlı olması nedeniyle, ildeki erkek nüfusun iş bulma gayesiyle, daha çok, büyük

şehirlere göçmesinden kaynaklandığı görüşünderiz. Nitekim, 1985-90 verilerine göre, Tokat göç veren bir il durumundadır.²⁴²

cb- Yaş Ortalaması

insanların ihtiyaçları, temayülleri ve sosyal fonksiyonları yaşlara göre değişmektedir. Bu nedenle nüfusun yaş gruplarına taksimi demografi çalışmalarında oldukça mühim bir yer tutmaktadır.

Ülkemizde, nüfus grupları belirlenirken genelde iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan birincisinde nüfusun geniş aralıklı, ikincisinde ise dar aralıklı gruplandırılması söz konusudur. Geniş aralıklı gruplandırmalarda nüfus, 0-4, 5-9, 10-14 ... 65+ şeklinde ele alınırken, dar aralıklı gruplandırmalarda üç ana yaş grubuna (0-14, 15-64, 65+) göre incelenmektedir. Her iki çeşit inceleme, nüfusun niteliğinin anlaşılması açısından oldukça mühimdir. Ancak, nüfusun üç ana yaş grubuna göre incelenmesi daha pratik faydalar sağlamaktadır.

Bu nedenle biz, 1960 ve 1990 genel nüfus sayımlarına göre, Tokat ve Türkiye nüfuslarının yaş kompozisyonunu, üç ana yaş grubu bağlamında karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz.

Aşağıdaki tabloda, 1960 ve 1990 genel nüfus sayımlarına göre, Türkiye ve Tokat genelindeki nüfusun üç ana yaş grubuna göre sınıflandırılması ve bu gruplar içerisindeki cinsiyet durumları sunulmuştur.²⁴³

²⁴² D.P.T., **İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler (Nisan 1997)**, Ankara 1997, s.8

²⁴³ D.İ.E., **Genel Nüfus Sayımları, İlgili Yıllar**

Tablo 17: 1960 ve 1990 Genel Nüfus Sayımlarına Göre Tokat ve Türkiye Nüfusunun Üç Ana yaş Grubu ve

Yaş Grupları İçerisindeki Cinsiyete Göre Dağılımı:

Yaş Grubu	SAYIM YILLARI												
	1960						1990						
	TÜRKİYE			TOKAT			TÜRKİYE			TOKAT			
S	%	Y.G.T. Nüf.	E	K	Y.G.T. Nüf.	E	K	Y.G.T. Nüf.	E	K	Y.G.T. Nüf.	E	K
0-14		11427006	5940371	5486635	188736	99408	89328	19745332	10154564	9590788	272278	139001	133277
		41,25	51,98	48,02	43,13	52,67	47,33	34,96	51,43	48,57	37,86	51,05	48,95
15-64		15299311	7806612	7492699	236882	116895	119987	34265838	17334960	16930878	416471	200714	215757
		55,22	51,02	48,98	54,13	49,35	50,65	60,68	50,59	49,41	57,90	48,19	51,81
65+		978732	388044	590688	11376	4838	7144	22417363			29926	14210	15716
		3,52	39,65	60,35	2,69	42,56	57,44	4,28	45,14	54,86	4,16	47,48	52,52

YGT Nüf.: Yaş Grubu Toplam Nüfusu

Yukarıdaki tabloda (tablo 17) görüldüğü gibi, 1960'da, 0-14 yaş grubu nüfusunun (bağımlı nüfus) Tokat nüfusu içerisindeki oranı Türkiye nüfusu içindeki aynı yaş grubu oranından yüksektir. Örneğin, 1960'da Tokat toplam nüfusu (437590)'un 188736 (%43,13)'sını bu yaş grubu nüfusu oluştururken, aynı dönemde, bu yaş grubunun Türkiye nüfusu içindeki oranı %41,25'tir. Buna göre, Tokat nüfusu içindeki 0-14 yaş grubu (bağımlı nüfus) nüfus oranı Türkiye genelindeki oranından %1,88 daha fazladır.

0-14 yaş grubu nüfusunun 1960'daki cinsiyet yapısına baktığımızda bu yaş grubu toplam nüfusu içindeki erkeklerin hem Tokat, hem de Türkiye genelinde kadınlardan daha fazla bir orana sahip olduklarını görmekteyiz (tablo 17). Mesela, 1960'da Tokat nüfusu içindeki 0-14 yaş grubu toplam nüfusu (188736)'nın 99408 (%52,67)'i erkek, 89328 (%47,33)'i kadın iken, Türkiye nüfusu içinde bu yaş grubu toplam nüfusunun (114270006) 5940371'i (%51,98) erkek, 5486635'i (%48,02) ise kadındı. Görüldüğü gibi, 1960'da 0-14 yaş grubu içindeki erkek nüfus oranı, aynı yaş grubu içindeki kadın nüfusa göre, oran olarak Tokat genelinde %5,34, Türkiye genelinde ise, %3,96 daha fazladır. Buna göre, 1960'da Tokat genelinde 0-14 yaş grubu toplam nüfusu içindeki erkek nüfus oranı Türkiye geneline göre %0,69 daha fazladır.

15-64 yaş grubu, uluslararası ölçülerde faal nüfus olarak kabul edilmektedir. Bu nüfus grubu oranının genel nüfus içindeki payının yüksek olması, bir çok bakımdan önemli sayılmaktadır. Zira bu grup, bir taraftan üretimiyle ülkelerinin kalkınmasına yardımcı olurken, diğer taraftan da bağımlı nüfus olarak adlandırılan 0-14 ve 65+ yaş grubu nüfusun bakımını üstlenmektedirler.

1960 yılında, 15-64 yaş grubu nüfusunun (faal nüfus) Türkiye ve Tokat nüfusu içerisindeki payını ve bu nüfus grubu içindeki cinsiyet durumunu, yine tablo 17'den izleyebiliriz. Tabloya baktığımızda, 1960'da bu yaş grubu nüfusunun Türkiye genelinde Tokat genelinden, daha fazla bir paya sahip olduğunu görmekteyiz. Örneğin, 15-64 yaş grubu nüfusu 1960'da Türkiye genel nüfus toplamı olan 13648270'in 15299311'ini (%55,22), aynı dönemde nüfus toplamı 437590 olan Tokat nüfusunun da 236882'sini (%54,13) teşkil etmekte idi.

1960'da, 15-64 yaş grubu nüfusu içindeki erkeklerin payı Türkiye genelinde 7806612 (%51,02), kadınların payı ise 7492699 (%48,99) iken, Tokat genelinde bu

yaş grubu nüfusu içinde erkeklerin payı, Türkiye'dekinin tersine kadınlardan daha azdır. Örneğin, Tokat genelinde, bu yaş grubu nüfusu içinde erkeklerin payı 116895 (%49,35), kadınların payı ise 119987 (%50,65)'dir (bkz. tablo 17). Bu verilere göre, 1960'da, Türkiye geneli 14-64 yaş gurubu nüfusu içindeki erkek nüfus oranı, Tokat genelindeki bu yaş grubu erkek nüfus oranından %1.67 daha fazladır.

65+ yaş grubu nüfus yaşlı nüfus olarak kabul edilmektedir. Bu gruba giren nüfus, 0-14 yaş grubu nüfusunda olduğu gibi, bağımlı nüfusu olarak kabul edilmektedir. 1960'da Türkiye nüfus içindeki 65+ yaş grubu nüfusunun oranı Tokat genelindeki oranından fazladır. Mesela, tablo 17'da da görüldüğü gibi, 1960'da Türkiye nüfusunun 97832'si (%3,52) bu yaş grubuna ait iken, bu nüfusun Tokat nüfusu içindeki miktarı 11376 olup, bu sayı, toplam nüfusun % 2,69'unu teşkil etmekte idi.

65+ yaş grubu nüfusunu cinsiyet bileşimi bakımından ele aldığımızda, Tokat ve Türkiye genelinde, ilk iki yaş grubunun tersine, bu yaş grubu içindeki kadın nüfusun erkek nüfustan bir hayli fazla olduğunu tespit etmekteyiz. Örneğin, 1960 sayımına göre, Tokat nüfusunun 65+ yaş grubu nüfusu içindeki kadın nüfus% 57,44'lük bir paya sahip iken, erkek nüfusun oranı %42,56'dır. Aynı dönemde, Türkiye genelinde bu yaş grubu içinde kadın nüfus oranı %60,35, erkek nüfus oranı ise % 39.65'tir. (Bkz. tablo 17).

1960'da, Tokat ve Türkiye genelindeki üç ana yaş grubu nüfuslarının cinsiyet bileşimini yine tablo 17'den izleyebilmekteyiz.

Tabloda görüldüğü gibi, 0-14 yaş grubu nüfusu, 1960'a nispetle 1990'da hem Türkiye hem de Tokat genelinde oran olarak azalmıştır. Mesela; 0-14 yaş grubu nüfus oranı, 1960'da Tokat nüfusunun %43,13'ünü, Türkiye nüfusun ise %41,25'ini oluştururken, 1990 bu yaş grubunun Tokat nüfusu içindeki payı %37,86'ya, Türkiye nüfusu içindeki payı ise %34,96'ya inmiştir. (Bkz. tablo 17). 1960-1990 arasında Tokat ve Türkiye genelinde, 0-14 yaş grubu içindeki cinsiyet durumlarında da önemli değişimler görülmüştür. Örneğin, 1960'da Tokat'ın 0-14 yaş grubu içindeki erkek nüfus oranı %52,67, kadın nüfus oranı ise %47,33 iken, 1990'da erkek nüfus oranı azalarak %51,05'e gerilmiş, buna karşın kadın nüfus oranı ise %48,98'e yükselmiştir. Söz konusu dönemler arasında, Türkiye genelindeki 0-14 yaş grubu

içindeki erkek nüfus oranı %51,98'den %51,05'e gerilerken, kadın nüfus oranı, aksine, %48,02'den %48,95'e yükselmiştir.

15-64 yaş grubu nüfusunun (faal nüfus) 1960-1990 arasındaki seyrine baktığımızda (tablo 17), bu yaş grubu nüfus oranının 1960'a göre, 1990'da hem Türkiye, hem de Tokat genelinde arttığını görmekteyiz. Örneğin, 15-64 yaş grubu nüfusu, 1960'da Tokat nüfusu içinde 236882 ile toplam nüfusun %54,13'üne sahip iken, 1990'da miktar olarak 179589'e, oran olarak ise %57,9'a ulaşmıştır. Söz konusu dönemler arasında, bu yaş grubu nüfusu, Türkiye genelinde de %55,22'den, %60,68'e yükselmiştir. 1960'da, Tokat genelinde, söz konusu yaş grubu içerisinde var olan kadın nüfus fazlalığı, 1990'da da artarak devam ederken, bunun tersine, Türkiye genelinde, söz konusu yaş grubu içinde erkek nüfus fazlalığı vardır. Mesela 1960'da Tokat'ın 15-64 yaş grubu nüfusunun %50,65'i (119987)' kadın, %49,35'i (116895) ise erkek iken, 1990'da kadın nüfus oranı %51,81'e (215757) yükselirken, erkek nüfusu da miktar olarak 83919 artarak 200714'e ulaşmasına rağmen, oran olarak azalarak %49,35'ten %48,19'a gerilemiştir. Buna karşın, Türkiye genelinde 15-64 yaş grubu içinde 1960'daki erkek nüfus oranı %51,02 iken 1990'da %50,59'a gerilemesine rağmen, 1990'da %49,41 olan kadın nüfus oranının önünde yer almıştır. (Bkz. tablo 17).

65+ yaş grubu nüfusu (ihtiyar nüfus) ,1960-1990 arasında, Tokat ve Türkiye genelinde farklı seyirler izlemiştir. Mesela, 1960'da Tokat nüfusunun %2,69'u 65+ yaş grubuna ait iken, bu oran, 1990'da %4,16'ya, Türkiye genelinde de %3,52'den %4,28'e yükselmiştir.

1960 ve 1990'da 65+ yaş grubu nüfusu içerisinde, hem Türkiye ve hem de Tokat genelinde, belirgin bir kadın nüfus fazlalığı göze çarpmaktadır. (Bkz. tablo 19) Örneğin, 1960'da Tokat'ın 65+ yaş grubu nüfusun 6931'i (%60,92) kadın, 4445'i (%39,08) erkek iken, Türkiye genelinde, bu yaş grubu nüfusun 590688'i (%60,35) kadın, 388044'ü (%39,65) erkektir. (Bkz tablo 17). Görüldüğü gibi, 1960'da, 65+ yaş grubu nüfusu içindeki kadın nüfus oranı erkek nüfus oranından Tokat'ta %21,84, Türkiye genelinde ise %20,7 daha fazladır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, 1960'a nispetle 1990'da, 0-14 yaş grubu nüfusu (çocuk nüfusu) oranı, Tokat ve Türkiye genelinde azalmış, buna karşın, 15-64 yaş grubu nüfusu (faal nüfus) ve 65+ nüfus (ihtiyar nüfus) oranları, hem Tokat, hem de

Türkiye genelinde artmıştır. 0-14 yaş grubu nüfus oranının azalması, buna karşın, 15-64 ve 65+ yaş grupları nüfus oranlarının, hem Tokat, hem de Türkiye genelinde artması, nüfusumuzun giderek ihtiyarladığının belirtisidir. Ayrıca, 65+ yaş grubu içindeki kadın nüfus oranının erkeklerden fazla olması, kadınların erkeklere göre daha uzun süre yaşama şansına sahip olduğu şekline yorumlanabilir.

cc- Meslek Gruplarına Göre Nüfus

Elimizde 1997 Genel Nüfus Sayımı'nın ayrıntıları mevcut olmadığından, biz Tokat ve Türkiye genelindeki nüfusun meslek grupları ve cinsiyete göre dağılımını bir önceki sayım olan 1990'a göre inceleyebilmekteyiz. Aşağıdaki tabloda, 1990 Nüfus Sayımı'na göre Türkiye ve Tokat ilindeki iktisaden faal nüfus (15 ve üstü yaşlar), bu nüfusun meslek grupları ve cinsiyete göre dağılımı sunulmuştur.²⁴⁴

²⁴⁴ D.İ.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara 1993, s.146-147

Tablo 18: 1990 Genel Nüfus Sayımına Göre Türkiye ve Tokat'taki İktisaden Faal Nüfusun Meslekler ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Sektörler	TÜRKİYE						TOKAT					
	Toplam		Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın	
	Nüf.	%	Nüf.	%	Nüf.	%	Nüf.	%	Nüf.	%	Nüf.	%
Tarım ve Hay.	12547796	53,66	5647330	45,0	6900466	55,00	252615	75,59	117492	46,51	135123	53,49
Maden.	130823	0,56	129210	98,77	1613	1,23	127	0,04	126	99,21	1	0,79
İmalat Sanayi	2781717	11,90	2221371	79,86	560346	20,14	21539	6,45	12996	60,34	8543	39,66
Elek. Gaz. Su	80324	0,20	74651	92,94	5673	7,06	677	0,20	658	97,19	19	2,81
İnşaat	1184242	5,06	1173524	99,09	10718	0,91	8837	2,64	8778	99,33	59	0,67
Toplan Perak. Tic	1854306	7,93	1716276	92,56	138030	7,44	12190	3,65	11961	98,12	229	1,88
Ulaş. Haberl.	775427	3,32	736768	95,01	38659	4,99	5366	1,61	5193	96,78	173	3,22
Mali Kurum.	541742	2,32	387863	71,60	153879	28,40	2591	0,78	2138	82,52	453	7,48
Toplum Hizmet.	3344033	14,30	2765400	82,70	578633	17,30	29326	8,78	24891	84,88	4435	15,12
Tanımlanma	141483	0,61	121086	85,58	20397	14,42	901	0,27	782	86,79	119	13,21
Toplam	23381893	41,40	14973479	64,04	8408414	35,96	334196	46,46	185015	55,37	149154	44,63

Yukarıdaki tabloda (tablo 18) görüldüğü gibi, 1990 genel nüfus sayımı verilerine göre, 15 ve üstü yaşa sahip iktisaden faal nüfusun toplam nüfus içindeki payı Tokat'ta %46,46, Türkiye genelinde ise %41,40'dir. Yani Tokat'taki iktisaden faal nüfus toplamının il geneli nüfus toplamı içindeki payı, Türkiye genelinden fazladır. Aynı tabloya göre, hem Tokat, hem de Türkiye genelinde iktisaden faal nüfus toplamı içerisindeki erkeklerin oranı kadınlardan fazladır. Örneğin; söz konusu dönemde Tokat'taki iktisaden faal nüfus toplamı içerisinde erkeklerin oranı %55,37, kadınların oranı ise %44,63 iken, Türkiye genelinde erkeklerin oranı %46,04, kadınların oranı ise, %35,96'dır.

Yine aynı tabloda görüldüğü gibi, 1990 verilerine göre, hem Türkiye, hem de Tokat genelindeki nüfusun büyük bir kısmı üç ana sektörden biri olan tarım ve hayvancılık sektörüyle uğraşmaktadır. Mesela, söz konusu dönemde Türkiye genelinde bu sektörde çalışanların toplam faal nüfus içerisindeki payı %53,66 iken, bu oran Tokat'ta %75,59'a kadar çıkmaktadır. Bir başka deyişle, Tokat'taki iktisaden faal nüfusun dörtte üçü tarım ve hayvancılık sektöründe istihdam edilmiştir. Bu sektörde çalışan kadınların payı, hem Türkiye hem de Tokat genelinde erkeklerden daha fazladır. Örneğin, bu oran Tokat'ta %53,49'a, Türkiye genelinde ise %55,00'e kadar çıkarken, erkeklerin oranı, Tokat'ta %46,51'de, Türkiye genelinde ise, %45,00'de kalmıştır.

1990 verilerine göre (tablo 18), ana sektörlerden ikincisi olan imalat sanayii kesimi ile uğraşan faal nüfusun toplam iktisadi faal nüfus içindeki payı Türkiye genelinde %11,90, Tokat'ta ise %6,45'tir. Bu sektör içerisindeki erkeklerin oranı, hem Türkiye, hem de Tokat genelinde söz konusu sektör içerisindeki kadınların oranından çok fazladır. Mesela, söz konusu dönemde, bu sektör içerisindeki erkeklerin oranı Türkiye genelinde %79,86, Tokat'ta %60,34 iken, kadınların oranı Türkiye genelinde %20,14, Tokat'ta ise %39,66'dır.

1990 genel nüfus sayımı verilerine göre, üç ana sektörden biri olan toplum hizmetleri sektöründe çalışanların Türkiye genelindeki payı, Tokat genelinin iki katına yakındır.(bkz. tablo 18). Öyle ki, Türkiye genelinde bu sektör içinde istihdam edilen faal nüfusun, toplam faal nüfus içindeki payı %14,30 iken, bu oran Tokat'ta %8,78'dir. Söz konusu sektör içinde de erkeklerin oranı hem Türkiye, hem de Tokat genelinde kadınlardan çok fazladır. Örneğin, bu sektör içerisinde erkekler Türkiye

genelinde %82,70, Tokat genelinde ise, %84,88'lik bir paya sahipken, kadınların payı Türkiye genelinde %17,30, Tokat genelinde ise %15,12'de kalmıştır.

Toptan ve Perakende ticareti ile uğraşanların Türkiye ve Tokat genelindeki durumunu, yine tablo 18'den takip edebilmekteyiz. Tabloda görüldüğü gibi, 1990'da söz konusu sektör içerisinde çalışanların toplam faal nüfus içerisindeki oranı Tokat'ta %3,65, Türkiye genelinde ise %7,93'tür. Bu sektör içerisindeki erkeklerin oranı kadınlara göre oldukça fazladır. Bu oran (erkek oranı), Tokat'ta %98,12, Türkiye geneline ise %92,56'dır.

Yukarıdaki sayılan sektörlerin dışında kalan sektörler ve bunlarla ilgilenen nüfusun sektörler ve cinsiyete göre dağılımını, yine tablo 36'dan izleyebilmekteyiz. Tabloda da görüldüğü gibi, bu sektörlerdeki istihdamın büyük çoğunluğunu yine erkekler oluşturmaktadır. 1990 verilerine göre, söz konusu sektörlerin Tokat faal nüfus toplamı içerisindeki payına göre sıralanışı şöyledir: İnşaat sektörü (2,64), ulaştırma ve haberleşme sektörü (%1,61), Mali kurumlar sektörü (%0,78), iyi tanımlanmamış faaliyetler sektörü (%0,27).

ç- Okuryazarlık Oranı

Bir nüfusun belirleyici özelliklerinden birisi de hiç şüphesiz, o nüfusun okuryazarlık durumudur.

Aşağıdaki tabloda, 1935 ve 1990'da Tokat ve Türkiye genelindeki okul çağındaki nüfusun okuryazarlık ve cinsiyete göre dağılımı sunulmuştur.

Tablo 19. 1935 ve 1990 Genel Nüfus Sayımlarına Göre Tokat ve Türkiye Genelindeki Nüfusun Okuryazarlık ve Cinsiyete Göre Dağılımı²⁴⁵

Yıllar		Okul Çağı Nüfusu *			Okuma Yazma Bilen			Okuma Yazma Bilmeyen		
		Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1935	Tokat	236814	111212	125602	27734	22033	5701	209080	89179	119901
					%11.71	%19.81	%4.54	%88.29	%80.19	%95.46
1996	Türkiy	12862754	6213276	6649478	2475649	1823309	652340	10387105	4389967	5998138
					%19.25	%29.35	%9.81	%80.75	%70.65	%90.19
1996	Tokat	618766	302861	315905	472208	256257	215951	146256	46356	99900
					%76.31	%84.61	%68.36	%23.64	%15.31	%31.62
1996	Türkiy	49163110	24856528	24306582	39555483	22066860	17488623	9587981	2779172	6808809
					%80.46	%88.78	%71.95	%19.50	%11.18	%28.01

* 1935'te 7. 1990'da ise 6 ve daha yukarı yaştaki nüfus esas alınmıştır.

Tablo 19'da görüldüğü gibi, 1935'te hem Türkiye genelinde ve hem de Tokat genelinde 7 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun çok az bir kısmı okuma yazma bilmektedir. Örneğin; bu dönemde Türkiye genelindeki 12862754 kişiden 2475649'u (%19.25) okuma-yazma bilmekteyken, 10387105'i ise, (%80,75') okuma-yazma bilmemektedir. Aynı dönemde, Tokat genelinde okul çağındaki nüfus (7 ve daha yukarı yaşlardaki) toplamı 236814 olup, bu nüfusun sadece 27734'ü (%11,71) okuma-yazma bilmekteyken, büyük çoğunluğu olan 209080'i (%88,29) okuma yazma bilmemektedir. Yani, 1935'te Tokat'ta okuma yazma bilenlerin oranı, neredeyse Türkiye'dekinin yarısı kadardı.

1935'te, Tokat ve Türkiye genelinde okul çağındaki nüfus toplamı içerisindeki erkek nüfusun okur-yazarlık durumu, kadınlara göre daha iyi durumdaydı. Nitekim, 1935'te 7 ve daha yukarı yaşlardaki erkek nüfusu toplamı 11212 olup, bunun 22033'ü (%19,81'i) okuma-yazma bilirken, kadınların sadece 5701'i (%4,54'ü) okur-yazardı. Bir başka ifadeyle 1935'te Tokat'ta 6 ve üstü yaş nüfusu içerisinde erkeklerin %80,19'u, kadınların ise, %95,46'sı okur-yazar değildi. Söz konusu dönemde, Türkiye genelinde de erkeklerin okur-yazarlık oranı kadınlardan daha fazlaydı. Örneğin; 1935'te Türkiye genelinde okuma çağındaki erkeklerin %29,35'i, kadınların ise %9,81'i okuma yazma bilmektedir. Görüldüğü

²⁴⁵ D.İ.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara 1993, s.12-13

gibi, 1935'te Tokat'taki erkek ve kadın nüfusu içerisinde okuma yazma bilenlerin oranı Türkiye geneline göre oldukça azdı.

Tabloda 19'da görüldüğü gibi, 1935'ten 1990'a gelinceye kadar aradan geçen 55 yıllık sürede Türkiye ve Tokat genelinde okur-yazarlık oranlarında önemli artışlar olmuştur. Örneğin; 1935'te Tokat'taki okur-yazarlık oranı %11,71 iken, bu oran 1990'da %76,31'e, Türkiye genelinde ise, %19,25'ten %80,46'ya yükselmiştir. Bu rakamlar, Tokat'taki okur-yazarlık oranında altı buçuk katından, Türkiye genelinde ise, dört katından fazla bir artışı ifade etmektedir. Görüldüğü gibi, 1935'te olduğu gibi 1990'da da Tokat'taki okur-yazarlık oranı Türkiye genelinden daha azdır.

1990'da Tokat ve Türkiye genelinde okuma-yazma bilenler içerisindeki cinsiyet durumuna bakıldığında benzer özellikler görülmektedir. (Krş. tablo 19) Nitekim, 1935'te olduğu gibi, 1990'da da Tokat ve Türkiye genelinde erkekler içerisinde okuma yazma bilenlerin oranı kadınlardan fazladır. Örneğin, 1990'da Tokat'taki 6 ve üstü yaş nüfusu toplamı 302861 olan erkeklerin 256257'si (%84,61) kadınların ise, 315905'den 215951'i (%68,36) okuma-yazma bilirken, aynı dönemde Türkiye genelinde erkeklerin %88,78'i, kadınların ise %71,95'i okuma-yazma bilmekteydi.

Genel olarak bakıldığında, 1990'a gelindiğinde Tokat ve Türkiye genelindeki okur-yazarlık durumunda önemli artışlar olduğu görülmektedir. Özellikle 1935'e göre 1990'da kadın nüfus içerisinde okuma yazma bilenlerin oranında Tokat ve Türkiye genelinde meydana gelen artışlar dikkat çekmektedir. Ancak, bu artışlar bile yeterli değildir. Nitekim, 1990'da bile, Tokat'taki 6 ve yukarı yaşlardaki erkek nüfusun %15,31'i, kadın nüfusun ise, %31,62'si okuma- yazma bilmemektedir.

II.BÖLÜM (İKTİSADİ YAPI)

A- XV. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR TOKAT'IN İKTİSADİ YAPISI

Tokat, en eski çağlardan beri önemli bir ticaret merkezi olmuştur. İlkçağ coğrafyacılarından Strabon, bu günkü Tokat'ın yaklaşık 6 km güneyindeki Komana şehrini (şimdiki Gümenek) Asya'dan gelen mühim bir ticaret yolunun ortasında önemli bir ticaret merkezi olarak belirtmektedir.²⁴⁶

M.Ö. 1200'lerde Frig ve Lidya günlerinde, Efes'ten başlayıp, Uşak, Gordion, Ankara, Çorum, Mecitözü, Tokat ve Zile üzerinden gelen kral yolu Sivas'a varıyor ve oradan da İran'a uzanıyordu.²⁴⁷ Nitekim, Ramsay de, eskiden Anadolu'nun en mühim ticaret damarlarından birisi olan ticaret yolunun Sivas, Yenihan, Bolus, Tokat, Turhal, Amasya, Ladik, Ahmetsaray ve Amisos (Samsun)'dan geçtiğini belirtmektedir.²⁴⁸

Artova ve çevresinde yapılan kazı çalışmaları esnasında, toprağın alt kısımlarında ele geçen yanık, fakat şekilleri tam olan buğday ve fiğ tanelerinden, buranın eski ve önemli bir tarım bölgesi olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁹

Milattan bir asır öncesine kadar, doğu ticaret eşyası Fırat'tan Kayseri-Mazaka'yı geçmekte, büyük Roma yoluyla Ephesos'a (Selçuk'a) ve kısmen de Sebasteia (Sivas), Komana ve Laodicia yoluyla Samsun (Amisos)'a sevk edilmekteydi.²⁵⁰

Romalılar döneminde Hattuşaş, Zile, Tokat, Niksar, Sivas ve Amasya yolları yapılarak²⁵¹ ticari hayat canlandırılmıştır.

Tokat, iktisadî açıdan önemini, Türk idaresine geçtikten sonra da devam ettirmiştir.²⁵² Danişmendliler döneminde başkent olan Niksar, Anadolu'da, en erken i

²⁴⁶ Strabon, a.g.c. I-II-III, s.559; Ramsay, a.g.e., s.289

²⁴⁷ Orhan Cezmi Tuncer, "Tarihte Sivas ve Sivas Yapılarının Genel Tanımı", **Kültür ve Sanat Dergisi**, Yıl.2, S.6, Ankara 1990, s.14

²⁴⁸ Ramsay, a.g.e., s.290

²⁴⁹ İ. Kılıç Kökten, "1947 Yılı Tarih Öncesi Araştırmaları" **Belleten XII/45**, 1948, s.223-227

²⁵⁰ Ramsay, a.g.e., s.28

²⁵¹ Orhan Kuntay, **Tokat Kentinin Tarihsel Gelişimi ve İmar Planı Çalışmalarına Yardımcı Bir Araştırma**, K.T.Ü. Yay., Trabzon 1982, s.4

Türk-İslam kültürüyle tanışan coğrafi sahalardan birisi olurken, Tokat da, bu tarihten itibaren Selçuklu ve Osmanlı dönemleri ulaşım sisteminde önemli bir kavşak ve ticaret merkezi durumuna gelmiştir. Nitekim, devletlerarası ticarete büyük önem veren Selçuklular döneminde Anadolu toprakları karayolu ağı ile örülmüş, bunun sonucunda XII. yüzyılda Anadolu'yu doğu-batı, kuzey-güney istikametinde kat eden iki milletlerarası ticaret yolu oluşmuştur.²⁵³ Bu dönemde Tokat, her iki istikamete giden yolların ortasında bulunuyordu.

XIII. yüzyılda yapılanma bakımından Anadolu'nun önde gelen altı kenti arasında yer alan Tokat, bu dönemde başkent Konya'yı Karadeniz bölgesine bağlayan yol güzergahı üzerinde²⁵⁴ bir kavşak noktası durumundadır.

Selçuklular döneminde, Arabistan yarımadasından başlayarak Halep, Gaziantep, Adıyaman, Malatya ve Sivas güzergahını takiple kuzeye veya doğuya ulaşmak isteyen İslam ülkelerinin ticaret kervanları da Tokat kavşağını kullanmaktaydı.²⁵⁵

a- Tarım ve Hayvancılık

Tarım: Yeşilirmağın üç ana kolu tarafından sulanan Tokat arazisi, önemli bir tarım alanıdır. Cumhuriyet öncesinde, Tokat tarımı hakkındaki ilk ve en ayrıntılı bilgileri, Osmanlı İmparatorluğu döneminde (XV yüzyılın ikinci yarısından itibaren) bulmaktayız.

1455, 1485, 1520, 1554 ve 1974 yılı tahrir kayıtlarında Tokat merkez kaza ile ona bağlı Cincife, Gelmugad, Kafirni, Kazâbâd, Komanat, Tozanlu, Venk ve Yıldız nahiyelerinde yetiştirilen tarımsal ürünlere baktığımızda, tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Tokat ekonomisinin de tarıma dayalı olduğunu görmekteyiz. Söz konusu tahrir defterlerinde Tokat kazası ve ona bağlı nahiyelerde yetiştirilen tarımsal ürünler ve bunlardan alınan vergi miktarları şu şekilde verilmektedir

²⁵² Uzun çarşılı, Beylikler Dönemi'nde Forya ve Sinob'a giden kervanların uğradığı merkezlerin Tokat ve Amasya olduğunu belirtmektedir. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.248

²⁵³ Nazif Öztürk, "*Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri*", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s.73

²⁵⁴ N. Öztürk, a.g.mk. s.72

²⁵⁵ Matrakçı, *Nasûhüs's-Silâhî Beyân-ı Menâzî-i Sefer-i İrâkayn-i Sultan Süleyman Han*, (Yayına İh. Hüseyin Gazı Yurdaydın), Ankara 1976, s.55

Tablo 20. 1455, 1485, 1520, 1554 ve 1574 Tahrir Defterlerine Göre Tokat ve Ona Bağlı Kazalarda Yetiştirilen Tarımsal Ürünler ve Bu Ürünlerden Alınan Vergiler.²⁵⁶

Ürün Adı	1455		1485		1520		1554		1574	
	Miktar (Kile)	Vergi (Akçe)	Miktar (Kile)	Vergi (Akçe)	Miktar (Kile)	Vergi (Akçe)	Miktar (Kile)	Vergi (Akçe)	Miktar (Kile)	Vergi (Akçe)
Buğday	101200	303600	97050	242600	66160	330800	67500	337500	942401	656440
Arpa	74320	148640	45350	100760	45350	181360	56910	227600	62740	313700
Kabak							294	1470	336	1680
Nohut							456	2736	136	822
Piyaz							2063	6189	956	11824
Bakla							303	1818	323	1944
Mercim							347	2076	261	1446
Mısır									209	1045

Yukarıdaki tabloda (tablo 20) görüldüğü gibi, XV ve XVI. yüzyıllarda Tokat Kazası'nda en çok yetiştirilen tarımsal ürünler buğday ve arpa olup, onları piyaz, nohut, mercimek, bakla, kabak ve mısır izlemekteydi.

Söz konusu tahrirlerde, XV ve XVI. yüzyıllarda Tokat sancağında en çok yetiştirilen sanayi bitkilerinin pamuk ve kendir olduğu, bunlardan pamuktan alınan verginin (akçe olarak) 1455'te 2640, 1485'te 1075, 1520'de 235, 1554'te 906 ve 1574'te 2761 akçe olduğu kaydedilmiştir.²⁵⁷

Tokat'ta meyve ve bağcılık çok eskilere dayanmaktadır. Nitekim, söz konusu tahrirlerde XV ve XVI. yüzyıllarda Tokat kazası ve ona bağlı nahiyelerde ceviz, kiraz, incir, üzüm, badem, erik, elma, armut gibi meyvelerin yetiştirildiği ve bu ürünlerden alınan öşür vergisi toplamının 1485'te 41.220 akçe, 1520'de 42.882 akçe, 1554'te 63623 akçe ve 1574'te ise 94056 akçeye ulaştığı kaydedilmiştir.²⁵⁸

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Tokat şehri ile ilgili bilgi veren Evliya Çelebiye göre, o dönemde Tokat'ın yedi türlü buğdayı mevcut olup, arpa, bakla,

²⁵⁶ A. Şimşirgil. a.g.c.. s.299-301

²⁵⁷ A. Şimşirgil. a.g.c.. s.303-304

²⁵⁸ A. Şimşirgil. a.g.c.. s.306-308

mercimek vesair mahsulatı ve bilhassa sulu meyveleri meşhurdu. Bu meyveler her tarafa gönderilmekte idi.²⁵⁹

1143 (1730) yılında İran üzerine yapılması düşünülen sefer nedeniyle ordunun ihtiyacını karşılamak üzere gerekli olan 30.000 kile un ile 60000 kile arpanın, bu ürünlerin çokça yetiştirildiği Tokat, Turhal, Amasya ve Zile'den alınmak istenmesi,²⁶⁰ Tokat yöresinin XVIII. yüzyılda da bölgenin hububat ambarı olduğunun bir ifadesidir.

XIX. yüzyılda Tokat'ın en büyük gelir kaynağı tarım idi.²⁶¹ Bu dönemde, şehirden tahıl ve baklagiller başta olmak üzere çeşitli meyveler yetiştirilmektedir. Nitekim, bu yüzyılda bir çok batılı seyyah bunu destekler mahiyette ifadeler kullanmışlardır. Örneğin, James Morier, XIX. yüzyıl başlarında Tokat'ı tahıl bakımından zengin bir il²⁶² olarak tanımlarken, Lennep de, bu yüzyılda Amerikalı misyonerler tarafından Tokat ve Amasya'da ekilen patatesten mükemmel sonuç alındığını, bunun dışında, taze bezelye ve kuş üzümünün (frenk)'de halk tarafından benimsendiğini²⁶³ belirtmektedir.

1288 (1871) Sivas vilayet Salnamesinde, Tokat kazasında buğday, arpa ve sair hububatın bolca yetiştirildiği belirtilmektedir.²⁶⁴

Cumnet, XIX yüzyılın sonlarında (1890) Tokat sancağında yetiştirilen tarımsal ürünleri ve miktarlarını şu şekilde vermektedir.²⁶⁵

²⁵⁹ E. Çelebi, a.g.e. s.1467

²⁶⁰ H. T. Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat II*, Tokat 1950, s.40-41

²⁶¹ Komisyon, a.g.m .. 7086

²⁶² James Morier, *A Journey Through Persia, Armenia And Asia Minor to Constantinople in The Years 1808 and 1809*, London 1812, s.343

²⁶³ Henry J. Von Lennep, *Travels in The Little Know Parts of Asia Minor I*, London 1870, s.147-148

²⁶⁴ *1288/1871 Salname-i Vilayet-i Sivas*, s.115

²⁶⁵ Vital Cumnet, a.g.e.. s.715

Tablo 21 Vital Cunet'e Göre 1890'da Tokat Sancağında Yetiştirilen

Tarımsal ürünler ve Bu Ürünlerin Miktarları

Ürün Adı	Miktar (okka)	Ürün Adı	Miktar (okka)
Buğday	40.000.000	Elma ve Armut	2.000.000
Arpa	10.000.000	Öbür Meyveler	3.000.000
Çavdar	1.150.000	Cehri	100.000
Yulaf	100.000	Kire	32.000
Mısır	10.010.410	Salep	5.000
Darı	6340.000	Tütün	1.000.000
Pirinç	90.000	Anasan	1.000
Bakla	15.500	Afyon	2.500
Fasulye	2.000.000	Haşhaş Tohumu	100.000
Mercimek	1.000.000	Mahlep	40.000
Nohut	2.000.000	Badem	900.000
Bamya	215.000		
Üzüm	1.000.000		
Kuru Üzüm	5.000.000	Yekün	81.247110 Okka

Yukarıdaki tabloyu (tablo 21) incelediğimizde, 1890'da Tokat Sancağı'ndaki tarım ürünleri içinde, buğdayın, 40.000.000 okka ile tüm tarımsal üretimin yarısını oluşturduğunu,²⁶⁶ onu, arpa ve mısırın takip ettiğini görmekteyiz. 1308 (1890) Sivas Vilayet Salnamesinde Tokat sancağında sanayi bitkisi olarak yetiştirilen tütünün nefis olduğu belirtilirken,²⁶⁷ Ali Saib, aynı dönemde Tokat sancağında yetiştirilen diğer sanayi bitkilerinin kendir, afyon, haşhaş olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁸

Tokat bağ ve bahçeleri, XIX. yüzyılda da adından sıkça söz ettirmiştir. Bunu, aynı yüzyıl içerisinde bölgeyi gezen bazı batılı seyyahların ifadelerinde açıkça görmekteyiz. Örneğin, R. K. Porter, Tokat'ta gördüğü meyvelerin bolluğu karşısında şaşırıldığını ve bunları saymanın zor olduğunu belirtirken,²⁶⁹ C. Texier, bu meyveler içerisinde en çok kayısı, şeftali ve armutun yetiştirildiğini ifade etmektedir.²⁷⁰

²⁶⁶ Nitekim, 1308/1890 Sivas Vilayet salnamesinde de Tokat sancağında yetiştirilen ürünlerin başında buğdayın geldiği belirtilmektedir. Bkz. 1308/1890 Salname-i Vilayet-i Sivas, s.205

²⁶⁷ 1308/1890 Salname-i Vilayet-i Sivas, s.205

²⁶⁸ Ali Saib, *Memâlik-i Devlet-i Osmaniye I*. Baskı. İstanbul 1308, s.217

²⁶⁹ Robert Ker Porter, *Travels In Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylania (During The Years 1817, 1818, 1819 and 1820)*, London 1822, s.700

²⁷⁰ C. Texier, a.g.e., s.130

Nitekim, Lennep bir Türk'e ait bahçede on yedi çeşit armut, diğer bir Türk'e ait üzüm bağında ise otuz yedi çeşit üzümün yetiştirildiğini belirtmektedir.²⁷¹

1308 (1890) Sivas Vilayet Salnamesinde, Tokat Sancağı'nda erik ve her türlü meyvenin yetiştirildiği kaydedilmiştir.²⁷²

Vital Cünet, 1890'da Tokat sancağındaki taze meyvenin 2.000.000 kg'ının, taze sebzenin de 1.000.000 kg'ının ihraç edildiği ve bu ürünlerin ihraç değerinin taze meyve için 230.000, taze sebze için ise 120.000 frank olduğunu ifade etmektedir.²⁷³ Cünet'e göre, bu dönemde sancaktaki sebze, meyve ve tahıl ürünlerinden alınan öşür vergisi tutarı 3.000.000 guruştur.²⁷⁴

XX. yüzyılın başlarında, Tokat tarımı ile ilgili en detaylı bilgileri 1914 tarım sayımında bulmaktayız. Aşağıdaki tabloda 1914 tarım sayımına göre Tokat'ta ekilen tahıl ürünleri, bunların ekiliş alanları (dönüm) üretim miktarı (ton) ve üretim değerleri (guruş) şu şekilde verilmektedir.²⁷⁵

Tablo 22: 1914 Tarım Sayımına Göre Tokat'ta Üretilen Tahıl Ürünleri, Bu Ürünlerin Ekiliş Alanı, Üretim Miktarı ve Üretim Değerleri

Ürün Adı	Ekiliş Alanı (Dönüm)	Üretim Miktarı (Ton)	Üretim Değ. (Bin Guruş)
Buğday	583635	133057	86423
Kaplica	7100	708	166
Arpa	188636	23594	8173
Çavdar	13516	1988	1549
Yulaf	35735	2283	1017
Mısır	27819	4102	1453
Pirinç	765	33	48
Dan	115	15	4

Tabloda da (tablo 22) görüldüğü gibi, 1914 yılı Osmanlı tarım sayımı verilerine göre, Tokat'ta en çok üretilen tarım ürünü 133057 ton ile buğday olup, onu

²⁷¹ Lennep, a.g.e., s.147-148

²⁷² 1308/1890 Salname-i Vilayet-i Sivas, s.204

²⁷³ V. Cünet, a.g.e., s.722; Nitekim, Ş. Sami de, bu dönemde Tokat meyvelerinin çoğunun ihraç edildiğini belirtmektedir. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamus'ul-A'lam III*, İstanbul 1996,s.1692

²⁷⁴ V. Cünet, a.g.e., s.724.

²⁷⁵ Tevfik Gürcan, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909-1913 ve 1914*, D.İ.E., Yay., İstatistikler Dizisi. Ankara 1997, s.160, 162, 164

23594 ton ile arpa, 4102 ton ile mısır, 2283 ton ile yulaf, 708 ton ile kaplıca ve 33 ton ile pirinç izlemektedir. Bu ürünler arasında en az üretileni ise, 15 ton ile darıdır.

1914 tarım sayımına göre Tokat, baklagil üretimi yönünden de zengin bir il sayılabilir. Nitekim, bu dönemde Tokat'ta 1070 ton nohut, 557 ton fasulye, 422 ton fiğ, 329 ton burçak, 77 ton bakla ve 51 ton mercimek elde edilmiştir.²⁷⁶

1914 tarım sayımına göre, Tokat'ta yetiştirilen köklü bitkilerden soğandan 812 ton, patatesten 55 ton, sarımsaktan 19 ton, pancardan 11 ton ve havuçtan 4 ton ürün elde edilirken, sanayi bitkilerinden olan tütünden 3341 ton, haşhaştan 987 ton, kenevirde 516 ton ve boya maddelerinden de 7 ton ürün elde edilmiştir.²⁷⁷

1914 tarım sayımında Tokat'ta yetiştirilen meyveler ve bu meyvelerin adet ve üretim miktarları şu şekilde verilmektedir.²⁷⁸

**Tablo 23. 1914 Tarım Sayımına Göre Tokat'ta Yetiştirilen Meyveler,
Bunların Adetve Üretim Miktarları**

Meyve Adı	Adet (Bin)	Üretim Miktarı (Ton)
Elma	64	2070
Erik	42	1237
Armut	38	1171
Dut	107	2757
Badem	4	74
Fındık	-	1
Kestane	-	15
Kayısı	9	150
Ceviz	31	-
Nar	1	10

Tablo 23'deki veriler göz önüne alındığında, 1914'te Tokat'ta en çok üretilen meyvelerin sırasıyla, dut, elma, erik, armut, kayısı, badem, kestane ve nar, en az üretilenin ise, fındık olduğu anlaşılmaktadır.

1325 Salnamesine göre, XX. yüzyılın ilk yarısında Tokat'ta her türlü sebze ve meyvenin bolca yetiştirilmektedir.²⁷⁹

²⁷⁶ T. Gürcañ, a.g.e., s.174

²⁷⁷ T. Gürcañ, a.g.e., s.193

²⁷⁸ T. Gürcañ, a.g.e., s.203, 205

²⁷⁹ 1325 /1907 Sivas Vilayet Salnamesi, s.187

Hayvancılık: Cumhuriyet öncesi Tokat hayvancılığı hakkındaki bilgilerimiz, XV. yüzyılın ikinci yarısından ileriye gidememektedir. Nitekim, Tokat kazasında yetiştirilen hayvanlar hakkındaki ilk bilgilerimiz XV. yüzyılın ikinci yarısındaki 1455 tahririne dayanmakta, 1485 ve 1574 tahrirlerinde daha da netleşmektedir. Söz konusu tahrirlerde, Tokat merkez kaza ve ona bağlı nahiyelerde önemli ölçüde koyun besiciliği yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tahrirlere göre, XV. yüzyılın ikinci yarısın ile XVI. yüzyılın son çeyreğinde Tokat kazasında yetiştirilen koyun sayısı ve bundan alınan vergi “ağnam resm-i” miktarı şöyleydi.²⁸⁰

Tablo 24. XV ve XVI. Yüzyıllarda Tokat'ta Yetiştirilen Koyun Sayısı ve Bunlardan Alınan Ağnam Resm-i

	1455	1485	1520	1554	1574
Sayı	13750	20924	14916	47556	85766
Ağnam resm-i (akçe)	6875	10712	7458	23827	42878

Tablo 24'deki verilere göre, Tokat kazasında, 1455'te 13750 olan koyun sayısı 72016 (%523,75) artarak, 1574'te 85766'ya, bundan alınan ağnam resm-i ise, aynı dönemler içerisinde 6875 akçeden 42878 akçeye ulaşmıştır.

XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın son çeyreğindeki tahrir defterlerine göre, Tokat'ta yetiştirilen bir diğer hayvan türü arıdır. Nitekim, 1485'te 3568 kovan arıdan 7137 akçe (resm-i asel), 1574'te ise 5585 kovan arıdan 11170 akçe (resm-i asel) vergi alınmıştır.²⁸¹

Görüldüğü gibi, söz konusu defterlerde Tokat kazasında yetiştirilen büyükbaş hayvanlardan söz edilmemiştir.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Tokat'ta yetiştirilen hayvanlar ve bunlardan elde edilen hayvansal ürünlerle ilgili en detaylı bilgileri 1914 Osmanlı tarım istatistiklerinden bulmaktayız. Söz konusu istatistiklere göre, Tokat'ta 341527 koyun, 420904 Sığır, 59543 koşu öküzü, 12574 manda, 17024 koşu mandası, 6779 tiftik keçisi, 12126 at, 43982 eşek, 700 deve ve 400 katır²⁸² yetiştirilmektedir. Aynı

²⁸⁰ A. Şimşirgil, a.g.e., s.309-310

²⁸¹ A. Şimşirgil, a.g.e., s.312-313, Tablo XLV

²⁸² T. Gürcan, a.g.e., s. 219-221.

sayımda, Tokat Sancağı'nda yetiştirilen hayvanlardan alınan hayvansal ürünler ise şu şekilde verilmektedir.²⁸³

**Tablo 25. 1914 Osmanlı Tarım İstatistiklerine Göre Tokatta
Yetiştirilen Hayvanlardan Alınan Hayvansal Ürünler**

Ürün Adı	Ürün Miktarı (Ton)	Ürün Değeri (Bin Guruş)
Süt	114857	89522
Keçi Kılı	253	1381
Tiftik	15	115
Yün	276	1505
Koyun Derisi (adet)	30819	154
Keçi Derisi (adet)	38635	348
Sığır Derisi (adet)	12416	720
Deve Derisi (adet)	10	1

Tablo 25'de görüldüğü gibi 1914 tarım istatistiklerine göre Tokat'ta en çok üretilen hayvansal ürün 114857 ton ile süttür. Aynı tabloya göre, 1914'te Tokat'ta 276 ton yün, 253 ton keçi kılı ve 15 ton tiftik elde edilmiştir. Söz konusu dönemde en çok deri, keçi (38635 adet) ve koyundan (30819 adet) elde edilmiş, onları sığır derisi (12416 adet) izlemiştir. (Bkz. tablo 25)

b- Sanayi ve Ticaret

Tarih boyunca önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Tokat, Osmanlı idaresine geçtikten sonra da bu konumunu sürdürmüş, Anadolu ile Asya arasında yapılan transit ticaret mallarının sergilendiği açık bir pazar olmuştur. Tokat, sadece bu ithal malların sergilendiği bir pazar olmakla kalmamış, kendi yöresinde yetişen yerli ürünler ve sanayi mamüllerini de bu pazarda sergileme imkanına sahip olmuştur.

XV ve XVI. Yüzyıllarda, şehrin ekonomik canlılığının bir göstergesi sayılan çarşı ve pazarlar, ticaretin faal olduğu yerlerin başında gelmekteydiler. Bu

²⁸³ Daha geniş bilgi için bkz. T. Gürcan, a.g.e., s.215. 217

dönemlerde Tokat, (diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi) çarşıları, hanları, dükkan ve bedestenleri ile canlı bir ticari şehir görünümündedir. Nitekim, bu yüzyıllarda Tokat, tahtakale, attârlar, kazzazlar (ipekçiler), külahçılar, haffaflar (ayakkabıcı, kavafiyeci vs.) ve saraçlar çarşıları ile iplik pazarı, at pazarı ve buğday pazarı²⁸⁴ gibi ticari faaliyet kollarının icra edildiği faal bir ticaret şehridir.

Cumhuriyet dönemi öncesinde Tokat'ın sanayi ve ticari yapısı hakkında ilk ve en detaylı bilgileri XV. yüzyılın ikinci yarısına ait tahrir defterlerinde (1455 ve 1485) bulabilmekteyiz. Yapılan her iki tahrirde de, Tokat ilindeki esnaf zümresinin büyük bir kısmını dokuma (tekstil), dericilik, gıda, ev eşyası ve bina yapımı gibi esnaf kollarında çalışanların teşkil ettiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu defterlerde, Tokat esnafının dini yapısı hakkında da bilgi sunulmaktadır. Aşağıdaki tabloda 1455 ve 1485 tahririne göre Tokat Esnafı, bu esnafın istihdam alanları ve dini yapıları verilmektedir.

**Tablo 26: 1455 ve 1485 Tahrir Defterlerine Göre Tokat Esnafı
Bu Esnafın Çalıştığı İş Kolları ve Dinî Yapısı²⁸⁵**

Meslek Grb.	1455						1485					
	Yekûn		Müslüman		G. Müslim		Yekûn		Müslüman		G. Müslim	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tekstil	652	41	308	47	344	52	217	32	108	24	109	47
Deri	209	13	162	1	47	7	90	13	71	16	19	8
Gıda	173	11	130	4	43	6	109	16	83	18	26	11
Alat	161	10	117	13	44	7	127	19	81	18	46	20
Bina Yap	255	16	96	10	159	24	81	11	59	13	22	9
Diğer	130	9	100	11	30	4	60	9	48	11	12	5
Toplam	1580	100	913	100	667	100	684	100	450	100	234	100

Yukarıdaki tabloyu (tablo 26) incelediğimizde, hem 1455, hem de 1485'te Tokat kazasının iktisadi hayatının temelini dokuma (tekstil), dericilik ve gıda mamulleri ile ilgili iş kollarının oluşturduğu görmekteyiz. Nitekim, bu iş kollarında

²⁸⁴ A. Şimşirgil. a.g.e., s.261

çalışan esnaf sayısı 1455'te 1034 ile toplam esnaf sayısının %65,44'ünü oluştururken, 1485'te ise, 416 ile toplam esnaf sayısının (684) %60,82'sini oluşturmaktaydı. Bunun dışında kalan iş kollarında çalışan esnafın sayısı 1034 ile il toplam esnafının %34,56'sını, 1485'te de 268 ile %39,18'ini oluşturmaktaydı.

Tablo 26'da da görüldüğü gibi, XV. yüzyılın ikinci yarısında Tokat'ın iktisadi yapısı içerisinde dokumanın (tekstil) yeri oldukça büyüktür. Bu dönemde Tokat, pamuklu sanayinin çok geliştiği, aynı zamanda Bursa'ya ipek taşıyan kervanların uğradığı bir merkez durumundaydı.²⁸⁶ Nitekim, bu dönemde Bursa'ya giden ipekten, Tokat ve Bursa mizanlarında olmak üzere iki defa "bac resm-i" alınmaktaydı.²⁸⁷ 1520, 1554 ve 1574'te şehrin "mizan-ı harir" mukataasının 266666 akçe²⁸⁸ olması, şehirdeki pamuklu ve ipekli dokumanın ulaştığı seviyeyi göstermektedir. Tokat pamuklu imalatı, şöhretini Türkiye dışına kadar yaymıştır. Nitekim, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede üretilmeye başlandığını gördüğümüz pamuk ile birlikte, Batı Anadolu ve Adana'dan getirilen pamuğu kullanan bu imalat şubesi, iplikten başlayıp, dokuma, boyama ve basma ameliyelerinin hepsini merkezinde toplayan yaygın bir faaliyetin konusu idi.²⁸⁹ Bu dönemde Tokat, pamuklu sanayiine paralel, boya, basma, bogasi (ince pamuklu kumaş) ve çit üretiminde de bir hayli ilerlemiştir. Nitekim, Tokat basması ve bogasisi XVIII. yüzyıl ortalarında Anadolu'dan Kuzey Karadeniz bölgesine sevk edilen pamuklu ihracatı içerisinde önemli bir paya sahiptir. Hatta, bu ürünlerden Tokat bogasisi, Amasya ve Kastamonudakilere göre daha kaliteli ve ucuz olduğu için Kefe tüccarlarınca sıkça aranmaktaydı.²⁹⁰

Tokat'taki pamuklu imalatı gelişmesini XVIII. yüzyılın ortalarına kadar hızlanarak devam etmiştir. Nitekim, bu yüzyılın ilk yarısında (1731) Tokat'ta kırmızı

²⁸⁵ İ. Şahin, F. M. Emecan, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", **Osmanlı Araştırmaları VII-VIII**, İstanbul 1988, s.308, tablo X

²⁸⁶ Halil İnalçık, "XV. Asır Türk İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları", **İ.Ü.İ.F.M. XV**, İstanbul 1953-54, s.62-63

²⁸⁷ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, İstanbul 1993, s.262

²⁸⁸ A. Şimşirgil, a.g.c., s.264

²⁸⁹ M. Genç, a.g.m .. s.150-151

²⁹⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü" **O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi**, (1979-80 özel sayısı), s.39

pamuklu bezlerden alınan damga vergisi toplamı 20486,5 guruşa ulaşmıştır.²⁹¹ 1186/1772 ve sonraki sicillerde adı geçen iplikçi, bezci, pamukçu, basmacı, boyacı ve elvancı gibi esnaf zümresi, bu imalatın canlılığının bir ifadesidir. Bu canlılığa şahit olan İnciciyan, Tokat basmaları, çiti ve bagasilerinin ihraç edildiğini belirtmektedir.²⁹²

Tokat pamuklu ve basma imalatı ilk darbeyi, Avrupa'da 7 yıl savaşının başlamasından kısa bir süre sonra, 1757/58'de Avrupa'dan gelen çividin fiyatının dört beş katına yükselmesiyle almıştır.²⁹³ Bunu takiben, XVIII. yüzyıl sonlarından bu yana İstanbul'dan geçen İngiliz pamuk ipliği ve pamuklularının, bu pazarda Anadolu mamullerinin yerini almasıyla bölge iktisadiyatı çöküntüye uğramıştır.²⁹⁴ Buna rağmen, şehirde 1828 yılı ihtisap vergisiyle vergilendirilen esnaf içerisinde 40 pamuk atıcı, 42 bezci, 39 basmacı, 20 pamuklu ve çorapçı, 8 elvan boyacı, 28 peştamalci olmak üzere 177 esnafın²⁹⁵ bulunması dikkat çekmektedir. Hatta, bu yüzyılda Rusya'ya yapılacak ihraç mamulleri içerisinde Tokat basması ve yorgan yüzü²⁹⁶ de yer almıştır. Nihayet, 1838'lardan itibaren pamuklu imalathaneleri kapanmaya başlamış ve yerini büyük ölçüde ithal mallarına bırakmıştır. Bununla beraber, XIX yüzyılın sonlarında Tokat'ta keten ve ipekten çarşaf, hamam takımları, yorgan, yastık yüzü, oda takımı,²⁹⁷ yemeni, peştamal,²⁹⁸ kilim, halı ve seccade²⁹⁹ yapılmaktaydı.

Cumhuriyet dönemi öncesi, Tokat'taki önemli üretim dallarından birisi de, kökenleri XV. yüzyıla kadar inen dericiliktir. Nitekim, 1455 tahririnde 209, 1485 tahririnde ise 90 esnaf bu iş kolunda çalışmaktaydı. (Bkz. Tablo 25) Bu üretim dalının şehir için taşıdığı ehemmiyeti, XVI. yüzyılda "Debbağhane-i Cedid" isimli yeni bir mahallenin kurulmasıyla³⁰⁰ da anlayabilmekteyiz. XVI ve XVII. yüzyıl boyunca ilerlemeye devam eden Tokat deri imalatı, XVIII. yüzyılın başlarında dışa açılacak bir konuma gelmiştir. Öyle ki, XVIII. yüzyıl başlarında Tokat

²⁹¹ M. Genç. a.g.m .. s.152

²⁹² İnciciyan'dan naklen, Hrand D. Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi, 1608-1619*. İstanbul 1964. s.177

²⁹³ M. Genç. a.g.m .. s.152

²⁹⁴ H. İnalçık, "Osmanlı Pamuk Pazarı", s.42

²⁹⁵ H. T. Cinlioğlu, *Osmanlılar zamanında Tokat III*. Tokat 1951. s.200

²⁹⁶ H. T. Cinlioğlu. a.g.e. III. s.200-201

²⁹⁷ Ş. Sami. a.g.e. III. s.1692

²⁹⁸ *1308/1890 Salname-i Vilayet-i Sivas*. s.206

²⁹⁹ Ali Rıza. a.g.c. I-II. s.85

Tabakhanesinde üretilen sahtiyanlar (bilhassa siyah, sarı ve mavi olanlar) o kadar meşhur olmuştu ki, bunlar kara yoluyla Samsun'a indirilerek oradan Eflak'a kadar ihraç edilmekteydi.³⁰¹

Tokat deri imalatı, genellikle sanayi sektörünün Türkiye ile birlikte Tokat'ta da gerilmeye girdiği XIX. yüzyılda bile yaşamayı başarmıştır.³⁰² Nitekim, 1826 yılında şehri gezen Seyyah Fontainer, o dönemde, Avrupada Moraken adıyla tanınan sarı ve kırmızı sahtiyanların en iyilerinin Tokat imalathanelerinde yapıldığını söylemektedir.³⁰³

1827 ihtisap vergisi nedeniyle Tokat'ta 7 adet debbağhane tespit edilmiştir.³⁰⁴ 1860 yılında Sivas'taki debbağhane modernleştirilmek istendiğinde, bu işi yapabilecek kabiliyetli ustanın sadece Tokat'ta bulunabilmesi³⁰⁵ Tokat deri imalatının geldiği noktayı göstermesi bakımından önemlidir.

Tokat, Osmanlı imparatorluğu döneminde bakırcılık sanatını dünyaya duyuran merkezlerin başında gelmektedir. Şehirdeki bakır imalatın ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemesine rağmen³⁰⁶ XVII. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi'nin övgüsüne mazhar olması göz önüne alındığında, kökeninin daha eskilere dayanması gerekmektedir. Nitekim, 1568 yılında Küre kadısına yazılan bir fermanadaki kayıttan, Tokatlı tüccarların bu dönemde Küreye bakır almaya geldikleri anlaşılmaktadır.³⁰⁷

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Tokat bakırcılığının çok büyük bir sanayi dalı haline gelmesinde başka bölgelerden getirilen ham bakırın Tokat kalhanelerinde eritilerek tasfiye edilmesinin de büyük etkisi vardır.³⁰⁸ Nitekim, Tokat bakır sanayii için gerekli ham bakır Kastamonu'nun Küre ilçesi ile Gümüşhane'den³⁰⁹ bazen de

³⁰⁰ A. Şimşirgil, a.g.e., s.268

³⁰¹ M. Genç, a.g.m., s.150

³⁰² M. Genç, a.g.m., s.150

³⁰³ V. Fontainer, *Voyages En Orient Entrepris Par Ordre du Gouvernement Francais de L'année 1821 a L'année 1829*, Paris 1829, s.184

³⁰⁴ H. T. Cinlioğlu, a.g.e. III, s.145

³⁰⁵ M. Genç, a.g.m., s.150

³⁰⁶ M. Genç, a.g.m., s.163

³⁰⁷ Oktay Belli- İ. Gündoğ Kayaoğlu, *Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi*, İstanbul 1993, s.178

³⁰⁸ O. Belli- İ. G. Kayaoğlu, a.g.e., s.179

³⁰⁹ M. Genç, a.g.m., s.163, A. Şimşirgil, a.g.e., s.272, Tournefort, a.g.e., s.173

Erganiden³¹⁰ temin edilmektedir. Tokat Bakır sanayii XVII yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek önemini artırmış, XVIII. yüzyılın başında ihracat mamulü haline gelmiştir. Öyle ki, 1701'de şehri gezen Tournefort, Tokat'ın en büyük ticaretinin bakır eşyaya dayandığını; tencere, fener ve şamdanlarının çok güzel olup, Mısır ve İstanbul'a ihraç edildiğini belirtmektedir.³¹¹ Tokat bakır ürünlerinin ihracatının artması XVIII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Nitekim, İnciciyan, bu dönemde Tokat'ın bakır ürünlerinin nefaseti ile tüm Osmanlı şehirlerinde şöhret bulduğunu ve bakır kap, sini, mangal, kazanın Erzurum, İstanbul, Samsun ve diğer vilayetlere sevk edildiğini belirtmektedir.³¹² XIX yüzyıl başlarında şehri gezen Seyyah Morier, Keban'dan Tokat'a getirilen bakırın yıllık üretiminin 2850 ile 4250 kg. arasında değiştiğini, şehirde 300 kadar dükkanın bakırcılıkla uğraştığını ve Türkiye'nin her tarafına bakır eşyanın buradan dağıtıldığını ifade ederken³¹³ bir başka seyyah da, aynı dönemde Tokat'ta işlenen madenleri, başta bakır olmak üzere, kurşun ve gümüş olarak vermektedir.³¹⁴

1828 yılı şerhiye sicili kayıtlarına göre, 33'ü bakırcı, 55'i kazancı, 7'si dökmeçi ve 14'ü de kalaycı³¹⁵ olmak üzere 109 esnafın oluşturduğu Tokat bakır imalatı faaliyetinin geliştirilmesi için, 1840 yılında Tokat kalhanesi modern teknoloji ile donatılmış, bu durum üretimin daha da artarak ihracatına olanak sağlamıştır.³¹⁶ Nitekim, bu dönemde tasfiye edilen ham bakırın çoğu dış memleketlere ihraç edilmektedir. Hatta, Tokat bakır sanayii bu ihracata cevap veremediği için, İngiltere'den yılda 200-300 ton civarında levha bakır ithal edilmekteydi.³¹⁷

Tokat bakır imalatı, canlılığını XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam ettirmiş, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren düşüşe geçmiştir.³¹⁸ Nihayet, bu dönemde dünya bakır fiyatlarındaki düşüş ve Ergani'den gelen bakırın yüksek

³¹⁰ O. Belli- İ. G. Kayaoğlu, a.g.e., s.179; C. Texier, a.g.e., s.135; **1308 Salname-i Vilayet-i Sivas**, s.217

³¹¹ M. Genç, a.g.m ., s.163

³¹² H. D. Adrcasyon, **Plonyalı Simeon'un Seyahatnamesi**, s.177

³¹³ J. Morier, a.g.c., s.344-345

³¹⁴ R. K. Porter, a.g.c., s.70

³¹⁵ H. T. Cinlioğlu, a.g.e. III, s.144-147

³¹⁶ O. Belli- İ. G. Kayaoğlu, a.g.e., s.182

³¹⁷ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, T.T.K. Yay., Ankara 1994, s.52

³¹⁸ M. Genç, a.g.m ., s.167

Çelebi'ye göre, Tokat'ta hepsi kale gibi sağlam 16'sı büyük olmak üzere pek çok küçük han vardı.³²¹

1701 yılı Eylül ayı başlarında çıkan bir yangında Tokat'ın bütün sokaklarının ve hanlarının yanması, Tokat iktisadiyatına büyük zarar vermiştir. Ancak, 1772'ye gelindiğinde şehirde işlev gören 13 adet hanın³²² varlığı, şehrin sahip olduğu ticaret hacmi ile kendini sıfırdan kurabildiği anlamına gelmektedir. Nitekim, 1828 yılında ihtisap vergisi nedeniyle Tokat'ta 61 iş kolu ve bu iş kollarında 1451 esnafın çalıştığı tespit edilmiştir.³²³ 1293/1878 Sivas Vilayet Salnamesinde Tokat merkez ve ona bağlı nahiyelerde 19 han, 1293 dükkan, bu dönemde Amasya sancağına bağlı kazalardan Erbaa'da 3 han, 162 dükkan, Zile kazasında ise, 6 han ve 1144 dükkan kaydedilmiştir.³²⁴

B- CUMHURİYETİN İLANINDAN GÜNÜMÜZE KADAR TOKAT'IN İKTİSADİ YAPISI

a- Tarım

Tokat ilinde ekonomik yaşam geniş ölçüde tarıma dayalıdır. İl ekonomisinde, tarımın yanısıra, tarıma dayalı bir sanayi ve daha çok tarımsal ürünler alım-satımına dayalı bir ticaret kesimi vardır.³²⁵

³¹⁹ O. Belli- İ. G. Kayaoğlu, a.g.e., s.183

³²⁰ Sevgi Aktüre, a.g.e., s.271

³²¹ E. Çelebi, a.g.e., s.1463-1464

³²² H. T. Cinlioğlu, a.g.e., II, s. 24, 85

³²³ R. Özdemir, "Tokat Esnaf Teşkilatı", s.417-419, Tablo I

³²⁴ 1293/1878 Salname-i Vilayet-i Sivas, s.108-111

³²⁵ Komisyon, a.g.m . s.7099

Tokat ili, toprak yapısı, sulanabilir topraklarının çokluğu, sulama suyu potansiyelinin fazlalığı, iklimin elverişliliği vb. gibi bakımlardan tarım kesimi gelişmiş bir il karakteristiği arz etmektedir. Tarım kültürünün bugünkü ileri durumu, geçmişin günümüze, gelenekselden modern tarım metodlarına geçilmesine dayalıdır.³²⁶

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra, ülke genelinde olduğu gibi Tokat'ta da verimli tarım arazilerinin değerlendirilmesi, ekilecek ürünler ile ekiliş metot ve tarım aletlerinin geliştirilmesine çalışılmıştır. Cumhuriyetten sonra, ülke genelindeki ilk tarım sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Bu sayıma göre, Tokat ve Türkiye genelinde yetiştirilen ana tarımsal ürünleri, bir tablo halinde şu şekilde verebiliriz

³²⁶ Ahmet İncekara. "*Tokat İlinin Ekonomik Yapısı*", **Tokat İlinin Ekonomik Gelişmesinde Tekstil Sanayiinin Yeri**, İ.A.V., Seminer. Tokat.1997. s.43

Tablo 27. 1927 Tarım Sayımına Göre Türkiye ve Tokat'ta Yetiştirilen Ana Tarımsal Ürünler, Bunların Ekiliş Alanları ve Üretim Miktarları (Ton).³²⁷

Ana Tarımsal Ürünler	TÜRKİYE		TOKAT		Ekiliş ve Üretim Payı %			
	Ekiliş Alanı (Dönüm)	Üretim (Ton)	Ekiliş Alanı Dönüm	Üretim (Ton)	Ekiliş Alanı Payı %		Üretim Payı %	
					İl İçinde	Ülke İçinde	İl İçinde	Ülke İçinde
Tahıllar								
Buğday	22383714	1333150811	343202	21982540				
Arpa	10103598	629280734	148206	10828292				
Yulaf	1045976	59187862	6232	222552				
Çavdar	1746638	101056766	7389	449820				
Kaplica	834737	59964251	18871	978650				
Pirinç	110282	10076999	10	1137				
Darı	1119135	78122910	11227	792257				
Mısır	1749135	129422463	5816	481493				
Tahıl. Top.	239093220	2192918779	541653	35736741	90,55	0,23	89,72	2
Baklagiller								
Bakla	213719	19656346	88	13277				
Bezelye	11933	478580	13	78				
Nohut	280950	12271747	906	62690				
Fasulye	274627	11633062	616	36001				
Börülce	44867	2624440	381	19736				
Meremek	104597	4614542	456	24112				
Fig	134816	9638538	5530	377834				
Burçak	674894	39305518	3614	799092				
Baklagi. Top.	1740403	100200773	11613	1332820	1,94	0,67	3,34	3,92
Sanayi Bit.								
Patates	135803	20738756	268	30767				
Pancar	86776	23935398	608	119470				
Soğan	94390	14853550	875	145327				
Sarımsak	9269	944421	1	865				
Keten	65343	2930809	939	23575				
Susam	460050	10961169	29	923				
Tütün	790765	47531635	42257	2442397				5,14
S. Bit. Top.	1642396	45057877	44948	2763324	7,51	2,47	6,93	6,13
Gen. Toplam	242476019	2338199429	598214	39832885		0,25		1,70

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 1927 tarım sayımına göre Tokat'ta yetiştirilen ana ürünlerin ekiliş alanı toplam 598214 dönüm olup, bunun, ülke geneli

³²⁷ D.İ.E., 1927 Tarım Sayımı, Ankara 1970, s.31-84

ekiliş alanı içerisindeki payı, sadece %0,25'tir. İlde yetiştirilen ana tarımsal ürünlerden ekiliş alanı bakımından, ülke geneli içinde en çok paya sahip olanı, sanayi bitkileri grubudur. Söz konusu grubun, 1927'de, ülke sanayi bitkileri toplam ekiliş içindeki payı %2,74 iken, onu, %0,67 ile baklagiller ve %0,23 ile tahıllar takip etmekteydi.

Tablo 27'ye göre, ilde ana tarımsal ürünlerden elde edilen üretim toplamı 39832885 ton olup, bu miktarın ülke üretim toplamı içindeki payı %1,70'di. İlde yetiştirilen ana tarımsal ürünlerden, ülke üretimi içinde en çok paya sahip olanı sanayi bitkileri grubu olup, bu grup üretimin ülke içindeki payı %6,93'tür. Bu grubu sırasıyla, %2 ile tahıllar ve %1 ile baklagiller takip etmekteydi. Aynı dönemde, İlde yetiştirilen ürünlerden tütün, ülke geneli üretiminin %5,14'ünü fiğ ise %3,92'sini meydana getirmekteydi.

1927 tarım sayımına göre Tokat'ta yetiştirilen ana tarımsal ürünlerin, il üretimi içerisinde durumunu yine aynı tablodan (tablo 27) izleyebilmekteyiz. Tabloda, görüldüğü gibi, söz konusu sayımda ekiliş alanı bakımından il toplamı içerisinde en çok paya tahıllar grubu sahipti. Tahılların il toplam ekiliş alanı içerisindeki payı %90,55 iken, onu %7,51 ile sanayi bitkileri grubu ve %1,94 ile baklagiller grubu takip etmiştir. Tahıllardan buğday ve arpa, sanayi bitkilerinden tütün ve baklagillerden fiğ, ilin toplam ekiliş alanı içinde en çok paya sahip olan ürünlerdir. İlde elde edilen toplam üretim içinde en yüksek pay, yine tahıl ürünlerindedir. Nitekim, bu dönemde Tahılların payı toplam üretimin %89,72'sini oluştururken, onları %6,93 ile sanayi bitkileri ve %3,34 ile baklagiller takip etmiştir. Aynı verilere göre, tahıllar içinde buğday ve arpa, sanayi bitkileri içerisinde tütün, soğan ve şeker pancarı, baklagiller içerisinde de burçak, fiğ ve nohutun, il toplam üretimin büyük bir kısmını oluşturmaktaydı. (Bkz. tablo 27). Genel olarak baktığımızda, 1927 tarım sayımına göre, gerek ekiliş ve gerekse üretim bakımından, buğday, arpa yulaf, çavdar, tütün, fiğ, nohut, soğan ve şeker pancarının, ilin tarım dokusunu meydana getirdiğini söyleyebiliriz.

1934'te Turhal şeker fabrikasının faaliyete geçmesinden sonra, Devlet Su İşletmeleri tarafından ilde sulama ağının kurulması ile, Turhal, Erbaa, Merkez ilçe ve Niksar'da pazara yönelik sebzeçilik artmaya başlamıştır. Bu dönemde Tokat'ta yetiştirilen başlıca sebzeler patlıcan, domates, biber, lahana, marul, turp, havuç,

ıspanak, pırasa, maydanoz, karpuz, kavun, hıyar ve kabaktır. Aynı dönemlerde ilde yetiştirilen başlıca meyveler; erik, kiraz, vişne, elma, ayva, armut, badem, şeftali, kayısı, mahlep, dut, ceviz, nar ve üzumdür. 1932 yılında, Tokat'ta toplam 59205 dönüm üzüm bağı tespit edilmiştir. Bunun 24834 dönümü merkezde, 22541'i Zile'de, 11595'i Erbaa'da, 135'i Artova'da ve 100'ü de Niksar'da idi.³²⁸

Aşağıdaki tabloda, 1948-49'da Tokat'ta yetiştirilen başlıca tarımsal ürünler ve bunların üretim miktarları sunulmuştur.

Tablo 28. 1948-49'da Tokat'ta Yetiştirilen Başlıca Tarımsal Ürünler ve Bunların Üretim Miktarları (ton)³²⁹

Ürünler	Üretim (Ton)	1927'ye Göre Artış %
Buğday	34.000.000	54,67
Arpa	41.000.000	278,64
Pancar	93378.000	780,60
Tütün	3537.000	44,82

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 1948-49 verilerine göre, ilde en çok üretim pancarda gerçekleşirken, onu sırasıyla arpa, buğday ve tütün izlemiştir. Bu tablodaki verileri, tablo 25'deki verilerle karşılaştırdığımızda, 1927'ye nispetle 1948-49'da söz konusu ürünlerin üretiminde önemli artışlar olduğunu görürüz. Buna göre, en çok artış %780,60 ile şeker pancarında gerçekleşmiştir. Bizce bu artışın en büyük nedeni, Turhal şeker Fabrikası'nın üretiminin artmasıyla bu ürüne duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. 1927'ye göre 1948-49'da şeker pancarından sonra en çok artış %278,64 ile arpada gerçekleşmiştir. Geri kalan ürünlerden buğday ve tütün üretimindeki artış oranları birbirine yakındır. Bu oranlar, buğdayda %54,67, tütünde ise, %44,82 olarak gerçekleşmiştir.

1950 öncesi, il meyve üreticiliğinin teknik ve ekonomik anlamda geliştirilmesi çabaları 1930'larda başlatılmıştır. 1935 yılında kurulan Tokat özel idare Fidanlığının, üreticilerin teknik tarım yöntemlerini meyvecilikte uygulamaya koymalarında önemli katkıları olmuştur. Bu dönemde ildeki meyve bahçeleri daha çok merkez ilçe, Zile, Turhal, Erbaa ve Niksar'da yoğunlaşmıştır. 1935'te kurulan

³²⁸ Genelkurmay Başkanlığı, Karadeniz Havzası Şimal Kısmı, Ankara 1936, s.86-89

³²⁹ D.İ.E., 1950 Türkiye İstatistik Yılı, Ankara 1950, s.160-161, 166

Tokat özel idare Fidanlığı, 1944'te Tarım Bakanlığı'na geçerek deneme ve üretme istasyonu adıyla çalışmalarını artırmış, bu durum, ildeki meyve üretimin daha da artmasına neden olmuştur.³³⁰

Tokat'ta tarımda modernleşme çabaları Türkiye genelinde olduğu gibi 1950'lerden sonra hızlanmıştır. Tarıma elverişli topraklarda ilkel tarım aletlerinin yerine modern tarım aletlerinin kullanılması, gübre kullanımının artması ve özellikle 1966'da Almus Baraj Gölü'nün faaliyete geçmesi ile, il tarımında önemli artışlar görülmüştür. Aşağıdaki tabloda 1975 yılı verilerine göre ilde yetiştirilen başlıca tarımsal ürünlerin ekiliş alanı, üretim miktarları (ton) ve bunların il ve Türkiye içindeki payları verilmektedir.³³¹

Tablo 29: 1975 Tarım Sayımına Göre Tokat ve Türkiye'de Yetiştirilen Ana Ürünler ile Bunların İl ve Türkiye İçindeki Payları %

Ürünler	TÜRKİYE		TOKAT		Ekiliş Alanı (ha)		Üretim %	
	Ekiliş Alanı (ha)	Üretim (Ton)	Ekiliş Alanı (ha)	Üretim (Ton)	İl içinde	Ülke için.	İl içinde	Ülke içinde
Buğday	9250000	14750000	97500	150000				
Arpa	2600000	4500000	42850	66200				
Mısır	600000	1200000	5380	13020				
Tah. Top.	12450000	20450000	145730	229220	76,31	1,17	23,13	1,12
Nohut	140000	172000	3005	3525				
Mercemek	124500	135000	4247	5003				
Fig	103000	85000	7050	8085				
Bakl. Top.	367500	392000	14302	16613	7,49	3,89	2,04	4,24
Tütün	241508	199000	14205	9943				
Ş. Pancarı	244534	6948000	14436	526947				
Soğan	60000	670000	989	18597				
Patates	179000	2490000	1309	13530				
San B Top.	695042	10307000	30939	569017	16,30	4,45	69,83	5,52
GENEL TOP.	13512542	31149000	190971	814850	100	1,41	100	2,62
	%100	%100	%100	%100				

Yukarıdaki tabloda (tablo 29) görüldüğü gibi, 1975 verilerine göre Tokat'ta yetiştirilen ana tarımsal ürünlerin toplam ekiliş alanı 190971 hektar olup, bu rakam Türkiye toplamı ana tarımsal ürünler ekiliş alanı olan 1352542 hektar içinde %1,41'lik paya sahipti. Aynı dönemde, ilin ana ürünler toplam üretimi 814850 ton

³³⁰ Komisyon. a.g.m .. s.7105

olup, bu miktar ülke genelinin %2,62'sini oluşturmaktaydı. 1975'te, Tokat'ta ekiliş alanı bakımından ülke geneli içerisinde en çok paya sahip olan üretim grubu %4,45 ile sanayi bitkileri olup, bu grubu sırasıyla %3,89 ile baklagiller ve %1,17 ile tahıllar grubu takip etmekteydi. Üretim bakımından, Tokat ürünleri içerisinde ülke genelinde en fazla paya sahip olan grup, sanayi bitkileri grubuydu (%5,52). Onu %4,24 ile baklagiller ve %1,12 ile tahıllar izlemiştir. (Bkz tablo 29).

1975'te Tokat'ta ekilen ana ürünler ve bu ürünlerin il içindeki ekiliş alanları (ha) ile üretim miktarlarını (ton) ve bunların üretim paylarını, yine tablo 30'dan takip edebilmekteyiz. Buna göre, 1975'te ildeki toplam ekiliş alanı 814850 hektardır. Tahıllar, il toplam ekiliş alanı içerisinde 229220 hektar (%76,31) ile en çok ekilen ürünlerdir. Ekiliş alanının büyüklüğüne göre tahılları 30939 hektar (%16,30) ile sanayi bitkileri ve 14302 hektar (%7,49) ile baklagiller takip etmiştir. İl içindeki toplam üretimin 569017 tonu (%69,83)'ü sanayi bitkilerinden 229220 tonu (%23,13)'ü tahıllardan ve 16613 tonu (%2,04) ise, baklagillerden sağlanmıştır.

Genel olarak tabloyu incelediğimizde, 1975'te hem ekiliş hem de üretim bakımından tahıllardan buğday ve arpa, baklagillerden fiğ ve mercimek (yeşil), sanayi bitkilerinden de şeker pancarı, soğan ve tütünün, Tokat'ın tarımsal dokusun meydana getirdiğini görmekteyiz.

1975 tarım sayımına göre, Tokat'ta yetiştirilen sebzelerin başında kavun, karpuz ve domates gelmektedir. Bu sayımda ilde 28275 ton kavun-karpuz ve 97550 ton domates üretimi sağlandığı kaydedilmiştir. Söz konusu sayımda Türkiye genelinde 4000000 ton kavun-karpuz ve 2300000 ton domatesin üretildiği³³² göz önüne alınırsa, bu dönemde Tokat'ta yetiştirilen kavun-karpuzun ülke geneli içindeki payının %0,71, domatesin ise, %4,24 olduğu söylenebilir.

Tokat'ta önceden beri süregelen bağ ve bahçecilik faaliyetleri 1975'te de önemini korumuştur. Nitekim, 1975 yılı verilerine göre ilde, elma, dut, üzüm, şeftali ve kiraz başta olmak üzere, armut, ceviz, fındık, kayısı, muşmula, kızılıçık, vişne gibi pek çok meyve yetiştirilmekteydi. Aynı dönemde Türkiye genelinde 7475900 ton³³³ meyve üretildiği göz önüne alındığında, o dönemde il meyve üretimi toplamının ülke geneli içindeki payının %1,56 civarında olduğu kabul edilebilir.

³³¹ D.İ.E., *Tarımsal Yapı ve Üretim, 1973-75*, Ankara 1978, s.4-6, 287-288

³³² D.İ.E., *Tarımsal Yapı ve Üretim, 1973-75*, s.6,289

³³³ D.İ.E., *Tarımsal Yapı ve Üretim, 1973-75*, s.5,288

1980 Toprak-su verilerine göre, ekili-dikili alanların %77'sinde (267.000 hektar) nadaslı ve nadassız kuru tarım, %19'unuda (66.000 hektar) sulu tarım, %4'ünde de (12.400 hektar) bağ-bahçe tarımı yapılmaktaydı.³³⁴ 1980 sonrası, sebze-meyve üretimi oldukça gelişmiş, buna son yıllarda ileri tarım metotları ile yapılan sera üretimi eklenmiştir.³³⁵ 1996'da Tokat ili gayri safi yurtiçi hasılası içerisinde Tarım sektörünün payı %22,6 iken, bu oran Türkiye genelinde %14,6'dır.³³⁶ Bu demektir ki, 1996'da il gayri safi yurtiçi hasılasının yaklaşık beşte birinden biraz fazlası tarım sektöründen sağlanmaktadır. Ayrıca, tarım sektörünün gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı Türkiye genelinin nerede ise iki katı kadardır. Tokat'ta yetiştirilen başlıca tarımsal ürünleri, Türkiye geneli ile mukayese edebileceğimiz en son veriler 1996 yılına aittir. Aşağıdaki tabloda 1996 verilerine göre Türkiye ve Tokat'ta yetiştirilen başlıca tarımsal ürünlerin ekiliş alanlar, üretim miktarları ile bunların il ve Türkiye geneli içindeki ekiliş alanları ve üretim miktarları içindeki payları verilmektedir.³³⁷

³³⁴ Komisyon. a.g.m . s.7101

³³⁵ Ahmet İncekara. "*Tokat İlinin Ekonomik Yapısı*", **Tokat İlinin Ekonomik Gelişmesinde Tekstil Sanayiinin yeri, Seminer, İ.A.V, Tokat 1997.** s.44

³³⁶ Lütfü Elvan. "*Tokat İlinin Ekonomik Gelişmesinde Ana Strateji ve Tedbirler*", **Tokat İlinin Ekonomik Gelişmesi, Seminer, İ.A.V. Tokat 1998.** s.138

³³⁷ D.İ.E.. **Tarımsal Yapı ve Üretim 1996**, Ankara 1998, s.5,248-249

Tablo 30: 1996'da Tokat ve Türkiye'de Yetiştirilen Başlıca Tarımsal Ürünler, Ekiliş Alanları, Üretim Miktarları ile Türkiye ve Tokat İçindeki Payları %

Ürünler	TÜRKİYE		TOKAT		Ekiliş Alanı (ha) %		Üretim (Ton) %	
	Ekiliş Alanı (ha)	Üretim (Ton)	Ekiliş Alanı (ha)	Üretim (Ton)	İl İçinde	Türkiye İçinde	İl İçinde	Türkiye İçinde
Buğday	9350000	18500000	147042	331169	72,58	1,34	30,04	1,49
Arpa	3650000	8000000	32681	70710				
Mısır	550000	2000000	8381	22785				
Tah. Top.	13550000	28500000	188104	424664				
Nohut	780000	732000	11507	14092	13,00	2,85	3,00	4,17
Mercemek	145000	125000	4308	5498				
Fig	260000	160000	17900	22853				
Bak. Top.	1185000	1017000	33715	42443				
Tütün	236620	225216	5841	4693	14,42	3,86	66,96	4,38
Ş. Pancarı	422486	14543277	22288	759907				
Soğan	98000	1900000	3851	80962				
Patates	210000	4950000	5382	101135				
San.B. To.	967106	21618493	37362	946697				
GENEL TOP.	15702106	51135493	259181	1413804	100	1,65	100	2,76

Yukarıdaki tabloda (tablo 30) görüldüğü gibi, 1996 yılı itibariyle Tokat'ta yetiştirilen başlıca tarımsal ürünlerin hem ekiliş hem de üretim miktarlarında 1975'e göre (krş. tablo 29-30), farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, söz konusu tarım ürünlerinin toplam ekiliş alanı 1975'te 190971 hektar iken, 1996'da, 68210 hektar (%35,72) artarak 259181 hektara yükselmiştir. Buna karşın, 1975'e göre 1996'da tahıllar ve sanayi bitkilerinin il genelindeki toplam ekiliş alanı içindeki payları düşerken, baklagillerinki yükselmiştir. Mesela, 1975'te il toplam ekiliş alanı içinde %76,31'lik paya sahip tahılların payı, 1996'da %72,58'e, %16,30'luk paya sahip olan sanayi bitkilerinin payı da %14,42'ye düşerken, baklagillerin payı aynı dönemler zarfında %7,49'dan %13,00'e yükselmiştir.

İlin 1996'daki tarımsal üretiminin performansını 1975'teki durumla karşılaştırdığımızda (tablo 29-30), bütün tarımsal ürünlerin üretiminde 1975'e göre önemli artışlar olduğunu görmekteyiz. Mesela, ilin toplam tarımsal üretimi 1975'te 814850 ton iken, bu sayı 1996'da 1413804'e çıkmıştır ki, bu da %73,50'lik bir artışı ifade etmektedir. 1975'e göre 1996'da il toplam üretimi içerisindeki sanayi bitkileri

gurubu ürünlerinin payı azalırken, tahıl ve baklagillerin payı yükselmiştir. Nitekim, 1975'te toplam üretim içerisindeki payı %69,83 olan sanayi bitkilerinin payı 1996'da %66,96'ya gerilerken, tahılların payı söz konusu dönemler zarfında %23,13'den %30,04'e, baklagillerinki ise, %2,04'ten %3'e çıkmıştır.

1996'da, Tokat'ın tarımsal performansının Türkiye tarımı içerisindeki yerini, yine tablo 29 ve 30'u göz önüne alarak değerlendirebiliriz. Söz konusu tabloları incelediğimizde, ilin ana tarımsal ürünler toplam ekiliş alanının (ha) ülke içerisindeki payının 1975'e göre 1996'da arttığını görmekteyiz. Örneğin, 1975'te Tokat'ın başlıca tarımsal ürünler toplam ekiliş alanının ülke içerisinde payı %1,41 iken, bu oran, 1996'da %1,65'e çıkmıştır. Ancak, toplamın tersine, ildeki tahıl, baklagil ve sanayi bitkileri ürünleri toplamının Türkiye içindeki oranları 1975'e göre 1996'da azalmıştır. Yine aynı tabloları göz önüne aldığımızda, 1975'e göre 1996'da Tokat'ın başlıca tarım ürünleri toplam üretiminin ülke içindeki payının giderek yükseldiğini görmekteyiz. Nitekim bu pay, 1975'te %2,62 iken, 1996'da %2,76'ya yükselmiştir. Aynı dönemler zarfında tahıllar grubu ürünlerinin Türkiye içerisindeki payı da %1,12'den, %1,49'a yükselirken, bunun tersine, baklagillerin payı %4,24'ten %4,17'ye, sanayi bitkilerin payı da %5,52'den %4,38'e gerilemiştir.

Tokat, fiğ üretiminde ülke içerisinde önemli bir paya sahiptir. Nitekim, 1975'te 85000 ton olan Türkiye fiğ üretiminin 8085 tonu (%9,51), 1996'da da 160000 tonun 22853 tonu (%14,28) Tokat'ta üretilmiştir. (krş. tablo 29-30).

1996'da Tokat'ta yetiştirilen zengin sebze çeşitleri içerisinde, üretim ve ülke içerisindeki payı bakımından en çok yetiştirilenler, kavun-karpuz ve domatestir. Nitekim, bu dönemde Tokat'ta 110960 ton kavun-karpuz ve 230276 ton domates üretilmiştir. Aynı dönemde, Türkiye genelinde 5800000 ton kavun-karpuz ve 7800000 ton domates üretildiği³³⁸ düşünülürse, 1996'da Tokat kavun-karpuz üretiminin Türkiye kavun-karpuz üretiminin %1,91'ini, domatesin ise, %2,95'ini meydana getirdiğini söyleyebiliriz. 1996 verilerine göre, ilde lahana, marul, ıspanak, prasa, patlıcan, biber, kabak, havuç, sarımsak ve pek çok sebze üretilmektedir. İlde,

³³⁸ D.İ.E., Tarımsal Yapı ve Üretim 1996, s.5. 250

söz konusu dönemde, toplam 17642 ton sebze üretimi sağlanmıştır. Bu rakam, 1996 Türkiye geneli sebze üretimi toplamı olan 735308 tonun³³⁹ %2,24'ünü oluşturmaktadır. 1996 verilerine göre, elma, armut, vişne, kiraz, ceviz, dut ve üzüm gibi meyveler, Tokat ilinin meyve dokusunu oluşturmuştur. 1996'da Tokat'ta toplam 72016 ton Türkiye genelinde ise, 13075575 ton meyve üretilmiştir.³⁴⁰ Buna göre Tokat, 1996'da ülke meyve üretiminin %0,55'ini sağlamıştır.

b- Hayvancılık

Tokat'ta hayvancılığı bitkisel üretimden sonra gelen tarım koludur. Yaylalık kesimlerde ise hayvan yetiştiriciliği tarımsal üretimde ön sırayı almaktadır.³⁴¹

Tokat arazisinin büyük bir kısmının tarıma elverişli olması nedeniyle, cumhuriyetten sonra ülke genelinde olduğu gibi, ildeki hayvancılık sektöründe önemli gelişmeler olmuştur. Nitekim, 1927 tarım sayımında ilde tespit edilen hayvan sayıları ve bunların ülke içerisindeki payları küçümsenmeyecek ölçüdedir. Aşağıdaki tabloda 1927 tarım sayımına göre, o dönemde ilde tespit edilen hayvanlar (adet) ve bunların ülke içindeki payları verilmektedir.

Tablo 31: 1927 Tarım Sayımına Göre Türkiye ve Tokat'ta Yetiştirilen Hayvanlar, Bunların Sayı ve Ülke içindeki Payları %³⁴²

HAYVANLAR	TÜRKİYE	TOKAT	İl İçindeki Pay %	Ülke İçindeki Payı %
BÜYÜKBAŞ TOP.	5332510	165037	28,55	3,02
Sığır	4917634	147346		
Manda	340438	13003		
Deve	74438	688		
KÜÇÜKBAŞ TOP.	19591384	239613	42,47	1,22
Koyun	10166444	122997		
Kıl Keçisi	6853356	110927		
Tıllık Keçisi	2571584	6589		
ÇEKİ HAYVAN TOP	1455430	24330	4,31	1,67
KÜMES HAY. TOP:	7768559	139160	24,67	1,79
GENEL TOPLAM	34147883	564140	100	1,65

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 1927 verilerine göre ildeki toplam hayvan varlığı 564140 adet olup, bu sayı Türkiye geneli hayvan varlığı toplamı olan

³³⁹ D.İ.E., Tarımsal Yapı ve Üretim 1996, s.5, 250

³⁴⁰ D.İ.E., Tarımsal Yapı ve Üretim 1996, s.5, 251

³⁴¹ Komisyon.a.g.m . s.7110

³⁴² D.İ.E., 1927 Tarım Sayımı, Ankara 1970, s.19, 98

34147883 adedin %1,65'ini oluşturmaktaydı. İl hayvan varlığı içerisinde, büyükbaş hayvanlar toplamının ülke büyükbaş hayvan varlığı içindeki oranı %3,02 iken, küçükbaş hayvan varlığının ülke içindeki payı %1,22, çeki hayvanlarının payı %1,67 ve kümes hayvanlarının payı ise %1,79'du. 1927 verilerine göre (tablo 31), Tokat'taki toplam hayvan varlığı içinde büyükbaş hayvanların payı %28,55, küçükbaş hayvanların payı %42,47, çeki hayvanların payı %4,31, kümes hayvanlarının payı ise %24,67'dir. İlde büyükbaş hayvanlardan en çok sığır (147346 baş) ve manda (13003 baş), küçük baş hayvanlardan ise koyun (122997 baş) ve kıl keçisi (110927 baş) yetiştirilmekteydi. Bu dönemde ildeki toplam çeki hayvanı sayısı 24330, kümes hayvanlarının sayısı ise 139160'tır.

1936'da Turhal şeker Fabrikasının açılmasıyla, artan şeker pancarı üretimine paralel olarak, küspe ve melas gibi önemli hayvan besi maddelerinin katkılarıyla ildeki hayvan yetiştiriciliği daha da önem kazanmaya başlamıştır.³⁴³

1939 yılında kurulan Kazova Zootekni Araştırma Kurumu, karasığır ırkının ıslahı çalışmalarını başlatmış, bu çalışmalar sonucunda siyah-beyaz, alaca ırkıyla, kelkit vadisinde bir miktar New Jersey melezi geliştirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda ildeki sığır sayısı 1927'ye göre 85684 baş (%58,13) artarak 1950'de 223.000'e yükselmiştir. İldeki hayvan ıslahı çalışmaları sadece sığır ırkı ile sınırlı kalmamış, manda, koyun ve keçi ırklarına da uygulanmıştır. Nitekim, bu çalışmalar neticesinde, 1927'ye göre, 1958'de ildeki koyun sayısı 199003 (%161,80) artarak 322.000'e, keçi sayısı ise, 177073 (%159,63) artarak 288.000'e yükselmiştir.³⁴⁴

1950'lerden sonra tarımsal alanda atılan olumlu atılımlar, ilin hayvancılığına da önemli yönde etkilemiştir. Özellikle, arpa, fiğ, kaplıca, yulaf ve çavdar gibi hayvansal gıdaların tarımının gelişmesi, il hayvancılığının gelişmesinde itici faktörlerin başında gelmiştir.³⁴⁵ 1996'da Tokat'ın hayvansal varlığı, bunlardan elde edilen ürünler ve bunların il ve genelindeki paylarını şöylece verebiliriz.³⁴⁶

³⁴³ Komisyon. a.g.m .. s.7110

³⁴⁴ Komisyon. a.g.m . s.7110

³⁴⁵ Komisyon. a.g.m . s.7110

³⁴⁶ D.İ.E., Tarımsal Yapı ve Üretim 1996. s.377.498-499

Tablo 32: 1996'da Tokat ve Türkiye'de Yetiştirilen Hayvanlar, Bunlardan Sağlanan Hayvansal Ürünler ve Bunların İl ve Türkiye İçindeki Payları %

Hayvanlar	ADET		%		SÜT (Ton)		%		ET (Ton)		%	
	Türkiye	Tokat	İl içinde	Türkiy içinde	Türkiye	Tokat	İl içinde	Türkiye içinde	Türkiye	Tokat	İl içinde	Türkiye içinde
Sığır	11161595	324920	92,75	2,91	9465620	156250	93,41	1,65	301835	2530	92,34	0,84
Manda	235000	25380	7,25	10,8	108190	11030	6,59	10,20	3145	210	7,66	6,68
Büyükbaş Toplamı	11396595	350300	44,84	3,07	9573810	167280	93,10	1,75	304980	2740	73,07	0,90
Koyun	33072000	404450	93,86	1,22	921660	11845	95,60	1,29	98125	860	85,15	0,88
Kıl Keçi	8242000	26420	6,14	0,32	258155	545	4,40	0,21	11795	150	14,85	1,27
Küçükbaş Toplamı	41314000	430870	55,16	1,04	1179815	12390	7,41	1,05	109920	1010	26,93	0,92
Genel Top.	52710595	781170	100	1,48	10753625	179670	100	1,67	414900	3750	100	0,90

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 1996'da Tokat'ta yetiştirilen büyükbaş ve küçükbaş hayvanların toplam sayısı 781170 olup, bunun 350300 (%44,84) büyükbaş, 430870 (%55,16)'sı ise küçükbaşdır. Büyükbaş hayvanların büyük çoğunluğu (%92,75) sığır, küçükbaş hayvanların ise (%93,86) koyundur. Bunların dışında kalan hayvanlardan manda, il büyükbaş hayvan varlığının %7,25'ini, kıl keçisi ise, küçükbaş hayvan varlığının %6,14'ünü meydana getirmekte idi. Yine tabloda görüldüğü gibi, 1996'da Tokat'ın toplam hayvan varlığı, Türkiye geneli içerisinde %1,48'lik bir paya sahipti. Aynı dönemde, ildeki büyükbaş hayvanlardan manda, Türkiye geneli içerisinde %10,8 gibi yüksek bir paya sahipken, sığırın payı %2,91 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde, ildeki koyun ve kıl keçisinin ülke geneli içerisindeki payları, sırasıyla %1,22 ve %0,32'dir.

1996 verilerine göre (tablo 32), Tokat'ta toplam 179670 ton süt elde edilmiştir. Bu miktar, ülke geneli miktarı olan toplam 10753625 ton sütün %1,67'sini oluşturmaktaydı. İldeki toplam sütün 167280 tonu (%93,10) büyükbaş hayvanlardan, 12390 tonu ise, küçükbaş hayvanlardan sağlanmıştır. Burada dikkatimizi çeken en önemli husus, 1996'da Tokat manda sütü üretiminin (11030 ton) ülke manda sütü toplamı olan 108190 ton sütün %10,20'sini oluşturmasıdır. İlde büyükbaş hayvanlardan elde edilen sütün %%93,41'i sığırlardan, %6,59'u mandalardan; küçükbaş hayvan süt üretiminin ise %95,60'ı koyunlardan, %4,40'ı da kıl keçilerinden sağlanmıştır.

1996'da Tokat ve Türkiye et üretimi ile ilgili verileri, yine tablo 32'den izleyebilmekteyiz. Tabloda görüldüğü gibi, 1996'da Tokat'ta büyük ve küçükbaş hayvanlardan toplam 3750 ton et elde edilmiştir. Bunun 2740 tonu (%73,07) büyükbaş hayvanlardan, 1010 tonu (%26,93) ise küçükbaş hayvanlardan sağlanmıştır. İlin büyükbaş hayvanlarından sağlanan etin Türkiye içindeki payı %0,90, küçükbaş hayvanlarından sağlanan etin payı ise, %0,92'di. Yine aynı dönemde, Tokat, Türkiye manda eti üretiminin %6,68'ünü sağlamıştır.

1996 yılı verilerine göre Tokat'ta yetiştirilen tek tırnaklı hayvanların (at, katır ve eşek) toplam sayısı 21320 olup, bu sayı, ülke geneli tek tırnaklı hayvan varlığının (1234000 baş)³⁴⁷ %1,73'ünü meydana getirmekteydi.

³⁴⁷ D.İ.E., Tarımsal Yapı ve Üretim, 1996. s.376, 498

Aynı dönemde, ildeki kümes hayvanlarının (tavuk, hindi, ördek ve kaz) sayısı 787300 olup, bunlardan toplam olarak 64 ton et ve 90768000 adet yumurta elde edilmiştir.³⁴⁸

İldeki bir başka hayvancılık faaliyet kolu da arıcılıktır. 1997 verilerine göre, söz konusu dönemde ilde 446513 kg bal ve 19770 kg da bal mumu elde edilmiştir.³⁴⁹

c- Sanayi

Tokat , imalat sanayi çok gelişmemiş bir ildir. Buna karşın ildeki büyük ölçekli kamu tesisleri konusunda Türkiye'nin önde gelen kuruluşlarıdır.³⁵⁰

Cumhuriyet öncesi önemli ticaret yolları üzerinde yer alan ve Osmanlı Devleti'nin en önde gelen ticaret şehirlerinden birisi olan Tokat, bu özelliğini koruyamamış ve içine kapalı bir şehir konumuna gelmiştir.

1926'da, ilde biri cam ve karton fabrikası olmak üzere toplam 6 fabrika olup, bunlar 24 saat faaliyette bulunmaktaydılar.³⁵¹ Cumhuriyet sonrası Tokat sanayisi hakkında ilk ve en ayrıntılı verileri, 1927 Sanayi Sayımı'nda bulabilmekteyiz. Aşağıdaki tabloda, bu sayımda Tokat'ta tespit edilen sanayi dalları ile, bunların sayıları ve istihdam durumları verilmektedir:

³⁴⁸ D.İ.E., Tarımsal Yapı ve Üretim 1996. s.498

³⁴⁹ Tokat Valiliği İl Tarım Müdürlüğü 1997 İstatistikleri. Tokat 1998

³⁵⁰ Komisyon. a.g.m .. s.7113

³⁵¹ ? Tokat Vilayetinin Ahvali Coğrafisi, Sivas Vilayet Matbaası 1926. s.17

Tablo 33: 1927 Sanayi Sayımına Göre Tokat'taki Sanayi Sektörleri ve**Bunlardaki İşçi Durumu³⁵²**

Sektörler	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı
Maden Çıkarma Sanayii	3	3
Tarım ve Ona Dayalı Sanayi	342	764
Dokuma Sanayii	165	416
Ağaç Ürünleri Sanayii	100	189
İnşaat Sanayii	15	58
Maden, Maden İşletmesi	231	496
Kağıt ve Basım Sanayii	1	7
Kimya Sanayii	2	2
Diğer Sanayi Dalları	3	5
Toplam	862	1940

Yukarıdaki tabloda (tablo 33) görüldüğü gibi, 1927 sanayi sayımına göre ilde en çok tarıma dayalı sanayii ve maden sanayii sektörlerindeki işyerleri faaliyet yürütmekteydi. Bunlardan tarım sanayi sektöründeki 342 iş yerinde 764, maden sanayii sektöründeki 231 iş yerinde ise 496 kişi istihdam edilmekteydi. Bu iki sektörü, 165 iş yeri ve 416 işçi ile dokuma sektörü, 100 işyeri ve 189 işçi ile ağaç ürünleri sektörü ve 15 işyeri ile inşaat sektörleri takip etmekteydi.

1927 genel nüfus sayımına göre ilde 126829 olan faal nüfusun 91,57'si ziraatçılıkla meşgul olmaktadır. Bunların 58455'i (%50,32'i) erkek, 57689'u (%49,68'i) ise kadındır.³⁵³

1950 öncesi Tokat'ta, modern manada faaliyette olan tek sanayi kuruluşu 1934'te Turhal'da kurulan şeker fabrikasıydı. O dönemlerde söz konusu fabrikada günde 1.000 ton pancar işlenebilirken daha sonra yapılan değişikliklerle bu sayı 2500 tona kadar çıkarılmıştır. 1950'ye gelindiğinde fabrikada çalışanların sayısı 1000'in üzerine çıkmıştır.³⁵⁴

1950 sonrasında, bütün Türkiye'de olduğu gibi, Tokat sanayisinde de önemli gelişmeler olmuştur. Buna rağmen, bu sektördeki gelişme hızı Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde kalmıştır.

Tokat sanayii içerisinde, küçük sanayi sektörünün payı oldukça yüksektir. 1973'e kadar ildeki sanayi kuruluşlarının teşekkülünde kamu kesiminin öncülüğü

³⁵² D.İ.E., 1927 Sanayi Tahriri, Ankara 1928, s.47. 68-117

³⁵³ D.İ.E., 1927 Genel Nüfus Sayımı, Ankara 1928, s.27-28

görülürse de, bu tarihte ilin kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasıyla, özel kesimin de payı artmaya başlamıştır. 1974-1979 arasında ilde yapılan imalat sanayi yatırımlarının %78,8'i kamu, %21,92'si ise özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁵⁵

Tokat'ta kamu kesimi öncülüğünde kurulan sanayi faaliyetlerinin öncüsü Turhal şeker fabrikası olmuş, onu, tütün işleme tesisleri ve Tokat Sigara Fabrikası gibi kamu kuruluşları tarafından kurulan sanayi kuruluşları takip etmiştir.³⁵⁶ 1980 sanayi ve iş yerleri sayımı geçici sonuçlarına göre, Tokat'ta tespit edilen 1838 küçük sanayi iş yerinin 816 tanesi (%44,4) metal eşya-makine imalatı dalında, 355 tanesi (%19,3) orman ürünleri dalında, 338 tanesi (%18,4) dokuma dalında ve 179 tanesi (%9,7) ise gıda sektöründe faaliyet göstermekte idi.³⁵⁷

Türkiye'nin diğer pek çok ilinde olduğu gibi, Tokat'ta da küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin sayısı gittikçe artmaktadır. Mart 1998 tarihi itibariyle Tokat sanayi ve ticaret il müdürlüğünden aldığımız bilgilere göre, ilde faaliyette bulunana küçük sanayi siteleri, bunlardaki işyeri ve işçi sayısı şu şekildeydi.³⁵⁸

Tablo 34. 1998 itibariyle Tokat'taki Küçük Sanayi Siteleri, Bunlardaki

Toplam İşyeri ve İşçi Sayısı

Site Bölgesi	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı
Tokat Küçük Sanayi Sitesi	1355	5000
Erbaa Küçük Sanayi Sitesi	395	1350
Zile Küçük Sanayi Sitesi	187	800
Niksar Küçük Sanayi Sitesi	354	1200
Turhal Küçük Sanayi Sitesi	218	700
T O P L A M	2509	9050

Tabloda görüldüğü gibi, mart 1998 itibariyle ilde faaliyet gösteren küçük sanayi sitelerindeki toplam işyeri sayısı 2509, bunlarda istihdam edilenlerin sayısı ise, 9050 kişidir. Merkezdeki sanayi sitesi, hem işyeri, hem de işçi sayısı açısından

³⁵⁴ Komisyon, a.g.m . s.7097

³⁵⁵ Komisyon, a.g.m .s.7116

³⁵⁶ Ahmet İncekara, a.g.m . s.45

³⁵⁷ Komisyon, a.g.m .s.7116

³⁵⁸ **Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü Verileri, Tokat 1998**

ilk sırada yer alırken, onu, işyeri sayısının fazlalığına göre sırasıyla Erbaa, Niksar, Turhal ve Zile'deki küçük sanayi siteleri takip etmiştir.

Mart 1998 itibariyle ilde faaliyette bulunan belli başlı sanayi kuruluşlarının sayısı 18 olup, bunların 6 tanesi kamu, 17 tanesi ise, özel sektör tarafından işletilmekteydi. Aşağıdaki tabloda bu sanayi kuruluşları ve bunlardaki istihdam sayısı sunulmuştur

Tablo 35: Mart 1998 İtibariyle İlde Faaliyette Bulunan Kamu ve Özelkesim Sanayi Kuruluşları ve Bunlardaki İstihdam Durumu.³⁵⁹

Sanayi Kuruluşunun Adı	İstihdam
Tokat Tekel Sigara Fabrikası (Kamu)	1428
Turhal Şeker Fabrikası (Kamu)	1394
Turhal Şeker Fabrikası Makine Fabrikası (Kamu)	152
Tokat Yaprak Tütün İşletme Fabrikası (Kamu)	265
Erbaa Yaprak Tütün İşletme Fabrikası (Kamu)	472
Niksar Yaprak Tütün İşletme Fabrikası (Kamu)	47
Kamu Kesimi Toplamı	3750
Tokat Dimes gıda Sanayi (Özel)	110
Tokat Konektas A.Ş. (Özel)	190
Tokat Sena Tekstil (Özel)	187
Tokat Törsan Örne Sanayi (Özel)	127
Tokat Cebe Konfeksiyon (Özel)	80
Tokat Doğuş Toprak Sanayi (Özel)	108
Turhal Çenesizler Toprak Sanayi (Özel)	150
Erbaa Güllüks Giyim Sanayi (Özel)	150
Erbaa Harun Yüksel Toprak Sanayi (Özel)	200
Niksar Yılmaz Kardeşler Gıda Sanayi (Özel)	150
Zile Yılmaz Kardeşler Gıda Sanayi (Özel)	165
GENEL TOPLAM	5375

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Mart 1998 itibariyle ilde faaliyet gösteren belli başlı sanayi kuruluşlarının sayısı 17 olup, bunlarda 3750'si kamu, 1625 kişisi ise, özel sektörde olmak üzere toplam 5375 kişi istihdam edilmekteydi. Buna göre, istihdamın %69,77'si kamu, %30,23'ü ise özel sektörde faaliyette bulunmaktaydı. Yine aynı tabloyu göz önüne aldığımızda, ildeki sanayi kuruluşlarının 4'ünün tütün ve sigara sektöründe, 4'ünün tekstil sektöründe, 4'ünün toprak ve ona bağlı sanayi

dallarında, 3'ünün gıda sektöründe ve 2'sinin ise, şeker sanayi sektöründe faaliyette bulunduğunu görmekteyiz. Bu işletmelerdeki istihdamın 2212'si (%41,15) tütüncülük sektöründe, 1546'sı (%28,76) şeker sektöründe, 623'ü (%11,59) toprağa dayalı sanayi dalında, 544'ü (%10,12) tekstil sektöründe ve 450'si (%8,37) ise, gıda sektöründe istihdam edilmiştir.

Tokat'taki sanayileşmenin ölçeklerini büyüten, faaliyetleri çeşitlendiren ve dolayısıyla istihdamı arttıran esas itici güç organize sanayi bölgeleri kurma teşebbüsleri olmuştur. 1998 itibariyle Tokat'taki organize sanayi bölgeleri ve bunlardaki işyeri sayısı şöyledir.³⁶⁰

Tablo 36. Mart 1998 İtibariyle Tokat'taki Organize Sanayi Bölgeleri İle Bunlardaki İş Yeri Sayısı

Sanayi Bölgeleri	İşyeri Sayısı
Tokat Organize Sanayi	298
Erbaa Organize Sanayi	395
Niksar Organize Sanayi	354
Zile Organize Sanayi	154
Turhal Organize Sanayi	110
TOPLAM	1311

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, mart 1998 itibariyle Tokat'taki organize sanayi bölgeleri toplamında 1311 işyeri mevcuttu. Bu bölgeler içerisinde en çok işyerine sahip olan Erbaa organize sanayi bölgesinde 395 işyeri mevcut iken, onu sırasıyla, Niksar organize sanayi (354 iş yeri), Tokat organize sanayi (298 iş yeri), Zile organize sanayi (154 iş yeri) ve Turhal organize sanayi (110 iş yeri) bölgeleri takip etmiştir.

ç- Ticaret

Osmanlı Dönemi'nde oldukça canlı bir ticaret merkezi durumunda olan Tokat, XIX. yüzyılın sonlarına Doğru bu özelliğini kaybetmiş, il ticareti de yalnızca yörede yetiştirilen tarım ürünlerinin pazarlanmasıyla sınırlı kalmıştır.

³⁵⁹ Tokat Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü 1998 İstatistikleri, Tokat 1998

³⁶⁰ Tokat Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü 1998 İstatistikleri, Tokat 1998

Tokat, XIX. yüzyıl sonlarına değin Anadolu'yu Karadeniz'e bağlayan önemli ticari yollar üzerinde bulunduğundan, Anadolu'nun büyük gümrük merkezlerinden biriydi. O dönemde, Anadolu'daki öbür önemli gümrük merkezleri Bursa ve Konya'daydı. 1896'da gümrük merkezlerinin kaldırılmasıyla Tokat ekonomisi gerilemeye başlamış, daha sonra çıkan savaşlar nedeniyle de iyice durmuştu.³⁶¹

Günümüzde olduğu gibi, 1950 öncesinde de Tokat'ın sosyo-ekonomik yapısında tarım ürünlerine dayalı ticaretin yeri büyüktür. Nitekim bu ürünler ve çeşitli el sanatlarını ürünlerini değerlendirmek, ticaret ve sanayi faaliyetlerini düzenlemek gayesi ile, ildeki ilk ticaret ve sanayi odası 1924 yılında Tahir Rüştü Baç ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. 1925 yılında Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nun tatbikinden sonra çalışmalar daha düzenli hale getirilmiş ve Tokat'ın çeşitli ürünleri ve mamülleri çeşitli iç ve dış piyasalarda tanıtılmıştır.³⁶² Odaya kayıtlı üyelerin çoğunluğu, kasap, bakkal, canlı hayvan tüccarı, keresteci, müteahhit, taşıyıcı, oto tamircisi gibi mesleklerle meşgul kimselerdi. 1938'te söz konusu odaya üye olanların sayısı 1400 civarındaydı.³⁶³

1927 Tarım sayımına göre ildeki toplam 862 işyerinin 342'sinin tarım ve ona dayalı sanayi dallarında faaliyette bulunması,³⁶⁴ bu dönemde tarımsal ürünlerin alım-satımının il ticari hayatı içerisinde önemli bir yer tuttuğunun işaretidir.

1926'da İlin ticari hayatın canlılığının önemli bir göstergesi olan ticarethanelerin durumu şu şekildeydi. Tokat merkezde 1 bedesten, 28 han, 15 fırın, 50 kahvehane, 850 dükkan ve 10 değirmen,³⁶⁵ Erbaa'da 1 eczahane, 4 han ve geniş bir çarşı, Niksar'da 250 dükkan ve 6 han, Reşadiye'de birkaç dükkan ve Çiftlik nahiyesinde ise 10 dükkan bulunmaktaydı.³⁶⁶ Bu dönemde Tokat'ın ticari hayatına yön veren amillerden birisi de, Pazar ve panayırlardır. Reşadiye'nin Paydarlı yaylasında kurulan köy pazarı, Niksar'ın Hamidiye köprüsü başında kurulan ve on beş Eylülde açılıp 20 gün süren panayır ile Zile panayırı³⁶⁷ bunlardan bazılarıydı.

³⁶¹ Komisyon. a.g.m s.7116

³⁶² 1973 Tokat İl Yıllığı, s.322

³⁶³ Komisyon. a.g.m s.7135

³⁶⁴ D.İ.E., 1927 Sanayi Tahriri, s.47,68-117

³⁶⁵ Tokat Vilayetinin Ahvâl-i Coğrafisi, s.18, 48

³⁶⁶ 1926 Devlet Salnamesi, s.763

³⁶⁷ Tokat Vilayetinin Ahvâl-i Coğrafyisi, s.10-11

1927 genel nüfus sayımına göre, o dönemde ildeki faal nüfusun sadece 2919'u (%2.30'u) ticaret erbabı idi. Bunun 2866'sı (%98,18'i) erkek, 53'ü (%1,82'si) ise kadındı³⁶⁸.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, il ticaretinin yapısı çok değişmemiştir. Tarıma dayalı olan ticari yapıya 1970'lerde meyve suyu, konserve gibi ürünler eklenmiştir.1980'lerde Tokat, Ticaret kesimi pek gelişmemiş bir ildi. 1978'de ilde yaratılan gayrisafi hasılanın %8,5'i ticaret kesiminden sağlanmıştı. Aynı yıl Türkiye genelinde ticaret kesiminde yaratılan gayrisafi hasıla içerisinde Tokat'ın payı %0,5 idi.1975 nüfus sayımına göre, il faal nüfusunun %1,8'ini oluşturan 5013 kişi bu kesimde çalışmaktaydı.³⁶⁹

Günümüzde, Tokat ticari hayatında tarım ve gıda ürünleri ticaretinin yanında, tekstil, orman sanayi ve toprak sanayi ürünleri ticaretinin de eklenmesiyle önemli bir canlanma görülmektedir.

Bankacılık sektörü, mali sistemin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Cumhuriyetten hemen sonra tek banka şubesinin olduğu Tokat'ta, bu sayı 1998 tarihi itibariyle 39'a yükselmiştir ki, bu durum il ticaretindeki canlanmayı gösteren önemli unsurlardan birisi olması bakımından oldukça önemlidir.

1994'te Tokat'ta Gümrük Müdürlüğün kurulması, Karadeniz İhracatçılar Birliği şubesinin açılması, Ziraat bankası bünyesinde kambiyo işlemlerinin yapılması ve mevcut havaalanına işlerlik kazandırılmasından sonra, ilde ihracata yönelik yatırımlarda büyük oranda artış görülmüştür. Nitekim, 1996 yılı itibariyle ilin toplam ihracat miktarı 40.000,000\$ olup, özellikle tekstil ve konfeksiyon, yaş sebze ve meyve, bakliyat ve gıda, içki, tütün gibi ürünlerin ticareti gerçekleştirilmiştir.³⁷⁰ Aynı dönemde ilin ithalatı 5.4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, 1996 yılı sonu itibariyle ilde 5,8 trilyonluk vergi tahakkuku yapılmış ve 5 trilyonluk vergi tahsili gerçekleştirilmiştir.³⁷¹

1998 itibariyle ildeki ticari yaşama yön veren unsurların başında gelen ticaret ve sanayi odalarının sayısı beşe yükselmiştir. Bunlar; Tokat, Turhal, Zile, Erbaa ve

³⁶⁸ D.İ.E., 1927 Genel Nüfus Sayımı: s.27-28

³⁶⁹ Komisyon. a.g.m ., s.7116

³⁷⁰ Tokat Valiliği, **Gelişen Tokat Sanayii**, Ankara 1998. s.12

³⁷¹ Tokat Valiliği İl Sanayi Ticaret Müdürlüğü 1998 İstatistikleri, Tokat 1998

Niksarda bulunmakta olup, toplam üye sayıları 3978'dir.³⁷² Günümüzde, söz konusu odalar ve banka şubelerinin yanında, Tokat'ın ticari yapısına yön veren önemli ticari kuruluşların başında; 236 adet anonim şirket, 1 adet ticaret borsası (Tokat merkezde bulunmakta ve 184 üyeye hizmet vermektedir), 40 adet esnaf ve sanatkarlar odası, 42 adet tüketim kooperatifi, 11 adet esnaf kredi kooperatifi, 616 limited şirket, 1 adet esnaf ve sanatkarlar odaları birliği, 270 adet yapı kooperatifi, 34 adet motorlu taşıyıcılar kooperatifi ve 1 adet karadeniz İhracatçılar Birliği gibi kuruluşlar gelmektedir.

1998 tarihi itibariyle ildeki fiili sigortalı sayısı 20685 olup, bunun 19470'i erkek, 1215'i ise kadındı. Bunların 4642'si tarım sigortalısı, 5980'i yurtdışı sigortalısı ve 10328 ise emekli sigortalısı idi. Aynı dönemde ildeki Bağ-Kur'lu esnaf sayısı 33920, çiftçi sayısı 11900, emekli sayısı ve emekli çiftçi sayısı ise 21'di.³⁷³

d- El Sanatları

1617 yılında valide sultanlara has voyvodalık olan Tokat, bu tarihten itibaren daha hızlı bir gelişme içine girmiş, bakırcılık, yazmacılık, dericilik, dokumacılık, ipek böcekçiliği bakımından Anadolu'nun sanat ve ekonomik merkezlerinden birisi olmuştur. Üçyüz yıl kadar süren bu gelişmeyi, XIX. yüzyılda Avrupa'da hızlanan sanayi devrimi, makineleşme, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı olumsuz etkilemiştir. Zayıflayan atölyeler, İkinci Dünya Savaşının son ekonomik fırtınası ile iyice sarsılmış, bu yıllardan sonra Türkiye'de başlayan makineleşme, moda eğilimleri ve ekonomik nedenler sonucu geleneksel el sanatları orijinal özelliklerini yitirmiş, kullanım alanı daralan ve düşen talepler karşısında başta dokuma, ipek böcekçiliği, ardından da bakır kalhaneleri kapanmıştır.³⁷⁴

1950 öncesi imalat sanayisi çok az gelişmiş olan Tokat'ta, öteden beri süregelen küçük el sanayii 1950'ye kadar şehrin iktisadî canlılığını diri tutmaya çalışan en önemli sanayi dalı olmuştur. Nitekim, 1926 devlet salnamesine göre, o dönemde, ilde dericilik, ipekçilik ve dokumacılık yapılmaktaydı. Dabbağhanelerde

³⁷² Tokat Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü 1998 İstatistikleri, Tokat 1998

³⁷³ Tokat Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü 1998 İstatistikleri, Tokat 1998

³⁷⁴ E. Yavi, a.g.c., s.121

elvan, seyyah-ı sahtiyan, sarı ve beyaz meşinleri üretilmekteydi. Ayrıca, ilde yorgan köpüğü, bohça, yazma ve namaz bezi gibi tekstil ürünleri bolca üretilmektedir.³⁷⁵

Günümüzde Tokat'taki geleneksel el sanatları içerisinde, eskisi kadar olmasa da, halıcılık, bakırcılık ve yazmacılık önemi korumaktadır.

da- Halıcılık

Günümüzde Tokat yöresindeki halıcılık faaliyetleri, özellikle Başçıftlık, Niksar, Erbaa ve Reşadiye ilçelerinde çok benimsenmiş, bu yöreler için önemli bir geçim kaynağı haline gelmiştir.

Vali Yusuf Yakuboğlu'nun öncülük ettiği, 1967 yılında faaliyete geçen özel idare müdürlüğüne ait halıcılık okulunun çalışmaları ile, bu faaliyet dalı yöreye iyice yayılmıştır.³⁷⁶ Söz konusu okulda Hereke Tipi ipek ve yün halı dokunmaktadır. Çoğunluğunu merkez ve çevre köylerden gelen küçük yaşta kız öğrencilerin el tezgahlarında dokudukları halılarda, Türk ve uluslararası standartlara uygun, birinci kalite iplik kullanılmaktadır.³⁷⁷ Halılardaki egemen renk; al, mavi, kara ve akıdır.³⁷⁸

Başçıftlık ilçesi, bölgenin doğal halıcılık okulu görevini yıllarca üstlenmiş, halıcılığın Karadeniz Bölgesine yayılmasını sağlamıştır. Günümüzde ilde 10000'e yakın halı tezgahının üretim yaptığı tahmin edilmektedir.³⁷⁹

db- Bakırcılık

Tokat, Osmanlı imparatorluğu döneminde Anadolu bakırcılık sanatını dünyaya duyuran ve sevdiren merkezlerin başında gelmekteydi

XVI. yüzyılda Orta Karadeniz Bölgesinde en zengin bakır yataklarına sahip Küre madenlerinden elde edilen bakır, bronz top dökümü dışında, sosyal alanda kullanılmak üzere, diğer şehirlerdeki atölyelerde olduğu gibi, Tokat atölyelerinde de işlenmekteydi. XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Tokat'ta büyük bir sanayi dalı haline

³⁷⁵ 1926 Devlet Salnamesi. s.768

³⁷⁶ A. Kapusuz. a.g.c.. s.36

³⁷⁷ E. Yavi, a.g.c.. s.126

³⁷⁸ Komisyon. a.g.m .. s.7143

³⁷⁹ A. Kapusuz. a.g.c.. s.36

gelen bakır, 1880'lerden sonra kalhanelerin kapanmasıyla içine kapalı bir hale gelerek eski önemini kaybetmiştir.³⁸⁰

Günümüzde, sanayi alanındaki değişmelere paralel olarak hayatımıza giren, porselen, plastik, alüminyum ve krom eşyaları Türkiye genelinde olduğu gibi, Tokat'taki bakır imalatını da olumsuz yönde etkilemiş, bunun sonucunda, ilde geleneksel el sanatı olarak bakırcılıkla uğraşan birkaç bakırcı esnafı kalmıştır. Bu esnaflar, daha çok sipariş üzerine, bakırdan sütlükler, hamam takımları, ibrik ve süs eşyası yapmaktadırlar.

Günümüzde, Turhal karayolu üzerinde yapılan modern sanayi sitesinin bir bölümünde çalışan atölyeler, tamamen ekonomik amaçlı, yarı otomatik, yarı el işçiliği ile bakır kaplar yapmaya devam etmektedir.³⁸¹

dc- Yazmacılık

Tokat, XV. yüzyıldan başlayarak, Orta Anadolu'da 1300'lerden beri sürdürülen yazmacılığın merkezi haline gelmiştir. En güzel örneklerini XVI. ve XVII. yüzyıllarda veren kent yazmacılığı, ününü günümüzde de sürdürmektedir. Osmanlılar zamanında yazmacılığın sürdürüldüğü hanlardan birisi olan Boyacı Han, Yazmacı Han adıyla günümüzde de kullanılmaktadır.³⁸²

İlk Tokat yazmaları kalem işiydi. Öyle ki, desenlerin çizilmesinden boyanmasına kadar tüm işlemler kalamle yapılırdı. Kalıp tekniğinin gelişmesiyle, önce kalıpla kalemin birlikte bir arada kullanıldığı kalıp-kalem yazmalar, sonraları da tümüyle kalıp yazmalar yaygınlaşmıştır.³⁸³

Günümüzde ilde yapılan yazmacılığın en önemli özelliği, elvan baskı denen çok renkli olmasıdır. Tokat yazmalarında yöreye has iki desen göze çarpmaktadır. Bunlardan biri, tüm yüzey sarı, yeşil, siyah renklerle boyanan ve üzerine dokuz desen kırmızı veya kırmızı-mor renginden yerleştirilen "Tokat İçi Dolusu", diğeri ise, siyah

³⁸⁰ Oktay Belli- İ. Gündoğ Kayaoğlu, "Tokat Bakırcılığı". Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi. S.24, s.37-40

³⁸¹ E. Yavi, a.g.c., s.122

³⁸² Komisyon, a.g.m . s.7143

³⁸³ Komisyon, a.g.m .. s.7144

zemine kırmızı veya kırmızı-mor olarak basılmış elma motifi “Tokat Elması” yazmalarıdır. Çengel köy isimli desen ise aranan bir başka çeşittir.³⁸⁴

Tokat yazmalarındaki desenlerin çoğu doğadan alınmış motiflerle oluşturulmuştur. Tokat beşlisi, Kırmızı Kayseri, Kahverengi Kayseri, Siyah çengelköy, Kirazlı Elmalı gibi kumaşta basıldıkları düzeyi tümüyle kapsayan desenlere “içi dolu” ya da “dokuz dallı” denmektedir.³⁸⁵

Yazmacılıkta doğal boya (kök boya) kullanılması amacıyla araştırmalar yapılmaktadır. Günümüzde Tokat ‘taki yazmacılar, Selçuklulardan kalma Kervancıoğlu Han veya sahibinin adıyla anılan Gazioğlu İş Hanı’nda faaliyet yürütmektedirler.

Tokat’ta, yukarıda saydığımız el sanatlarının dışında da birtakım el sanatları alanında faaliyet yürütülmektedir. Kilimcilik, prinç ve tunçtan yapılan mutfak eşyaları ile kuyumculuk bunlardan sadece bir kısmını oluşturmaktadır.

³⁸⁴ A. Kapusuz. a.g.e.. s.35

³⁸⁵ Yurt Ansk.. s.7144

III. BÖLÜM (KÜLTÜREL YAPI)

A- EĞİTİM-ÖĞRETİM

Bir toplumda uygulanan eğitim-öğretim faaliyetleri, o toplumda var olan kültürün yaşanması ve diğer kuşaklara aktarılmasında en büyük paya sahiptir. Bu yüzden, bir toplumdaki eğitim-öğretim faaliyetleri ne kadar sağlam ve doğru temeller üzerine kurulursa, o toplumun kültürünün gelişmesi de o derecede ileri seviyede olur.

Günümüzde Tokat'taki eğitim-öğretim faaliyetlerinin gelmiş olduğu noktayı iyi tahlil edebilmek için, onun cumhuriyete kadar ki seyrini de göz önünde bulundurmanın zaruri olduğuna inanmaktayız.

a- Cumhuriyete Kadar Tokat'ın Eğitim – Öğretim Durumu

Cumhuriyet öncesinde, tüm Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, Tokat'taki eğitim-öğretim faaliyetleri de medreseler, ibtidaîler, rüşdiyeler, ve idadî okulları vasıtasıyla yürütülmekteydi.

aa- Medreseler

Medrese Arapça bir kelime olup, barınacak yerle beraber, talebenin içinde oturup ders okuduğu yerlere verilen isimdir.³⁸⁶

Tokat yöresinde Medreselerin kurulması, Danişmendliler dönemine kadar inmektedir. Nitekim bu dönemde Niksar'da kurulan Yağlıbasan ve Tokat merkezde kurulan Çukur Medrese (Yağlıbasan) Anadolu'da kurulan ilk medreselerdendir.³⁸⁷ Bu medreseler, dönemlerinde eğitim ve öğretim alanlarında önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Selçuklular döneminde, Tokat ve yöresindeki söz konusu medreselere yenileri eklenmiştir. Bunlardan en önemlisi Muinüddin Süleyman Pervâne tarafından

³⁸⁶ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I**, M.E.B. Yay., İstanbul 1993, s.436

³⁸⁷ Burhan Kaçar, "*Danişmend Döneminde Kültür ve Sanat*" **Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar**, Bilgi Şöleni, (8 Haziran 1996), Niksar 1996, s.30

yaptırılan³⁸⁸ Gökmedrese'dir. Muinüddin Pervane, devrinin ünlü bilim adamlarından Sadrü'd-Din Konevi'nin talebelerinden Müeyyedü'd-Din Cendî, Ferganalı Saidü'd-Din ve Fahrü'd-Din-i Irakî gibi bilim adamlarını Tokat'a getirtmiş ve buraya yerleşmelerini sağlamıştır.³⁸⁹ Bu bilgiler, Tokat ve çevresinin Danışmendliler ve Selçuklular döneminde önemli bir ilim merkezi olduğunu ortaya koymaktadır.

Tokat ve yöresinde eğitim ve öğretime yön veren ana mekanlar olan medreselerin sayısında Osmanlılar döneminde önemli artışlar görülmüştür. 1876 Sivas vilayet Salnamesinde Tokat merkez kazasında 13 adet medrese kaydedilmiştir. Aynı salnameye göre, o dönemde Amasya Sancağı'na bağlı Erbaa kazasında 3, Zile kazasında 8, Karahisar-ı Şarki Sancağı'na bağlı Reşadiye (İskefsir) nahiyesinde 1 medrese mevcuttu.³⁹⁰

Vital Cunet, 1892'de Tokat Sancağı'ndaki toplam medrese sayısını 14, müderris sayısını 20 ve öğrenci sayısını ise 2080 olarak vermektedir.³⁹¹ Oysa, aynı dönemle ilgili bilgi veren Şemseddin Sami, Tokat merkez kazasındaki medrese sayısını 15 olarak vermiştir.³⁹²

XIX. ve XX. yüzyıllarda Tokat vilayeti genelindeki medrese sayısında oldukça fazla artışlar görülmektedir. Nitekim, 1317/1899 tarihli Salname-i Nezaret-i Umumiye'ye göre, Tokat Livası ve ona bağlı kazalardaki medreselerin isimleri, Müderrisleri ve talebe sayıları şu şekilde verilmektedir.

³⁸⁸ A. Kapusuz, a.g.e., s.11

³⁸⁹ Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat ve Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (26 Temmuz 1986), Ankara 1987, s.35

³⁹⁰ 1293/1876 Salname-i Vilayet-i Sivas, s.102-111

³⁹¹ Vital Cunet, a.g.e., s.621

³⁹² Ş. Sami, a.g.e. III. s.1691

**Tablo 37: 1317/1899 Salname-i Nezaret-i Umumiye'ye Göre Tokat
Livasındaki Medreseler³⁹³**

Livâ	Kaza	Medresenin Adı	Müderrisi	Talebe Sayısı
Tokat	Merkez	Tekye	Mehmed Efendi	75
	Merkez	Elbistan	Hacı Hasan Efendi	54
	Merkez	Feyziye	Hacı Hasan Efendi	72
	Merkez	Huruç	?	15
	Merkez	Yağbasan	Ahmed Efendi	40
	Merkez	Debbaghane	Hafız Ahmed Efendi	24
	Merkez	Mihman-Hacib	Osman Efendi	32
	Merkez	Cami-i Kebir	Mehmed Efendi	10
	Merkez	Esir	Sabit Efendi	43
	Merkez	Hisariye	Vekil Mehmed Efendi	48
	Merkez	Zenciler	Asım Efendi	17
	Merkez	Gökmedrese	Ömer Efendi	62
	Merkez	?	Hac Hüseyin Efendi	30
	Merkez	Turhal	Mustafa Efendi	20
	Merkez	Gürcü	Abduh Efendi	18
	Merkez	Pazar	Hüseyin Efendi	22
	Erbaa	Cami-i Kebir	Ali Efendi	60
	Erbaa	Hamidiye	İbrahim Efendi	83
	Erbaa	Sepetli	Mehmed Efendi	40
	Erbaa	Derehi	Ahmed Efendi	40
	Erbaa	Saniye	Mehmed Efendi	60
	Erbaa	Sonusa	Mehmed Efendi	20
	Niksar	?	Süleyman Efendi	50
	Niksar	Çilchane	Mustafa Efendi	30
	Niksar	Yağbasan	Hacı Ahmed Efendi	40
	Niksar	Başçiftlik	Hasan Efendi	80
	Zile	Zincirli	Yahya Efendi	20
	Zile	Keslik	Bekir Efendi	50
	Zile	Nakkaş	Abduh Efendi	30
	Zile	Aranbot	Hamdi Efendi	15
	Zile	Cami-i Kebir	Abduh Efendi	50
	Zile	Ali Kadı	Bahri Efendi	5
	Zile	Kavak Karyesi	Osman Efendi	30
	Zile	Ececi Öyük	Mustafa Efendi	50
	Zile	Kilise	Abduh Efendi	25
	Zile	Arpacı	Mustafa Efendi	15
	Zile	Kadı Şehir	Davud Efendi	50
	Zile	Yazılmaş	Bekir Efendi	150
	Zile	İsmailler	Yusuf Efendi	35
Yeküm		39	39	1610

³⁹³ 1317/1899 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye. s.1254-1257

Tablo 37’de görüldüğü gibi, Tokat Livası genelinde 1317/1899’da 39 medrese bulunmaktadır. Bu medreselerden 16’sı Tokat merkez kazada, 6’sı Erbaa kazasında, 4’ü Niksar kazasında ve 13’ü de Zile kazasındadır. Buna göre, en çok medrese merkez kazada bulunmakta, onu sırasıyla Zile, Erbaa ve Niksar takip etmektedir.

Tablo 37’ye göre, her medresede birer müderris bulunmaktadır. Liva genelindeki toplam 39 medresede 1610 öğrenci eğitim görmektedir. Bunların 582’si merkez kazadaki medreselerde, 525’i Zile’deki medreselerde, 303’ü Erbaa’daki medreselerde ve 200’ü de Niksar’daki medreselerde okumaktadır.

XX. yüzyılın başlangıcına gelindiğinden, Tokat Sancağı’ndaki medrese sayısının azaldığı görülmektedir. Nitekim, 1321/1903 Salnamesine göre bu dönemde sancak toplamındaki medrese sayısı 29 olarak verilmiştir.³⁹⁴

ab- İbtidaîiler

Osmanlı Devletinde ilköğretim kurumları ibtidaîye veya sıbyan mektepleri adıyla anılmakta idi. Bu okullarda Elifba, Kur’an, İlm-i hal, Tecvit, Türkçe Ahlak Risaleleri, Türkçe, Hat gibi dersler okutulmaktaydı.³⁹⁵ 1302/1884 Sivas Vilayet Salnamesine göre, Tokat Sancağı’ndaki ibtidaîye (ilkokul) okullarının sayısı, bunlardaki öğrenci adedi ve bu okulların dini dağılımı şu şekilde verilmiştir.

Tablo 38. 1302/1884 Sivas Vilayet Salnamesine Göre Tokat Sancağındaki İbtidaîye Okulu ve Öğrenci Sayısı İle Bunların Dînî Dağılımı³⁹⁶

Yerleşim Yeri	MÜSLÜMAN				GAYRİMÜSLİM				GENEL TOP. Öğrenci
	Okul Adedi	Öğrenci Adedi			Okul Adedi	Öğrenci Adedi			
		Erkek	Kız	Top.		Erkek	Kız	Top.	
Merkez	13	316	259	575	16	299	82	381	956
Niksar	35	906	779	1685	6	20	12	32	1717
Erbaa	96	405	138	543	42	355	89	444	987
Zile	39	992	359	1351	1	40	30	70	1421
Toplam	183	2617	1535	4152	65	714	213	927	5079

³⁹⁴ 1321/1903 Sivas Vilayet Salnamesi, s.243

³⁹⁵ Bayram Kodaman. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi. T.T.K. Yay.. Ankara 1991. s.57

Tablo 38’de görüldüğü gibi, 1884’te Tokat Sancağı’ndaki toplam ibtidaiye okulu sayısı 248’dir. Bunun 183’ü Müslümanlara 65’i ise gayrimüslimlere aittir.

Yine aynı tabloya göre, sancak toplamındaki toplam 5079 öğrencinin 4152’si (%81,75) Müslüman, 927’si (%18,25) ise gayrimüslimdir. Hem Müslüman hem de gayrimüslim öğrencilerin toplamı içinde erkeklerin sayısı kızlardan fazladır. Örneğin, Müslüman öğrenciler içerisinde erkeklerin sayısı 2617 (%63,03), kızların sayısı 1535 (%36,97) iken, gayrimüslim öğrencilerin içerisinde erkeklerin sayısı 714 (%77,02), kızları ise 213 (%28,98)’tür.

1317 (1899) Maarif Salnamesine göre, Ermeniler’in Tokat merkez kazada 3, Niksar’da ise 2 ibtidaiyeleri mevcuttu. Bunlardan Tokat merkez kazada olanlarda 110 erkek, 77 kız öğrenci okurken, Niksar’dakilerde 240 erkek, 50 kız öğrenci okumaktaydı. Aynı salnameye göre, Rumlar’ın Tokat merkezdeki 7 ibtidaiyesinde 112 erkek, 45 kız, Erbaa kazasındaki 20 ibtidaiye mektebinde 778 erkek, 63 kız ve Niksar’daki 9 ibtidaiye okulunda 325 erkek, 17 kız talebeleri mevcuttu.³⁹⁷

Aynı salnameye göre Tokat merkezde Yahudilerin sadece 1 ibtidaiye mektebi olup, bunda 30 erkek talebe okumaktaydı.³⁹⁸

1321/1903 Sivas Vilayet Salnamesine göre, Tokat Sancağı’ndaki Müslümanların ibtidaiye mektebi sayısı 529’a yükselirken, gayrimüslimlerin sayısı 45’e gerilemiştir.³⁹⁹

ac- Rüşdiyeler

Rüşdiyeler, Osmanlı’nın ilk zamanlarında ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonra ise ortaokul karakterine sahip bir öğrenim kurumu⁴⁰⁰ olarak değerlendirilmiştir.

³⁹⁶ Komisyon, a.g.md., s.7038, Tablo 5

³⁹⁷ 1317/1899, Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, s.1268-1274

³⁹⁸ 1317/1899, Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, s.1268-1269. Gayrimüslimlerin Tokat yöresinde kurdukları ilk mektep, Amerika Devleti tarafından özel bir misyonla 1855’te Tokat’a gönderilen Lennep tarafından kurulmuştur. Söz konusu okula gelecek vaat eden bütün öğrenciler alınmakta, bunlardan başarılı olanları Anadolu’nun çeşitli yörelerine gönderilmekte ve bunlardan din ve mezhep ayrımı yapmaksızın halk arasında Protestanlık propagandası yapmaları istenirdi. Geniş bilgi için bkz. J. Von Henry Lennep, *Travels In The Little Know Part Of Asia Minor I*, London 1870, s.145-154.

³⁹⁹ 1321/1903 Sivas Vilayet Salnamesi, s.241

⁴⁰⁰ B. Kodaman, a.g.c., s.90

Öğrenim süresi başlangıçta 4, daha sonra 6 yıla çıkarılan, 1863'te de 5 yıla indirilen⁴⁰¹ Rüşdiyelerde Arapça Sarf ve Nahiv, İmlâ, Türkçe Okuma Yazma, Farsça, Kur'an okuma, Tarih, Hesap ve Coğrafya gibi dersler okutulmaktaydı.⁴⁰²

1867 yılına kadar rüşdiyelere yalnızca Müslüman çocukları alınırken, bu tarihten itibaren Hıristiyan çocukları da alınmaya başlanmıştır. Ancak bu okullara girmek için Türkçe'den imtihana girmek esastır.⁴⁰³

Vital Cunet'e göre, 1892'de Tokat Sancağı'nda Müslümanlar'a ait 3 rüşdiye okulunda 15 öğretmen ve 360 talebe mevcuttu.⁴⁰⁴

1316/1898 Maarif Salnamesi'ne göre, Müslümanlar'ın Tokat merkez kaza, Erbaa, Zile ve Niksar kazalarında 1'er rüşdiye okulu vardı. Bu rüşdiyelerde toplam öğretmen, hizmetli ve öğrencilerin kazalara göre dağılımı şu şekilde idi.⁴⁰⁵

Tablo 39. 1316/1898 Salnamesine Göre Tokat ve Kazalarındaki Rüşdiye Okulları İle Bunlardaki Öğretmen, Hizmetli ve Öğrenci Sayıları

Rüşdiye Adı	Öğretmen	Hizmetli	Talebe
Tokat Rüşdiyesi	3	1	70
Zile Rüşdiyesi	4	1	40
Niksar Rüşdiyesi	4	1	71
Erbaa Rüşdiyesi	1	1	35
Yekûn	12	4	216

Tablo 39'da görüldüğü gibi, 1316/1898 Maarif Salnamesine göre Zile ve Niksar rüşdiyelerinde 4'er, Tokat merkez kazasındaki rüşdiyede 3 öğretmen bulunurken, Erbaa'dakinde 1 öğretmen mevcuttu. Rüşdiyelerin tamamında sadece 1'er tane hizmetli mevcut iken, talebe bakımından en kalabalık olanları 71 talebe ile Niksar rüşdiyesi ve 70 talebe ile Tokat merkez kaza rüşdiyesidir. Onları 40 talebe ile Zile ve 35 talebe ile Erbaa rüşdiyeleri takip etmiştir.

⁴⁰¹ B. Kodaman, a.g.e., s.9

⁴⁰² Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, T.T.K. Yay., Ankara, 1991, s.287

⁴⁰³ B. Kodaman, a.g.e., s.93

⁴⁰⁴ V. Cunet, a.g.e., s.621

⁴⁰⁵ *1316/1898 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, s. 1098-1099

1317/1899 Maarif Salnamesi'ne göre Ermenilerin Tokat ve ona bağılı Zile kazasından 1'er rüşdiyelerinde 485 erkek, 255 kız talebeleri mevcut iken, Rumların sadece Tokat merkezde 1 rüşdiyede 65 erkek öğrencisi mevcuttu.⁴⁰⁶

1321/1903 Maarif Salnamesi'nde, Tokat ve ona bağılı kazalardaki Müslüman rüşdiye okullarının sayısının 3'e indiğini, ancak öğrenci sayılarında artışlar olduğunu görmekteyiz. Nitekim, söz konusu salnamede merkez kazadaki rüşdiyeden bahsedilmezken, Zile Rüşdiyesi'ndeki öğrenci sayısı 58, Niksar Rüşdiyesi'ndeki öğrenci sayısı 104 ve Erbaa Rüşdiyesi'ndeki talebe sayısı ise 44 olarak verilmektedir.⁴⁰⁷

aç- İdadî Okulları

Hazırlamak ve geliştirmek manasına gelen Arapça "İdadî" kökünden türemiş idadî kelimesi, hazırlama yeri manasına gelmektedir.⁴⁰⁸

1869 Nizamnâmesi ile kurulan ve bugünkü liseye denk bir öğretim kurumu sayılan idadî okullarına rüşdiyelerden mezun olan müslim ve gayrimüslim çocukları gidebilmekteydi. Eğitim süresi başlangıçta 3 yıl iken, daha sonraları 4 yıla çıkarılmıştır.⁴⁰⁹

İdadî okullarında Türkçe, Hitabet ve İnşa, Fransızca, Kavanin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i Servet-i Mîlel, Coğrafya, Tarih-i Umumî, İlm-i Mevalid, Cebir, Hesap, Hendese ve İlm-i Mesahâ, Hikmet-i Tabiiye, Kimya ve Resim⁴¹⁰ gibi dersler okutulmaktaydı.

1325/1907 Sivas Vilayet Salnamesi'nde, talebe sayısı belirtilmeksizin Tokat merkezde bulunan idadî okulundaki öğretmenler ve bunların okuttuğu dersler şu şekilde verilmiştir.

⁴⁰⁶ 1317/1899 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, s.1268-1247

⁴⁰⁷ Komisyon, a.g.m . s.7088

⁴⁰⁸ B. Kodaman, a.g.c., s.114

⁴⁰⁹ B. Kodaman, a.g.c., s.115-120

⁴¹⁰ B. Kodaman, a.g.c., s.115

Tablo 40. 1325/1907 Sivas Vilayet Salnamesine Göre Tokat İdadisindeki Öğretmenler ile Bunların Okuttuğu Dersler⁴¹¹

Öğretmenin Adı	Okuttuğu Ders
Müdürlük Abdurrahman Efendi	
Müdürlük Muavini Kamil Efendi	
Kamil Efendi	Arapça Ve Farsça Yazı
Zeki Efendi	Hesap, Hendese Ve Zirai Malumat
İzzet Efendi	Türkçe
Fadıl Efendi	Din İlimleri ve Ahlak
Mehmed Efendi	Hat
Mihail Efendi	Fransızca

Tablo 40'da görüldüğü gibi, 1325 Sivas Vilayet Salnamesine göre Tokat idadiyesi'nde 8 öğretmen bulunmakta olup, bunların okuttuğu derslerin toplamı 10'dur. Bunlardan Fransızca dersini gayrimüslim Mihail Efendi okuturken, bunun dışında kalan Arapça, Farsça, Hesap Hendese ve Zirai Malumat, Din ilimleri ve Ahlak, Türkçe ve Hat derslerini Müslüman öğretmenler okutmaktaydı.

1901 yılında kurulan Tokat idadi okulu 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince Askeri mekteple birleştirilerek Tokat Lisesi haline getirilmiş ve daha sonra 1925 yılında Tokat Ortaokuluna dönüştürülmüştür.⁴¹²

1327/1899 Maarif Salnamesine göre, Tokat merkez kazada Fransız Cizvit Tarikatının kurduğu 2 idadiye okulu mevcuttu. Bunlardan birinde yalnızca kız, diğerinde erkek öğrenciler okumakta olup, kız okulunda 375, erkek okulunda ise, 120 öğrenci mevcuttu.⁴¹³

b- Cumhuriyetten Günümüze Kadar Tokat'ın Eğitim ve Öğretim Durumu

Cumhuriyet sonrasında, her alanda olduğu gibi , eğitim-öğretim alanında da önemli değişikliklere gidilmiştir. Bunların başında, 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde medrese, tekke ve zaviyelerin kaldırılarak eğitim-öğretim faaliyetlerinin birleştirilmesi ve 1928'de Latin harflerinin kabul edilmesi gelmektedir.

⁴¹¹ 1325/1907 Sivas Vilayet Salnamesi. s.147

⁴¹² 1973 Tokat İl Yıllığı. s.213

Günümüzde, ülkemizdeki eğitim-öğretim faaliyetleri örgün ve yaygın olmak üzere iki şekilde yürütülmektedir.

ba- Örgün Eğitim

Örgün eğitim kavramıyla, Mili Eğitim Bakanlığı'nın gözetim ve denetimi altında yürütülen eğitim-öğretim faaliyetleri kastedilmektedir.

baa- Okul Öncesi Eğitim

Okul öncesi eğitimi, çocukların bireysel özelliklerine ve gelişim düzeylerine uygun, zengin, uyarıcı çevre imkanlarını sağlayan, onların beden, zihin, duyu ve sosyal yönden gelişmelerini, toplumun kültürel değerleri ve özellikleri doğrultusunda en iyi biçimde yönlendiren bilinçli ve sistemli bir eğitim sürecidir. Okul öncesi eğitim isteğe bağlı olup, ilköğretim çağına gelmemiş çocukların eğitimini kapsamaktadır.

Aşağıdaki Tabloda 1994-1995 tarihi itibarıyla Türkiye ve Tokat genelinde şehir ve köy ilkokulları bünyesindeki ana sınıfları, öğretmen ve öğrenci sayıları verilmektedir.

Tablo 41. 1994-95'te Tokat ve Türkiye Genelinde Okul Öncesi Eğitimde Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları.⁴¹⁴

	Sınıf Sayısı	Öğrenci Sayısı					Öğret. Say.	Bir Öğret. Düş. Öğrenci Say.	
		Toplam	Erkek	%	Kız	%			
Tokat Genel	Top.	29	744	397	53	347	47	43	18
	Şehir	27	706	384	54	322	46	41	18
	Köy	2	38	13	34	25	66	2	19
Türkiye Genel	Top.	2717	75941	39622	52	36319	48	4197	19
	Şehir	2044	65257	34090	52	31167	48	3567	19
	Köy	673	10684	5532	52	5152	48	630	17

Yukarıdaki tabloda (tablo 41) görüldüğü gibi, 1994-1995 öğretim yılında hem Tokat ve hem de Türkiye genelinde anasınıflarının büyük çoğunluğu şehir merkezlerinde toplanmıştır.

⁴¹³ 1317/1899 Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye. s.1280

⁴¹⁴ D.İ.E., Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 1994-95, Ankara 1997, s.85-88

Okul öncesi eğitime devam eden öğrencilerin toplamı içerisinde erkeklerin oranı Tokat genelinde %53, kızların oranı ise, %47 iken, Türkiye genelinde erkeklerin oranı %52, kızların oranı ise %48'dir.

Yine aynı tabloya göre, 1994-95'te Tokat geneli şehir merkezlerindeki anasınıfı öğrencileri içerisinde erkeklerin oranı %54 ile, %46 olan kızların oranından fazla iken, bunun tersine köylerde kızların oranı %66 ile %34 olan erkeklerin oranından fazladır. Oysa, Türkiye genelinde hem şehir merkezleri ve hem de köylerde okul öncesi eğitime devam eden erkeklerin oranı kızlardan fazladır. Genel olarak baktığımızda, hem Tokat ve hem de Türkiye genelinde okul öncesi eğitime devam eden öğrenciler çok büyük bir kısmının şehir okullarında eğitildiğini görmekteyiz.(Bkz. tablo 41)

Tokat ve Türkiye genelinde Okul öncesi eğitimde görevli öğretmenlerin büyük bir kısmı şehir merkezlerinde hizmet vermektedir.

Öğrenci başına düşen öğretmen sayısı bakımından Tokat ve Türkiye arasında benzer rakamlar bulunmaktadır. (Bkz. tablo 41). Örneğin; 1994-95'te Tokat geneli toplamında bir öğretmene düşen öğrenci sayısı şehir merkezlerinde 18 iken, köylerde 19'dur. Aynı dönemde, Türkiye toplamında ve şehir merkezlerinde bir öğretmene 19, köylerde ise 17 öğrenci düşmüştür.

1997-98 öğretim yılına gelindiğinde, Tokat'taki anasınıfı sayısının 71'e öğrenci sayısı 1117'ye, öğretmen sayısı ise, 70'e yükselmiştir.⁴¹⁵ Buna göre, 1997-98 öğretim yılında, 1994-95'e göre okul sayısında %141, öğrenci sayısında %50, öğretmen sayısında da %63 artış olmuştur.

bab- İlköğretim

İlköğretim 6-14 yaşlarındaki çocukların eğitimini kapsamaktadır. 1997-98 öğretim yılına kadar sadece ilkokullar ilköğretimin birinci kademesini oluştururken, bu tarihten itibaren sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçilmesiyle, ilkokullar ve ortaokullar ilköğretim okulları adı altında birleştirilmiştir. Bu nedenle, 1997-98 öğretim yılı başına kadar Tokat ve Türkiye genelindeki ilkokul, öğrenci, öğretmen

⁴¹⁵ M.E.B.. Cumhuriyetin 75. Yılında Gelişmeler ve Hedefler. Ankara 1998. s.126

sayıları hakkında genel bir değerlendirme yaparak günümüzdeki durumu ele almak gerektiğine inanmaktayız.

Aşağıdaki tabloda, 1927-1997 öğretim yılları arasında Tokat ve Türkiye genelinde ilkokullardaki okul, öğrenci ve öğretmen durumları verilmektedir.

Tablo 42. 1926-1995 Yılları Arasında Tokat ve Türkiye Genelindeki Resmi İlkokul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

	TOKAT					B Ö D S	TÜRKİYE					B Ö D S
	Okul	Öğrenci			Öğr.		Okul	Öğrenci			Öğr.	
		Top.	Erkek	Kız				Top.	Erkek	Kız		
1926-27 ¹¹⁶	74	4918	3965	953	150	33	5995	435563	348978	86585	14231	31
			%81	%19					%80	%20		
1994-95 ¹¹⁷	846	76968	39364	37604	3277	24	48196	6418095	3374110	3043985	233073	28
			%51	%49					%53	%47		

B.Ö.D.S: Bir Öğretmene Düşen Öğrenci Sayısı

Tablo 42’de görüldüğü gibi, 1926-27 öğretim yılında Tokat’taki ilkokul sayısı 74, Türkiye genelinde ise, 14231’dir. 1994-95 öğretim yılında Tokat’taki ilkokul sayısı 74’ ten 846’ya yükselerek on bir katından fazla artarken, Türkiye’de de, 55995’ ten 48196’ya çıkarak sekiz katından fazla artmıştır.

1926-1927 öğretim yılında Tokat genelinde ilkokullardaki toplam öğrenci sayısı 4918, Türkiye’de ise 435563’tür.(Bkz. Tablo 43). Söz konusu dönemde, Tokat’taki öğrencilerin 3965’ini (%81) erkekler, 953’ünü (%19) kızlar oluştururken, Türkiye’deki öğrencilerin 348978’ini (%81) erkekler, 86585’ini (%19) kızlar oluşturmuştur. 1927-1995 arasında Tokat’taki ilkokul öğrencisi toplam sayısı 4918’den 76968’e yükselerek, on beş katından fazla artarken, Türkiye’de 435563’ ten 43083’e çıkarak On dört kattan biraz fazla artmıştır. 1926-1927 öğretim yılında hem Tokat hem de Türkiye genelinde öğrencilerin büyük bir kısmı erkeklerden müteşekkil iken, 1994-1995’e gelindiğinde erkek ve kızların sayısı hemen hemen eşitlenmiştir. Nitekim, 1926-1927’de Tokat’taki sayısı 953 olan kız öğrencilerin toplam öğrenci içerisindeki oranı %19 iken, 1994-1995’te 37604’e ulaşarak %49’luk bir orana, Türkiye genelindeki sayıları ise 86587 (%20) den, 3043985’e yükselerek

¹¹⁶ D.İ.E.. Milli Eğitimde 50. Yıl, 1923-1973, Ankara 1973. s.17, 30

¹¹⁷ D.İ.E.. Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 1994-1995, Ankara 1997, s.1,18

%47' lik bir orana ulaşmıştır.1926-1927 öğretim yılında Tokat'taki ilkokul öğretmenlerin sayısı 150 iken, bu sayı Türkiye genelinde 14231'di. 1994-1995 öğretim yılına gelindiğinde, ilkokul öğretmenlerinin sayısı Tokat genelinde 150'den 3277'ye yükselerek yirmi bir katından fazla artarken, Türkiye genelinde 14231'den 233073'e yükselerek on altı katından fazla bir artış göstermiştir. Tablo 43'de de görüldüğü gibi, 1926-1927 öğretim yılında Tokat genelinde bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 33 iken, Türkiye genelinde 31'di. Oysa, 1994-1995' gelindiğinde, Tokat genelinde 24'e, Türkiye genelinde ise, 28'e düşmüştür.1996-1997 öğretim yılında, Tokat genelindeki ilkokul, öğrenci ve öğretmen sayılarında 1994-1995'e göre azalma görülmüştür. Nitekim, söz konusu dönemde ildeki ilkokul sayısı 820'ye, öğrenci sayısı 76251'e ve öğretmen sayısı ise, 3051'e düşerken, aynı dönemde, Türkiye genelinde ilkokul sayısı 46292'ye ve öğrenci sayısı 6853273'e yükselirken, öğretmen sayısı 216548'e⁴¹⁸ inmiştir.

1997-1998 öğretim yılı öncesi (yani kesintisiz sekiz yıllık eğitim öncesi) Tokat ve Türkiye genelindeki resmi ortaokullardaki okul, öğrenci ve öğretmen sayılarının 1926-1995 yılları arasındaki gelişim seyri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.⁴¹⁹

Tablo 43: 1926-1995 Yıllar Arasında Tokat ve Türkiye Genelindeki Resmi Ortaokul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Öğretmen Yılı	TOKAT					B O D S	TÜRKİYE					B O D S
	Okul	Öğrenci			Öğrt		Okul	Öğrenci			Öğrt.	
		Top.	Erkek	Kız				Top.	Erkek	Kız		
1926-27	1	86	86	0	10	9	135	15644	11848	3796	1392	12
			%100	%0,00					%76	%24		
1994-95	95	24174	16573	7601	763	32	7993	2318915	1426255	892660	61433	38
			%69	%31					%62	%38		

Tablo 43'te görüldüğü gibi, 1926-1927 öğretim yılında Tokat genelindeki resmi ortaokul sayısı sadece 1'dir. Aynı dönemde, Türkiye genelinde, 135 resmi ortaokul mevcuttur. 1994-1995 öğretim yılına gelindiğinde, Tokat'taki resmi

⁴¹⁸ D.P.T., İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Kasım 1997. Ankara 1997, s.73, Tablo 44

ortaokul sayısı 95'e yükselip, 95 kat artarken, Türkiye genelinde 7993'e çıkarak 59 kat artmıştır. Bu demektir ki, 1926-1995 yılları arasında Tokat'taki resmi ortaokul sayısındaki artış, Türkiye genelinden oldukça fazladır.

1926-1927 öğretim yılında Tokat'taki tek ortaokulda mevcut öğrenci sayısı 86 iken, Türkiye genelinde 15644'dür. 1994-1995'e gelindiğinde, bu sayı, Tokat'ta 24174'e, Türkiye genelinde ise 2318915'e çıkmıştır. Buna göre, 1926-1995 yılları arasında resmi ortaokullardaki öğrenci sayısında Tokat genelinde 281 kat, Türkiye genelinde ise 148 kat artmıştır. Yani, 1926-1995 arasında Tokat'taki resmi ortaokullarda mevcut öğrenci sayısındaki artış, neredeyse Türkiye genelindeki artışın iki katı kadardır. Tablo 43'de görüldüğü gibi, 1926-27 öğretim yılında Tokat'taki tek ortaokuldaki 86 öğrencinin tamamı erkek iken, Türkiye genelindeki 11848'i (%76) erkek, 3796'sı (%24) ise kızdır. Oysa, 1994-95'e gelindiğinde, hem Tokat, hem de Türkiye genelinde resmi ortaokul öğrencileri içerisindeki erkek öğrencilerin oranının kızlardan fazla olmasına rağmen, 1926-1927'e göre kızların lehine bir artış görülmektedir.

1926-1927'de Tokat'taki ortaokulda 10 öğretmen mevcut olup, bir öğretmene yaklaşık 9 öğrenci düşmekteydi. 1994-1995'e gelindiğinde öğretmen sayısı 76 kat gibi bir artışla 763'e çıkarken, bir öğretmene düşen öğrenci sayısı da 32'ye yükselmiştir. Aynı dönemler içerisinde, 1926-27'de Türkiye genelindeki sayısı 15644 olan öğretmene 12 öğrenci düşerken, 1994-1995'te öğretmen sayısı 7993'e çıkarken bir öğretmene düşen öğrenci sayısı da 38'e yükselmiştir. Buna göre, 1926-1995 arasında Türkiye genelinde resmi ortaokullardaki öğretmen sayısı 44 kat artmıştır.

1996-1997 verilerine göre, (tablo 43) Tokat'taki ortaokul sayısı 121'e, öğrenci sayısı 28106'ya ve öğretmen sayısı 684'e çıkmıştır.⁴²⁰ Bu rakamlar göz önüne alındığında, 1997-1998 öncesi Tokat'taki resmi ortaokul, öğrenci ve öğretmen sayılarındaki artışın devam ettiği görülmektedir.

⁴¹⁹ D.İ.E., Milli Eğitimde 50. Yıl. 1923-1973, s.39,50; D.İ.E., Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 1994-1995, Ankara 1997, s.5, 19

⁴²⁰ D.P.T., İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Kasım 1997, s.9

Ülkemizde, 16 Ağustos 1997’de kabul edilen ilköğretim ile ilgili; 14-6-1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 24. Maddesinin birinci fıkrasında yapılan bir değişiklikle, ilkokul kurumlarının sekiz yıllık okullardan oluşması ve bu okullarda kesintisiz eğitim yapılması kabul edilmiştir.⁴²¹ Buna göre, ilkokul ve ortaokullar ilköğretim okulları adı altında birleştirilmiştir.

Aşağıdaki tabloda, 1997-1998 Öğretim yılında Tokat ve Türkiye genelindeki toplam ilköğretim okulu, öğretmen ve öğrenci sayıları sunulmuştur.

Tablo 44: 1997-1998 Öğretim Yılında Tokat ve Türkiye Genelinde İlköğretim Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları⁴²²

İL ÇE	OKUL			ÖĞRENCİ			ÖĞRETMEN			B.Ö.D. Öğ. Sayısı		
	T.	Ş	K	T	Ş	K	T	Ş	K	T	Ş	K
Merkez	142	32	110	25628	18537	7091	1019	637	382	25	29	18
Almus	48	2	46	4116	920	3196	140	37	103	29	25	31
Artova	28	3	25	2464	1100	1364	97	42	55	27	26	25
Başçiflik	11	1	10	658	382	276	33	19	14	20	20	20
Erbaa	126	12	114	15940	8607	7333	586	239	347	27	36	21
Niksar	111	11	101	10217	6147	4070	434	206	228	24	30	18
Pazar	24	4	20	2472	753	1719	98	23	75	25	33	23
Reşadiye	83	6	77	5309	1917	3392	217	73	144	24	26	24
Sulusaray	16	3	13	1784	764	1020	61	29	32	29	26	32
Turhal	83	22	61	14811	10812	3999	540	354	186	27	31	22
Yeşilyurt	18	3	15	2328	1206	1122	87	40	47	27	30	24
Zile	123	13	110	12292	6972	5320	428	220	208	27	32	26
TOKAT	813	112	701	98019	58117	39902	3740	1919	1821	27	31	22
TOP.		%14	%86		%59	%41		%51	%49			
TÜRKİYE	45649	10709	34940	9102074	6771355	2330719	302982	204858	98124	30	33	24
TOP.		%23	%77		%74	%26		%68	%32			

T: Toplam Ş: Şehir K: Köy

Tablo 44’te görüldüğü gibi, 1997-1998 öğretim yılında Tokat genelindeki toplam ilköğretim okulu sayısı 813’tür. Bunlardan 112’si (%14’ü) şehir merkezlerinde, 701’i (%86’sı) ise köylerde bulunmaktadır. İl genelindeki ilköğretim okullarının büyük bir kısmı, merkez ilçe (142 adet), Erbaa (126 adet), Zile (123

⁴²¹ <http://www.M.E.B.gov.tr/8yil/4306> ’dan alınmıştır.

⁴²² Tokat İl Milli Eğitim Müdürlüğü 1997-1998 Öğretim Yılı İstatistikleri, Tokat 1998; M.E.B., Cumhuriyetin 75. Yılında Gelişmeler ve Hedefler, s.44

adet), Niksar (111 adet), Turhal (83 adet) ve Reşadiye'de (83 adet) ilçelerinde bulunmakta iken, diğer ilçelerdeki okul sayısı 50'nin altında kalmıştır. Aynı dönemde Türkiye genelindeki toplam ilköğretim okulu sayısı 45649'dur. Bunun 10709'u (%23'ü) şehirlerde, 34940'ı (%77'si) köylerde bulunmaktadır.

1997-1998 verilerine göre (tablo 44), Tokat genelindeki ilköğretim okullarında okuyan toplam öğrenci sayısı 98019'dur. Bunun 58117'si (%59'u) şehirlerde, 39902'si ise köy okullarında öğretim görmekteydi. Tokat ilçeleri içerisinde en çok öğrenciye sahip olan ilçeler, merkez ilçe (25628), Erbaa (15940), Turhal (14811), Zile (12292) ve Niksar (10217) ilçeleridir. Aynı dönemde, Söz konusu yerleşim birimleri dışında kalan ilçelerden Reşadiye 5309 öğrenciye sahipken, diğerlerindeki öğrenci sayısı bunun altında kalmıştır. Aynı dönemde, Türkiye genelindeki toplam öğrenci sayısı 9102074 olup, bunun 6771355'i (%74'i) şehirlerde, 2330719'u (%26'sı) köylerde öğretim görmekteydi. Söz konusu dönemde Tokat'taki toplam öğrenci sayısının Türkiye geneli içerisindeki payı %1,07'ye denk gelmektedir.

Tablo 44'te görüldüğü gibi, Tokat'taki ilköğretim okullarındaki toplam öğretmen sayısı 3740 olup, bunların 1919'u (%51'i) şehir, 1821'i (%49'u) ise, köy okullarında görev yapmaktaydı. Aynı dönemde, Türkiye genelindeki toplam öğretmen sayısı 302982'dir. Bunun 204858'i (%68'i) şehir, 98124'ü (%32'si) köy okullarında görev yapmaktaydı.

Bu rakamları göz önüne aldığımızda, 1997-1998'de Tokat'taki toplam öğretmen sayısının Türkiye toplamı içerisindeki payının yaklaşık olarak %1,23'e denk geldiğini görmekteyiz. Hem Tokat, hem de Türkiye genelindeki ilköğretim okulundaki görevli öğretmenlerin çoğunluğu şehir okullarında görev yapmaktadır.

1997-1998'de Tokat genelindeki ilköğretim okulları toplamında bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 27, şehir okullarında 31 ve köy okullarında 22 iken, Türkiye okul toplamında 30, şehir okullarında 33 ve köy okullarında ise, 24'tür.

bac- Ortaöğretim

Ortaöğretim, ilköğretime dayalı olarak en az üç yıllık öğrenim veren genel liseler ile mesleki ve teknik liseleri kapsamaktadır.

Aşağıdaki tabloda, 1949-1998 yılları arasında Tokat ve Türkiye genelindeki genel liseler ile mesleki ve teknik liselerdeki okul, öğrenci ve öğretmen durumları verilmektedir.

Tablo 45: 1949-1998 Yılları Arasında Tokat ve Türkiye Genelindeki Genel Liseler ile Mesleki ve Teknik Liselerdeki Öğretmen ve Öğrenci Sayıları⁴²³

Öğretim Yılları	TOKAT				TÜRKİYE			
	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Bir Öğret. Düş. Öğr.	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Bir Öğret. Düş. Öğr.
1949-1950	1	134	12	11	58	18257	1425	13
1997-1998	67	19350	1438	14	5924	2263396	142972	16
Artış (kat)	67	144	119		102	123	100	

Tablo 45’de görüldüğü gibi, 1949-1950’de Tokat’ta 1, Türkiye genelinde ise, 58 lise mevcuttu. 1949-1998 arasında geçen 49 yıllık süre zarfında Tokat’taki okul sayısı 67 kat artarak 67’ye, Türkiye’de ise 102 katından fazla artarak 5924’e yükselmiştir. Yani, 1994-95’te Tokat’taki lise sayısındaki artış, Türkiye genelindeki artışın gerisinde kalmıştır.

1949-1950’de Tokat’taki tek lisede 134 öğrenci öğretim görürken, Türkiye’de bu sayı 18257 idi. 1997-1998’e gelindiğinde Tokat’taki öğrenci sayısı 19350’ye çıkarken 1949-1950’ye göre 144 katından fazla, Türkiye’de ise, 2263396’ya çıkarken 123 katından fazla artmıştır. Buna göre, Tokat’taki ortaöğretim kurumlarındaki öğrenci sayısındaki artış hızı, Türkiye genelindeki artış hızından daha fazladır. (Bkz. Tablo 45)

Yine tablo 45’de görüldüğü gibi, 1949-1950’de Tokat’taki ortaöğretimin lise kademesinde görevli öğretmen sayısı 12, Türkiye genelinde ise, 1425 idi. 1998’e

⁴²³ D.İ.E., Milli Eğitimde 50. Yıl, 1923-1973, s.44 56,64; Tokat İl Milli Eğitim Müdürlüğü 1997-1998 istatistikleri; M.E.B., Milli Eğitimde 75. Yıl, s.44.

gelindiğinde Tokat'taki öğretmen sayısı 1438'e, Türkiye genelinde ise 142972'ye yükselirken, Tokat genelinde 110 katından fazla, Türkiye genelinde ise 100 katından fazla artmıştır. Tokat'ta 1949-1950'de bir öğretmene 11 öğrenci düşerken, 1997-1998'de 14 öğrenci düşmüştür.

Aşağıdaki tabloda, 1997-1998'de Tokat ile ve ilçelerinde ortaöğretim kurumlarındaki okul, öğrenci ve öğretmen sayısı verilmiştir.

Tablo 46: 1997-1998'de Tokat Ortaöğretim Kurumlarındaki Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları.⁴²⁴

İLÇELER	OKUL			ÖĞRENCİ			ÖĞRETMEN		
	Top.	Şehir	Köy	Toplam	Şehir	Köy	Toplam	Şehir	Köy
Merkez	16	15	1	7192	6831	361	489	485	4
Almus	1	1	-	253	253	-	17	17	-
Artova	2	2	-	148	148	-	15	15	-
Başçiftlik	1	1	-	81	81	-	9	9	-
Erbaa	9	8	1	2333	2267	66	182	168	14
Niksar	8	8	-	2099	2099	-	165	165	-
Pazar	3	2	1	183	120	63	30	23	7
Reşadiye	7	5	2	844	685	159	77	66	11
Sulusaray	1	1	-	7	7	-	79	79	-
Turhal	9	9	-	3668	3668	-	255	255	-
Yeşilyurt	1	1	-	243	234	-	11	11	-
Zile	9	9	-	2561	2561	-	162	162	-
TOKAT Top.	67	62	5	19350	19026	324	1419	1383	36
		%93	%7		%98	%2		%97	%3

Tablo 46'da görüldüğü gibi, 1997-1998 yılında Tokat'taki ortaöğretim kurumlarındaki okul sayısı toplamı 68'dir. Bu okullardan 62'si (%93'ü) şehir merkezlerinde, 5'i (%7) köylerde bulunmaktadır. İlçeler içerisinde en çok okulun bulunduğu ilçeler, merkez ilçe, Erbaa, Turhal, Zile, Niksar ve Reşadiyedir.

1997-1998'de, Tokat genelinde ortaöğretime devam eden öğrenci sayısı 19350 olup, bunun 19026'sı (%98'i) şehirlerde, 324'ü (%2'si) ise köylerdeki okullarda öğretim görmekteydi. İlçeler arasında en çok öğrenci mevcuduna sahip olanlar merkez ilçe, Turhal, Zile, Erbaa ve Niksar'dır.(Bkz. tablo 47)

Yine tablo 46'da görüldüğü gibi, ildeki ortaöğretim kurumlarında görev yapan toplam öğretmen sayısı 1419 olup, bunun 1383'ü (%97'si) şehirlerde, 36'sı (%3'ü) ise köylerdeki okullarda çalışmaktadır. Okul ve öğrenci sayısında olduğu gibi, en çok öğretmene sahip ilçeler, merkez ilçe, Turhal, Erbaa, Niksar, Zile'dir.

Tokat il Milli Eğitim Müdürlüğü verilerine göre, ildeki ortaöğretim kurumları içerisindeki 67 okulun 41'ini (%61,19'unu) Mesleki ve Teknik öğretim okulları meydana getirmektedir. Nitekim, bu dönemde ilde 2 Anadolu Öğretmen Lisesi, 6 Endüstri Meslek Lisesi, 4 Teknik Lise, 6 Kız Meslek Lisesi, 4 Anadolu Kız Meslek Lisesi, 8 Ticaret Meslek Lisesi, 6 İmam-Hatip Lisesi, 2 Anadolu Teknik Lisesi, 2 Anadolu Ticaret Meslek Lisesi, 1 Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi, 1 Anadolu İmam-Hatip Lisesi ve 1 Ortopedik Özürlüler Meslek Lisesi bulunmaktadır. Ayrıca, ilde 5 Anadolu Lisesi ve 5 Çok Programlı Lise mevcuttur.

bb- Çıraklık ve Yaygın Eğitim

Türkiye genelinde çıraklık ve yaygın eğitim veren okullar hemen hemen her ilde bulunmaktadır. 1997-1998 öğretim yılında Tokat il ve ilçelerinde açılan 132 yaygın eğitim kurslarında 109 öğretmen tarafından 2134 öğrenciye mesleki eğitim ve sosyal kültürel kurslar verilmiş, bu kurslarda 1587 kişi mezun olmuştur. Ayrıca aynı öğretim yılında ilde 89 meslek dalında 2070 öğrenciye çıraklık eğitimi verilmiştir.

Aşağıdaki tabloda 1997-1998 öğretim yılında Tokat genelinde verilen toplam yaygın eğitim ve çıraklık eğitimi faaliyetleri sunulmuştur.

Tablo 47: 1997-1998 Öğretim Yılında Tokat'taki Toplam Yaygın Eğitim ve Çıraklık Eğitim Faaliyetleri⁴²⁵

Faaliyet Alanı	Kurs Sayısı ve Yeri			Öğretmen	KURSIYER					
	Toplam	Şehir	Köy		Başlayan			Bitiren		
					Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek
Mesleki Eğt. Kursları	98	75	18	89	1558	1340	218	1270	1078	192
Sosyal Kül. Kursları	39	35	4	20	576	359	217	317	223	94
Çıraklık Eğitimi	Aday Çırak Sayısı			Çırak Sayısı			Kalfa Sayısı			
	70			1664			336			

⁴²⁴ İl Milli Eğitim Müdürlüğü 1997-1998 İstatistikleri, Tokat 1998

⁴²⁵ İl Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü 1997-1998 İstatistikleri, Tokat 1998

Yukarıdaki tabloda (tablo 47) görüldüğü gibi, 1997-1998'de Tokat'ta açılan 132 yaygın eğitim kurslarının 93'ü (%70,45) mesleki eğitim alanında faaliyette bulunmuştur. Söz konusu kursların 75'i (%80,65) şehirlerde, 18'i (%19,35) köylerde açılmış olup, bu kurslarda 89 öğretmen görev almıştır. Mesleki eğitim kurslarına 1340'ı (%86,00') kız, 218'i (%14,00) erkek olmak üzere toplam 1558 öğrenci başlamış, ancak bunlardan 1270'i (%81,51'i) bu kurslardan mezun olmuştur. Mezun olanlar içerisinde kızların sayısı 1078 (%84,88), erkeklerin sayısı ise 192 (%15,12)'dir. Buna göre, mesleki eğitim kurslarına müracaat eden kızlardan %94,78'i, erkeklerden %88,07'si bu kursları bitirebilmiştir.

Yine tablo 47'de görüldüğü gibi, 1997-1998 öğretim yılında Tokat'ta açılan yaygın eğitim kurslarında 39'u (%29,55) sosyal ve kültürel alanda eğitim ve öğretim faaliyeti yürütmüştür. Bu kursların 35'i (%89,74) şehirlerde, 4'ü (%10,26) ise köylerde açılmıştır. Söz konusu kurslara 359'u (%62,33) kız ve 217'si (%37,67) erkek olmak üzere toplam 576 öğrenci başlamış, kızlardan 223'ü (%70,35), erkeklerden ise 94'ü (%29,65) bu kurslardan mezun olmuştur.

1997-1998 verilerine göre (tablo 47), Tokat'ta toplam 2070 öğrenciye çıraklık ve meslek eğitimi verilmiştir. Bunlardan 70'i (%3,38) aday çırak, 1664'ü (%80,39) çırak ve 232'si (%16,23) ise kalfa öğrencilerinden oluşmuştur. Söz konusu çıraklık eğitim merkezleri Tokat merkez ilçe ile, Erbaa, Niksar, Turhal ve Zile'de eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmaktaydı.

bc- Yükseköğretim

Tokat'taki yükseköğretimin temeli, ilk olarak 1974'te Sivas Cumhuriyet Üniversitesine bağlı olarak kurulan Tokat Meslek Yüksekokulu ile başlamıştır. 1982 yılında aynı üniversiteye bağlı Ziraat Fakültesi açılmış ve 1992 yılında Gazi Osman Paşa Üniversitesi kurulmuştur.⁴²⁶

⁴²⁶ A. Kapusuz, a.g.e., s.62

1997-1998 Akademik yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesindeki birimler ile, bunlardaki Türkiye geneli üniversitelerdeki ön lisans ve lisans düzeyindeki öğrenci sayıları tablo 48'deki gibidir.

Tablo 48. 1997-1998 Akademik Yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi ile Türkiye Geneli Üniversitelerindeki Ön lisans ve Lisans Düzeyindeki Öğrenci Sayıları⁴²⁷

FAKÜLTE VE YÜKSEKOKULLAR	ÖĞRENCİ				
	Toplam	Erkek	%	Kız	%
Fen-Edebiyat Fakültesi	765	479	63	286	37
Ziraat Fakültesi	1722	1263	73	459	27
Tokat Sağlık YO	171	-	0.00	171	100
Erbaa Meslek YO	126	85	67	41	43
Reşadiye Meslek YO	83	54	65	29	35
Turhal Meslek YO	155	99	64	56	36
Almus Meslek YO	31	23	74	8	26
Tokat Meslek YO	1947	1134	58	813	42
Zile Meslek YO	404	277	69	127	31
Niksar Meslek YO	256	203	79	53	81
Beden Eğitimi Ve Spor YO	244	168	69	76	31
Erbaa Sağlık Hiz. Meslek YO	141	13	9	128	91
Turhal Sağlık Hiz. Meslek YO	86	23	27	63	33
GOSMANPAŞA ÜN. TOPLAMI	6131	3821	62.32	2310	37.68
TÜRKİYE TOPLAMI	684809	410319	59.92	274490	40.08

Tablo 48'de görüldüğü gibi, 1997-1998 Akademik yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde 2'si fakülte, 11'i yüksekokul olmak üzere 13 birim mevcut olup, bunlardaki toplam öğrenci sayısı 6131'dir. Bunun 3821'i (%62,32) erkek, 2310'u (%37,68) kızdır. Aynı dönemde, Türkiye genelindeki üniversite öğrencisi toplamı 684809 olup, bunun 410319'u (%59,92) erkek, 274490'ı (%40,08) ise, kızdır. Bu rakamlara göre, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesindeki toplam öğrenci sayısının Türkiye geneli üniversitelerdeki toplam öğrenci içerisinde payı %0,90'a denk gelmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, hem Türkiye, hem de Tokat genelindeki üniversite öğrencilerinin içerisinde erkeklerin oranı kızlardan daha fazladır. Ancak, bu fark Tokat'ta daha barizdir.

⁴²⁷ Ö.S.Y.M., 1997-1998 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri, Ankara 1998, s.3, 69 Rakamlara Açıköğretim öğrencileri dahil değildir.

1997-1998 istatistiklerine göre (tablo 48), Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde toplam lisans üstü eğitim gören öğrenci sayısı 154 olup, bunun 115'i yüksek lisans, 39'u ise doktora öğrencisidir. Hem yüksek lisans, hem de doktora öğrencileri içerisinde erkek öğrencilerin sayısı kızlardan daha fazladır. Nitekim, yüksek lisans öğrencileri içerisinde erkeklerin sayısı 91 (%79,13) iken, kızların sayısı 24'tür (%20,87). Aynı şekilde, doktora öğrencilerinin içerisinde erkeklerin sayısı 37 (%94,87), kızların sayısı ise sadece 2'dir (%13).⁴²⁸

1997-1998 istatistiklerine göre Gaziosmanpaşa Üniversitesi ile Türkiye genelindeki Üniversitelerde görevli öğretim elemanları ile bir öğretim elemanına düşen ön lisans ve lisans seviyesindeki öğrenci sayıları tablo 49'da sunulmuştur.

Tablo 49. 1997-1998 Akademik Yılında Tokat ve Türkiye Genelindeki Üniversitelerde Görevli Öğretim Elemanları İle Bir Öğretim Elemanına Düşen Öğrenci Sayısı⁴²⁹

	Öğrenci Sayısı	Öğretim Elemanları Sayısı					Bir Öğrt Elem. Düş.Öğ. Sa.
		Toplam	Prof.	Doç.	Yrd. Doç.	Diğer*	
G.Osmanpaşa Üniv.	6131	218	14	11	43	150	28
Türkiye Genel	684809	56401	7583	4142	7555	37123	12

* Öğretim Görevlisi, Okutman, Araştırma Görevlisi, Uzman, Çevirici

Tablo 49'da görüldüğü gibi, 1997-1998'de Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde görevli öğretim elemanlarının toplam sayısı 218 olup, bunun 14'ü profesör, 11'i Doçent, 43'ü Yardımcı Doçent olmak üzere 68'i öğretim üyesi, 150'si ise diğer öğretim elemanlarından oluşmaktadır. Aynı dönemde, Türkiye genelindeki toplam öğretim elemanı sayısı 56401'dir. Buna göre, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesindeki toplam öğretim elemanları sayısının Türkiye geneli içerisindeki payı yaklaşık olarak %0,39'a denk gelmektedir.

Yine tablo 49'da görüldüğü gibi, Türkiye genelindeki üniversitelerde, bir öğretim elemanına sadece 12 ön lisans ve lisans talebesi düşerken, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde 28 öğrenci düşmektedir.

⁴²⁸ Ö.S.Y.M. 1997-1998 Öğretim Yılı İstatistikleri, s.133

⁴²⁹ Ö.S.Y.M. 1997-1998 Öğretim Yılı İstatistikleri, s.4, 17

bç- Okul Guruplarına ve Cinsiyete Göre Okullaşma Oranları

Nüfusun eğitim özelliklerinden birisi de cinsiyete göre okullaşma durumunun tespitidir. Okullaşma kavramı ile daha çok, okul çağındaki (6 ve daha yukarı yaşlar) nüfusun eğitim kademelerine geçişi kastedilmektedir. Aşağıdaki tabloda 1994-95 öğretim yılı itibariyle Tokat ve Türkiye genelinde okul guruplarına ve cinsiyete göre okullaşma oranları verilmektedir.

Tablo 50. 1994-1995'te Tokat ve Türkiye Genelindeki Nüfusun Okul Guruplarına ve Cinsiyete Göre Okullaşma Oranları %.⁴³⁰

	İlkokul			Ortaokul			Lise			Üniversite		
	Top. %	Erke %	Kız %	Top. %	Erkek %	Kız %	Top. %	Erkek %	Kız %	Top. %	Erke %	Kız %
TOKAT	84.01	84.55	83.45	42.54	54.14	30.60	29.07	38.62	19.93	3.76	4.93	2.76
TÜRKİYE	89.35	91.35	87.29	53.44	61.90	44.58	36.69	42.29	30.84	8.51	9.67	7.29

Yukarıdaki tabloda (tablo 50) görüldüğü gibi, 1994-1995'te Tokat'taki eğitim kademelerinin tamamındaki okullaşma oranı Türkiye genelindekilerden düşüktür. Nitekim, 1994-1995'te ilkokullardaki okullaşma oranı Tokat'ta %84,01 iken, Türkiye genelinde %89,35, Ortaokullarda Tokat'ta %42,54 iken, Türkiye genelinde %53,44, Liselerde Tokat'ta %29,07 iken, Türkiye genelinde %36,69 ve Üniversitelerde ise, Tokat genelinde %3,76 iken, Türkiye genelinde %8,51'dir.

Yine tablo 50'de görüldüğü gibi, hem Türkiye, hem de Tokat genelindeki okul guruplarının tamamında erkelerin okullaşma oranı kızlarınkinden daha fazladır. Örneğin, 1994-1995'te ilkokullar düzeyinde, okullaşma oranı bakımından Tokat'taki erkeklerin oranı %84,55, kızların oranı %83,45, Türkiye genelindeki erkeklerin oranı %91,35, kızların oranı ise %87,29'dur. Aynı şekilde, ortaokullar düzeyinde Tokat'taki erkek nüfusun okullaşma oranı %54,14, kızların oranı %30,60, Türkiye genelindeki erkeklerin oranı %61,90, kızların oranı %44,58 iken, liselerde okullaşma oranları Tokat genelinde erkeklerde %38,62, kızlarda %19,93, Türkiye genelinde ise, erkeklerde %42,29, kızlarda %30,84'tür. 1994-95'te Tokat ve Türkiye genelinde okullaşma oranlarındaki en bariz farklılık yükseköğretim kademesinde görülmektedir. Nitekim, bu dönemde Tokat genelinde üniversite bazındaki

⁴³⁰ <http://www.dic.gov.tr>.

okullaşma oranı, toplamda %3,76 olup, bu oran Türkiye toplamı olan %8,51'in yarısından daha azdır. Aynı verilere göre, Tokat'taki nüfusun üniversite bazındaki okullaşma oranı erkeklerde %4,93, kızlarda ise, %2,76 iken, bu oranlar, Türkiye genelinde erkeklerde %9,67, kızlarda ise %7,29'dur

B- BASIN – YAYIN HAYATI

Günümüzde Tokat'taki basın-yayın hayatı, ulusal basın-yayın faaliyetlerinden faydalanmanın yanında, bir kısım mahalli gazete ve dergiler ile yerel Televizyon ve radyo kanallarının faaliyetleri ile şekillenmektedir.

a- Gazete ve Dergiler

Tokat'taki ilk matbaa, 1914'te Tokatlı Timuryan isimli bir vatandaş tarafından kurulmuştur.⁴³¹ Söz konusu matbaada, 14x25 cm boyutlarında ve tek yaprak olarak "Tokat Ajansı" veya "Anadolu Ajansı" adıyla harp tebliğleri yayınlanmıştır. İlk nüshası Şubat 1914 yılında çıkmış, yayınına bir yıl kadar devam etmiştir.⁴³²

1925 yılında Tokat Özel İdaresi tarafından "Tokat Vilayet Matbaası" kurulmuş ve bu matbaada "Tokat" adında haftalık bir gazete çıkarılmıştır. Gazete 30x45 cm boyutunda tek yapraklı olup, 13. sayıya kadar çıkarılmış, bu sayıdan sonra "Halkevi Dergisi" şeklinde 51 sayı çıkarabilmiştir.⁴³³

1933'te Halis Turgut Cinlioğlu'nun öncülüğünde kurulan "Yeni Tokat" dergisi ilin ilk dergisi olmuş,⁴³⁴ yayınına iki yıl kadar devam edebilmiştir.⁴³⁵

1938-1963 yılları arasında Tokat'ta neşredilen gazetelerin isimleri, yayınlanma tarihleri ile yayın süreleri şöyledir.⁴³⁶

⁴³¹ 1973 Tokat İl Yıllığı, s.101; Komisyon, a.g.md., s.7157

⁴³² Ferit Acunsal, **Gerçeklerin Diliyle Tokat**, İstanbul (Tarihsiz), s.132

⁴³³ F. Acunsal, a.g.c. s.132; 1973 Tokat İl Yıllığı s.101

⁴³⁴ Komisyon, a.g.m ., s.7157

⁴³⁵ F. Acunsal, a.g.c., s.132

⁴³⁶ 1973 Tokat İl Yıllığı, s.103

Tablo 51. 1938-1963 Yılları Arasında Tokat'ta Neşredilen Gazeteler İle

Bunların Yayınlanış Süreleri

Gazetenin Adı	Yayınlanış Tarihi	Yayınlanış Süresi
Yeşilirmak	1938	1 yıl
Tokat Gazetesi	1941	2 ay
Yeşil Tokat	1949	1 yıl
Tokat Gazetesi	1950	4 ay
Tokat Sesi	1950	10 yıl
Tokat Postası	1951	3 yıl
Gerçek Demokrat	1953	3 yıl
Halk Sesi	1953	3 yıl
Genç Demokrat	1954	4 ay
Hürsöz	1954	1 yıl
Genç Demokrat	1955	3 yıl
İnkılap	1960	7 ay
Vatandaş	1963	7 ay

Tokat Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğünden aldığımız verilere göre, 1999 yılı itibariyle Tokat'ta 14 mahalli gazete yayınlanmaktadır. Bunlardan 7 tanesi merkezde, diğer 7 tanesi ise, ilçelerde yayınlanmaktadır. 1999 itibariyle Tokat'ta yayınlanan mahalli gazeteler, bunların yayınlanış yerleri ve yaklaşık tirajlarını aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 52. 1999 İtibariyle Tokat'ta Yayınlanan Mahalli Gazeteler ve Bunların Yaklaşık Tirajları

Gazetenin Adı	Yayınlanma Yeri	Yaklaşık Tirajı
Hürsöz Gazetesi	Merkez	500
Sesimiz Gazetesi	Merkez	500
Tokat Gazetesi	Merkez	500
Söylem Gazetesi	Merkez	500
Plevne Gazetesi	Merkez	500
Rapor Gazetesi	Merkez	500
Meydan Dergisi	Merkez	500
Turhal Gazetesi	Turhal	500
Demokrat Turhal Gazetesi	Turhal	300
Turhal Uyanış Gazetesi	Turhal	200
Öz Haber Gazetesi	Zile	200
Yeni Erbaa Gazetesi	Erbaa	300
Yeşil Niksar Gazetesi	Niksar	300
Yeşil Reşadiye Gazetesi	Reşadiye	100

Yukarıda sayılan gazetelerden Rapor Gazetesi ile Meydan Dergisi aylık, Turhal Gazetesi, Demokrat Turhal Gazetesi, Turhal Uyanış Gazetesi, Zile Öz Haber Gazetesi, Yeşil Niksar Gazetesi ve Yeşil Reşadiye Gazeteleri haftalık, diğerleri günlük olarak yayınlanmaktadır.

b- Radyo ve Televizyon Kuruluşları

Tokat Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü kayıtlarına göre, mart 1999 itibariyle ilde yayın yapan Radyo istasyonu sayısı 4'tür. Bunlar; Radyo Türkiyem, Gökkuşáğı FM., Çağırı FM ve Hilâl FM'dir.⁴³⁷

Yine 1999 itibariyle ilde yayın yapan yerel televizyonların sayısı 7'dir. Bunların isimleri şöyledir.⁴³⁸

- 1- Yıldız TV.
- 2- Güneş TV.
- 3- SRT
- 4- Kanal Turhal TV.
- 5- Süper TV.
- 6- ART
- 7- Zile TV.

Yukarıda sayılan Televizyonlardan Yıldız TV, test yayınlarına henüz yeni başlamıştır. Ayrıca, ilde, Türkiye'de yayın yapan ulusal televizyon kanallarının tamamı seyredilebilmektedir.

C- KÜTÜPHANELER

Kütüphaneler, eğitim ve öğretimin faaliyetlerinin yardımcı kuruluşlarıdır. Cumhuriyet döneminde, ildeki kütüphaneler uzun müddet halk ve çocuk kütüphaneleri kategorileri altında faaliyet yürütmüş, 1979'da ildeki çocuk kütüphaneleri halk kütüphaneleri ile birleştirilmiştir.

a- Halk Kütüphaneleri

Cumhuriyetten sonra Tokat'taki ilk kütüphane, 1926 yılında il Daimi Encümeni kararı ile açılmıştır.⁴³⁹ İldeki kütüphane kurma ve yaşatma faaliyetleri 1950'lerden sonra hızlanmıştır.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Tokat Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Verileri. Tokat. 1999

⁴³⁸ Tokat Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Verileri. Tokat. 1999

⁴³⁹ 1973 Tokat İl Yıllığı. s.218

1974'te ildeki halk kütüphanesi sayısının 3'e yükseldiğini görmekteyiz. Bunlardan birisi merkez ilçede, birisi Reşadiye'de, diğeri ise Zile ilçesindeydi. Bunlarda, merkez ilçesinde 13217 adet, Reşadiye ilçesinde 2756 adet, Zile ilçesinde ise, 14251 olmak üzere toplam 30224 adet kitap mevcuttu. Aynı yıl söz konusu halk kütüphanelerinden toplam 35194 kişi yararlanmıştı.⁴⁴¹

1996'ya gelindiğinde, ildeki kütüphane, kitap ve bunlardan yararlananların sayısında önemli artışlar görülmüştür.

Aşağıdaki Tabloda, 1996'da Tokat'taki halk kütüphaneleri, bunlardan yararlananlar ile mevcut kitap ve personel sayıları verilmektedir.⁴⁴²

Tablo 53: 1996'da Tokat'taki İl Halk Kütüphaneleri, Bunlardaki kitap, okuyucu ve Görevli Sayısı

İLÇELER	Kütüphane Sayısı	Kitap Sayısı	Okuyucu Sayısı	Görevli Personel
Merkez	1	33293	193603	10
Almus	1	4557	3465	2
Başçiftlik	1	4768	12252	2
Erbaa	1	8072	12622	6
Niksar	1	10048	11660	6
Reşadiye	3	22049	11354	5
Turhal	1	8028	40939	4
Zile	4	37275	42871	15
Yekün	13	128090	170832	47

Tablo 53'te görüldüğü gibi, 1996'da ildeki toplam halk kütüphanesi sayısı 13'e yükselmiştir. İlde en fazla kütüphane Zile (4 adet) ve Reşadiye (3 adet) ilçelerindedir. Geri kalan ilçelerde birer kütüphane mevcuttur.

1996 verilerine göre (tablo 53), ildeki 13 halk kütüphanesindeki toplam kitap sayısı 128090'dır. İlde en çok kitap, Zile'deki kütüphanelerde 37275 adet, merkez ilçedeki kütüphanelerde 33293 adet ve Reşadiye'deki kütüphanelerde 22049 adet mevcuttur.

1996'da Tokat'taki kütüphanelerden faydalananların toplam sayısı 170832'dir. Okuyucuların en fazla yöneldiği kütüphaneler, Zile (42871), Turhal (40939) ve merkez ilçe (193603)'deki kütüphaneler olmuştur.

⁴⁴⁰ Komisyon, a.g.m .. s.7156

⁴⁴¹ Komisyon, a.g.m .. s.7156

⁴⁴² D.İ.E., **Kültür İstatistikleri 1996**, Ankara 1997, s.27

Tablo 53'e göre, 1996'da ildeki mevcut kütüphanelerde 47 görevli personel çalışmaktadır. Bunlardan 15'i Zile, 10'u Tokat, 6'sı Erbaa, 5'i Reşadiye, 4'ü Turhal, 3'ü Niksar, 2'si Başçiftlik ve 2'si de Almus'taki kütüphanelerde görev yapmaktaydı.

b-Çocuk Kütüphaneleri

Çocuk kütüphaneleri, genellikle okuma çağı çocukların boş zamanlarını değerlendiren ve yöneten önemli müesseselerdir.

İldeki çocuk kütüphaneleri ile bunlardaki kitap ve okuyucu sayılarının seyrini 1965 yılından itibaren izleyebilmekteyiz. 1965'de ilde tek bir çocuk kütüphanesi varken, bu sayı 1970'de 4'e yükselmiş ve 1979'da halk kütüphaneleri ile birleşinceye kadar bu sayıda kalmıştır.

1965'de ildeki tek çocuk kütüphanesinde 4904 adet kitap mevcut olup, bunlardan 51715 kişi faydalanmış iken, 1973'e gelindiğinde mevcut 4 kütüphanedeki kitapsayısı 7313'e, okuyucu sayısı ise 20103'e çıkmıştır. Aşağıdaki tabloda, 1965-1973 yılları arasında Tokat ilindeki halk kütüphaneleri ile bunlardaki kitap ve okuyucu sayıları sunulmuştur.

Tablo 54: 1965-1973 Arası Tokat ilindeki Halk Kütüphaneleri⁴⁴³

Yıllar	Kütüphane Say.	Kitap Say.	Okuyucu Say.
1965	1	4904	51715
1970	4	6687	21980
1971	4	6806	18492
1972	4	6970	19316
1973	4	7313	20103

1979'a gelindiğinde ildeki çocuk kütüphanesi sayısının 3'e indiği görülmektedir. Bunlardan biri merkez ilçede, diğerleri ise, Erbaa ve Zile ilçelerinde bulunmaktaydı. Söz konusu dönemde, merkez ilçedeki çocuk kütüphanesindeki kitap sayısı 5496, okuyucu sayısı 40324, Erbaa'dakinde kitap sayısı 2444, okuyucu sayısı 17713 ve Zile'dekinde kitap sayısı 1229, okuyucu sayısı ise 16381'di. ⁴⁴⁴

Söz konusu kitaplıklar, 1979'da halk kütüphanelerine dönüştürülmüşlerdir.

⁴⁴³ 1973 Tokat İl Yıllığı, s.219

⁴⁴⁴ Komisyon, a.g.m .. s.7156

Ç-DİĞER KÜLTÜR FAALİYETLERİ

Tokat yöresindeki kültürel etkinlikler içerisinde, özellikle festivaller, panayır, şenlikler ve halk oyunları ile sinema ve tiyatro faaliyetleri de önemli bir yer tutmaktadır.

a- Panayır, Festivaller ve Şenlikler

Tokat yöresindeki panayır, özellikle geçmişte, yöredeki önemli ekonomik ve kültürel faaliyet dallarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yörede yakın geçmişe kadar üç önemli panayır faaliyeti göze çarmaktadır. Bunlardan birisi her yıl mayıs ayının başlangıcında Reşadiye merkezde kurulan “çermik panayır”, ikincisi her yıl onbeş Eylül’de Niksar Hamidiye köprüsü başında kurulan ve yirmi gün süren panayır, üçüncüsü ise ahalî arasında “deri” diye isimlendirilen “Zile Panayır”dır ki,⁴⁴⁵ bugün bunlardan sadece “Zile Panayır” devam etmektedir.

Zile Panayır, genellikle her yıl ekim ayının ikinci haftasında başlamakta ve bu ayın sonuna kadar devam etmektedir. Zile halkı yıllık giyim, etlik diye isimlendirdikleri senelik kıyma, kavurma, pastırma, sucuk, bulgur, salça, yakacak vb. gibi ihtiyaçlarını bu panayırdan temin etmektedirler.

Günümüzde, Tokat yöresindeki panayır faaliyetlerinin yerini festivaller almıştır. Söz konusu festivaller şunlardır:⁴⁴⁶

- 1-Tokat Kültür Festivali (26 Haziran-2 Temmuz arası)
- 2-Niksar Emrah Kültür Festivali (3-4 Mayıs)
- 3-Zile Altın Kiraz Festivali (Haziran’ın ilk pazarı)
- 4-Almus Vişne Festivali (Temmuz ilk Cumartesi)
- 5-Almus Görümlü Köyü Kul Himmet Şenlikleri (25 Ağustos)
- 6-Başçiftlik Halı Festivali (Temmuz son Cumartesi)
- 7-Almus Mahlep Festivali (Temmuz sonu)
- 8-Reşadiye Altın Koç Festivali (Eylülün son haftası)
- 9-Niksar Çamiçi Kültür ve Sanat Şenlikleri (7-9 Haziran)
- 10-Erbaa Geleneksel Küçükayla Şenlikleri (19-21 Temmuz)
- 11-Bereketli Altıntaş Festivali (3-4 Ağustos)

⁴⁴⁵ ? Tokat Vilayetine Ahvali Coğrafisi, s.11

⁴⁴⁶ A. Kapusuz, a.g.e., s.77

12-II. Topçam Şenlikleri (24-25 Ağustos)

Söz konusu festivaller içerisinde en görkemli olanlarından birisi şüphesiz, Zile Altın Kiraz Festivali'dir. Festival, kirazların en olgun olduğu dönem olan haziran ayının ilk pazarında düzenlenmektedir. Zile halkının, önceleri "kiraz seyri" adını verdiği kiraz bayramı daha önceleri şenlik olarak düzenlenirken, ilk defa 1974 yılında "Zile Altın Kiraz Festivali" olarak isimlendirilmiş ve o tarihten itibaren de festival olarak kutlanmaya devam etmiştir. Söz konusu festivalde, Zile'nin en güzel kirazı seçilmekte, en iyi kiraz yetiştiricisine büyük ikramiyeler verilmektedir. Ayrıca, halk eğitim merkezinin hazırlamış olduğu defileler halka gösterilmekte ve kızlar arasında güzellik yarışmaları yapılmaktadır.

Tokat'taki kültürel faaliyet çeşitlerinden birisi de şenliklerdir. İldeki en önemli şenliklerden birisi her yıl Ağustos ayının 25'inde Almus ilçesine bağlı Görümlü Köyü'nde medfun bulunan Pir Sultan'ın müridlerinden Kul Himmet adına düzenlenen "Kul Himmet Şenlikleri" olup bu şenliklere Türkiye'nin dört bir yanından gelen onbinlerce Alevî vatandaşı katılmaktadır.

b-Tiyatro ve Sinema Faaliyetleri

Tokat'taki ilk tiyatro faaliyetleri, 1950'lerden öncesine kadar varmamaktadır. Söz konusu dönemde ildeki tiyatro faaliyetleri, Türk Kültür Dernekleri ve okullar tarafından ildeki Spor Sarayı, Kız Enstitüsü, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Öğretmen Okulu salonlarında sergilenmiştir.⁴⁴⁷

Tokat ilindeki ilk çocuk tiyatrosu 1956 yılında kurulmuştur. Daha çok öğretmenlerin yönlendirdiği etkinlikler, kurucularının dağılması nedeniyle kısa süre sonra durmuştur.⁴⁴⁸

Günümüzde Tokat'ta devlet tiyatrosu bulunmamaktadır. Sanatsal açıdan hayli yüksek bir potansiyele sahip olan ildeki tiyatro faaliyetleri, ildeki tek tiyatro salonunda, Halk Eğitimi Merkezi, Gençlik Merkezi ve Çevre Koruma Derneği tarafından yürütülmektedir. Adı geçen kurumlarda eğitim veren tiyatro öğreticileri, Uğur Şahin, Kemal Atangür ve O. Şeref Ayçe'dir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ Komisyon. a.g.m .. s.7156

⁴⁴⁸ Komisyon. a.g.m .. s.7156

⁴⁴⁹ A. Kapusuz. a.g.c., s.66

İlde devlet tiyatrosunun bulunmaması, tiyatro faaliyetlerinin gelişmesi önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir. Nitekim, 1996 tarihi itibarıyla, Tokat tiyatrocuları ülke geneli içerisinde çıktıkları tek turnede biri te'lif, diğeri ise çeviri olmak üzere sadece iki oyun sergilemişlerdir. Bunlardan te'lif olanını 450, çeviri olanını ise 358 seyirci izlemiştir.⁴⁵⁰

Günümüzde toplumun eğitiminde önemli yeri bulunan sinemalar, Tokat iline ilk defa 1912 yılında gezici bir grubun getirdiği makine ve filmle gösterilmiş ve bunu takiben 1925 yılında VI. Kolordu merkezi olduğunda yapılan binasında ve özel yerindeki org eşliğinde sessiz film olarak 1930 yılına kadar devam etmiştir.⁴⁵¹

1979'a gelindiğinde, ildeki sinema sayısının 11'e çıktığını görmekteyiz. Söz konusu dönemde, bunlarda gösterilen 1267 filmi toplam 664150 kişi izlemiştir.⁴⁵²

Bu gün için, il merkezi dahil bütün ilçe merkezlerinde sinema tekniğinin gerektirdiği vasıflara uygun 1-4 arasında değişen kapalı sinema salonları bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda, 1996 yılı itibarıyla ildeki sinema salonları vasfı ile bunlarda oynatılan filmler ve seyirci sayıları sunulmuştur.

Tablo 55: 1996 İtibarıyla Tokat'taki Sinemalarda Oynatılan Filmler İle Bunlardaki Koltuk ve Seyirci Sayıları⁴⁵³

Salon Vasfı	Koltuk Say.	Gösterilen Film			Seyirci sayısı
		Toplam	Yerli	Yabancı	
I. Sınıf	745	110	10	100	6000
II. Sınıf	358	32	6	26	20900
III. Sınıf	1050	199	111	88	28000
IV. Sınıf	2153	341	127	214	36090

⁴⁵⁰ D.İ.E., Kültür İstatistikleri 1996. Ankara 1997. s.87-88

⁴⁵¹ 1973 Tokat İl Yıllığı. s.274

⁴⁵² Komisyon. a.g.m .. s.7156-7157

⁴⁵³ D.İ.E., Kültür İstatistikleri 1996, s.96

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, 1996 tarihi itibariyle ildeki sinemalarda en çok film, IV. sınıf sinemalarda gösterilmiş olup, bu filimleri 36090 seyirci izlemiştir. I. ve II. vasıflardaki sinemalarda oynatılan filimlerin çoğunluğunu yabancı filimler oluşturmuş iken, III. Ve IV. vasıflardaki sinemalardakilerin çoğunluğunu yerli filimler oluşturmuştur.

a- Seyirlik Oyunları

Tokat yöresindeki halk oyunları, Karadeniz'in sertliği ile İç Anadolu Bölgesi'nin yumuşaklığını yansıtmaktadır. Bu oyunlar, ağırlama, yanlama ve yelleme olarak üç şekilde oynanmakta olup, bu oyunlarda, davul-zurna, dilsiz kaval, zurna horlamalı kaval, bağlama, cura bağlama, kemençe, ney ve def gibi halk çalgıları çalınmaktadır.⁴⁵⁴ Bu oyunlar içerisinde en çok, Ellik, Lalelim, Omuz Halayı, Kartal Halayı, Hoş Bilezik ve Semah oyunları oynanmaktadır. Söz konusu oyunlar, yöredeki töre ve kültürün önemli ölçüde yansıdığı oyunlar olarak da dikkati çekmektedir. Özellikle Semah Oyunu, yöredeki Alevîler için dinsel unsurları ağır basan bir oyun olması açısından önemlidir.

Tokat yöresinde dramatik öğeler taşıyan, özellikle kılık değiştirilip ve yüz boyanarak oynanan pek çok oyun vardır ki, bunlar halk arasında daha çok, "seyirlik oyunları" diye isimlendirilmektedir. Yöredeki seyirlik oyunlarından bazıları şunlardır:

Deve Oyunu: XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı saraylarında da çok tutulan oyunlardan birisidir. Geyik kılığına giren oyuncu, başına boynuzlar, gözüne iki yuvarlak ayna takıp oynamaya başlar, sonra ölmüş gibi boylu boyunca yere serilir. Daha sonra, büyü yoluyla diriltilerek tekrar oynamaya başlar.⁴⁵⁵ Ölme ve dirilmeyi sembolize eden bu oyun, kızlı erkekli davul-zurna eşliğinde, ilin her tarafında oynanmaktadır.⁴⁵⁶

Tüccar Hacı: Bu oyunda, oyuncuların birisi temsili olarak hacca gitmek ister. İzleyiciler ona bir şeyler ısmarlar. Oyuncuların birisi kağıt olur, tüccar istekleri elindeki elindeki ucu iğneli teleği adama batırarak yazar; onun bağırıp sıçraması izleyenleri güldürür. Sonra, abdest almak isteyen tüccara bulaşık suyu

⁴⁵⁴ A. Kapusuz, a.g.e., s.55

⁴⁵⁵ Komisyon, a.g.m .. s.7152

⁴⁵⁶ 1973 Tokat İl Yıllığı, s.273

verilir. Namaz kılmak için eğilip doğruldukça sırtına ters bağlanmış birinin başı yere değer. Sonunda tüccar hacca gider ve döner.⁴⁵⁷

Kasap: Oyunculardan birisi kasap olur, iki de çırağı vardır. Birisini koyun diye yere yatırıp tahta bıçakla kesmeye başlarlar, sonra derisini yüzmek için bir ağaca baş aşağı asarlar, sözde derisini yüzerler ve üzerine bir kova su dökerler.⁴⁵⁸

Kadı: Bu oyun, on iki kişiyle oynanmaktadır. İki kişi kadın kılığına girer. Ayrıca bir kadı, bir efe, bir doktor, dört jandarma, iki köy bekçisi ve bir de oyunu yöneten vardır. Genellikle bayramlarda oynanan bu oyunda, tüm oyuncular görevlerini tam yaparlar. Örneğin, hastalananlara doktor iğne yapar, efe soytarılık yapıp halkı güldürür ya da kadı o yıl erkek çocuğu olan evlerin önünde ölü gibi yatar, bahşiş ve tavuk için söz alınca dirilir.⁴⁵⁹

Tokat'ta, yukarıda sayılan seyirlik oyunlarından daha başka seyirlik oyunları daha oynanmaktadır. Bunlar; Dede (Arap Oyunu, Deveci, Bemek, Deve, Tilki, Fare, Kedi, Hemecik, Matur Oğlum, Oturak Oyunu, Gidi Gidi, Mestane, Kaçırma, Yüzük Saklama ve Koyun Gütme gibi oyunlardır.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Komisyon. a.g.m .. s.7152

⁴⁵⁸ Komisyon. a.g.m .. s.7152

⁴⁵⁹ Komisyon. a.g.m .. s.7152

⁴⁶⁰ Selahaddin Adıgüzel. "İlimizde Halk Oyunları", Tokat Kültür Araştırma Dergisi, S. 2, Tokat 1991. s.41

IV.BÖLÜM

(XX. YÜZYILDA TOKAT'TA DİNİ HAYAT)

A- DİNİ GRUPLAR

Din, kültürün en temel unsurlarından biridir. İnsanoğlu ilk yaratılışından beri bir şeylere inanma ihtiyaç duymuştur. Bu duygunun temelinde korku, saygı, yardım görme ve mutlu olma isteği gibi, çeşitli faktörler rol oynamıştır. İnanılan şey, ister yer, ister gök, ister su, dağ, ağaç ve hatta insanın bizzat kendisinin yaptığı putlar olsun bunların en belirgin özelliği, insanoğlundan güçlü kabul edilmeleridir. Çalışmamızın birinci bölümünde, XV. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet dönemine kadarki dönem içerisinde ilin nüfus seyrini verirken, bu nüfusun etnik ve dinî yapısına da değindiğimizden, bu bölümde, il nüfusunun sadece Cumhuriyet sonrasındaki (özellikle günümüzdeki) dinî yapısı üzerinde (bilhassa mezhep, tarikat ve cemaatler çerçevesinde) durmaya çalışacağız.

a- Müslümanlar

İslam, VII.yüzyılın hemen başlarında Arabistan'da doğmuş son ilahî dinin adıdır. Adını kendi kutsal kitabından alan İslam, Kutsal kitabı Kur'an-ı Kerimin ilk şeklini günümüze kadar değiştirmeden koruyabilen tek ilahî dindir.⁴⁶¹

Arap yarımadasında doğan İslam Dini, kısa sürede gelişerek dünyanın en büyük dinleri arasına girmiştir. Günümüzdeki sayıları bir milyara yaklaşan Müslümanlar, Asya ve Afrika kıtalarında çoğunluk olarak, Avrupa, Avustralya ve Amerika'da ise azınlık olarak yaşamaktadırlar. Müslümün tabiri ile; H.z. Muhammed'in (s.a.v.) tebliğ ettiği şeylerin hepsini içi ve dışıyla kabul ederek onları yaşayan, Allah ve resulüne itaat eden kimseler kastedilmektedir.⁴⁶²

Günümüzde Tokat'ta yaşayan nüfusun tamamı Müslümandır. Yöredeki kültürel ve dinî yapı, Türk-İslam kültürüyle şekillenmiştir. İlde, dinî ve din dışı inançlar, gelenek ve görenekler toplumsal yaşamda ağırlığını göstermektedirler.

⁴⁶¹ Günay Tümer- Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara 1988, s.181,183

⁴⁶² Şaban Kuzgun, **Dinler Tarihi Dersleri I**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993, s.52

İnanç ve törelerdeki ayrılıklar daha çok, mezhep ve tarikat farklılıklarından doğmaktadır.

Yaşama biçimi ve ilişkileri etkileyen töresel öğeler, toplumsal yapıdaki farklılaşmayı iyice belirgin bir hale getirmiştir. Yörede, yağmur duasına çıkma, Hıdrellez ve bahar kutlamaları, cin-peri, şeytan, muska ve nazarlık gibi bir takım dinsel ve boş inançlar, dinî kültürün büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Geleneksel uğraş ve yaşam biçiminin korunduğu kırsal kesimde, dinî öğeler ağır basmaktadır.

aa- Mezhepler

Diğer büyük dinlerde olduğu gibi İslamda da, kuruluşunu takiben, daha çok siyasi tutumlardan kaynaklanan nedenlerle dinî farklı anlama ve yorumlamalar baş göstermiş, bu durum İslam dünyasında farklı dinî görüşleri savunan bir çok mezhebin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Genel olarak bakıldığında, din bilginlerinin “mezhep” kelimesini olumlu manada, “fırka” kelimesini ise, daha çok sapık cerayanlar için kullandıklarını görmeyeyiz.

Günümüzde Tokat’taki dinî-sosyal hayatın şekillenmesinde farklı mezhep olgusunun önemli bir yeri vardır. Bu açıdan, ildeki dinî yapının oluşmasında Sünnîlik ile beraber Aleviliğin de önemli bir etkisi olduğu görülmektedir.

aaa- Sünnîler

Türkiye’de en yaygın kullanım şekli “Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat” veya kısaca “Ehl-i Sünnet”tir. Söz konusu tabir ile; Hz. Muhammed (s.a.v.)’in sünneti ile sahabe ve onların yolunda gidenler⁴⁶³ kastedilmektedir.

Yöredeki Müslüman nüfusun büyük bir kısmını Sünnîler oluşturmaktadır. Bu nüfusun hemen hemen tamamı Hanefî Mezhebi’ne müntesibtir. Bununla birlikte, Güneydoğu ve Doğu Anadolu’nun değişik illerinden gelip, il merkezi, Turhal, Erbaa ve Zile ilçelerine yerleşenler arasında (çok az da olsa) Şafîî Mezhebi müntesiplerine de rastlanmaktadır. Bu yerleşmelerin çoğunluğu, Turhal ilçesi için sözkonusudur.

⁴⁶³ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 4.Baskı, İstanbul 1990, s.54

Söz konusu ilçede, Muş ilinden gelip, buraya yerleşen unsurların büyük bir kısmını Şafii mezhebi müntesipleri oluşturmaktadır.

Ülkemizin genelinde olduğu gibi, Tokat'ta da, özellikle kitle iletişim araçlarının gelişmesine paralel olarak sosyo-kültürel hayatta meydana gelen gelişme ve değişimler, din ve din adamına karşı olan ilgiyi giderek azaltmaktadır. Bu durum, halkın giderek dinî meselelere yabancı kalmasına ve bunun sonucunda doğal olarak, dinî yaşantı ve ibadetlerini şuurdan uzak ve taklidî bir şekilde yerine getirmesi sonucunu doğurmaktadır. Bunla birlikte, kitle iletişim araçlarındaki gelişmenin, ildeki dinî hayatı sadece olumsuz yönde etkilediği varsayımı düşünülemez. Aksine, söz konusu araçlar, dinî hayatın canlanmasına da sebep olabilmektedirler. Nitekim bunlar, ülkemizin genelinde olduğu gibi Tokat'ta da, tarikat ve cemaatlerin görüş ve yaşayışlarını (özellikle dinî görüş ve yaşayışlarını) birbirine daha rahat aktarmalarına sebep olmakta ve bu da çeşitli dinî akımların daha canlı tutulmasını sağlamaktadırlar.

Tokat'taki Sünnilerdeki din ve inançlar, tamamen Türk-İslam kültürüyle şekillenmiştir. İl halkının din ve mezhepler hakkındaki bilgileri oldukça sınırlı ve hatta hemen hemen hiç yok gibidir. Bundan dolayıdır ki, yöredeki Sünniler ve Aleviler, çoğunlukla kulaktan dolma bilgilerle birbirlerini suçlamaktadırlar. Bu durum, aslında tüm ülkemiz için geçerli bir olgudur. Tokat'taki sünnî halkın iman esasları karşısındaki tutumları genellikle şu şekildedir:

İman esasları: Şuur ve bilgidен uzak bir dinî anlayışa sahip olan yöre halkının Allaha olan imanı genellikle sağlamdır. Bununla birlikte, nadir de olsa Allaha inanmayanlar (Ateistler) bulunmaktadır. Bunlara daha çok, genç diye nitelendiren kuşaklarda rastlanmaktadır. Ancak, halkın geneli Alah'a isyan ve küfür gibi hususlarda oldukça duyarlı olmakta ve bunu yapanlara karşı tepkisini ortaya koymaktadırlar. Yöre halkının çoğunluğu, meleklerle iman konusunda, diğer iman esaslarında olduğu gibi, yeterli bilgiye sahip değildirler. Bununla beraber, dört büyük melek ve yazıcı melekleri (Kiramen Katibin) genellikle görevleri ile bilmektedirler. Genelde peygamberlerin isimlerini bilmelerine rağmen, Hz. Muhammed hariç, çoğunun hangi dini yaymakla görevli olduğunu pek bilmemektedirler. Çok az bir kısmı hariç, il halkının kader, kaza ve ahiret inancı sağlamdır. Gençlerin çok az bir kısmı arasında kader ve kazanın keyfiyeti hususlarında bir takım itirazlar görülmektedir.

İbadet esasları: İldeki Sünnî nüfusun ibadet esasları karşısındaki tutumları, ibadetin çeşidine göre değişmektedir.

Namaz: Yurdumuzun genelinde olduğu gibi, ildeki halkın Cuma, teravîh ve bayram namazlarına iştirakı oldukça fazla iken, beş vakit namaz kılanlar oldukça azınlıktadır. Beş vakit namaz kılan cami cemaatindeki erkeklerin yaşının yaklaşık olarak 40 ve üzerinde olması, ülkemizde dinî hayat hususundaki yaşın ilerlemesine paralel olarak dinî pratiklerin yerine getirilmesinde de bir artışın olduğu şeklindeki genel yargıya uygun düşmektedir.

Oruç: İldeki Sünnî halkın titizlikle yerine getirdiği ibadetlerin başında gelmektedir. İldeki Sünnîlerin tamamı Ramazan Orucunu tutma hususunda oldukça titiz davranmaktadırlar. Ramazan ayının girmesi ile birlikte, dinî normlar daha çok ön plana çıkmaktadır. Genellikle hiçbir kimse sokak ortasında bir şey yemez ve içmez. Camiler teravîh namazı kılanlarla dolar. Kahvelerin çoğu gündüzleri kapatılır. Camilerde okunan hatm-i şerifleri dinleyenlerin sayısı artar.

Hacc: İl müftülüğünden aldığımız bilgilere göre, Tokat halkı hacc ibadetine de oldukça rağbet etmekte olup, hacca gidenlerin büyük çoğunluğunu 50 yaş üzerindekiiler oluşturmaktadır. Bunlar arasında kadınlar da önemli bir yer tutmaktadır.

Zekat: Ülkemiz genelinde olduğu gibi, Tokat'taki halkın da üzerinde en gevşek davrandığı ibadet zekattır. Diğer ibadetlerde olduğu gibi, halkın zekat ibadeti hususundaki bilgileri de oldukça sınırlıdır. Nitekim yöre halkının büyük bir çoğunluğu, zekat ile sadaka ve fitreyi birbirine karıştırmakta, fitre veya bir dilenciye bir miktar para vermekle zekat ibadetini yerine getirdiğini sanmaktadır.

Sünnî halkın geneli kurban bayramlarında kurban kesme hususunda oldukça duyarlıdır. Önemli bir kısmının maddî durumları kurban kesmeye yeterli olmasa da, bir şekilde bu ibadeti yerine getirmenin önemli bir yükümlülük olduğu kanaatindedirler.

Türbe ve mezarları ziyaret ederek dua okumak, adak adamak ve kurak mevsimlerde yağmur duasına çıkma adetleri de oldukça yaygındır.

aab- Alevîler

“Alevî”, sözlükte “Aliye mensup” anlamına gelir. Söz konusu kelime, mezhepler tarihi ve tasavvuf edebiyatında; Hz. Ali’yi sevmek, saymak ve ona bağlı olmak anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁶⁴

Kökleri daha çok, Türkler’in İslamiyeti kabul ettikleri dönemin siyasi, dinî, ve kültürel özelliklerine dayanan Anadolu Aleviliği, siyasi bir hareket olan Şia fırkalarının aksine, Hz. Ali ve Ehli Beyt sevgisine dayanır ve siyasi bir kimlik taşımaz. Aslında Türk Aleviliği, Türkmenlerin Orta Asya’dan Anadolu’ya göçleri sırasında içinden geçtikleri bölgelerin kültürlerinden bir takım izler taşımasına rağmen, özü itibariyle İslam öncesi Türk gelenek ve inanışlarının islami motiflerle yaşatılmasından ibarettir.⁴⁶⁵

Tokat yöresindeki Müslüman nüfusun önemli bir kısmını da Alevîler oluşturmaktadır. Yöredeki Alevî nüfus il geneline dağılmıştır. Tokat’taki saha araştırmamız esnasındaki tesbitlerimize göre, ildeki Alevî nüfus daha çok, Almus, Zile, Turhal ve merkez ilçelerde yoğunlaşmıştır. Bu ilçeler içerisinde Alevî nüfusun en yoğun olduğu ilçe Almus’tur.

Tokat yöresindeki Alevî nüfus, genellikle “Sıraçlar” ve “Bektaşiler” olarak adlandırılmaktadırlar. Yöredeki Alevîler hakkında kullanılan bir diğer tabir ise “Kızılbaş” olup, genellikle Sünnîler tarafından Alevîleri kasetmek için kullanılmaktadır. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, söz konusu tabirler, hem bizzat Alevîler ve hem de Sünnîler tarafından çoğu kez karıştırılarak birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Araştırmamız esnasındaki tespitlerimize göre, Sıraçlar daha çok, Zile ilçesinde, Bektaşiler ise daha çok, Artova ve Yeşilyurt ilçelerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bununla birlikte, her iki Alevî grub mensupları il genelinde dağılmış olarak varlıklarını devam ettirmektedirler.

Yörede, 1240’da Baba İshak, 1512’de Nur Ali Halife, 1518’de Bozoklu Celal ve 1527’de de Baba Zünnûn gibi Alevî liderlerinin öncülüğünde, temelinde dîni olmaktan daha çok, idari yapılardaki bir takım bozukluklara karşı başlatılan

⁴⁶⁴ Ethem Ruhi Fıçlalı, **Türkiye’de Alevîlik ve Bektaşilik**, Ankara 1991, s.7

⁴⁶⁵ E.R.Fıçlalı, a.g.e., s.1011

ayaklanmalar neticesinde, bu ayaklanmalara karışanlara karşı idarî otorite tarafından başlatılan takip ve tecziyeler, Alevî unsurların giderek devlet ve Sünnî kesimden uzaklaşmalarına yol açmıştır. İşte bu sıralarda yöredeki Alevî unsurların çoğu ,daha çok devlet kontrolünden uzak olan yüksek dağ kesimlerine yerleşmişlerdir ki, günümüzde yöredeki Alevî unsurlarının çoğunluğu (özellikle Sıraçlar), yine bu yüksek kesimlerde ikamet etmeye devam etmektedirler.

İlin Alevî unsurlarındaki dinî ve töresel yapı, sözlü kültür ve geleneğe dayanmakta ve sosyal hayatın büyük bir kısmı, başta dede olmak üzere yaşlı ve tecrübeli kişilerin anlattıklarına göre düzenlenmektedir. Yöredeki Alevî inançlarının şekillenmesinde ve dinî pratiklerin uygulanmasında en büyük pay dedelere düşmektedir. Yöredeki Alevîler'in genelinin (çok az bir kısmı hariç) İslamın iman ve ibadet esasları karşısındaki tutumları özetle şu şekildedir.

İman Esasları: Tokat yöresindeki Alevî unsurların tamamı, İslam dininin inanç esaslarını gönülden kabul etmektedirler. Alevî inancı, alevî inanç sistemi içerisinde merkezi bir konuma sahiptir. Nitekim, yapılan dua ve cem ayinleri Allaha yalvarış ve yakarıyla başlar. Yine Alevî inanç sisteminde Allah, Allah, Muhammed ve Ali üçlemesinin başında gelmektedir. Bununla beraber, Sünnî kesimde olduğu gibi, son zamanlarda Alevîler arasında da (özellikle gençler arasında) tanrı tanımazların (ateistler) sayısında az da olsa bir artış görülmektedir.

İbadet Esasları: Yöredeki Sünnî ve Alevî unsurların ibadetlerindeki en bariz farklılıklar namaz ve oruç ibadetlerinde kendisini göstermektedir.

Namaz: Yöredeki Alevîler içerisinde beş vakit namaz kılanlara rastlanırsa da çok büyük bir çoğunluğu Sünnîlerin kıldığı namazdan farklı olarak "Halka Namazı" adı verilen bir namaza rağbet etmektedirler. Bu namazda, dede ortada, halk ise onun etrafında diz üstü çökmüş ve bir yarım daire şeklinde durduktan sonra, dede önderliğinde değişik dualar okunurken, iki ozan da sazıyla ve sözüyle bu pratiğe eşlik etmektedirler. Yöredeki Alevîler'in büyük bir kısmı Sünnîlerde olduğu gibi beş vakit namaz hususunda duyarsız davranmaktadır.

Oruç: Yöredeki Alevîler'in çok az bir kısmı Ramazan Ayı içerisinde oruç tutsa da, büyük bir kısmı, Sünnîlerin aksine, Ramazan ayı dışında farklı zaman dilimleri içerisinde oruç tutmaktadırlar. Bu günlerin sayısı, bazen yetmiş güne kadar çıkmaktadır. H.z. Hüseyin'in şehit edilmesi münasebetiyle tutulan 12 günlük

Muharrem Orucu ve Şubat ayının ilk haftasında tutulan 7 günlük Hızır orucuna hemem hemen yöredeki bütün Alevîler (daha çok kırsal kesimde yaşayanlar) rağbet etmekteyken, ayrıca Ramazan ayı hariç, 48 haftanın her Perşembe günü ve H.z. Muhammed'in şehit edilen üç torunu için 3 günlük bir oruç daha tutulması tavsiye edilmektedir. Bu oruçların 70 güne tamamlanmak istenmesi, Kerbela'da şehit edilen Müslümanların sayısının da 70 olduğu inanişinden kaynaklanmaktadır.

Zekat: Sünnîlerde olduğu gibi, yöre Alevîlerinde de zekat ibadeti hemen hemen hiç yok gibidir. Yöre Alevîleri'ndeki yaygın inanişına göre, (özellikle Bektaşilerde) yardımlaşmak ve musahiplik yoluyla bir fakiri kardeş tutmak en güzel zekattır.

Hacc: Yöredeki Alevîlerin çok büyük bir kısmı, Sünnî anlayıştaki bir hacc ibadetine rağbet etmemektedirler. Yurdumuz genelindeki Alevîlerde de olduğu gibi, ildeki Alevîler'in bir kısmı Hacı Bektaş-ı Veli'nin kabrini ziyaretle hacc ibadetini yerine getirdiklerine inanmaktadırlar.

Düşkünlük kavramı, yöredeki Alevîler için de önemli bir kavram olarak varlığını devam ettirmektedir. İnanca göre, Sünnîliğe geçen, onlarla evlenen ve zina edenler düşkün kimselerdir. Bu inanişin gereği olarak yöre Alevîleri Sünnîlerle kız alıp-vermeye kesinlikle karşıdırlar. Hatta, bazan bu durum Alevî gruplarının kendi içerisinde de söz konusudur.

Cuma akşamları Cemevi'nde yapılan "Cem ayini", yöredeki Alevî unsurların en önemli ibadet esaslarından birini oluşturmaktadır

Sohbet, erkan, ibadet ve ayinler yöre Alevîleri'nin dinî pratikleri içerisinde önemli yer tutmaktadır.

Günümüzde, Alevî örgütlenmeleri içerisinde dernekler önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum, yöre Alevîleri tarafından da rağbet görmüş, Tokat merkezinde "Tokatlılar Derneği" ve Turhal merkezinde "Turhal Kültür Derneği" adı altında iki dernek kurulmuştur. Söz konusu derneklere, 1995 yılında Niksar'da kurulan "Hacı Bektâş-ı Veli Eğitim ve Kültür Vakfı" adı altında yeni bir vakıf derneği daha eklenmiştir.

Günümüzde, kitle iletişim araçlarının gelişip yaygınlaşması faktörü başta olmak üzere, şehir içi ve şehir dışına yapılan göçlerle birlikte mezhepler arasında yakınlaşma başlamış, bu durum farklı mezheplere mensup kişilerin birbirini daha

yakından tanımlarına ve anlamalarına vesile olmuş, böylece karşılıklı haksız ön yargıların ortadan kalkması süreci hızlanmıştır. Tokat'taki Sünnî ve Alevî-Bektaşî zümrelerinin inanç, töre ve kültürel yapılarındaki en bariz benzerlik ve farklılıklar, hemen hemen bütün il sınırlarına yayılmış dinî amaçlı ziyaret inanç ve uygulamalarında ortaya çıkmaktadır. Biz, araştırmamızın bir sonraki bölümünde yöredeki dinî amaçlı ziyaret yerleri ve bunlarla ilgili pratiklerle ilgili bilgi verirken, zaman zaman bu benzerlik ve farklılıklara da temas edeceğiz.

ab- Tarikatlar

Tarikat, Lügatte; gidilecek yol, izlenecek usûl hâl ve durum⁴⁶⁶ anlamlarına gelmektedir. Bu kelime daha geniş anlamıyla; kamil bir müridin irşadiyle, nefsin ibadete bağlanmasıyla, hakikat yoluna girmeye çalışan bir yol manasına gelmekte olup, asıl gayesi insan ruhunu terbiye ve tezkiye etmektir.⁴⁶⁷

Hz. Peygamberin vefatından sonra, İslamı yaşamada zühd ve takvanın esas alınmasıyla ortaya çıkan tasavvuf cereyanı, hicrî II. asırdan itibaren mensuplarının çoğalmasına paralel olarak sistemleşmiş ve çok kısa bir zamanda bütün İslâm alemine yayılmıştır. Meşhur İslam alimlerinin bir çoğunun büyük şehirlere intisap etmesi ve hükümdarların bizzat tekke ve zaviye yaptırarak bu cereyanı teşvik etmeleri, İslâm aleminde çeşitli tasavvuf ekollerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁶⁸

Tasavvufun ilk defa Türkler arasında yayılması IX. yüzyıla rastlamaktadır. Bu yüzyıldan itibaren Türkistan'a giren tasavvuf cereyanı, kısa sürede Fergana, Merv, Semerkant, Horasan ve Buhara gibi şehirlerde yaşayan Türkler arasında hızla yayılmıştır.⁴⁶⁹ Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu kapılarının Türklere açılmasıyla bölgeye Türk göçü başlamıştır. Bunlar arasında özellikle, İran, Irak, Suriye ve Türkistan gibi bölgelerden gelen pek çok mutasavvif ehlinin de bulunması, değişik tasavvuf cereyanlarının burada da yayılmasına sebep

⁴⁶⁶ Kamil Yılmaz. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*; İstanbul 1994, s.243

⁴⁶⁷ M.Z.Pakalın. a.g.c. III, s.403

⁴⁶⁸ Fuad Köprülü. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet Yay., Ankara 1991, s.14-17

⁴⁶⁹ Ünver Günay-Harun Gürgör. *Başlangıcından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ankara 1997, s.214

Timur'un ordularıyla gelen Nakşî şeyh ve dervişleri vasıtasıyla girmiştir. Türkiyedeki en yaygın kolu Halidî koludur.⁴⁷⁶

Günümüzde Tokat'taki tarikatlar içerisinde en çok müntesibi bulunan dinî akım Nakşibendilik'tir. İlde, bu tarikat akımına merkezlik eden ilçe Erbaa'dır. Nitekim, bu ilçeye bağlı Koçak Nahiyesi'ndeki Behrulah Efendi ile Karayaka Nahiyesi'ne bağlı Ballıbağ Köyü'ndeki Ali Osman Efendi, bu tarikatın önde gelen şeyhleri durumunda idiler. Söz konusu zatlar yakın tarihimizde yaşamış şahsiyetler olması nedeniyle, yörede, onların bıraktığı derin tesirler hala varlıklarını canlı bir şekilde devam ettirmektedirler.

İldeki Nakşibendilik akımı, Menzil ve Mahmut Efendi kolları olmak üzere, genellikle iki şekilde temsil edilmektedir. Mahmut Efendi kolunun en faal olduğu ilçeler, merkez ilçe ve Erbaa ilçeleridir.

İldeki Nakşibendi tarikatının bir diğer kolunu oluşturan menzil kolu daha çok, Sulusaray ilçesinde ve özellikle kadınlar arasında yaygındır. Bununla beraber, merkez ilçe, Turhal, Erbaa ve Niksar ilçelerinde de bu akımın müntesiplerine rastlanılmaktadır.

abb- Kâdirîler

Abdülkadir Geylânî (ö.562/1166) tarafından kurulan tarikatın adıdır. Kâdirîliği Anadolu'ya ilk defa getiren H. Bayramı Veli'nin damadı Eşrefoğlu Rûmî'dir (ö.874/1474). Kurulma merkezi Irak olan Kâdirî Tarikatı, Türkiye ile beraber Kuzey Afrika ve hatta Endülüs taraflarında da yayılmıştır.⁴⁷⁷

Kâdirîlikte zikir sesli olup, oturarak veya ayakta sallanarak ve dönülerek yapılır.⁴⁷⁸

Kâdirî Tarikatı'nın Tokat'a ilk olarak ne zaman ve kimin vasıtasıyla girdiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, XVII. yüzyılda E. Çelebini'nin şehirde isimlerini saydığı tekkelerden "Alaca Mescid Tekkesi"nin Kâdirîler'e ait olduğunu

⁴⁷⁶ K.Yılmaz, a.g.c., s. 276

⁴⁷⁷ K.Yılmaz, a.g.c., s.255-257

⁴⁷⁸ Mahir İz, *Tasavvuf*, İstanbul 1990, s.211

Timur'un ordularıyla gelen Nakşî şeyh ve dervişleri vasıtasıyla girmiştir. Türkiyedeki en yaygın kolu Halidî koludur.⁴⁷⁶

Günümüzde Tokat'taki tarikatlar içerisinde en çok müntesibi bulunan dinî akım Nakşibendilik'tir. İlde, bu tarikat akımına merkezlik eden ilçe Erbaa'dır. Nitekim, bu ilçeye bağlı Koçak Nahiyesi'ndeki Behrulah Efendi ile Karayaka Nahiyesi'ne bağlı Ballıbağ Köyü'ndeki Ali Osman Efendi, bu tarikatın önde gelen şeyhleri durumunda idiler. Söz konusu zatlar yakın tarihimizde yaşamış şahsiyetler olması nedeniyle, yörede, onların bıraktığı derin tesirler hala varlıklarını canlı bir şekilde devam ettirmektedirler.

İldeki Nakşibendilik akımı, Menzil ve Mahmut Efendi kolları olmak üzere, genellikle iki şekilde temsil edilmektedir. Mahmut Efendi kolunun en faal olduğu ilçeler, merkez ilçe ve Erbaa ilçeleridir.

İldeki Nakşibendi tarikatının bir diğer kolunu oluşturan menzil kolu daha çok, Sulusaray ilçesinde ve özellikle kadınlar arasında yaygındır. Bununla beraber, merkez ilçe, Turhal, Erbaa ve Niksar ilçelerinde de bu akımın müntesiplerine rastlanılmaktadır.

abb- Kâdirîler

Abdülkadir Geylânî (ö.562/1166) tarafından kurulan tarikatın adıdır. Kâdirîliği Anadolu'ya ilk defa getiren H. Bayramı Veli'nin damadı Eşrefoğlu Rûmî'dir (ö.874/1474). Kurulma merkezi Irak olan Kâdirî Tarikatı, Türkiye ile beraber Kuzey Afrika ve hatta Endülüs taraflarında da yayılmıştır.⁴⁷⁷

Kâdirîlikte zikir sesli olup, oturarak veya ayakta sallanarak ve dönülerek yapılır.⁴⁷⁸

Kâdirî Tarikatı'nın Tokat'a ilk olarak ne zaman ve kimin vasıtasıyla girdiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, XVII. yüzyılda E. Çelebini'nin şehirde isimlerini saydığı tekkelerden "Alaca Mescid Tekkesi"nin Kâdirîler'e ait olduğunu

⁴⁷⁶ K. Yılmaz, a.g.c., s. 276

⁴⁷⁷ K. Yılmaz, a.g.c., s.255-257

⁴⁷⁸ Mahir İz, *Tasavvuf*, İstanbul 1990, s.211

abç- Diğerleri

Tokat yöresinde, yukarıda saydığımız tarikat müntesiplerinin yanında, daha değişik tarikat akımları müntesiplerine de (çok az da olsa) rastlanmaktadır. Bunlar; Rufailer ve Aczimendilerdir.

Rufailer, en çok merkez ilçede faaliyet yürütmektedirler. Günümüzde ildeki Rufailer'in her hangi bir dergahı ve şeyhi bulunmamaktadır.

İlde en az az müntesibi bulunan dinî akım, Aczimendiliktir. Liderleri olan Müslim Gündüz'ün yakalanmasından önce Tokat merkezindeki sayıları onu bulmayan Aczimendiler, liderlerinin yakalanmasından sonra pek ortada görünmemektedirler.

ac- Cemaatler

Günümüzde Tokat'ın dinî-sosyal yapısı içerisinde yukarıda saydığımız tarikatlerin yanında bir takım dinî cemaatlerin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Bunların başında Süleymancılar ve Nurcular gelmektedir. İlde ayrıca, pek faal olmamakla beraber "Işıkçılar" ve "Mücadeleciler" gibi cemaatlere de rastlanmaktadır.

aca- Süleymancılar

Cemaat, Süleyman Hilmi Tunahan tarafından kurulmuştur. 1888'de Silistre'de doğan Süleyman Efendi, İlk tahsiline Silistre'de başlamış, tahsilinin geri kalan kısmını ise Süleymaniye Medresesi'nde tamamlamıştır. Özellikle İstanbul camilerinde verdiği vaazlarla halkın dikkatini üzerine çeken Süleyman Efendi, faaliyetlerinin çoğunluğunu kur'an kurslarında talebe yetiştirmeye yönelik olarak yürütmüştür.

Başlangıçta asıl gaye olarak kur'an okuma ve öğretmeyi amaç edinen Süleymancılar, son yıllarda bir değişim içine girerek, yurtlarını üniversite öğrencilerine açmaya başlamışlardır.

Günümüzde Tokat'taki mevcut cemaatler arasında en faal olanı, Süleymancılardır. Süleymancılar, Tokat genelinin tamamında teşkilatlanmışlardır.

¹⁸³ K. Yılmaz, a.g.e., s. 259-260; M.Kara, a.g.e., s.296-297

abç- Diğerleri

Tokat yöresinde, yukarıda saydığımız tarikat müntesiplerinin yanında, daha değişik tarikat akımları müntesiplerine de (çok az da olsa) rastlanmaktadır. Bunlar; Rufaîler ve Aczimendîlerdir.

Rufaîler, en çok merkez ilçede faaliyet yürütmektedirler. Günümüzde ildeki Rufaîler'in her hangi bir dergahı ve şeyhi bulunmamaktadır.

İlde en az az müntesibi bulunan dinî akım, Aczimendiliktir. Liderleri olan Müslim Gündüz'ün yakalanmasından önce Tokat merkezindeki sayıları onu bulmayan Aczimendîler, liderlerinin yakalanmasından sonra pek ortada görünmemektedirler.

ac- Cemaatler

Günümüzde Tokat'ın dinî-sosyal yapısı içerisinde yukarıda saydığımız tarikatlerin yanında bir takım dinî cemaatlerin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Bunların başında Süleymancılar ve Nurcular gelmektedir. İlde ayrıca, pek faal olmamakla beraber "Işıkçılar" ve "Mücadeleciler" gibi cemaatlere de rastlanmaktadır.

aca- Süleymancılar

Cemaat, Süleyman Hilmi Tunahan tarafından kurulmuştur. 1888'de Silistre'de doğan Süleyman Efendi, İlk tahsiline Silistre'de başlamış, tahsilinin geri kalan kısmını ise Süleymaniye Medresesi'nde tamamlamıştır. Özellikle İstanbul camilerinde verdiği vaazlarla halkın dikkatini üzerine çeken Süleyman Efendi, faaliyetlerinin çoğunluğunu kur'an kurslarında talebe yetiştirmeye yönelik olarak yürütmüştür.

Başlangıçta asıl gaye olarak kur'an okuma ve öğretmeyi amaç edinen Süleymancılar, son yıllarda bir değişim içine girerek, yurtlarını üniversite öğrencilerine açmaya başlamışlardır.

Günümüzde Tokat'taki mevcut cemaatler arasında en faal olanı, Süleymancılarıdır. Süleymancılar, Tokat genelinin tamamında teşkilatlanmışlardır.

⁴⁸³ K. Yılmaz, a.g.e., s. 259-260; M.Kara, a.g.e., s.296-297

üniversite öğrencilerine yönelik yurtlardır. Talebelere yönelik faaliyetler içerisinde ev kiralama şeklinde olanları da önemli yer tutmaktadır.

Tokat yöresindeki Fethullahçılar'ın faaliyetlerinin önemli bir ayağını da halka yönelik faaliyetler oluşturmaktadır. Bu amaçla, il genelindeki halk arasında (özellikle esnaf arasında) sohbet toplantıları düzenlenmektedir.

İldeki Nurculuk akımının öteki ayağını oluşturan Yeni Asyacılar grubunun faaliyetleri oldukça sınırlı kalmaktadır. Söz konusu grub, faaliyetlerini, merkez ilçedeki birkaç talebe evi ve çok sınırlı bir esnaf grubu vasıtasıyla yürütmektedir.

acc- Işıkçılar

Tokat'ta, Süleymancılar ve Nurculardan sonra, özellikle son yıllarda kendini göstermeye başlayan birkaç dinî akımdan birisini de Işıkçılar oluşturmaktadır. Ancak, bunların faaliyetleri ilk iki cemaate göre oldukça sınırlı kalmaktadır.

Hüseyin Hilmi Işık'ın fikirlerine bağlı olan Işıkçılar, 1970'li yıllarda ortaya çıkmalarına rağmen, asıl faaliyetlerini son on yıl içerisinde (özellikle ticari işlerde) yoğunlaştırmışlardır. Söz konusu cemaat Aslında tasavvufa önem vermesine rağmen, uygulamaları bakımından geleneksel cemaat ve tarikatlardan ayrılmaktadırlar. Günümüzdeki liderliğini Dr. Enver Ören'in yaptığı Işıkçıların Tokat merkezde "İhlas Vakfı Ömer Derin Erkek Öğrenci Yurdu" adı altında bir öğrenci yurtları bulunmaktadır.

acc- Mücadeleciler

1970'li yıllarda ortaya çıkan Mücadeleciler, 1980 sonrasında partileşerek faaliyetlerinin çoğunluğunu bu yöne kanalize etmişlerdir. Faaliyetleri arasında eğitime önemli bir yer ayıran Mücadeleciler'in günümüzde Tokat merkezinde "Anadolu Kültür Bilim Vakfı Tokat Erkek Ortaöğretim Öğrenci Yurdu" adında bir öğrenci yurtları mevcuttur. Buna rağmen, ildeki müntesibleri oldukça azdır.

b- Gayrimüslimler

Tokat'taki gayrimüslim nüfus hakkındaki bilgilerimiz XV. yüzyılın ilk yarısına kadar inmektedir. Nitekim, şehrin ilk tahriri olan 1455 tahririnde, şehrin nüfusu verilirken, Müslümanların yanında gayrimüslim nüfus da ayrıca verilmiştir.

üniversite öğrencilerine yönelik yurtlardır. Talebelere yönelik faaliyetler içerisinde ev kiralama şeklinde olanları da önemli yer tutmaktadır.

Tokat yöresindeki Fethullahçılar'ın faaliyetlerinin önemli bir ayağını da halka yönelik faaliyetler oluşturmaktadır. Bu amaçla, il genelindeki halk arasında (özellikle esnaf arasında) sohbet toplantıları düzenlenmektedir.

İldeki Nurculuk akımının öteki ayağını oluşturan Yeni Asyacılar grubunun faaliyetleri oldukça sınırlı kalmaktadır. Söz konusu grub, faaliyetlerini, merkez ilçedeki birkaç talebe evi ve çok sınırlı bir esnaf grubu vasıtasıyla yürütmektedir.

acc- Işıkçılar

Tokat'ta, Süleymanlılar ve Nurculardan sonra, özellikle son yıllarda kendini göstermeye başlayan birkaç dinî akımdan birisini de Işıkçılar oluşturmaktadır. Ancak, bunların faaliyetleri ilk iki cemaate göre oldukça sınırlı kalmaktadır.

Hüseyin Hilmi Işık'ın fikirlerine bağlı olan Işıkçılar, 1970'li yıllarda ortaya çıkmalarına rağmen, asıl faaliyetlerini son on yıl içerisinde (özellikle ticari işlerde) yoğunlaştırmışlardır. Söz konusu cemaat Aslında tasavvufa önem vermesine rağmen, uygulamaları bakımından geleneksel cemaat ve tarikatlardan ayrılmaktadırlar. Günümüzdeki liderliğini Dr. Enver Ören'in yaptığı Işıkçıların Tokat merkezde "İhlas Vakfı Ömer Derin Erkek Öğrenci Yurdu" adı altında bir öğrenci yurtları bulunmaktadır.

acc- Mücadeleciler

1970'li yıllarda ortaya çıkan Mücadeleciler, 1980 sonrasında partileşerek faaliyetlerinin çoğunluğunu bu yöne kanalize etmişlerdir. Faaliyetleri arasında eğitime önemli bir yer ayıran Mücadeleciler'in günümüzde Tokat merkezinde "Anadolu Kültür Bilim Vakfı Tokat Erkek Ortaöğretim Öğrenci Yurdu" adında bir öğrenci yurtları mevcuttur. Buna rağmen, ildeki müntesibleri oldukça azdır.

b- Gayrimüslimler

Tokat'taki gayrimüslim nüfus hakkındaki bilgilerimiz XV. yüzyılın ilk yarısına kadar inmektedir. Nitekim, şehrin ilk tahriri olan 1455 tahririnde, şehrin nüfusu verilirken, Müslümanların yanında gayrimüslim nüfus da ayrıca verilmiştir.

baa- Ermeniler (Gregoryan Katolik ve Protestanlar)

Gerek 1927 genel nüfus sayımı sonuçları ve gerekse 1998 tarihi itibariyle Tokat Nüfus Müdürlüğü'nün 1998 yılı nüfus istatistiklerine göre, il nüfusuna kayıtlı Hristiyanların büyük bir kısmı Ermeni Gregoryan, Katolik ve Protestanlarından oluşmaktadır. Söz konusu nüfusun 1927 genel nüfus sayımı sonuçlarına ve il Nüfus Müdürlüğü'nün 1998 yılı istatistik kayıtlarına göre mezhep ve cinsiyete göre dağılımı şöyledir:

Tablo 56:1927 ve 1998'de Tokat İli Nüfusuna Kayıtlı Ermeni Nüfus .

Yıl	Gregoryan		Katolik		Protestan		Genel Toplam		
	E	K	E	K	E	K	T	E	K
1927 ⁴⁸⁸	482	550	28	11	3	0	1074	513	561
1998 ⁴⁸⁹	693	704	15	8	0	0	1420	708	712

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 1927 yılında tokat nüfusuna kayıtlı Ermeni nüfusu toplamı 1074 iken, bu sayı 1998'de 1420'ye çıkmıştır. Hem 1927 ve hemde 1998'deki Ermeni nüfusunun büyük çoğunluğunu Gregoryanlar oluştururken, onları Ermeni Katolikler izlemektedir. 1927'de ildeki nüfusuna kayıtlı sadece 3 Ermeni Protestanı varken, 1998'e gelindiğinde il nüfusuna kayıtlı Protestan kalmamıştır.

Yine aynı tabloyu gözönüne aldığımızda, il nüfusuna kayıtlı Ermeni nüfus toplamı içerisinde kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğunu görmekteyiz.

1927 Genel nüfus sayımına göre, o dönemdeki Ermeni Nüfusun 898'i merkez ilçe, 69'u Artova, 49'u Zile, 19'u Niksar ve 3'ü de Erbaa nüfusuna kayıtlı idi.

bab-Rum Ortodokslar

1927 Genel nüfus sayımı verilerine göre, o dönemde, Ermenilerden sonra il nüfusuna kayıtlı Hristiyan nüfus içerisindeki etnik ve dinî durumu hakkında bilgi sahibi olduğumuz diğer bir Hristiyan grup Rum Ortodoksları'dır.

⁴⁸⁸ D.İ.E., 1927 Genel Nüfus Sayımı, s.LIX

⁴⁸⁹ İl Nüfus Müdürlüğü 1998 Nüfus İstatistikleri

baa- Ermeniler (Gregoryan Katolik ve Protestanlar)

Gerek 1927 genel nüfus sayımı sonuçları ve gerekse 1998 tarihi itibariyle Tokat Nüfus Müdürlüğü'nün 1998 yılı nüfus istatistiklerine göre, il nüfusuna kayıtlı Hristiyanların büyük bir kısmı Ermeni Gregoryan, Katolik ve Protestanlarından oluşmaktadır. Söz konusu nüfusun 1927 genel nüfus sayımı sonuçlarına ve il Nüfus Müdürlüğü'nün 1998 yılı istatistik kayıtlarına göre mezhep ve cinsiyete göre dağılımı şöyledir:

Tablo 56:1927 ve 1998'de Tokat İli Nüfusuna Kayıtlı Ermeni Nüfus .

Yıl	Gregoryan		Katolik		Protestan		Genel Toplam		
	E	K	E	K	E	K	T	E	K
1927 ¹⁸⁸	482	550	28	11	3	0	1074	513	561
1998 ¹⁸⁹	693	704	15	8	0	0	1420	708	712

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 1927 yılında tokat nüfusuna kayıtlı Ermeni nüfusu toplamı 1074 iken, bu sayı 1998'de 1420'ye çıkmıştır. Hem 1927 ve hemde 1998'deki Ermeni nüfusunun büyük çoğunluğunu Gregoryanlar oluştururken, onları Ermeni Katolikler izlemektedir. 1927'de ildeki nüfusuna kayıtlı sadece 3 Ermeni Protestanı varken, 1998'e gelindiğinde il nüfusuna kayıtlı Protestan kalmamıştır.

Yine aynı tabloyu gözönüne aldığımızda, İl nüfusuna kayıtlı Ermeni nüfus toplamı içerisinde kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğunu görmekteyiz.

1927 Genel nüfus sayımına göre, o dönemdeki Ermeni Nüfusun 898'i merkez ilçe, 69'u Artova, 49'u Zile, 19'u Niksar ve 3'ü de Erbaa nüfusuna kayıtlı idi.

bab-Rum Ortodokslar

1927 Genel nüfus sayımı verilerine göre, o dönemde, Ermenilerden sonra il nüfusuna kayıtlı Hristiyan nüfus içerisindeki etnik ve dinî durumu hakkında bilgi sahibi olduğumuz diğer bir Hristiyan grup Rum Ortodoksları'dır.

¹⁸⁸ D.İ.E., 1927 Genel Nüfus Sayımı, s.LIX

¹⁸⁹ İl Nüfus Müdürlüğü 1998 Nüfus İstatistikleri

1927’de il nüfusuna kayıtlı Rum Ortodokslarının toplam sayısı 25 olup, bunun 21’i erkek, 4’ü ise kadındı. Bu nüfusun 24’ü merkez, 1’i ise Zile ilçesi nüfusuna kayıtlıydı.⁴⁹⁰

1998’e gelindiğinde, il nüfus istatistiklerinde kayıtlı Rum Ortodoks nüfusun kalmadığını görmekteyiz.

1927 Genel nüfus sayımı verilerine göre, o dönemde, il nüfusuna kayıtlı ve yukarıda saydığımız Ermeni ve Rum nüfustan başka, 55 Hristiyan nüfus daha tespit edilmiş, ancak bunların etnik ve dinî yapısı belirtilmemiştir. Yine aynı kayıtlarda, isim belirtilmeksizin, diğer dinler başlığı altında il nüfusunda 14 gayrimüslim nüfus daha kaydedilmiştir.⁴⁹¹

bb- Yahudiler

Yahudilik, Allah tarafından Hz. Musa vasıtasıyla insanlara gönderilen ve Tevhid inancını ihtiva eden dinin adıdır. Bu dinin ismini, Hz. Yakub’un oğlu “Yehuda” dan aldığı belirtilmektedir.⁴⁹²

Yahudilik, Babil Sürgünü’nden sonra, belli bir ırka (İsrailoğullarına) tahsis edilerek millileştirilmiş ve ilahî dinlerden farklılık arzeder duruma gelmiştir. Bu nedenle günümüzdeki Yahudiliğin bir din mi veya bir ırk mı olduğu hususu pek açık değildir. Günümüzdeki Yahudiler, Yahudi, İbranî ve İsrailoğulları gibi isimlerle anılmaktadırlar.⁴⁹³

1927 Genel nüfus sayımında il nüfusuna kayıtlı 92 Yahudi’nin varlığı tespit edilmişken, il Nüfus Müdürlüğü’nün 1998 yılı nüfus istatistiklerine göre, bu sayı 1988’de 144’e çıkmıştır. Aşağıdaki tabloda, 1927 ve 1998’de il nüfusuna kayıtlı Yahudi nüfus ile, bu nüfusun cinsiyet durumu verilmiştir.

Tablo 57: 1927 ve 1998’de Tokat Nüfusuna Kayıtlı Yahudi Nüfusu

Yıl	Toplam	Erkek	Kadın
1927 ⁴⁹⁴	92	46	46
1998 ⁴⁹⁵	144	64	80

⁴⁹⁰ D.İ.E., 1927 Genel Nüfus Sayımı, s.LIX

⁴⁹¹ D.İ.E., 1927 Genel Nüfus Sayımı, s.LIX

⁴⁹² Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara 1993, s.168

⁴⁹³ G.Tümer- A. Küçük, a.g.e., s.110

⁴⁹⁴ D.İ.E., 1927 Genel Nüfus Sayımı, s.LIX

Tabloda görüldüğü gibi, 1927'ye göre, 1998'de il nüfusuna kayıtlı Yahudiler'in sayısında önemli bir artış görülmektedir. Bu durum, ilk planda, günümüzde Yahudiler'in artık yörede yaşamasalar da, nüfus kayıtlarını il nüfusundan almadıkları ve hatta bunlara yenilerini ekledikleri şeklinde yorumlanabilirse de, daha önce belirttiğimiz nenenle, bu ihtimal oldukça düşüktür.

Yine aynı tabloda görüldüğü gibi, il nüfusuna kayıtlı Yahudi nüfusunun çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. 1927 Verilerine göre, o dönemde ildeki Yahudiler'in 86'sı merkez, 6 tanesi ise, Zile ilçesi nüfusuna kayıtlıydı.

B- DİNİ YAPILAR

Tokat yöresi, Anadolu'da Türk-İslam kültürüyle en erken tanışan coğrafi sahalardan birisi olduğu için, ildeki dinî yapıların inşasının 1071 Malazgirt Muharebesi'nin hemen ardından, bölgenin ilk sakinleri olan Danişmenliler tarafından başlatıldığını, daha sonra Selçuklular, Osmanlılar ve nihayet cumhuriyet döneminde bunlara yenilerinin eklendiğini görmekteyiz. İlde dinî amaçlı yapılar oldukça fazladır. Bu yapıların çoğunluğunu camiler, zaviyeler, tekkeler, türbeler ve medreseler oluşturmaktadır. Ancak biz, araştırmamızın ikinci bölümünde ilin Cumhuriyet öncesi eğitim durumu ile ilgili bilgi verirken ildeki medreselerden de bahsettiğimizden, bu bölümde ayrıca medreselere girmeyecek, ildeki dinî yapılar içerisinde oldukça fazla bir yekün tutan cami ve tekkelerin önemlilerinden birkaçı hakkında bilgi vermekle yetineceğiz.

a- Camiler

Tokat, Anadolu'da Türk-İslam kültürüyle tanışan en eski coğrafi sahalardan birisi olduğu için, yöredeki camilerin varlığı oldukça uzun bir tarihi geçmişe dayanmaktadır. Tokat'ta dinî pratiklerin uygulanmasında önemli fonksiyonlar üstlenen camilerin inşası Danişmendliler dönemine kadar inmektedir. İldeki tarihi camilerin önemlileri şunlardır.

aa- Garipler Camii

Tokat pazarcık Mahallesi Yazıcık Sokakta bulunan camii⁴⁹⁶ kayıtlara göre Tokat'ın en eski camiidir.⁴⁹⁷ Camii, Gümüştekin Ahmet Gazi tarafından 1074 yılında yaptırılmıştır.⁴⁹⁸

ab- Alaca Mescit

Tokat merkezde Sulusokak Paşa Hanı yanında bulunan camii, Abdülaziz b. İbrahim tarafından 700/1300-1301 yılında yaptırılmıştır.⁴⁹⁹ Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kuvvetleri tarafından tahrip edilen ve sadece üzerinde selçuklu kitabesinin yer aldığı⁵⁰⁰ mescid, 911/1506 yılında esaslı bir tamir görmüştür.⁵⁰¹ Mescid, Selçuklular zamanından kalma tuğladan yapılmış orijinal minaresiyle⁵⁰² yörenin en dikkate değer tarihi camilerinden birini oluşturmaktadır.

ac- Meydan Camii

Tokat merkezde Meydan Mahallesi'nde bulunan camii Sultan II. Bayezid tarafından annesi Gülbahar Hatun adına 890/1485'te yaptırılmıştır.⁵⁰³ Yapı, tek kubbeli ana mekan ile beş kubbeli son cemaat yerinden oluşmaktadır. 1939 ve 1943 depremlerinde büyük hasar gören camii,⁵⁰⁴ devlet ve halk işbirliğiyle 1953'te yeniden ibadete açılmıştır.⁵⁰⁵

aç- Hamza Bey Mescidi

Tokat merkezde bulunan mescid, kitabesinden anlaşıldığına göre Çelebi Mehmed'in Amasya'da hüküm sürdüğü zamanda 815/1412'de Nureddin Hamza Bey tarafından yaptırılmıştır.⁵⁰⁶ Mescid, moloz taş ve tuğladan yapılmış olup, barok stili

⁴⁹⁶ A. Karpuz, a.g.e., s.19

⁴⁹⁷ Komisyon.a.g.m .. s.7153

⁴⁹⁸ E. Yavi, a.g.e., s.52

⁴⁹⁹ İ. H. Uzunçarşılı, Kitabeler II, s.13-15

⁵⁰⁰ H. T. Cinlioğlu, a.g.e., I. s.51

⁵⁰¹ İ. H. Uzunçarşılı, Kitabeler II, s s.33

⁵⁰² E. Yavi, a.g.e., s.76

⁵⁰³ M. T. Gökbilgin, a.g.m ., s.410; Komisyon, a.g.m .. s.7153; A. Kapusuz, a.g.e., s.19-20

⁵⁰⁴ Komisyon, a.g.m .. s. 7153

⁵⁰⁵ E. Yavi, a.g.e., s. 73

⁵⁰⁶ H. Edhem, a.g.m ., s.734; İ.H.Uzunçarşılı, Kitabeler II, s. 21

bir kargir ile örtülmüştür. Günümüzde orijinal balkonu, avadanlık kapısı ve çeşmeleri tamamen yıkılmıştır.⁵⁰⁷

ad- Behzad Camii

Kendi adını taşıyan caddede bulunan camii, kapısı üzerinde bulunan kitabeye göre Şirvanlı Fakih oğlu Hoca Behzad tarafından Kanuni Sultan Süleyman zamanında 942/1535'te yaptırılmıştır.⁵⁰⁸ Tabii afetlerden oldukça etkilenen camii en son 1956 yılında onarılmış ve ayrıca son cemaat mahalli ilave edilmiştir.⁵⁰⁹

Tokat'ta Yukarıda saydığımız tarihi camilerin yanında, daha pek çok tarihi camii bulunmaktadır. Tokat merkezdeki sefer Beşe Mescidi (1251), Ali Paşa Camii (1570), Ulu Camii (1679), Sultan Murad Han Camii (1678), Takyeciler Camii (XV.yüzyıl), Rüstem Çelebi Camii (XV. yüzyıl), Hacı Turhan Mescidi (1473), Ahi Muhiddin Mescidi (1317), Erbaa'daki Silahdar Ömer Paşa Camii (XV. yüzyıl sonları), Niksar'daki Ulu Cami (XII yüzyıl) ve Çöreği Büyük Camii (XIII. Yüzyıl), Turhal'daki Sinan Bey Camisi (1542) ve Halil Bey Camii (1336), Zile'deki Ulu Camii (1267), Boyacı Hacı Hasan Ağa Camii (1497), Beyazid-i Bestami Camii bunların önemlileridir.

1325/1907 Sivas Vilayet salnamesine göre, o dönemde Tokat sancağında 631 cami ve mescid bulunmaktaydı.⁵¹⁰

Günümüzde Tokat ilindeki camii sayısını il müftülüğü verilerinden takip edebilmekteyiz. Tokat İl Müftülüğü'nden aldığımız bilgilere göre, Temmuz 1998 tarihi itibarıyla ildeki mevcut camii ve bunlardaki görevli personel sayısı şöyleydi:

⁵⁰⁷ E. Yavi, a.g.e., s. 71

⁵⁰⁸ İ. H. Uzunçarşılı, Kitabeler II, s. 35; H. Edhem, a.g.m .., s.749

⁵⁰⁹ F. Acunsal, a.g.e., s. 82

⁵¹⁰ 1325/1907 sivas Vilayeti Salnamesi, s.258

Tablo 58: Temmuz 1998 Tarihi İtibariyle Tokat'taki Cami ve Bunlardaki görevli personel Sayısı⁵¹¹

Yerleşim Birimi	Cami Sayısı	Personel Sayısı
Merkez	211	269
Almus	40	46
Artova	25	30
Başçiftlik	13	18
Erbaa	172	188
Niksar	106	170
Pazar	37	48
Reşadiye	126	129
Sulusaray	21	25
Yeşilyurt	19	23
Turhal	102	128
Zile	122	157
Yekün	994	1231

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Temmuz 1998 itibariyle ildeki mevcut cami sayısı toplamı 994, bunlardaki görevli sayısı ise 1231 kişidir. İlde en çok cami, Merkez ilçede (211 adet) olup, onu sırasıyla Erbaa (172 adet), Reşadiye (126 adet), Zile (122 adet), Niksar (106 adet), Turhal (102 adet), Almus (40 adet), Pazar (37 adet), Artova (25 adet), Sulusaray (21 adet), ve Başçiftlik (13 adet) ilçeleri izlemektedir. İldeki dinî personelin büyük bir kısmı merkez ilçe (269 kişi), Erbaa (188 kişi), Niksar (170 kişi), Zile (157 kişi) ve Reşadiye (129 kişi) ve Turhal (128 kişi) ilçelerindeki camilerde görev yapmaktadırlar.

İl müftülüğünden aldığımız bilgilere göre il genelindeki din hizmetlerinde görevli personelin 65'i genel idari hizmetler sınıfında, 1147'si ise din hizmetleri (imam, müezzin, kayyım, vaiz) olarak görev yapmaktadırlar. İldeki camilerin 268'i il ve ilçe merkezlerinde, 108'i kasabalarda, 618'i ise köylerde bulunmaktadır. Temmuz 1998 tarihi itibariyle ilde ihtiyaç duyulan cami sayısı 74, inşaat halinde olan cami sayısı ise 27'dir.⁵¹²

⁵¹¹ İl Müftülüğü Temmuz 1998 İstatistikleri, Tokat 1998

⁵¹² İl Müftülüğü Temmuz 1998 İstatistikleri, Tokat 1998

b- Zaviyeler

Tarikat yapıları içerisinde, “zaviye” olarak isimlendirilen binalar, kasaba ve köylerde veya yollar üzerinde kurulmuş olup, içinde belli bir tarikata mensup şeyh ve dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların bedava misafir edildikleri belli bir müesseseyi ifade etmektedir. Söz konusu binalar XIV ve XV. yüzyıllardan sonra “hanigah”, “imaret” ve “tekke-tekye” gibi isimlerle de isimlendirilmişlerdir.⁵¹³

Tüm Anadolu’da olduğu gibi Tokat yöresindeki zaviyelerin de kurulup geliştirilmesi, Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması ile paralellik arz etmektedir. Yöredeki zaviye ve tekkelerin çoğu Selçuklular döneminden kalmadır. Bunların önemlileri şunlardır:

ba- Sümbül Baba Türbe ve Zaviyesi

Tokat merkezde Gaziosmanpaşa Caddesi üzerinde bulunan yapı, kitabesinden anlaşıldığına göre 691/1292 yılında II. Gıyaseddin Mesud’un eşi ve Muiddin Pervane’nin kızı olan hanımın azatlılarından olan Hacı Sümbül b. Abdullah tarafından yaptırılmıştır.⁵¹⁴ Evliya Çelebi, Sümbül Baba Zaviyesi’nden bahsederken Sümbül Baba’nın Hacı Bayramı Veli’nin halifelerinden biri olduğunu belirtmektedir.⁵¹⁵ Planında bir simetrik bulunmaktadır. Girişteki taç kapısı oldukça güzel mermerlerle süslenmiştir.⁵¹⁶ Selçuklu sanatının özgün örneklerinden birini oluşturan yapı, günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarıma alınmıştır

bb- Halef Gazi Zaviyesi

Tokat Merkezdeki Gaziosmanpaşa Lisesi’nin karşı tarafında bulunan bina, kitabesine göre Sultan II. Mesud zamanında Halef b. Süleyman adına 691/1291 yılında yaptırılmıştır. Kitabede yapının adı “darü’l ilm” olarak geçmektedir.⁵¹⁷ Yapı, 1949 yılındaki sel baskınında çok büyük hasar görmüş, kubbesi çökmüştür. Ancak,

⁵¹³ A. Yaşar Ocak, “zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S.XII, Ankara 1978, s.248

⁵¹⁴ İ.H. Uzunçarşılı, *Kitabeler II*, s.11; H. Edhem, a.g.m., s.650-651

⁵¹⁵ E. Çelebi, a.g.c., s.1462

⁵¹⁶ A. Kapusuz, a.g.c., s.16

⁵¹⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler II*, s.12;

portali sağlam bir şekilde durmaktadır.⁵¹⁸ Bina, Vakıflar Genel müdürlüğü tarafından onarıma alınmış olup, onarım hala devam etmektedir.

bc- Şeyh Meknun Zaviyesi

XII. Yüzyılda Mesud b. Keykavus tarafından yarıtırıldığı sanılan⁵¹⁹ ve moloz taştan yapılan yapıya, daha sonraları bir zaviye, türbe ve mescit eklenmek suretiyle⁵²⁰ şimdiki haline getirilmiştir.

Tokat'ta yukarıda sayılan zaviyelerden başka bir çok zaviye daha bulunmaktadır. Tokat merkezdeki Pir Ahmed Bey Zaviyesi , Veled Kablu Zaviyesi ve Sefer Beşe Zaviyesi bunların başlıcalarıdır. Bu zaviyelerin yanında, ilde bir çok tekke, hanıkâh ve türbe bulunmaktadır. Tokat merkezdeki Ebu Şems Hanikâhı; Nureddin b. Sentimur Türbesi, Abdülmuttalip Türbesi ve Ebu'l Kasım Türbesi ile Niksar'daki Melik Gazi Türbesi ve Hacı Çıkrık Türbesi bunların başlıcalarıdır.

C-DİN EĞİTİMİ

İlde dinî eğitim ve öğretimin başlangıcı, medreselerin kurulmasına kadar uzanmaktadır. Nitekim, Danişmendlılar döneminde Tokat ve Niksar'da kurulan yağlıbasan medreseleri, yöredeki ilk dinî eğitim ve öğretimin yapıldığı kurumlar olmuşlardır. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde ildeki medreselere yenileri eklenmiştir. Ancak biz, araştırmamızın ikinci bölümünde ilin genel eğitim-öğretim durumunu verirken, yöredeki medreseler hakkında da bilgi verdiğimizden, bu bölümde medreseler konusuna girmeyeceğiz.

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra, her alanda olduğu gibi eğitim-öğretim alanında da köklü değişikliklere gidilmiştir. Nitekim, 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile medreseler kapatılarak eğitim-öğretimde birliğin sağlanması amaçlanmıştır. Bununla birlikte, çok partili sisteme kadar geçen süre zarfında ülkemizdeki din eğitim ve öğretiminde dalgalanmalar görülmüştür. Bu dönemde, zaman zaman çeşitli sebeplerle din ve din adamına karşı takınılan olumsuz

⁵¹⁸ E. Yavi. a.g.c., s.46

⁵¹⁹ E. Yavi. a.g.c., s.47

⁵²⁰ Beyhan Karamağralı, "Şeyh Meknun Türbesi'ndeki Sgraffitolar", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)**, Ankara 1987, s.419-420

tavırlar, din eğitimi ve öğretimi açısından olumsuz sonuçlara sebep olmuş, bu durum, din sahasında büyük bir boşluğun doğmasına yol açmıştır. Nihayet, toplumun artan dinî ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla imam-hatip liseleri kurularak bu alandaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

Ülkemiz genelinde olduğu gibi Tokat'taki din eğitimi ve öğretimi de örgün ve yaygın olmak üzere iki şekilde verilmektedir.

a- Örgün Din Eğitimi

Toplumun ihtiyaç duyduğu din görevlilerini yetiştirmeyi ve dinî konularda uzmanlığı amaçlayan kurumlarda verilen din eğitim ve öğretimidir. Bununla, orta öğretim düzeyinde İmam-Hatip liselerinde, yüksek öğretim düzeyinde ise İlahiyat Fakültelerinde verilen eğitim-öğretim kastedilmektedir.⁵²¹

Tokat'ta örgün din eğitimi veren imam-hatip okullarının ilki, 1954-55 öğretim yılında eğitim ve öğretime başlamıştır. Söz konusu okulda, 4 erkek öğretmen ve 76 erkek öğrenci bulunmaktaydı.⁵²²

1996-97 Öğretim yılına gelindiğinde, ildeki imam-hatip lisesi sayısının (1'i Anadolu İmam-Hatip Lisesi olmak üzere) 7'ye çıktığını görmekteyiz. Bu okullardan ikisi Tokat merkez kazada (1'i Anadolu İmam-Hatip Lisesi), diğerleri ise Erbaa, Niksar, Zile, Turhal ve Reşadiye ilçelerinde bulunmaktadır. İldeki İmam-Hatip Liseleri, bünyelerinde orta kısımları da kapsamaktadırlar.

Aşağıdaki tabloda, 1996-97 Öğretim yılı itibariyle Tokat'taki imam-hatip okullarındaki (lise ve orta kısımlar) öğrenci sayıları sunulmuştur.

⁵²¹ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara 1996, s.113

⁵²² 1973 Tokat İl Yıllığı, s.215

Tablo 59: 1996-97 Öğretim Yılında Tokat'taki İmam-Hatip Okullarındaki Mevcut Öğrenci sayıları⁵²³

Eğitim kademesi	Öğrenci		
	Toplam	Erkek	Kız
Orta Kısım	4681	2922 62,42	1759 37,58
Lise Kısmı	3262	2001 %61,34	1261 38,66
Yekün	7943	4923 %61,34	3050 %38,02

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 1996-97 öğretim yılı itibariyle ilde mevcut İmam-Hatip Liselerinin orta kısımlarındaki toplam öğrenci sayısı 4681 olup, bunun 2922'si (%62,42) erkek, 1759'u (%37,58) ise kızdır. Yine aynı tabloya göre, söz konusu dönemde, bu okulların lise kısımlarındaki toplam öğrenci sayısı 3262'dir. Orta kısımlarda olduğu gibi, lise kısımlarında da erkek öğrencilerin sayısı kızlarınkinden fazladır. Nitekim, tabloda da görüldüğü gibi, söz konusu okulların lise kısımlarındaki öğrencilerin 2001'i (%62,34) erkek, 1261'i ise (%38,66) kızdır. Genel toplamda (orta ve lise kısımları toplamında), erkekler, ildeki toplam öğrenci sayısı (7943)'nin 4923'ünü (%61,98), kızlar ise 3020'sini(%38,02) meydana getirmektedirler.

1996-97 Öğretim yılında, Tokat merkezinde bulunan Anadolu İmam-Hatip Lisesindeki toplam öğrenci sayısı 72 olup, bunun 42'si (%58,33) erkek, 30'u (%41,67) kızdır.⁵²⁴

Görüldüğü gibi, 1954-55 dönemine göre 1996-96 öğretim yılında ildeki imam-hatip okulları ve bunlardaki öğrenci sayılarında oldukça önemli artışlar gerçekleşmiştir. Ülkemizde kesintisiz sekiz yıllık eğitime geçilmesi ile birlikte, ülke genelinde olduğu gibi Tokat'taki imam-hatip liselerindeki mevcut öğrenci sayılarında önemli düşüşler görülmüştür. Ancak, henüz bunların istatistiği tutulmadığından bu konuda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz

⁵²³ D.İ.E., Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 1996-97, Ankara 1999, s.338.486

⁵²⁴ D.İ.E., Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 1996-97, s.488

b- Yaygın Din Eğitimi

Bu kavramla; Diyanet İşleri Başkanlığı'nca, her yaştan insanlara temel dinî bilgileri, din kültürünü ve ahlâki değerleri kazandırmayı hedefleyen vaaz, hutbe, kurs, seminer, konferans ve basın-yayın yoluyla yapılan çalışmalar kastedilmektedir.⁵²⁵

Ülkemiz genelinde olduğu gibi, Tokat'taki yaygın din eğitim-öğretimi de daha çok, Cuma ve bayram hutbeleri, vaazlar ve kur'an kursları gibi faaliyet alanlarında yürütülmektedir. Söz konusu faaliyetlerden birisi olan kur'an kursları, ildeki yaygın din eğitimin uygulanmasında önemli fonksiyonlar üstlenmektedirler. Söz konusu kurslarda, kur'an okutma ve ezberletmenin yanısıra, basit dinî ilmihal konuları da işlenmektedir.

Temmuz 1998 tarihi itibariyle İl Müftülüğünden aldığımız bilgilere göre, ildeki toplam kur'an kursu ile bunlardaki öğrenci ve görevli personel sayıları şöyledir:

Tablo 60: Temmuz 1998 İtibariyle Tokat'taki Kur'an Kursları ile bunlardaki Öğrenci ve Görevli Personel Sayısı⁵²⁶

Yerleşim Birimi	Kurs Sayısı	Öğrenci Sayısı			Personel Sayısı		
		Toplam	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kadın
Merkez	18	548	117	431	29	12	17
Almus	4	159	62	97	8	7	1
Artova	3	47	8	39	1	1	0
Başçiftlik	2	22	20	20	2	2	0
Erbaa	17	658	247	411	27	18	9
Niksar	8	148	61	87	9	6	3
Pazar	4	106	26	80	6	5	1
Reşadiye	7	142	58	84	10	9	1
Sulusaray	4	108	35	73	5	5	0
Turhal	11	284	58	226	16	10	6
Yeşilyurt	3	88	6	82	3	3	0
Zile	8	183	35	148	11	10	1
Yektiñ	89	2493	715	1778	127	88	39
			%28.68	%71.32		%69.29	%30.71

⁵²⁵ S. Cebeci, a.g.e., s.113

⁵²⁶ İl Müftülüğü Temmuz 1998 İstatistikleri, Tokat 1998

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Temmuz 1998 tarihi itibariyle ilde faaliyette bulunan kur'an kursu sayısı toplamı 89, bunlardaki toplam öğrenci sayısı ise 2493'tü. Bu öğrencilerden 1778'i (%71,32) kız, 715'i(28,68) ise erkekti. Aynı dönemde, söz konusu kurslardaki toplam görevli sayısı 127'di. Bunların 88'i (%69,29) erkek, 39'u (30,71) ise kadındı.

Görüldüğü gibi, imam-hatip okullarındaki erkek öğrenci fazlalığının tersine, kur'an kurslarındaki kız öğrencilerinin sayısı, erkek öğrencilerin sayısının iki katından daha fazladır.

Temmuz 1998 tarihi itibariyle söz konusu kurslarda 129 derslik mevcut olup, bunların 64'ü şehir merkezlerinde, 35'i kasabalarda, 30'u ise köylerdeydi. Bu dönemde, söz konusu kurslardan, 55'i erkek, 12'si de kız olmak üzere toplam 67 hafız mezun olmuştu.⁵²⁷

⁵²⁷ Tokat İl Müftülüğü Temmuz 1998 İstatistikleri. Tokat. 1998

V. BÖLÜM

(TOKAT'TA DİN KÜLTÜRÜ UNSURLARI)

A- ZİYARETLER

Türkçemizde: birini veya bir yeri görmeye gitmek anlamına gelen “ziyaret” kelimesi. Arapça “ziyaret” kelimesinden gelmekte olup; yine Arapça’da aynı kökten “zevr” sözcüğü hem ziyaret etmek, hem de ziyaret eden manalarına gelmektedir.⁵²⁸ Ancak, bizim burada ziyaret kelimesi ile kastedtiğimiz şey, çeşitli nedenlerle kutsal kabul edilen herhangi bir türbe, mezar, ağaç, taş, su veya dağın çeşitli nedenlerle ve belirli usûllerle ziyaret edilmesidir.

Fenomenolojik açıdan bakıldığında ziyaret fenomeni, kendilerinde beşer üstü manevi ve ilahi güç ve kudretlerin bulunduğu inanılan, bir takım mezarların, türbelerin ve mevkilerin çeşitli amaç ve usullerle ziyaret edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Esasen, insanları buralara cezbeden şey, onlarda bulunduğu inanılan fevkalade manevi güç, feyz ve bereket ve yahut da fenomenolojinin diliyle ifade etmek gerekirse, kutsalın, onunla bir takım ritüel usullerle temasa geçilmesi halinde insanlara faydasının dokunacağına inanılmakta oluşudur⁵²⁹. Söz konusu ziyaret yerlerine gösterilen ilgi, Eliade’nin tabiri ile bunlara yapılmış bir tapınma değil, onların, kutsalın bir tezahürü olmalarında gizlidir.⁵³⁰

Araştırma sahamız olan Tokat ve çevresi, Anadolu’da en erken Türk-İslam kültürüyle tanışan yörelerinden birisidir. Yörenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında hiç şüphesiz adına daha çok veliler veya Horasan Erenleri ya da Alperenler dediğimiz şahısların rolü oldukça büyüktür.

Selçuklu ve Osmanlı Devletleri idari tabakasının Sünniliği tercih etmeleri nedeniyle, şehir ve kasabalardaki aristokrat tabakaya mensup şeyler vasıtıyla, hankah ve zâviyelerde Sünnilik işlenirken, samimi birer Müslüman olmalarına rağmen eski Türk inanç ve geleneklerinin etkisini hala taşıyan “baba”, “dede”, ve “abdal” gibi lakaplarla adlandırılan, daha çok Kalenderilik, Vefâilik, Yesevilik ve Haydarilik gibi

⁵²⁸ Ünver Günay-Şaban Kuzgun-Harun Güngör-Huzeyfe Sayım-Abdulvahap Taştan, **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür yayınları, Ankara 1996, s.10

⁵²⁹ U. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e., s.104

⁵³⁰ Mircea Eliade, **Kutsal ve Din Dışı**, İstanbul 1991, s.X

yaklaşım ile ele alırken, bu ikili kategorileşmeye sık sık baş vurmaktadırlar. Burada “halk dini” diye vasıflandırılan dinî yaşayış alanına göz attığımızda, orada ilk anda İslam’i resmi veya Sünnî dinî unsurların yanı sıra, tasavvufî boyutu ve nihayet kökleri kültür ve inanç tarihimizin derinliklerine uzanan ve hatta komşu veya uzak başka kültür, toplum ve dinlerden çeşitli etkileşimler sonucu alınan dinî kültür unsurlarını tespit etmek mümkün olmaktadır.⁵³²

Tokat’taki ziyaret yerleri ve bulara ilişkin pratiklere geçmeden önce, ziyaret kavramı ile yakından ilgili birkaç kavram üzerinde kısaca durmamızın, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı kanaatindeyiz.

Konu ziyaret yerleri olunca, akla gelen ilk terim “adak” kelimesi olmaktadır. Aslen Türkçe olan ve Türkler tarafından yaygın olarak kullanılan⁵³³ adak kelimesi, sayrılıktan sağılma, çocuk sahibi olma, evlenme, zor bir durumundan kurtulma vb. amaçlara yönelik isteklerin yerine getirilmesi için yuce varlıklara, ermişlere, tapınaklara, yatırlara, ziyaretlere adanan oruç, kurban, yiyecek eşya vb. gibi şeyleri⁵³⁴ ifade etmektedir. Söz konusu kelimenin bütün Orta Asya Türk lehçelerinde, her lehçenin fonetik özelliğine göre kullanılan ıduk, ıtık, ıyık, ızık⁵³⁵ ıdık ve ısıık⁵³⁶ kelimelerinden türemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, bir dileğin yerine gelmesi durumunda ata ruhları için kesilen kurbanı, orta Asya Türkleri “ıdhuk” veya

⁵³¹ Ahmet Yaşar Ocak. “Zaviyeler”, s.255

⁵³² Ü. Günay-Ş. Kuzgun-H. Güngör-vd., a.g.e., s.5

⁵³³ Hikmet Tanyu. **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**. An Üniv. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1967. s.19

⁵³⁴ S. Veyis Örneç. **Budunbilim Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil kurumu Yay., Ankara 1973, s.11

⁵³⁵ Harun Güngör. “*Türklerde Kutsal Mekan Anlayışı (Kayseri örneği)*”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.43, s.40

⁵³⁶ H. Tanyu. Ankara ve Çevresinde. s.19-21

“ıdu” derlerdi ki, kutlu mübarek anlamına gelen bu kelime, Türkiye Türkçesi’nde “adak” şeklini almıştır.⁵³⁷

Ziyaret fenomeni ile ilgili araştırma sahamızda karşımıza çıkan diğer bir terim “kurban” terimidir. Dini anlamıyla; “Allah’a yaklaşmak için kurban niyetiyle kesilen hususi hayvan”⁵³⁸ anlamına gelen kurban, araştırma sahamızda daha çok, ziyarete konu olan ve kutsallığına inanılan mekanları vesile kılmak ve onlardan bir şeyler istemek için sunulan canlı bir hayvanı ifade ettiği gibi, buralara bırakılan bez-çaput, buğday vb. gibi maddeleri de ifade etmektedir. Dinler tarihi araştırmaları göstermiştir ki, eski Türkler de kanlı ve kansız olmak üzere iki çeşit kurban geleneği mevcuttu. Kanlı kurbanda, belirli doğüstü güçlere, belli özelliklere sahip at, koyun, deve ve keçi gibi hayvanlar sunulurken, kansız kurbanda bu mekanlara çaput-bez bağlamaktaydı ki, buna “saçı” denmekteydi. Kansız kurban demek olan saç, her kavmin kendi emeğiyle kazandığı değerli ve mübarek saydığı nimetlerden seçilmekteydi. Örneğin, göçebe kavimlerde süt, kımız ve yağ; çiftçi kabilelerde buğday, darı ve şarap; tüccar kavimlerde ise, para saç olarak kullanılmaktaydı.⁵³⁹ Biz, araştırma sahamızda yaptığımız saha araştırmalarında, araştırma sahamızda her iki kurban uygulamasının da canlılığını koruduğu tespit etmiş bulunmaktayız.

Bu değerlendirmelerden sonra bu bölümde tarihî, dinî ve kültürel boyutları çerçevesinde Tokat ve yöresindeki ziyaret yerlerinin, coğrafi dağılımı, tipolojisi ve müteakip değerlendirmelere geçebiliriz. Ancak, bu değerlendirmelere geçmeden önce, Ziyaret olgusunun Tarihî, dinî ve kültürel boyutları ile, araştırma sahamızdaki ziyaret inanç ve uygulamalarına büyük ölçüde kaynaklık ettiğine inandığımız Türk “veli” (atalar) kültü ile “Yer-su” kültleri hakkında bilgi vermemizin doğru olacağı kanaatindeyiz.

a- Ziyaret Olgusunun Tarihî Dinî ve Kültürel Boyutları

Ziyaret olgusuna tarihi perspektiften baktığımızda, genelde Anadolu’da, özelde ise araştırma sahamızda karşımıza çıkan ziyaret fenomenin, uzun bir tarihi süreç içerisinde dinî, tasavvufî ve sihrî pek çok unsur tarafından şekillendirildiğini görmekteyiz.

⁵³⁷ Mehmet Eröz, “*Türk Baylarında Kansız Kurban Geleneği*”, *Türk Kültürü*, S.211, s.211

⁵³⁸ Ö. Nasuhi Bilmen, *Kurban, Mahiyeti, Vücûbu, Hikmet-i Teşriîyesi*, Ankara 1956, s.13

⁵³⁹ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 4. Baskı, Ankara 1995, s.54, 98

Genel olarak baktığımızda, Türklerin Anadolu'da şekillenen dinî kültür ve yaşayışları üzerinde, kökleri İslam öncesi döneme kadar uzanan bir çok dinî, kültürel ve sihrî unsurlarının etkileri olduğu hususunda bir takım ilmi çalışmalar yapılmıştır.⁵⁴⁰ Bilindiği gibi Türkler, daha Orta Asya'da iken, yüzyıllar boyunca milli dinlerinden başka birtakım kültürler ve dinlerle tanışmış ve hatta, bunlardan bir kısmını kabul etmişlerdir. Müslüman olmadan önce Şamanizm, Budizm, Mazdeizm, Maniheizm, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinî tecrübelerle temasa geçen Türkler'in, İslamiyetle temasları ilk kez VII. yüzyılda Müslüman Araplar'ın fetih hareketleriyle başlamış, bu yeni dini benimsemeleri üçyüz yıla yakın bir süre almış⁵⁴¹ ve nihayet onlar IX. ve X. yüzyıldan itibaren büyük kitleler halinde Müslümanlığı kabul etmişlerdir.⁵⁴² Onların Müslüman olma süreci XIV. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu nedenle, eski Türk din ve kültürlerinden birçoğu, İslamî motiflerle birleşip, yeni bir renge bürünmek suretiyle (en azından bir alt kültür düzeyinde de olsa) varlıklarını devam ettirmişlerdir.⁵⁴³ Olaya bu açıdan baktığımızda, günümüzde, Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki veli kültürünün ve ziyaret fenomeninin temelini daha çok, İslam öncesi Şamanist dönemde atıldığını⁵⁴⁴ kabul edebiliriz. Bilindiği gibi Şamanizm, dini bir sistem olmaktan daha çok, büyü ve sihrin ön plana çıktığı oldukça kompleks, büyüsel bir sistemdir. Onun merkezinde, Şaman adı verilen ve bir din adamından daha ziyade, tabip, üfürükçü, tanrılarla insanlar arasında temas kuran gelecekte haber veren, felaketleri önleyen, hastaları iyileştirebilen bir kâhin veya büyücü bulunmaktadır.⁵⁴⁵ Bunların durumları ile velilerin vecd, keramet ve inzivaları arasında bir takım benzerlikler bulunmaktadır. Öte taraftan, Türk dini tarihinin en eski dönemlerinden itibaren, Türk zümreleri arasında Natürizm ve Animizmin gibi

⁵⁴⁰ Bu konudaki çalışmalar için bkz. Fuad Köprülü, "İslâm Süfi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri". Ankara Ün. İlahiyat Fak. Dergisi XVIII. Ankara 1972, s.141-152; H. Ziya Ülken, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", Ankara Ün. İlahiyat Fak. Dergisi XVII. Ankara 1969. s.1-28

⁵⁴¹ Ünver Günay-A. Vehbi Ecer. *Toplumsal Değişme Din ve Tarikatlar*. Erciyes Ün. Yay., Kayseri 1999. s.147

⁵⁴² Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e., s.111

⁵⁴³ Ü. Günay. A. V. Ecer. a.g.e., s.147

⁵⁴⁴ Ahmet Yaşar Ocak. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler*. T. T.K. Yay., Ankara 1997 s.11

⁵⁴⁵ Kam. Şaman ve bunların özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini*. s.54-57

bir takım değişik inanç formlarına da rastlanıldığı bilinen bir gerçektir.⁵⁴⁶ Özellikle, Animizm`de ruhların toplum çevresindeki kayalar ve çalılarda yerleştiği inancı⁵⁴⁷ oldukça yaygındır. Bölüm girişinde de belirttiğimiz gibi, eski Türkler de, ağaç, taş, su, dağ, tepe vb. gibi bir takım unsurları kutsal kabul ederek, bunlarla ilgili pek çok pratik geliştirmişlerdir ki, bunlar “yer-su” olarak adlandırılmaktadır. Bütün bu değerlendirmeler, genel olarak Anadolu`da özel olarak da araştırma sahamızda karşılaştığımız ziyaret olgusunun, dinî, mistik, sihrî ve kültürel boyutlarının Türk dinî tarihinin ve kültürünün en eski dönemlerine kadar uzandığını göstermektedir.

Türkler`deki ziyaret olgusunun şekillenmesinde, onların, İslami kabullerinden sonra başlayan ve Anadolu`ya göç etmelerine kadar geçen sürecin etkisi oldukça büyüktür. Türkler, İslam`ın tasavvufu bezenmiş şeklini Araplardan değil, İranlılardan almışlardır⁵⁴⁸ ki, bu tasavvuf anlayışı içerisinde veli kültü önemli bir yer tutmaktaydı.⁵⁴⁹ Tasavvufun Türkler arasında yayılmasında en büyük pay, Ahmet Yesevî ve onun Horasan ekolüne mensup gezgin dervişlere aitti.

Anadolu`nun fethinden hemen sonra buraya yerleşen Türkler, bir takım eski dinî, kültürel ve mistik unsurları beraberlerinde getirerek burada bulunan yerli payen kültürlerle kaynaştırmışlardır. Anadolu`ya göçen Türk unsurları arasında, adına Horasan Erenleri denen ve aslen Ahmet Yesevî`nin kurduğu Yeseviye Tarikatına mensup pek çok derviş de bulunmaktaydı. Bunlar, daha çok köylerdeki göçebe unsurlar arasında gezmiş ve anlattıkları pek çok keramet ve menkıbelerle halkı kendilerine hayran bırakmışlardır. Öte yandan, XIII. yüzyılda Moğol istilası önünden kaçıp, Anadolu`ya akın edenler içerisinde de önemli sayıda Yesevi dervişleri bulunmaktaydı. Bunların da gelmesiyle, Anadolu`daki sûfî tarikatlar için yeni ortamlar doğmuştur. Nitekim bu ortamda, Anadolu`da, başta Yunus Emre, Mevlana ve Hacı Bektaş-ı Velî gibi büyük simalar yetişti. Bunlar henüz sağlıklarında çeşitli kerametler göstererek halkı kendilerine cezbettiler. Bu nüfuz ve etki, ölümlerinden sonra da onların mezarlarının çeşitli amaç ve usûllerle ziyaret yerine dönüşmesiyle

⁵⁴⁶ Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e., s.112

⁵⁴⁷ H. Z. Ülken, a.g.m .. s.19

⁵⁴⁸ F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s.21

⁵⁴⁹ A. Y. Ocak, Menakıbnameler, s.13

sonuçlanmış ve bu süreç, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerini takiben zamanımıza kadar ulaşmıştır.⁵⁵⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki, genelde ülkemizde, özelde ise araştırma sahamızda, köy, kasaba ve şehir gibi çeşitli sosyo-kültürel çevrelerde karşımıza çıkan, çeşitli nedenlerle kutsal bilinerek ziyaret edilen, bu arada haklarında bir çok efsane, keramet ve menkıbe anlatılan, çoğu isimsiz ve bir çoklarının tarihi şahsiyetleri hakkında her hangi bir bilgiye sahip olmadığımız şehitler, veliler, evliyalar, pirlar, abdallar, babalar ve dedeler ile; bir takım sular, ağaçlar, taşlar, dağlar ve tepeler gibi unsurları kapsayan ziyaret fenomeni, kökleri eski Türk dini ve kültürüne kadar uzanan ve oradan aldığı unsurlarla, Türkler'in, tarih boyunca tecrübe ettikleri yeni dinî ve kültürel unsurlarla ve nihayet, Anadolu'daki mevcut payen kültürlerin dinî, bir pota içerisinde eritilmesi suretiyle oluşmuş sosyal bir fenomendir.

⁵⁵⁰ Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e., s.114-115

b- Eski Türklerde Ziyaret İnanç Ve Uygulamalarına Kaynak Olan Kültler

ba-Veli Kültü

Arapça "velâ" veyahut "veliye" (yaklaşmak, yakın olmak) fiilinden gelen "veli" kelimesi, sözlükte: dost, ashap, arkadaş, yardımcı, komşu vs. manaları ifade etmekte olup, çoğulu "Evliya" dır.⁵⁵¹ Kült ise, "yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, onlara tapınış"⁵⁵² manasına gelmektedir. Söz konusu terim, antropoloji terminolojisinde dinsel bir inanç sistemini ya da, bir inanç sistemi içinde yer alan, eylemlerle desteklenen, kendi içinde bütünleşmiş bir kesiti ifade etmektedir.⁵⁵³

Genel olarak baktığımızda, araştırma sahamızda "yatır" "evliya" "dede", "baba" "pir" vb. isimlerle anılan ziyaret yerlerine yönelişin temelinde daha çok, eski Türklerdeki "atalar kültürünün" etkisi olduğu kanaatindeyiz.

Hemen hemen bütün Türk toplulukları arasında en eski temel inançlardan biri olduğu kabul edilen atalar kültü, genel olarak cedadın takdisine dayanmaktadır. Özellikle, ata öldükten sonra, onun bir takım üstün manevi güçlerle mücehhez hale geldiği ve bu nedenle ailesine yardım edebileceği⁵⁵⁴ inancından doğan korku ile saygı arasında karışık bir inanç oluşmaktadır ki, eski Türkler bu sebeple ata ruhlarına kurbanlar kesmekteydiler. Bunlarına eşyaları ve mezarları da mukaddes sayılırdı.⁵⁵⁵

Ölümlere tazim ve onlar için kurbanlar sunma inanç ve adeti, geleneksel Türk dini tarihinin en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır.⁵⁵⁶ Nitekim, Asya Hunları'nda, her yılın mayıs ayı ortalarında atalara kurban sunma adeti mevcuttu⁵⁵⁷.

Şüphesiz ki, tüm Anadolu da olduğu gibi Tokat ve çevresindeki "veli kültü"nin temellerini, daha çok X. yüzyılda Horasan'da şekillenen "Yesevi

⁵⁵¹ A.Y. Ocak, Menâkıbnameler, s.1

⁵⁵² Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, An. Ün. Yay., Ankara 1971, s.148

⁵⁵³ Gürbüz Erginer, *Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1997, s.4

⁵⁵⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kül. Bak. Yay., Ankara 1980, s.46

⁵⁵⁵ A. Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1984, s.8

⁵⁵⁶ Ünver Günay- Harun Güngör, *Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1998, s.59

⁵⁵⁷ İ. Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, s.46

Tarikatı”na mensup Türk Sufî dervişlerinde aramamız gerekmektedir. Söz konusu dervişler tarafından özellikle göçebe Türkmenler arasında yayılan veli kültü, Anadolu’nun fethiyle bu coğrafyaya da yayılmıştır. Nitekim, araştırma sahamızda veli olarak kabul edilerek mezarları ziyaret edilen şahısların pek çoğunun Horasanlı veliler olduğu inancı yaygındır.

Araştırma sahamızda ziyarete konu olan kutsal mekanların başında, halkın yatır, evliya, dede, baba, pir, abdal vb. gibi isimlerle anılan zatların mezarları gelmektedir.⁵⁵⁸ Halk, bu kimseleri Allah’ın sevgili kulu, bir takım kerametlere sahip, duası kabul olan, Allah’la insanlar arasında aracı olabilen kimseler olarak algılamaktadır.

Söz konusu mekanlar, yöre halkı tarafından çeşitli dilek ve temennilerle ziyaret edilmekte ve adaklar adanmaktadır.

bb- Yer-Su Kültü

Eski Türkler, dağların, göllerin, pınarların, ağaçların ve taşların da ruhu olduklarına inanmakta ve bunlara “yer-su” demektedirler. Onlar, bu unsurların kutsal olduklarına inandıkları için, onlarla ilgili pek çok dini pratik geliştirmişlerdi.

Araştırma sahamızda, kaynağını daha çok “yer-su” kültlerinden aldığına inandığımız bir takım dağlar, ağaçlar, sular ve taşlar da kutsal mekanlar olarak algılanmakta ve bunlarla ilgili pek çok dini pratiklere başvurulmaktadır.

bba- Dağ Kültü

Dağ kültü, en eski çağlardan beri pek çok uluslarda mevcut bir kült konusu olmuştur.⁵⁵⁹ Eski Türk mitolojisinde, yüksek dağlar tanrıların yolu olarak kabul edildiğinden,⁵⁶⁰ ataların mezarları dağ tepelerinde yapılmaktaydı.

⁵⁵⁸ Araştırma sahamızda, dede ve baba tabiri daha çok Sünnilerde, pir ve abdal tabirleri ise, daha çok Alevî- Bektaşî zümrelerinde kullanılmaktadır. Evliya tabiri ise, her iki zümre tarafından ortak olarak kullanılmaktadır.

⁵⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, An. Ün. İlah. Fak. Yay., Ankara 1973, s. 5-44.

⁵⁶⁰ Bahacddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, II, M.E.B. Yay., İstanbul 1997, s.129; A. İnan, *Şamanizm*, s.49

Şamanist Türklerde dağ, Gök-Türkler döneminde bir kült halini almıştır.⁵⁶¹ Hunlar, “şandin-şan” sıra dağlarındaki “Han-Yoan Dağı” ile “Çan-tşuan” dağlarını ululaştırmış ve Gök- Tanrıya adadıkları kanlı kurbanlarını bu dağ ve tepe üstlerinde kesmişlerdir.⁵⁶² Eski Türkler, “Ötüken”, “Tanrı”, “Ulug”, dağlarını (Yedi Su vilayetindeki) tanrılar dergahı diye kabul etmişler, bu nedenle Hun, Gök-Türk, Uygur hakanları “Ötüken Dağı”nı başkent yapmışlardır.⁵⁶³

Günümüzde Altay dağlarında yaşayan Türkler, kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde sunmakta ve bu kurbanı “Tanrı Gök Kurbanı” adını vermektedirler.⁵⁶⁴ Dağlara inanç, çok az değişikliklerle kazan Türkleri’nde, Başkurtlar’da, Türkistan ve Özbekistan’da mevcuttur.⁵⁶⁵ Karaçay-Malkar toplumu, XVIII. yüz yılın ikinci yarısına kadar Kafkasların en yüksek zirvesi olan Elbruz Dağı’ndan korkmakta ve ondan yardım dilemekteydiler.⁵⁶⁶

Araştırma sahasımızda dağ kültürüne bağlı olarak ziyaret edilen yerler, gerek yapıları ve gerekse uygulanan pratikler açısından, İslam öncesi Türklerdeki uygulamalarla benzerlikler arz etmektedirler. Yörede, kudsîyetine inanılan dağlar, daha çok yağmur duası esnasında ve baharlarda ziyaret edilmekte, dilekler dilenmekte ve adaklar adanmaktadır.

bbb- Taş-Kaya Kültü

Dağ kültüründe olduğu gibi, bir takım taş ve kayalar da, çok eski devirlerden beri pek çok ulus tarafından bir kült haline getirilmiş ve dini pratiklerde önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir.⁵⁶⁷ Türk mitolojisinde kayanın önemi ilk kez, Türkler’in dünyanın yaratılışı efsanesinde ortaya çıkmaktadır. Bu efsanede, taş ya da kayaların

⁵⁶¹ A. İnan, Şamanizm, s.48

⁵⁶² H. Tanyu, Dinler Tarihi Araştırmaları, s.38

⁵⁶³ Abdülkerim Rahman, Uygur Folkloru, (nşr. Soner Yalçın, Erkin Emet), Kül. Bak. Yay., Ankara 1996, s.136-137

⁵⁶⁴ A. İnan, Şamanizm, s.102

⁵⁶⁵ A. İnan, Makaleler ve İncelemeler II, T.T.K Yay., Ankara 1991, s. 253-259; H. Tanyu, Dinler Tarihi Araştırmaları, s.32.34

⁵⁶⁶ Ufuk Tavkul, Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür, Ötüken Yay., İstanbul 1993, s.262

⁵⁶⁷ Geniş bilgi için bkz., Hikmet Tanyu, Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Kül. Bak. Yay., Ankara 1987, s. 6-37

insanı kurtaran, yaşamaya destek olan, kendisinde korunulan ve barınılan mekanlar olduğu inancı işlenmektedir.⁵⁶⁸

Türk mitolojisindeki yaygın bir inanca göre, büyük Türk Tanrısı, ilk Türk hakanına “yada” adı verilen, istenildiğinde kendisiyle yağmur, kar, fırtına ve dolu yağdırılabilen bir taş bahşetmiştir.⁵⁶⁹ X. asırda Horasan ve İran hükümdarlarının saraylarında yaşayan ve gezginci bir Arap şairi olan Ebu Dülef’in verdiği bilgilere göre, Oğuzlar’ın ve Tokuz Oğuzlar’ın ülkelerinde bulunan bir takım taşlar, çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmaktaydı. Yine onun verdiği bilgilere göre, Kırgızlar, ülkelerinde bulunan ve etrafı aydınlatan bir taşı lamba yerine kullanmaktaydılar.⁵⁷⁰

Horasan’da, Türkistan’da, Kırgızlar’da ve Başkurtlar’da, çocuk hastalıklarının tedavilerinde taşlardan faydalanma inancı oldukça yaygındır. Ayrıca, Azeri, Türk Kazaklar, ve Oğuzlar’da, çocuğu olmayan kadınların sıkça müracaat ettikleri kayaların varlığı tespit edilmiştir.⁵⁷¹

Araştırma sahamızda, kutsal kabul edilen ve ziyarete konu olan kayalar kültürü de oldukça yaygındır. Yöre halkı bu taşları daha çok, çeşitli hastalıklar, yağmur duasına çıkmak, çocuğu olmak ya da düşük yapmamak gibi amaçlarla ziyaret etmekte, bunlardan dilek dilemekte ve bunlara kurbanlar kesmektedir.

bbc- Ağaç ve Orman Kültü

Bir çok toplum ve dinlerde ağaçlar, ilahların ve ruhların bulunduğu inanan kutsal varlıklardan biri olarak kabul edilmiş, onun gölgesi, meyvesi, ateşi ve çiçekleri insanoğlunun daima dikkatini çekmiştir.⁵⁷² Eski Türkler’in hayatında ağaç ve orman kültürü önemli yer tutmaktadır. Nitekim, Oğuz destanında Kıpçaklar’ın ağaçtan türedikleri inancına dair izler vardır.⁵⁷³ Aynı şekilde, Uygurlar’ın Türeyiş

⁵⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. H. Tanyu, *Türklerde Taşla*, s.39

⁵⁶⁹ A. İnan, *Şamanizm*, s.160. Bu taş ve buna bağlı pratikler hakkında daha geniş bilgi için bkz, A. İnan, a.g.e., s.160-165; H. Tanyu, *Türklerde Taşla*, s.45-80

⁵⁷⁰ İbni Fazlan, *İbni Fazlan Seyahatnamesi*, (haz: Ramazan Şeşen), İstanbul 1975, s.87-88,92

⁵⁷¹ H. Tanyu, *Türklerde Taşla*, s.82-84

⁵⁷² Hikmet Tanyu, “*Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar*”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, 1975, Ankara 1976, s.129

⁵⁷³ A. İnan, *Şamanizm*, s.65

Destanı'nda, iki ağaç arasına inen bir ışık ile beş çocuğun ortaya çıktığı, bunların, bu iki ağaç önünde diz çökerek yeri öptükleri, oradaki insanlar tarafından hakan seçilmeleri ve çoğalmaları anlatılmaktadır.⁵⁷⁴ Oğuz Kağan Destanı'nda da Oğuz Kağan'ın gökten inen göğün kızı ve yerdeki bir ağaç koğuşundan çıkan yerin kızları ile evlendiği anlatılmaktadır.⁵⁷⁵

Ötüken Ormanları, Göktürkler ve uygular zamanından beri kutsal kabul edilmiştir. Eski Türklerde, kayın ve çam ağaçları kutsal sayılan ağaçların başında sayılmıştır. Nitekim, Eberhard, Tobalar'ın kuzey yurtlarından güneye göçerlerken, kurban kestikten sonra birer kayın ağacı diktiklerini ve bunlardan "tanrılık" ve "kutsal orman"ların meydana geldiğini belirtmektedir.⁵⁷⁶ Aynı şekilde, Beltir ve Sagay Türkleri gök veya dağ kurbanı ayinini kayın ağaçları altında yaparlarken, çocuğu olmayan Yakut kadınları "yuvalı" kara çam ağacına gelmekte ve ağacın karşısında dua etmekteydiler.⁵⁷⁷ Genel olarak bakıldığında, kayın ağacı Başkurt, Kazan ve Kırgızlar'da, çam ağacı ise, Yakut⁵⁷⁸ ve Karaçay-Malkar Türkleri'nde kutsal kabul edildiği görülmektedir.⁵⁷⁹ Ağaçları ve çalılırları kutlu sayarak, bunlara bez-çaput bağlama adeti bütün Türk boylarında benimsenmiş ve Altay dağları'ndan Akdeniz çevresine kadar yayılmıştır.⁵⁸⁰

Eski Türk hayatındaki, orman ve ağaç ile ilgili inanış ve uygulamalar, anayurttan Anadolu'ya gelen atalarımız tarafından buradaki coğrafyaya yerleştirilmiştir.⁵⁸¹ Nitekim, araştırma sahamızda ağaç kültürüne ait pek çok inanış ve uygulamaya şahit bulunmaktayız. Genel olarak baktığımızda, Türkistan da kutsal kabul edilen kayın ve çam ağacının yanında, pelit, saksızlık ve kavak gibi ağaçların da araştırma sahamızda da pek çok inanış, ziyaret ve pratiğe konu olduğunu görmekteyiz.

⁵⁷⁴ B. Ögel, a.g.e. II, s.74; A. Yaşar Ocak, **Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul 1983, s. 85-86

⁵⁷⁵ H. Tanyu, "*Türklerde Ağaçla*", s.132

⁵⁷⁶ W. Eberhard, **Çinin Şimal Komşuları**, (Çev: Nimet Uluğtığ), Ankara 1942, s.80-81

⁵⁷⁷ A. İnan, **Şamanizm**, s.64

⁵⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. H. Tanyu, "*Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar*", s. 132-133

⁵⁷⁹ U. Tavkul, a.g.e., s.262

⁵⁸⁰ H. Tanyu, "*Türklerde Ağaçla*", s.141

⁵⁸¹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, T.K.A.E. Yay., Ankara 1990, s.47

bbç- Su Kültü

Eski Türklerde su, “Yer-Su” kültürünün temelini oluşturmaktaydı. Ancak, bu kavramın içine akıntılı olan bütün sular, ırmaklar, pınarlar ve dereler de dahildi.⁵⁸² Kutsal ırmaklar, Türk mitolojisinde çok önemli bir yer tutmaktaydı. Türkler, büyük devletler kurduktan sonra bile, eski kutsal ırmakları unutmamışlardır.⁵⁸³ Mesela, Uygurlar, Orhun ile Selenga nehirlerinin birleştikleri bir kavşakta gökten inen bir nur ile doğup türeklerine inanmaktadırlar.⁵⁸⁴ Yeniseyliler, dağlara ve sulara hitaben söyledikleri ilahilerde, Yenisey Irmaklarını merhametli hakan manasına gelen “Kayrakan” tabiriyle isimlendirmektedirler.⁵⁸⁵

X. yüzyıl İslam müelliflerinden Gerdizi'nin bildirdiğine göre, bu asırda İrtiş boylarında yaşayan Kimekler, “İrtiş Irmağı”nı Barshan Türkleri ise, “Isık Gölü”nü takdis etmekteydi. Hatta, Kimekler: “su Kimeklerin tanrısıdır” derlerdi.⁵⁸⁶

Göktürk kitabelerinden anlaşıldığına göre, VIII. yüzyılda devletin resmi kültürlerinden birisi haline gelen “Yer-Su” kültürünün⁵⁸⁷ izlerini Altay panteonunda da göre bilmekteyiz. Nitekim, Altay şamanizminde anılan “Talay” ve “Yayık-Han” isimli tanrılar, sularla ilgili tanrılardır.⁵⁸⁸

Gönümüzde, bütün Anadolu da olduğu gibi, araştırma sahamızda da sularla ilgili pek çok ziyaret yerinin mevcudiyetini tespit etmiş bulunmaktayız. Araştırma sahamızda ziyarete konu olan sular, ya tek başına veya mukaddes sayılan bir mezarın yanında buldukları için Kutsiyet kazanarak çeşitli dileklerle ziyaret edilen kutsal mekanlar haline getirilmiştir.

⁵⁸² Y. Kalafat., a.g.c., s. 43

⁵⁸³ B. Ögel. a.g.c. II. s.137; A. İnan, Makaleler. I. s.492.

⁵⁸⁴ B. Ögel. a.g.c. II. s.137

⁵⁸⁵ A. İnan, Makaleler I. s.491

⁵⁸⁶ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Kült. Bak. Yay., İstanbul 1976. s.40-41; Makaleler, I. s.491

⁵⁸⁷ A. İnan, Makaleler. I. s.491

⁵⁸⁸ B. Ögel. a.g.c., II. s. 145

c- Ziyaret Yerlerinin Coğrafi Dağılımı

ca- Tokat Merkez İlçe

caa- Şeyh Şirvani

Tokat merkezde, kendi adını taşıyan mezarlık içerisinde etrafı taş duvarlarla çevrili Lülüt ağaçlarının altında olup, üzeri açıktır. Mezarlık önündeki tabeladan öğrendiğimize göre, asıl adı Abdülmecid bin Veliyüddin ibn-i Alaüddin Şirvani'dir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Ancak, mezar önündeki tabelada H. 972(M. 1564)'de Tokat'ta taun (veba) hastalığında öldüğü ve Halvetiye Tarikatı'nın şeyhlerinden olduğu yazılıdır. Ulemadan biri olan Abdülmecid Şirvani, Zile de Medfun Muharrem Efendi ile, onun Sivas'ta medfun bulunan kardeşi Şemseddin Sivasi'ye hocalık etmiştir. Ayrıca, otuzdan fazla manzum ve mensur eserin sahibi mutasavvıf bir şairdir.⁵⁸⁹

Abdülmecid Şirvani, halk arasında çoğunlukla Behzat-ı Velinin babası olarak bilinmektedir. Mezarını yaptırmadığı, birkaç kez yapılmasına rağmen yıkıldığı söylenmektedir.. Tokat'ı sel ve felaketlerden kurtardığına inanılmaktadır.⁵⁹⁰

Çeşitli dilek ve maksatlarda, daha çok Perşembe günleri öğleden sonra ziyaret edilmekte, dileğin kabul edilmesi gayesiyle yanındaki çalıya çaput bağlanmakta ve ilerideki duvarın dibinde mum yakılmaktadır.

cab- Diken Baba

Şeyh Şirvani mezarlığında, yolun solundaki dikenlerin altında, üstü açık bir mezar olup, dikenler altında olduğu için bu adla anılmaktadır. Tarihi şahsiyeti hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Mezar taşlarda çevrilmiştir.

Göz ağrısı olanlar tarafından, daha çok Perşembe günleri ziyaret edilmekte, bu amaçla akşamdan ıslatılan nohutlar mezarın başındaki dikenlere takılmakta, bez-çaput bağlanmakta, ayrıca mezarın baş ucundaki yuvarlak taş gözlere sürülmektedir. İnanca göre, ziyaret bittikten sonra arkaya bakılmadan oradan uzaklaşmazsa dilek kabul edilmemektedir.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ Müjgan Üçer, "Tokat Efsaneleri İnanışları", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986). Ankara 1987. s.228

⁵⁹⁰ K.K: Mustafa Yılmaz. 1946 Tokat doğumlu, Tekkeşin

⁵⁹¹ K.K: Mustafa Yılmaz. 1946 Tokat doğumlu

cac- Ahi Muhiddin Tekke ve Türbesi

Tokat merkez Soğukpınar Mahallesinde, kare planlı bir bina olup, mescit, zaviye ve türbeden meydana gelen bir külliye teşkil etmektedir.⁵⁹² Kitabesine göre, İlhanlı hükümdarlarından Ebu Said Bahadır Han zamanında (716-736) Abdullah b. El-Muhyî tarafından 717/1317 yılında yaptırılmıştır.⁵⁹³ Tekke halk arasında dönen tekke veya Abdulmuttalip tekkesi diye de anılmaktadır. Tekke içerisinde kitabesiz beş mezar bulunmaktadır.

Tekke, daha çok Perşembe günleri satılmayan kızlar ve haylaz çocuklar için ziyaret edilmektedir. Satılmayan kızlar, kabirlerin ayak ucunda ayakta kibleye karşı durarak üç İhlas bir Fatiha okurlar. İnanişâ göre, dileği eğer kabul olacaksa sağa (kabirlere doğru) döndürülmektedir. Eğer dönmüyorsa dilek kabul edilmeyecek demektir. Haylaz çocuklar kabirlerin yanında yatırılınca düzeleceğine inanılmaktadır.⁵⁹⁴ Ayrıca, pencerelere çaput-bez bağlanmakta ve dilek kabul olanca burada kurban kesilmektedir.

caç- Acepşir Türbesi

Ayvaz paşa geçidi, birici sokakta, küçük bir tepe üzerinde kare planlar bir yapı içerisinde. Tahta sandukalı mezar, yeşil bir örtüyle örtülmüştür. Mezarın baş ucunda bulunan 1318 tarihli bir kitabeden, Ebu Said Han döneminde yaptırıldığı tahmin edilmektedir.⁵⁹⁵

Tarihi şahsiyeti hakkında bilgimiz olmayan bu zat hakkında şöyle bir rivayet anlatılır: Bir gün hacca giden efendisinin canının helva istediği Tokat'taki uşağına malum olmuş. Uşak, hanımından helva yapmasını istemiş, bunu aldığı gibi, soğumadan, Beytullah'a götürüp efendisinin sofrasına bırakmış. Bunun üzerine şaşırıp kalan adamcağız şöyle demiş: "Bunu getiren bizim uşak mıydı, yoksa acep bir sır mıydı" işte o günden sonra evliyanın adı değişerek Acepşir olmuş.⁵⁹⁶

⁵⁹² H. Edhem. a.g.m . s.729

⁵⁹³ İ. H. Uzunçarşılı. Kitabeler II. s.17-18; H. Edhem. a.g.m . s.729-732

⁵⁹⁴ K.K: Salih Üçel. 1932 Tokat doğumlu

⁵⁹⁵ İ. H. Uzunçarşılı. a.g.e. s. 16

⁵⁹⁶ M. Üçer. a.g.m . s.227-228

Tekke, günümüzde daha çok Perşembe günleri, başı ağrıyanlar tarafından ziyaret edilmekte, bu ziyaret esnasında kabrin etrafında üç kez dönülmektedir.⁵⁹⁷

cad- Nurettin bin Sentemür Türbesi

Tokat merkezinde, Sivas caddesi üzerindeki yolun sağında bulunan türbe, 1314 tarihli olup, İlhanlılar dönemine aittir. Kare biçimli türbenin üstü mahuti olup, üç penceresi ve bir kapısı vardır.⁵⁹⁸ Kitabesinden, Moğol ricalinden Nureddin ibni Sentemür olduğu anlaşılan zatın, halk arasında Timur'un oğlu olduğuna inanılmaktadır.

Halk arasında, bir vali tarafından yıktırıldığına, ancak daha sonra rüyasına girdiği için bu vali tarafından tekrar yaptırıldığına inanılmaktadır.⁵⁹⁹

Türbe, daha çok Salı, Perşembe ve Cuma günleri çocuğu olmayanlar, yürüyemeyenler ve değişik hastalıklar için, sıkça ziyaret edilmekte, türbenin pencereleri önünde mumlar yakılmakta ve dilekler dilenmektedir. Dilek yerine gelince "Lokma tatlısı" yapılıp oradakilere dağıtılmakta, ayrıca pencere önlerine bulgur bırakılmaktadır.⁶⁰⁰

cae- İshak-ı Zencani

XVII. asırda yaşamış Anadolu velilerinde olup, ailesiyle Azerbaycan'ın Zencan şehrinden Tokat'a göçtüğü için bu ismi almıştır.⁶⁰¹ Asıl ismi İshak bin Hasan Tokadî olmasına rağmen, halk arasında daha çok "boyun baba" diye tanınmaktadır. Ehli Sünnet itikadına mensup zat, iyi bir medrese tahsili görmüş, yirmiye yakın eser yazmış ve 1690'da Tokat'ta vefat etmiştir.⁶⁰²

Mezar, her niyet için, arka arkaya 7 Cumartesi sabah namazından sonra ziyaret edilmekte, üç ihlas bir fatiha okunarak mezarın etrafında üç kez dönülmektedir. Bazen mezarın sağ ve solunda özel olarak yapılmış yerlerde mum yakılmakta ve taş yapıştırılmaktadır.⁶⁰³

⁵⁹⁷ K.K: Fatma Kiriş 1934 Tokat doğumlu

⁵⁹⁸ M. Üçer. a.g.m .. s.223

⁵⁹⁹ H. Tanyu. Ankara ve çevresinde, s.287

⁶⁰⁰ K.K: Şener Uslu. 1959 Mersin doğumlu, lise öğretmeni

⁶⁰¹ Türkiye Gazetesi, Evliyalara Ansiklopedisi, XII, İstanbul 1993, s.24

⁶⁰² Muharrem Türkmen. "Tokatta Yatırlar Ziyaretleri I, Sivas Folkloru, S.33, Ekim 1975, s.15

⁶⁰³ K. K: Yahya Erol. 1929 Tokat doğumlu

caf- Ahi Paşa

Haş Dağı'nın kuzey eteğinde, kendi adını taşıyan mescidin yakınında olan mezarının yeri kesin olarak belli değildir. Caminin yapılış tarihi H. 12 Ramazan 765 (M. 1363)'tir. Caminin bizzat Ahi paşa tarafından yaptırıldığına inanılmaktadır.

Halk arasında anlatılan bir rivayete göre; Tokat kalesi kafirlerin elinde olduğu dönemlerde, Ahi paşa asasıyla yerde abdest almak için su ararken kralın adamları tarafından buradan çıkmaya zorlanmış. Bunun üzerine Ahi paşa: "Git kralına söyle benimle uğraşmasın" demiş ve parmağıyla kral tarafına doğru işaret etmiştir. Ahi Paşa asasını yere vurunca oradan büngül büngül bir su çıkmış. Kralın adamı geri döndüğünde kralın iki gözünün birden kör olduğunu görmüş. Ahi paşanın Evliya olduğunu anlıyan kral, gözünün açılması için Ahi paşaya ricada bulunmuş ve onu hamama davet etmiş. Orada Ahi Paşa'nın verdiği sudan içen kralın iki gözü açılınca hamamı Ahi paşaya bağışlamış.⁶⁰⁴

Ziyaret, kısmeti kapalı olan kız ve oğlanlar tarafından rağbet görmektedir. Kısmetinin açılmasını isteyenler, aldıkları bir kilidi evlerinin kapıları üstünde kilitledikten sonra, Cuma günü cami imamına getirmektedirler. Söz konusu kilit, imam ya da müezzin tarafından, Cuma selası verilirken minarede açıldığında kısmetlerin açılacağına inanılmaktadır. Ayrıca, buradaki su kutsal kabul edilmekte, şifa için içilmekte ve bununla banyo edilmektedir.⁶⁰⁵

cag- Ayakçı Baba

Rüstem çelebi arka sokağında, yolun sağında üstü açık bir mezar olup, tarihi şahsiyeti hakkında bilgi bulunmamakla beraber, halk arasında bir şehit olduğu inancı yaygındır.

Buraya, yürüyemeyen çocuklar üç perşembe getirilmekte. Üç ihlas, bir fatiha okunarak mezarın etrafında üç kez dolandırılmakta, daha sonra çocuk kıbleye döndürülerek dua edildikten sonra: "Salladım salıya karşı, yürüsün ellere karşı" denmektedir. Çocuk yürüyünce kurban kesilmektedir.⁶⁰⁶ Ayrıca mezarın üstüne bulgur serpilmiştir.

⁶⁰⁴ M. Üçer, a.g.m .. s.226

⁶⁰⁵ K.K: Sait Gök, 1967 Amasya doğumlu, cami imamı

⁶⁰⁶ K.K: İsmail Konağı, 1946 Tokat doğumlu, mahalle sakinlerinden

cah- Bülüllük Tekkesi

Tokat kalesinin olduğu büyük tepenin alt kısmında büyükçe bir mağaradır. Burada her hangi bir mezar yoktur.

Tekkeye, konuşamayan çocuklar üç Perşembe getirilerek mağara içerisinde dolandırılmakta, mağara dışındaki düz bir kaya üzerinde kaydırılmakta ve dilek yerine gelince kurban kesilmektedir. Ziyaretçilerin bol olduğu, hatta Almanya'dan bile gelenleri olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰⁷

cai- Sidik Tekkesi

Camii Kabir Mahallesi, üçüncü geçitte büyükçe bir taş olup, yanında her hangi bir mezar yoktur.

Tekkeye, altını ıslatan çocuklar getirilmekte ve kayaya karşı durdurulup üç ihlas, bir fatiha okunmaktadır. Faydasını görenlerin horoz kurban ettikleri ifade edilmektedir.⁶⁰⁸

caı- Siğil Tekkesi

Seyit Necmeddin Mahallesi, Hınıslı sokağı 1' nolu evin arka bahçesinde, iki sıra halinde taş sandukalı 7 mezar olup, mezarlardan dördünün üzerinde ayete'l-kürsi yazılıdır.

Buraya, ellerinde siğil olanlar gelmekte ve ortadaki iki büyük mezarın etrafında üç ihlas, bir fatiha okuyarak dönmektedir. Daha sonra, ortadaki mezarın başucunda bulunan iki küçük taşla siğillerin olduğu bölge afsunlanmaktadır.⁶⁰⁹

caj- Kaplıca

Örtmeliönü Mahallesi, Hacı Hasan Bölüğü 56 No'lu evin arka tarafındaki kavak ağaçlarının altında, etrafı duvarla çevrili, havuza benzeyen büyükçe bir su gözesidir.

Eskiden, bilhassa Ermineler tarafından her ayın ilk çarşambasında ziyaret edilmekteydi. Yine eskiden burada bir kızın mezarı olduğu, daha sonra nerede olduğu bilinmediği ve sır olduğu söylenmektedir.⁶¹⁰ Günümüzde, daha çok, Alevi-

⁶⁰⁷ K.K: Mustafa içeri. 1928 Tokat doğumlu, mahalle sakinlerinden

⁶⁰⁸ K.K: Celil Akgül, 1942 Tokat doğumlu, mahalle sakinlerinden

⁶⁰⁹ K.K: Şakire Çancıoğlu, 1934 Tokat doğumlu, Ev sahibi, ocakçı

⁶¹⁰ Muharrem Ergin, a.g.m . I. s.15; M. Üçer, a.g.m . s.227

Bektaşî zümreleri tarafından Perşembe günleri, dilek dilemek, ve başta baş ağrısı olmak üzere çeşitli hastalıklar için ziyaret edilmekte, girişin sağındaki duvarda mum yakılmakta, dilek dilenmekte, bu amaçla dilek için taş yapıştırılmakta ve suyu şifa niyetine içilmektedir.⁶¹¹

cak- Hasan Baba

Gırgıj Dağı'nın tepesinde, kapalı bir mekanda bulunan yatır hakkında tarihi bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte, Horasan evliyalarından olduğu belirtilmektedir.

Çocuğu olmayan kadınlar tarafından ziyaret edilir. Kadınlar “hemecik” adını verdikleri yapma bebeği oraya götürerek yapma bir salıncakta salladıktan sonra tekkeye bıraköylar. Ayrıca, kadınlar buraya giderken topladıkları taşları, devletlinin bunları elleriyle yoğurup gülle yaparak küffara attığı inancıyla tekke yanında bıraköylar.⁶¹²

cal- Hamza Bey

Mezarı, Mihrabı Hacıp Mahallesi'nde, Ali Mezarlığı altında, etrafı çevrili, sekiz- on mezarlı ve kendi adını taşıyan aile mezarlığının içinde, Lülüt ağacının altındadır. Mezarı daha sonradan mermerden yeniden yapılmıştır.

Halk arasında “Uyuşuk Dede” de denilen Bicaroğlu Hamza Bey, Rumeli beylerinden iken, Amasya'da bulunan ikinci Murat'a Lala olmuş, Samsun'u fethetmiş, bilahare Anadolu beylerbeyi olmuş kıymetli bir devlet adamıydı. 1412'de ölmüştür.⁶¹³

Günümüzde, vücudunun her hangi bir tarafında uyuşukluk hissedenler tarafından Cuma günü hariç diğer günler ziyaret edilmekte, mezarın etrafında dua okunarak dönülmekte, yanındaki duvarın dibinde mum yakılmakta ve baş ucundaki lülüt ağacına bez-çaput bağlanmaktadır. Halk arasında Cuma günü namaza gittiği ve yerinde bulunmadığı inanılmakta, bu yüzden Cuma günleri ziyaret edilmemektedir.⁶¹⁴

⁶¹¹ K.K: Raziye Delen, 1964 doğumlu, kaplıca yanındaki ev sahibi

⁶¹² M. Ergin, a.g.m ., I, s.15; M. Üçer, a.g.mk., s.227

⁶¹³ K.K: Zihni Kuru, 1930 doğumlu, mahalle sakini.

⁶¹⁴ K.K: Ayşe Güler, 1934 Tokat doğumlu, mahalle Sakini

cam- Rıfat Dede

Samyeli Mahallesi, Ali Mezarlığı içerisinde etrafı iki metre yüksekliğinde demirlerle çevrilmiş bir mezarda yatmakta olup, Çelebilerden bir Alevî dedesidir. Ölüm tarihi 1954'tür.

Günümüzde Alevî- Bektaşî zümreleri tarafından, daha çok Perşembe günleri ziyaret edilmekte, mum yakılmakta ve buradaki ağaçlara çaput bağlanmakta, dileğin kabulü için taş yapıştırılmakta ve evde yapılan börekler buradaki çocuklara dağıtılmaktadır.⁶¹⁵

Tokat merkezde saydığımız ziyaret yerlerinden başka daha pek çok ziyaret yeri mevcuttur. Bunların başında; Tokat cemel Bağlarında, halk tarafından Melik Danişmend Gazinin kardeşi olduğuna inanılan ve eskiden baş ağrısı olanların ziyaret ettiği "Alp Gazi", Erenler Mezarlığı içerisinde bulunan ve eskiden evde kalan kızların ziyaret ettiği⁶¹⁶ ve içerisinde yatanın bir kız olduğu⁶¹⁷ "Erenler Türbesi", Örtmeliönü Mahallesi'nde 62 nolu evin içinde bulunan, kitabelerinden Horasanlı Mehmet ve Abdullah isimli kardeşler oldukları anlaşılan, , eskiden her türlü dilek için ziyaret edilen "Çöreği Büyük", Muslehaddin Sokağı'nda Kaya Camii'nin arkasında bulunan, yanındaki kiliseyi kafirlerle cenk ederek aldığına inanılan ve eskiden yüreği sıkılanlar ve kendisinde fenalık hissedenenler tarafından ziyaret edilen Has Ömer ve Kara Sevdaya tutulanların yedi Perşembe ziyaret ettiği "Murat Sevdekar Türbesi" gelmektedir.

can- Kat Ziyareti

Merkez ilçeye bağlı, Tokat-Turhal karayolunun 5 km. kadar kuzeyinde bulunan Kat Kasabası'nın 500 metre kadar doğusundadır. Belediye mücavir alanı içerisinde yer almaktadır. Yörenin en önemli ziyaretgahlarından biri olup, ülkemizin her bölgesinden gelen binlerce kişi tarafından, genellikle hastalıklara şifa bulmak amacıyla ziyaret edilir. Ziyaretgaha, belediye tarafından modern tesisler (sıhhi banyo, otel, kafeterya, market) yaptırılmıştır. 50 yataklı otele ve 60'a yakın kişiye hizmet verebilen sıhhi banyoya sahiptir. Isıtma, güneş enerjisi ve kalorifer tesisatı ile

⁶¹⁵ K.K: Zihni Kuru. 1930 doğumlu, mahalle sakini

⁶¹⁶ M. Ergin, a.g.m . I. s.13-14

⁶¹⁷ İ.H. Uzunçarşılı. Kitabeler II. s.55

sağlanmaktadır. Ayrıca, futbol sahası ve çocuk parkıyla da mesire yeri olarak dinlenme ihtiyacını karşılamaktadır.

Ziyaret yerinde, ziyaret edilen unsur su olup, bu su, bir ağacın koğuşundan akmaktadır. Aslında burada bir kızın yattığına inanılmakta, fakat mezarının nerede olduğu bilinmemektedir. Bununla ilgili şu rivayet anlatılmaktadır: Anadolu'ya Müslüman Türklerin geldiği zamanlarda, Şamdan gelen Beyazıd-ı Bestami Hazretleri, Zile'ye medrese açar. Kat Köyü'nden bir delikanlı bu medresede okuduktan sonra, Beyazıd-ı Bestami'nin torunu ile evlenir ve gelini buraya getirir. Adet üzere, köyün kadınları gelini ziyarete gelir. Gelenler içerisinde memesi ağrıyan bir gelin kucağındaki çocukla bu gelinin yanına gelince, gelin memesi ağrıyan kadına dua eder, kadın da iyileşir. Şu an ziyaret edilen su, bu gelinin bahçesinde olduğu ve gelinin de buralarda bir yerde mezarının olduğu inancıyla yurdun dört bir tarafından gelen ve her türlü hastalığı olanlar (bilhassa felçli ve cilt hastalığı olanlar) ve çocuğu olmayanlar tarafından sıkça ziyaret edilmektedir. Buradaki su, her türlü dilek ve hastalıklar için içilmekte, cilt hastası olanlar da buradaki tesislerde onunla banyo yapmaktadırlar. Suyun hemen solundaki mekanda mum yakılmakta, ağaçlara her türlü bez-çaput bağlanmaktadır. Ayrıca buradan alınan toprak (buna cöher toprağı deniyor) yutulmakta, yara üzerlerine sürülmektedir. Dilek yerine gelince her türlü kurban kesilmektedir.

cao- Bal Dede

Tokat merkez ilçeye bağlı, ile 17 km uzaklıkta yaklaşık 300 haneli Büyükyıldız Köyü'nün 300 metre kadar kuzeyindeki bir tepe üzerinde kare planlı bir bina içerisinde bulunmaktadır. Tarihi şahsiyeti hakkında bilgi bulunmayan zatın, Horasan Evliyalarından olduğuna inanılmaktadır. Bu zat için şöyle bir rivayet anlatılmaktadır. Kıbrıs harbini müteakip köye gelen bir subay Bal Dede'yi sorar. Köylü, köyde böyle bir şahıs olmadığını söylediklerinde subay şaşırır ve: "Nasıl olur? Biz onunla Kıbrısta Rumlar'a karşı savaştık. Savaş bittikten sonra kendisini ziyarete gelmemi söyledi" diyince, köylü bunun Bal Dede olduğunu anlar. Söz

konusu şahıs ile ilgili anlatılan bir başka rivayet de, mezarın yanında yatan yaramaz bir adamı yandaki dereye fırlattığı şeklindedir.⁶¹⁸

Bal Dede'ye her türlü dilek için gelinmekte, türbe camının önünde mum yakılmakta, türbe dışındaki ağaçlara bez-çaput bağlanmakta ve ayrıca buradaki bir taşa taş yapıştırılmaktadır. Ayrıca, köylüler tarafından dini bayramlarda ziyaret edilmekte ve yağmur duasına da burada çıkılmaktadır. Yağmur duası için alınan ortak kurbanlar burada kesildikten sonra yağmurun yağacağına inanılmaktadır. Türbenin 50 metre kadar ilerisinde bulunan oldukça yaşlı bir sakızlık ağacının köküne yakın bölgedeki oyuğun, Bal Dede'nin oturmasıyla meydana geldiğine inanıldığından, bu ağaç da kutsal sayılmakta ve buraya oturulunca, bel, baş ve bütün vücut ağrılarının geçeceğine inanılmaktadır.

caö- Ayak Bastı

Merkez ilçeye 40 km uzaklıktaki 4 haneli bir Alevî köyü olan Halilalan Köyü'nün yukarısındaki yamaçtır. Buradaki bir taşta atın ayak izine benzeyen bir iz vardır ki, bunun Hızır'ın atının ayağının izi olduğuna inanılmaktadır.

Köylüler, emekleme çağına gelen çocuklarını buraya getirdiklerinde, daha erken yürüyeceğine inanmaktadırlar.⁶¹⁹

cap- Ayır Ziyareti

Merkez ilçeye 5 km uzaklıktaki bir Alevî Köyü olan Akyamaç Köyü'nün zirvesinde, ağaçlarla çevrili küçük bir düzlük içerisinde, kocaman bir mahlep ağacının altında, etrafı taşlarla çevrili bir mezardır. Bu mezarda yatan zatın kim olduğu bilinmemesine rağmen, köy halkı tarafından, bir Alevî dedesi olduğuna inanılmaktadır.

Burası, özellikle 6 Mayıs Hidrellez gününde, çevre Alevî köylüleri ile beraber ziyaret edilmekte ve bir çok kurban kesilmektedir. Burası, çocuğu olmayanlar, bacağı çap olanlar, ve Felçiler tarafından da ziyaret edilmektedir. Burada çıkan su ve etrafındaki ağaçlar kutsal sayılmaktadır. Halk buradaki zatın su ve ağaçlarını

⁶¹⁸ K.K: İhsan Doğan, 1936 Büyükyıldız Köyü halkından

⁶¹⁹ K.K: Veli Kılıç, 1950 Sivas Yıldızeli doğumlu, köy öğretmeni

vermediğine inanmaktadır. Bu yüzden, suyun burada içilmesi gerektiği inancı yaygındır.⁶²⁰

Tokat merkezinde olduğu gibi, ona bağlı köylerde de, daha pek çok ziyaret yeri ismi tespit etmiş bulunmaktayız. Ancak, bunların pek çoğunda yapılan dini pratikler bir birine benzediğinden, sadece isimlerini vermekle yetineceğiz. Bunların başlıcaları şunlardır: Bakışlı Köyü'nde Yel Tekkesi, Ulaş Köyü'nde Hacı Ellez Tekkesi, Çat Köyü'nde Kaymak Kayası, Hasan Kayası, Tuz Taşı ve Samyeli Tekkeleri, Çördük Köyü'nde Çam ve Delik Taş, Güğümlü Köyü'nde Ürifîye Tekkesi, Güzeldere Tekkesi, Kızılöz Köyü'ndeki Ot Kesme ziyaret yeri, Saltuk Köyü'ndeki Deliler Tekkesi ve Yayladağı Köyü'ndeki Dilek Tekkesi.

cb- Almus İlçesi

cba- Kul Himmet

XVI. yüzyıl şairlerden birisi olan kul Himmetin Türbesi, ilçeye 28 km uzaklıktaki Görümlü Köyü'ndedir. Türbe sekizgen köşeli olup üzeri bir külahla kapatılmıştır.

Kul Himmet Pir Sultan'ın müridlerinden bir Bektaşî şairi olup, Şah İsmail ve bazı İslam büyüklerine şiirler yazmıştır. Ozanın 150'ye yakın nefesi ve orijinal bir cönkü bulunmaktadır.

Türbe, yöredeki Alevî-Bektaşî zümrelerinin yanısıra, Yozgat, Çorum, Amasya ve yurdun her tarafından gelen Alevî- Bektaşî zümreleri tarafından, her türlü dilek için sıkça ziyaret edilmektedir. Burada mumlar yakılmakta, bez-çaputlar bağlanmakta ve kurbanlar kesilmektedir. Ayrıca burada, her yıl Ağustos ayında "Kul Himmet Kültür Etkinlikleri" adı altında bir şölen düzenlenmekte, bu şölene yurt içi ve dışından pek çok kimse katılmaktadır.

cbb- Hubyar Baba

Türbesi Almus İlçesine 100 km. uzaklıkta, kendi adını taşıyan köydeki, Tekeli Dağı üzerindedir. Horasan Erenleri'nden olduğuna inanılmaktadır. Türbe, 8 köşeli mekan üzerine külah oturtularak kesme taştan yapılmıştır. Söz konusu zatın, Hacı Bektaşî Velinin öğrencisi olduğu, 1400'li yıllarda Tekeli Dağı'na gelerek köyü

⁶²⁰ K.K: Atike Yılar, yaklaşık 80 yaşlarında, köy halkından

kurduğu şeklinde de söylenceler vardır⁶²¹ Adak yeri olarak ve hastalıklara şifa bulmak amacıyla, Türkiye'nin her yerinden gelen binlerce Alevî-Bektaşî tarafından ziyaret edilmektedir. Burada dilekler tutulmakta, mumlar yakılmakta, çaput-bez takılmakta ve kurbanlar kesilmektedir.

cbc- Hamza Abdal Tekkesi

Mezarı Almus İlçesine 18 km uzaklıktaki Armutalan Köyü sınırları içerisinde, Almus Baraj Gölü kıyısındaki hafifçe yüksek bir tepe üzerindedir. Mezarın etrafı, yaklaşık 1 metre yüksekliğindeki bir duvarla çevrilidir. Mezardaki şahsın tarihi şahsiyeti hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Mezarı, 1966'da Almus Baraj Gölü yapılıncaya, baraj suları altında kalacağı için şimdiki yerine taşınmıştır.

Buraya, her türlü dilek için gelmekte, adaklar adanmakta, mezarın baş ucundaki mezar taşının sağında mumlar yakılmakta ve yanındaki çam ağaçlarına çaputlar bağlanmaktadır. Pek çok ziyaretçinin geldiği türbenin toprağı da kutsal sayıldığından, buradan alınan toprak suya karıştırıp içilmektedir. Ayrıca, gençler askere giderken isimlerini yazdıkları bir tahta parçasını mezarın baş ucundaki ağaca çakmakta, böylece askerden sağlam bir şekilde döneceklerine inanmaktadırlar. Dilekler yerine gelince burada kurbanlar kesilmektedir.

Halk arasında köy içerisinde, Tekkesi bulunan Gonca Zünbül ve İmam Gazi ile Gümenek savaşına katıldığı, bu savaşta yaralanıp yollara düştüğü ve gölün dibindeki eski yerine geldiğinde şehit düştüğü inancı yaygındır. Yine halk arasında, mezarının şimdiki yerine taşınırken cesedinin hiç çürümemiş olduğu söylentisi yaygındır.⁶²²

cbç- Yalıncağ Tekkesi

Almus'a 26 km uzaklıktaki Akarçay Kasabası merkezinde, araba yolunun hemen solunda üstü açık bir mezar olup, hakkında hiçbir tarihi malumat bulunmamaktadır. Halk tarafından, birkaç kez yıkılıp ev yapılmak istendiğinde, buna izin vermediği rivayet edilmektedir.

⁶²¹ Almus Kaymakamlığı, Almus, Tokat 1998, s.89

⁶²² K.K: Bekir Demirtaş, 1933 doğumlu, Armutalan Köyü halkından

Tekkeye her dilek için gelinmekte, mumlar yakılmakta ve dilek kabul edilince kurbanlar kesilmektedir.

cbd- Delikli Kaya

Akarçay Kasabası sınırları içerisinde, kasabaya 2-3 km. uzaklıkta bulunan oldukça büyük delikli bir kayadır.

Çocuğu olmayan kadınlar, bu tekkenin yanında bir gece yattıklarında veya buraya yiyecek koyduklarında çocuklarının olacağına inanmaktadırlar. Buraya adaklar adanmakta ve kurbanlar kesilmektedir.⁶²³

cbe- Pir Mehmet Tekkesi

Almus'a 17 km uzaklıktaki Çambulak Köyü merkezinde, kare planlı ve üstü kapalı bir mekanda mezarı bulunan şahsın tarihi şahsiyeti hakkında her hangi bir tarihi bilgi yoktur.

Tekke, her dilek için ziyaret edilmekte, dışarıdaki ağaçlara çaput- bez bağlanmakta, mezarın baş ucunda mum yakılmaktadır. Ayrıca, gençler askere giderken, sağ-salim geri dönmek maksadıyla buradan bir taş almakta ve dönünceye kadar üzerlerinde saklamaktadırlar.

cbf- İmam Gazi Tekkesi

Almus'a 6 km uzaklıktaki Serince Köyü sınırları içerisinde yüksekçe bir tepe üzerindedir. Tarihi şahsiyeti hakkında her hangi bir bilgi bulunmayan şahsın mezarı, define avcıları tarafından tahrip edilmiştir. İmam Gazi'nin, Melik Gazi'nin kardeşi olduğuna inanılmakta, buraya yağmur duasına çıkılmakta ve özellikle ilkbaharlarda sıkça ziyaret edilmektedir. Halk tarafından, üzerini yaptırmadığı rivayet edilmektedir. Askere giden gençler, buradan aldıkları bir taşı yanlarında bulundurduklarında, sağlam bir şekilde geri döneceklerine inanmaktadırlar.⁶²⁴

cbg- Hahı Baba Tekkesi

Akarçay Kasabası sınırları içerisindeki Kerit Mevkii denen yerde bulunan mezarın kime ait olduğu ve tarihi şahsiyeti hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tekke hakkında şöyle bir rivayet anlatılmaktadır: Hahı Baba'nın

⁶²³ E. Ulu, a.g.c., s.198

öküzü olmadığı halde tarla sürüyormuş. Burada yaşayan köylüler bu işi merak etmiş ve bir gece tarlanın olduğu yere gelmişler. Bir de bakmışlar ki, Hahi Baba elinde bir ışık, önünde at gibi iki geyikle çit sürüyor. Geyikler köylünün geldiğini görünce ürküp kaçmışlar. Bunun üzerine Hahi Baba, köylülere kızıp beddua etmiş ve onları Turhal'ın Kerit Köyüne sürmüştür.⁶²⁵

Almus ilçesine bağlı köylerde, daha pek çok ziyaret yeri tespit etmiş bulunmaktayız. Bunların başlıcalarını şu şekilde sayabiliriz: Akarçay Kasabasında ağaçlarını kestirmedigine inanılan Hızır İlyas Tekkesi, çeşitli hastalıklar için ziyaret edilen Gallanguç Tekkesi, Pir Hasan Tekkesi, Gelin Taşı ve Emir Seyit, Bakımlı Köyü'nde göz ağrısı için ziyaret edilen Göz Tekkesi, Çamköy'de Köyklar Tepesi, Çeğet Köyü'nde, aslen bir şair olan ve 1200'lerde burada yaşadığına inanılan Derviş Ali Tekkesi, Alan Köyü'nde Peyk Mevkiinde yağmur duasına çıkılan ve çeşitli dilekler için ziyaret edilerek çaput-bez bağlanarak kurbanların kesildiği peyk Tekkesi, Çamdalı Köyü'nde çeşitli hastalıklar için ziyaret edilen Dünek Tekkesi, Çeğet Köyü Kavak Pınarı Mevkiindeki Erzurumlu Evliya, Yuvaköy'deki Sırbaba Tekkesi.

cc- Artova İlçesi

cca- Tekke

Artova ilçe merkezi, Kızılça Mahallesi'nde, kare planlı ve üstü kapalı bir türbede bulunan zatın hakkında her hangi bir bilgi sahibi değiliz. Bununla beraber, bu zatın, Horasan Evliyalarından olup, Zile Büyükçeltek'deki zatın kardeşi veya akrabası olduğu söylenmektedir. Türbede, bu şahsın oğullarına ait olduğu söylenen iki mezar daha bulunmaktadır.

Rivayete göre; daha önce mezarının üstünü örten birisine: “Benim üzerimi aç” demiş olmasına rağmen, üstünü açmayan şahsın ağzını eğriltmiştir. Bize bu rivayeti anlatan tekkeşin kadına göre, ağzı eğrilen zat hâlâ yaşamaktadır.

Türbe, daha çok Perşembe ve Pazar günleri, çocuğu olmayanlar, felçliler ve baş ağrısı olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Bu durum üç Perşembe veya üç

⁶²⁴ K.K: Fatma Gül, 1931 doğumlu. köy halkından

Pazar üst üste tekrarlanmaktadır. Türbe içerisinde mum yakılmakta, ağrıların geçmesi dileğiyle mezarın üzerine baş örtüsü veya iç çamaşırı bırakılmakta ve mezarın baş ucundaki topraktan alınarak yutulmaktadır. Mezarın bulunduğu odada iki divan bulunmaktadır. Hastalar bazen burada bir gece kalmaktadırlar. Yine, Tekkesin kadının verdiği bilgilere göre, geceleri burada kalan hastalar, önce bir tüköydü duymakta ve daha sonra ak sakallı bir dede ortaya çıkıp üç parmağıyla ağrıyan yerlerini tuttuğunda ağrıların geçtiğini belirtmektedirler.⁶²⁶

ccb- Ahmet Danişmend

Kendi ismini taşıyan köyde bulunan yatırın tarihi şahsiyeti hakkındaki bilgiler bulanıktır. İsminden, Danişmendliler dönemine ait bir zat olduğu muhtemeldir. Halk arasında, bunların beş kardeş oldukları, kardeşlerin en büyüğünün bu olduğu ve diğer kardeşlerinin her meseleyi buna danıştıkları için, adına Danişman denildiği inancı yaygındır.

İsteğe göre, daha çok Perşembe günleri ziyaret edilmekte, burada mum yakılmakta, bez- çaput bağlanmakta ve diklekler dilenmektedir. Dilekler yerine gelince, burada kurbanlar kesilmektedir. Ayrıca, askere giden delikanlılar buradan aldıkları bir taş yanlarında sakladıklarında, sağ-salim geri döneceklerine inanmaktadırlar

ccc- Gazi Baba Türbesi

Evlidere Köyü'nde, eski köy yerine yakın yerde türbesi bulunan şahsın hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Türbe, çocuğu olmayanlar kadınlar ve çeşitli dilek sahipleri tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaret esnasında burada mumlar yakılmakta ve adaklar dilenmekte, dilek yerine gelince kurban kesilmektedir. Bazen börek yapıp mezar üzerine bırakılmaktadır. Ayrıca, köylüler yağmur duasını burada yapmaktadırlar.

Artova İlçesinde, sayılan ziyaret yerlerinin dışında da başka ziyaret yerleri bulunmaktadır. Bunların başında; Kunduz Köyü'nde yürüyemeyen çocukların götürülüp bir beşik içinde sallanıldığı Sallama Tepesi, Sağlıca Köyünde çocuğu

⁶²⁵ E. Ulu, a.g.e., s.199

⁶²⁶ K.K: Ayşec İşçi, 1945 Artova doğumlu, tekkesin

olmayan kadınların ziyaret ettiği bir kaya, Tanyeli Köyü'ndeki Seyran Evliyası gelmektedir.

cç- Başçiftlik İlçesi

cça- Kara Abdal Tekkesi

İlçeye bağlı Erikbelen Köyü'nde, Tekne Mahallesi ile Aşağı Mahalle arasındaki oldukça ağaçlık bir yerde olan mezarın kime ait olduğu hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Tekke, her türlü dilek ve hastalık için ziyaret edilmekte, mezarın hemen baş ucunda bulunan oldukça büyük bir ağaca çaputlar bağlanmakta, dilekler dilenmekte ve burada mumlar yakılmaktadır. Tekke, Ayrıca, köylüler tarafından, her yıl, yaylaya çıkılmadan önce topluca ziyaret edilmekte ve burada ortaklaşa kurbanlar kesilmektedir.

cçb- Sağır Kaya

Erikbelen Köyü'nde, Alicik Mahallesi yolu üzerinde bulunan büyükçe bir kayadır. Ayrıca, kayanın yanında kime ait olduğu bilinmeyen bir mezar daha bulunmaktadır.

Çocuğu olmayan kadınlar buraya gelmekte, adaklar adamakta, çaputlar bağlamakta ve adakları yerine gelince kurbanlarını burada kesmektedirler.

cçc- Efendinin İzi

Erikbelen Köyü'nde yayla yolu üzerinde bulunan bir mezarın yanındaki bir kayada, bir atın ayağının sığacağı kadar bir oyuk bulunmaktadır. Halk arasında, bu oyuğun Hz. Ali'nin atının ayağının izi olduğuna inanılmaktadır.

cd- Erbaa İlçesi

cda- Bun Dede

Mezarı, eski kasabada, Şevki Önder adlı bir zata ait evinin zemin katında bulunmaktadır. Asıl ismi Şeyh Muhittin Efendidir. Rivayete göre; başka bir yere taşınmak istenmişse de, rüyada taşınmamasını ihtar etmiştir. "Allah'ın izniyle

bunalanı bunda koymam, daralamı dar da koymam” dediğine inanıldığından “Bun Dede” diye isimlendirilmiştir.⁶²⁷

Türbe, her gün (daha çok Perşembe) türlü hastalığı olan ve evde kalan kızlar tarafından ziyaret edilmekte, adaklar adanmaktadır. Türbe dışında bulunan bir taş üzerinde, yerden rastgele alınan taşlar çiftlenmekte, taşlar tek gelirse dileğin kabul olacağına, çift gelirse kabul olmayacağına inanılmaktadır. Dilek kabul olunca kurban kesilmektedir. Çorum, Ankara, Amasya ve diğer çevre illerden gelenler tarafından da ziyaret edilmektedir

cdb- Dilsiz Tekke

Erbaa merkez İmbat Deresi ağzında, Alacabelyolu kenarında kapalı bir mekandadır. Etrafı ağaçlarla çevrili yerde yatan zatın, Bekir Efendi isimli biri olduğu söylenmektedir. Genellikle geç konuşan çocuklar için ziyaret edilmekte, çaputlar bağlanmakta ve mum yakılmaktadır.

cdc- Şeyh Seyyid Bedreddin

Eski kasabada Dedem Bahçesi denilen mezarlıkta, üstü açık bir mezarda medfundur. Horasan’dan göçen orduyla Şam’dan geldiği, aynı zamanda Akaid kitabının sahibi Ömer Nesefi’nin müridlerinden olduğu söylemektedir. Bu zat ile ilgili şöyle bir rivayet anlatılmaktadır: Vaktiyle Kelkit Çayı yatağını değiştirerek taşmış. Bu arada Dedem Bahçesi de sular altında kalmış. Halk, evliyanın sular altında kalacağı endişesiyle mezarı başka yere nakletmek istediklerinde, nereden geldiği bilinmeyen ak sakallı bir ihtiyar: “Bu işten vaz geçin. Kendini kurtaramayan evliyayı bırakın su götürsün.” Deyince bundan vazgeçmişler. Ertesi gün ırmağın 500 metre aşağıya indiğini görmüşler.⁶²⁸

Her türlü dilek için ziyaret edilmektedir. Bazen yanındaki çalılara bez-çaput bağlanmaktadır.

cdç- Şamlı Evliya

Koçak Kasabası yolu üstünde, Sarmatut adı verilen bir tepelik üzerindedir. Burada, etrafı duvarlarla çevrili iki mezar bulunmaktadır. Yanlarında küçük bir

⁶²⁷ Şehri Temiz- Şükrü Peynirci, a.g.e., s.220

⁶²⁸ Ş. Temiz- Ş. Peynirci, a.g.e., s.224-225

mescit yapılmıştır. Mezarların dışına takılan tabeladan, adlarının Muhammed Emin ve Muhammed Said olup, Horasan evliyalarından oldukları anlaşılmaktadır.

Her türlü dilek için, daha çok çocuğu olmayanlar ve felçliler tarafında üç Perşembe veya üç Cumartesi günü arka arkaya ziyaret edilmekte, dilekler dilenmekte, mumlar yakılmaktadır. Buradan alınan toprak (cöher) şifa amacıyla yutulmaktadır. Ziyaret, Ankara, Amasya ve çevre illerden de gelen pek çok kimse tarafından ziyaret edilmektedir.⁶²⁹

cdd- Emir Şah Koçak

Koçak Kasabası, değirmen yanındaki ağaçlarla çevrili bir mezarlık içerisinde mezarı bulunan zatın, mezarının yanında bulunan tabeladan asıl isminin Said-i Şemid Negayışah, vefatının ise, H. 780 (M. 1379) olduğunu öğrenmekteyiz. Horasan evliyalarından olduğu rivayet edilmektedir. Diğer bir inanışa göre, Melik Ahmet Danişmend Gazi'nin kumandanlarından birisi olduğu için bu zata "Emir Şah" da demektedir⁶³⁰ Üstünün örtülmesine razı olmadığı ve buradaki ağaçlardan bir dal bile vermediği inancı yaygındır.

Mezar, her dilek için sıkça ziyaret edilmekte, dilekler dilenmekte ve dilek yerine gelince kurbanlar kesilmektedir. Ayrıca, mezarın üç metre kadar güneyinde bulunan ve "dilek taşı" adı verilen bir taşta taş yapıştırılmaktadır. Mezara yakın ırmak kenarındaki bir kaynak suyu da kutsal kabul edilmekte ve şifa niyetiyle içilmektedir.⁶³¹

cde- Behrullah Efendi

Koçak Kasabası merkezinde, kare planlı ve üzeri örtük bir oda içerisinde medfun olan zat, son devir Anadolu velilerindedir. 1838'de doğmuş, 1918'de vefat etmiştir. Tahsilini, Tokat ve İstanbul da yapmıştır. Nakşibendi Tarikatının 33. halkasından şeyhidir.

Türbe, her dilek için ziyaret edilmekte, dilekler dilenmekte ve kurbanlar kesilmektedir.

⁶²⁹ K.K: Fazlı Gün, 1936 Koçak Kasabası doğumlu. tekkesin

⁶³⁰ Ş. Temiz- Ş. Peynirci, a.g.e., s.221

⁶³¹ K.K: Mehmet Aynacı, 1933 koçak Kasabası doğumlu. tekkeşin

cdf- Çanakçı Baba

Mezarı, Tanoba Kasabası, yukarı mezarlıktaki kare planlı ve üstü örtük bir mekandadır. Tarihi şahsiyeti hakkında hiçbir bilgi bulamadığımız şahsın, türbesinden bir nurun uçtuğu söylenmektedir. Mezarın baş tarafındaki bir ağaçta 1225 rakamı yazılıdır.

Bu zata Çanakçı Baba denmesinin rivayeti şöyledir: Çanakçı Baba, bir gün yanına gelen bir bölük askere, sadece bir çanak yemek ikram edince askerler: “Bu bize yeter mi?” demişler. Halbuki, yiye yiye bu yemeği tüketememişler.⁶³² Bunun üzerine, kendisine bu ad verilmiştir.

İsteğe göre her dilek için, bilhassa çocuğu olmayanlar, kulak, karın, baş ve bel ağrıları olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Mezarın baş ucuna para, ayrıca bina dışındaki duvarlar üzerine ise bulgurlar bırakılmaktadır.

cdg- Ali Osman Efendi

Ballıbağ Köyü’nde, hafifçe yüksek bir tepe üzerinde, üstü kubbe ile örtülü bir mekanda medfun olan zat, Nakşibendi Tarikatı’nın şeylerinden biridir. 1872 yılında doğmuş 1942 yılında vefat etmiştir. Çeşitli dileklerle ziyaret edilmektedir.⁶³³

cdh- Teknetaş

Yoldere Köyü’ne yaklaşık 500 metre uzaklıkta ağaçlarla çevrili bir tepe üzerinde bulunan içi tekne gibi oyulmuş büyükçe bir kayadır.

Buraya, çocuğu olmayan, ölen veya durmayan kadınlar getirilmekte, beline veya boynuna bir ip bağlanmakta ve bu taşın etrafında yedi kez dolandırılmaktadır. Ziyaret bittikten sonra, dönüş yolunda ilk karşılaşılan erkeğin ve kadının ismi, bir tarafa kaydedilmektedir. Eğer çocuk kız olursa kadının, erkek olursa erkeğin ismi konmaktadır. Daha sonra, çocuk kucağa alınıp buraya gelinmekte ve kurban kesilmektedir.⁶³⁴

⁶³² K.K: Mehmet Aysu. 1932 Tanoba Kasabası doğumlu

⁶³³ K.K: Hakkı Gökçe. 1933 doğumlu, Ali Osman Efendinin torunu

⁶³⁴ K.K: Abdullah Kaya. 1933 doğumlu, köy halkından

cdi- Ayak İzi

Oğlakçı Köyü, Dorukluk Mevkii adı verilen yüksekçe bir tepe üzerindeki yolun ortasında, büyükçe bir taş bulunmaktadır. Bu taşın ortasında bir atın ayağının sığacağı kadar bir delik vardır. Halk, bunun Hz. Alinin atının ayağının izi olduğuna inanmakta ve burayı ziyaret etmektedir

cdı- Aydın Baba

Aydınsofu Köyü Yığmacı Mevkiinde, pelit ağaçları ile çevrili, ve üstü kapalı bir mekanda medfun olan zatın, Horasan Evliyelerinden olduğu söylenmektedir. Buraya Çılgılık Tekkesi de denir.

Türbe, genellikle Cumartesi günleri, çocuğu çok ağlayanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Buraya getirilen çocuk ağlatılmaya çalışmakta, eğer çocuk ağlarsa düzeleceğine inanılmaktadır. Etrafındaki pelit ağaçlarından birine çivi çakılmaktadır. Ayrıca, ağaçlarından alanın başına büyük bir felaketin geleceğine inanılmaktadır.⁶³⁵ Halk arasında, Halbur Deresi'nden abdest aldığı görülenlerin olduğu iddia edilmektedir.⁶³⁶

cdj- Keçeci Baba

Erbaa'ya 31 km uzaklıktaki, kendi adını taşıyan Köyün merkezindeki kapalı mekan içerisinde medfundur. Asıl adı Ahi Mahmud-u Veli'dir. Rivayete göre; ününü duyan devrin sultanı kendisini sarayına davet ederek, bir keramet göstermesini ister. Keçeci Baba, bunun üzerine cebinden bir oda dolusu keçe çıkarır. Bu olaydan sonra keçeci lakabını alır. Keçeci Baba'nın Horasan Evliyelerinden olup, H. 750 (M. 1349)'da burada şehit düştüğüne ve ayrıca iki oğlundan birinin kendi yanında, diğerinin ise Rusya'da şehit düştüğüne inanılmaktadır.⁶³⁷ İsminin Ahi diye anılması, onun bu esnaf teşkilatına bağlı bir derviş olduğu fikrini doğurmaktadır. Türbedeki sancağın demir arması üzerinde, Osmanlıca olarak "Hoca Mahmud Veli" diye

⁶³⁵ K.K: Kadir Keskin. 1934 doğumlu, köy halkından

⁶³⁶ Ş. Temiz- Ş. Peynirci, a.g.e. s.218

⁶³⁷ Ş. Temiz- Ş. Peynirci, a.g.e.. s.221-222

yazılıdır. Bektaşî Velayetnamesine göre; Keçeci Baba buraya Horasanın Nişabur şehrinden 13' yüz yılda gelmiş olup, Ahmet Yesevi'nin talebesidir.⁶³⁸

Halk arasında, evlerin iki katlı yapılmasına izin vermediğine inanıldığından, evler tek katlı yapılmaktadır. Rivayete göre, Keçeci Baba: "Azan, deliren burada şifa bulur inşaallah" dediği için yurdun dört bir yanından gelen, özellikle akıl ve kuduz hastası olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Hasta türbe girişindeki toprakla efsunlanmakta ve ona dışarıdaki kutsal sudan (zemzem deniyor) içirilmektedir. Akıl hastaları, türbe girişindeki bir yerde zincirle bağlanmaktadır. Eğer hasta iyileşecekse gece kendiliğinden çözüleceğine inanılmaktadır. Türbe, bu hastalıkların dışında, yurdun her tarafından, hatta yurt dışından gelenler tarafından her türlü hastalık ve dilek için sıkça ziyaret edilmekte, mescidin pencerelerine çaputlar bağlanmakta ve mumlar yakılmaktadır. Türbe dışında bulunan, yaklaşık 50 cm eninde ve 1 metre boyundaki bir taş "satı taşı" adı verilmektedir. Çocuğu olmayan kadınlar bu taşı öper, önünde saygıyla eğilir ve kaynanası tarafından burada temsili bir şekilde, bir başka kadına satılır. Böylece çocuğun olacağına inanılır.⁶³⁹

cdk- Keseğen Baba

Erbaa'ya 21 km uzaklıktaki Canbolat Köyü'nde, Kesen Yazısı adı verilen mevkide bulunan, kare planlı ve üstü örtük bir bina içerisinde medfundur. Horasan erenlerinden olduğu rivayet edilmektedir.

Türbe, çocuğu olmayan kadınlar tarafından ziyaret edilmekte, türbe dışındaki çam ağacının altına boş beşik bırakılmakta ve bu ağaca çivi çakılarak bez çaput bağlanmaktadır. Ayrıca, her türlü hayvan hastalıkları (bilhassa karın sancısı) için de ziyaret edilmekte ve buradan alınan toprak (cöher) ağıllara serpilmiştir. Türbe dışında bulunan ve Horasan taşı denen bir taş vardır ki, bunun üzerinde dilek tutmak için taş çiftlenmektedir.⁶⁴⁰

cdl- Revak Baba

Erbaa'ya 14 km uzaklıkta, kendi adını taşıyan köyün içerisinde, duvarlarla çevrili bir mezarlık içerisinde üstü açık bir mezarda medfundur. Asıl adının Revanlı

⁶³⁸ Emin Ulu, "Keçeci Baba, Ahi Mahmut Veli", Tokat Kültür Araştırma Dergisi, S.10, Ocak 1997, Tokat 1997, s.20

⁶³⁹ K.K: Ali Aydın, 1950 Keçeci Köyü doğumlu, tekkeşin

Seyyid Ibrahim olduğu ve bu yüzden Revanlı baba denecek yerde yanlışlıkla Revaklı baba diye anıldığı belirtilmektedir. Söz konusu zatın, Horasanlı olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca, mezarın 50 metre kadar ilerisinde bulunan ve yaklaşık olarak 700 yıllık olduğu iddia edilen ahsap bir cami vardır ki, bu camiyi yapanın Revak Baba olduğu iddia edilmektedir. Rivayete göre, kabrinin üzeri bir çatı ile örtülmüş olmasına rağmen, buna izin vermemiştir.

Revak Baba, her türlü hastalıklar için (bilhassa felç, yüz felci, baş ve bel ağrısı ve aklî dergesizlikler) için, daha çok Perşembe günleri ikindiden sonra ziyaret edilmekte ve baş ucundaki ağaca çaputlar bağlanmaktadır.⁶⁴¹

cdm- Seyyid-i Kebir

Erbaa'ya 8 km uzaklıktaki Yukarıçandır Köyü'nde, kerpiç bir duvarla çevrili ağaçlık bir arazide üstü açık bir mezarda medfundur. Revak Köyü'ndeki Revak Baba'nın ve Aşağıçandır Köyü'ndeki Çomaklı Baba'nın ağabeyi olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca Horasan evliyalarından olduğu iddia edilmektedir.

Daha çok Cumartesi günleri, karın, bel, baş ve romatizmal hastalıklar için ziyaret edilmekte ve başucundaki ağaca çivi çakılmaktadır.⁶⁴² Bazen yağmur duasına da buraya çıkılmaktadır.

cdn- Çomaklı Baba

Aşağıçandır Köyü'nde, etrafı tuğlalarla çevrili bir mezarlık içerisinde bulunmaktadır. Üzeri açık olan mezardaki zatın, Revak Baba ve Seyyid-i Kebirin kardeşi olduğuna inanılmaktadır.

Çeşitli amaçlarla ziyaret edilen mezarın başucundaki sakızlık ağacına çiviler çakılmaktadır. Yanında bulunan ağaçlardan bir dal bile kesilmesine razı olmadığına inanılan zat ile ilgili şöyle bir rivayet bulunmaktadır: Kadının birisi oradaki ağaçlardan aldığı odunlarla bir ekmek pişirmiş, ancak ertesi gün ekmeği kaybolmuştur. Kadın, aradığı ekmekleri ertesi gün tekkede bulmuştur.⁶⁴³

⁶⁴⁰ K.K: Nurettin Er, 1939 doğumlu, köy halkından

⁶⁴¹ K. K: Sabire Demir, 89 yaşlarında, köy halkından

⁶⁴² K.K: Ahmet Çandır, 1930 doğumlu, köy halkından

⁶⁴³ Ş. Temiz- Ş. Peynirci, a.g.e., s.220

cdo- Geydoğan Baba

Mezarı, Evyaba Köyü'nün üst tarafındaki hafifçe yüksek bir tepedeki bir mezarlık içerisinde bulunmaktadır. Kare planlı ve kapalı bir bina içerisinde. Hoca Ahmet Yesevi ye bağlı ve Melik Ahmet Danişment Gazinin akrabası olduğu söylenmektedir.

Daha çok Cumartesi günleri, özellikle çocuğu yaramaz olanlar tarafından ziyaret edilmekte, düzeleceği inancıyla, çocuk türbe içerisinde ağlatılmaya çalışılmaktadır. Bazen, çocuğu olmayanlar tarafından da ziyaret edilmekte, pencere önünde mum yakılmakta ve dışarıdaki ağaca bez bağlanmaktadır.⁶⁴⁴

cdö- Er Baba

Mezarı, Evyaba Köyü merkezinde olup, adının Mustafa Nurettin olduğu rivayet edilmektedir. Mezarı, duvarlarla çevrili bir alanda, üzeri açık bir haldedir. Geydoğan Baba ile kardeş olduklarına ve Horasan'dan geldiklerine inanılmaktadır.

Daha çok, karın ağrısı olanlar tarafından ziyaret edilmekte, bu amaçla bu mezar etrafında üç kez dolanılmakta ve başucunda mum yakılmaktadır. Bazen, mezar üzerine bulgur da serpilmiştir.⁶⁴⁵

Erbaa yöresinde, bunlardan başka, daha pek çok ziyaret yeri daha mevcuttur. Karayaka Kasabası Yukarı Mahalle'de bulunan ve kalenin fethi esnasında şehit düştüğüne inanılan Akıncı Evliya, yine aynı kasaba merkezinde bulunan ve haylaz çocukların götürüldüğü Ali çelebi, Koçak Kasabası Torunoğlu Mezarlığında bulunan ve Horasanlı olduğu söylenen Arap Baba, Sokutaş Köyü merkezinde bulunan ve üzerini yaptırmadığına inanılan Arap Dede, Türbesi, Boğalı ve Sakarat dağlarının en yüksek zirvesindeki obada bulunan ve leyleklerin sonbaharda göç ederken ziyaret ettiklerine inanılan Çal Baba, Demirtaş Köyü civarında Horasanlı Demirtaş Tekkesi, Madenli Köyü Eriklik mevkiinde bulunan, ağaçlarını kestirmedeğine ve kesenlerin 40 gün içinde öleceğine inanılan Koca Pelit Tekkesi ve İveriönü Köyü'nde Horasanlı erenlerden olduğuna inanılan Murat baba, bunlardan bazılarıdır.

⁶⁴⁴ K.K: Gülhanım Akgün, 1939 doğumlu, köy halkından

⁶⁴⁵ K.K: Seyfettin Karabey, 1932 doğumlu, köy halkından

cc- Niksar İlçesi

cca- Melik Ahmet Gazi

Türbe, Niksar'ın doğu yönündeki çıkışında, kendi adını taşıyan mezarlığın tepesindedir. Danişmendliler'in birinci hükümdarıdır. Selçuklu hükümdarı Alp Arslan'ın emirlerinden olup, onun emriyle Kapadokya'ya gelerek, önce Sivas ve Kayseri, daha sonra ise, Komanat, Turhal, Çorum, Niksar, Amasya, Osmancık, Çanköy ve Kastamonu havalisini zaptederek, buralarda kendi hükümetini tesis etmiştir. H. 477'de, Canik'te kaleyi muhasara ettiği sırada şehit düşmüş ve şimdiki yerine defnedilmiştir.⁶⁴⁶

Türbe, sadece Niksarlılar tarafından değil, yurdun her tarafından gelen kimseler tarafından çeşitli dileklerle, daha çok Perşembe günleri ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler, mezarın etrafında dua okuyarak üç yada yedi defa dönmekte ve dilekler dilemekte, dilekleri yerine geldiğinde kurbanlarını burada kesmektedirler.⁶⁴⁷

ceb- Kulak Tekkesi

Melik Gazi Mezarlığı içerisinde bulunan türbe, Danişmendli yapı geleneğine uygun olarak XII. yüzyılda yapılmıştır.⁶⁴⁸ İçerisinde kitablesiz iki mezar mevcuttur.⁶⁴⁹

Kulağı ağrıyanlar buraya gelmekte, türbe etrafında üç ya da yedi kez dönmektedir. Ayrıca, dileğin kabul edilip edilmeyeceğini tahmin etmek için türbe dışındaki dikdörtgen biçimli taş üzerinde taş çiftlenmektedir.

cec- Hüseyin Gazi Tekkesi

Kendi adını taşıyan köyde, köye yaklaşık olarak 500 metre uzaklıkta, çam ağaçları ile çevrili yüksek bir tepe üzerindeki üstü açık bir mezardır. Mezar, yakın zamanlarda mermerden yapılmıştır. Tarihi şahsiyeti hakkında kesin bir bilgi bulunmayan zatın mezar taşında, Selçuklu Alperenleri'nden biri ve Melik Gazi'nin kardeşi Hüseyin Gazi olduğu yazılıdır.

Halk arasında, buradaki çam ağaçlarından bir dal bile vermediğine inanılan Tekke, her türlü amaçla ziyaret edilmekte ve adaklar adanmaktadır. Dileklerin kabul

⁶⁴⁶ İ. H. Uzunçarşılı, Kitabeler II, s. 69-70

⁶⁴⁷ K.K: Salih Çolak, 1930 Niksar doğumlu

⁶⁴⁸ Niksar Kaymakamlığı, Niksar 1993, s.4

⁶⁴⁹ İ.H. Uzunçarşılı, Kitabeler II, s.72

edilmesi için buradaki ağaçlara çaputlar bağlanmakta ve adaklar yerine gelince kurbanlar kesilmektedir. Halk arasında, köyü Bizanslılar'dan kurtarmak için savaşıırken, burada şehit düştüğü inancı yaygındır. Ayrıca, köylü yağmur duasına buraya çıkmakta ve aldıkları ortak kurbanları burada kesmektedirler.⁶⁵⁰

ceç- Dolaşı Tekkesi

İlçeye 20 km uzaklıktaki Kuyucak Köyü'nde, Dolaşı Mevkii denen yerde üstü açık, etrafı taşlarla çevrili bir mezardır. Burada yatan ve tarihi şahsiyeti hakkında bilgi bulunmayan zat hakkında, şöyle bir rivayet anlatılmaktadır: Dolaşı, Melik Gazi'nin askerlerinden biriydi. Canik Dağlarında küffara karşı savaşıırken, ordu bozguna uğrayınca bırakıp kaçmıştır ancak, düşman tarafından tuzağa düşürülerek şimdiki mezarının olduğu yerde öldürülmüştür. Bunun üzerine Melik Gazi: "Allah onu tuzağına dolaştırdı." demiş ve bu yüzden ismi Dolaşı kalmıştır.

Tekkeye her türlü dilek için gelinmekte, adaklar adanmakta ve yanı başındaki pelit ağaçlarına çivi çakılarak bez bağlanmaktadır. Buradaki ağaçlardan tek bir dal bile vermediğine inanılan Tekke, ayrıca köy halkı tarafından Hıdırellez'de ve yağmur duasına çıkıldığında ziyaret edilmekte ve burada halka namazı kılınmaktadır.⁶⁵¹

ced- Laldız Tekkesi

Yazıcık Kasabası, Laldız Yaylası'nda kime ait olduğu bilinmeyen tek bir mezar olup, etrafı çam ağaçları ile çevrilidir.

Her türlü dilek için (özellikle yayla göçü esnasında) ziyaret edilmekte, dilekler dilenmekte ve buradaki ağaçlara çaputlar bağlanmaktadır. Ayrıca, Tekke Hıdırellez Günü'nde ve yağmur duasına çıkıldığında da ziyaret edilmektedir. Tekkeden alınan toprak (cöher) şifa niyetine yenilmektedir. Bazen, üzerinde bir ışığın (nurun) yandığını gördüklerini iddia edenler vardır.⁶⁵²

cee- Gazi Bolat Baba

Ormancık Köyü'nde mezarlık içerisinde kare planlı ve üstü kapalı bir bina içerisindeki mermer çevrili bir mezarda medfundur. Abdullah Tûsi'nin kardeşi

⁶⁵⁰ K.K: Mustafa Kaya, 1928 doğumlu, köy halkından

⁶⁵¹ K. K. Necati Yılmaz, 1935 Kuyucak Köyü doğumlu, eski muhtar.

⁶⁵² K.K: İbrahim Okan, 1333 doğumlu, kasaba halkından

olduğu söylenen zatın türbesi içerisinde, Hz. Ali'nin ve Atatürk'ün resimleri asılı durumdadır.

Her türlü dilek için, (daha çok cuma ve pazar günleri), ziyaret edilmekte olan türbeye, bir takım hastalıklar (felç ve baş ağrısı gibi) için de gelinmektedir. Türbe, geç konuşan ve yürüyemeyen çocukların sahipleri tarafından da ziyaret edilmekte, çocuk kabrin etrafından dolaştırılmaktadır. Hastalar iyileşince ve dilekler yerine gelince burada kurban kesilmektedir⁶⁵³. Dışarıdaki ağaçlara her türlü bezler takılmaktadır.

Niksar ilçesinde, saydığımız ziyaret yerlerinden başka, pek çok ziyaret yeri daha tespit etmiş durumdayız. Bunların başlıcaları: Niksar merkezde her türlü dilek için gidilen Kırkkızlar ve Garip Evliya, Kuyucak Köyü mezarlığında medfun bir Alevî dedesi olan ve her türlü dilek için gidilen Ali Baba Tekkesi, Camidere Köyü merkezinde bulunan ve daha çok hayvan hastalıkları için ziyaret edilen sultan Alaaddin Tekkesi, Yeşilçam Köyü'nde bulunan Yahudi evliya ve Yollu Baba, Akıncı Köyü'nde Gülü Tekkesi, Eryaba Köyü'nde sarılığa iyi gelen Sarılık Suyu, Esence Köyü'nde ağaçlarını kestirmedigine ve buradan bir taş alınıp suya atıldığında yağmurun yağacağına inanılan Evliya Tepesi, Şehler Köyü'nde, kendi kerametine inanmayan bir kadının katırını kulanlattığına inanılan Katırkulanlatan Tekkesi,dir.

cf- Pazar İlçesi

cfa- Şeyh Mahmud Tekkesi

Mezarı, Pazar ilçe merkezinde, Tekke mahallesi'ndeki Tekke Camisi avlusunda bulunmaktadır. Cami avlusunda, bundan başka yedi mezar daha vardır. Burada bulunan bir tabelada, bunların Horasanlı oldukları ve isimlerinin şeyh Mahmut, Şeyh Osman, Şeyh Ömer Şeyh Arabi ve Şeyh Ahmet oldukları yazılıdır.

Mahalle halkından İbrahim isimli bir şahıs, geçen yıl, yine aynı mahallede oturan Ali isimli bir genç ile buradaki caminin avlu kısmında namaz kılarken, birden

⁶⁵³ K. K. Halil Tarakçıoğlu. 1945 Ormancık Köyü doğumlu, tekkeşin

camii duvarının ortadan kalktığını ve Şeyh Mahmud'un buradan çıkarak Ali isimli gençle tokalaştığını iddia etmektedir.⁶⁵⁴

Daha çok, çocuğu olmayan kadınlar tarafından ziyaret edilmekte ve bu amaçla akşamları camii içerisine bir elma bırakılmaktadır. İnanışa göre, sabah elmada bir tırnak izi olursa, bunun Şeyh Mahmud'un tırnağının izi olduğuna ve çocuklarının olacağına inanılmaktadır. Türbenin yanında iki taş daha vardır ki, bunlardan yuvarlak olanı, boynunu tutamayan çocukların başı üzerinde döndürüldüğünde boynunu tutacağına inanılmaktadır.

Cami içerisinde şeyh Mahmud'a ait olduğu söylenen yeşil bir sancak vardır. Sancak, çok yağmur yağdığında, ilçeyi felaketten kurtaracağı inancıyla, halkı tarafından ilçe etrafında dolandırılmaktadır.

cfb- Tavukçu

İlçe merkezinde bulunan ve kime ait olduğu bilinmeyen ancak, halk arasında, bir kadın mezarı olduğuna inanılan etrafı taşlarla çevrili bir mezardır.

Buraya, boynunu tutamayan çocuklar getirilmekte ve kesilen tavuğun boynu çocuğa yedirildiğinde, düzeleceğine inanılmaktadır. Şeyh Mahmud'la kardeş olduğu şeklinde rivayetler de bulunmaktadır.

cfc- Dürdane Tekkesi

İlçe sınırları içerisinde, yüksekçe bir tepe üzerinde kendi adını taşıyan mezarlık içerisinde üstü ve etrafı açık bir mezardır. Burada medfun olan kadının, Şeyh Mahmud'un kız kardeşi olduğuna inanılmaktadır.

İlçe halkı yağmur duasında buraya çıkmakta ve kurbanlar kesmektedirler.⁶⁵⁵

cfç- Tekke

İlçe sınırları içerisinde, belediyeye ait alabalık tesisleri yanındaki bahçe içerisinde bulunan bir ağaçtır.

Ağacın üzeri bağlanan çaputlarla doludur. Ayrıca, ağacın arkasındaki mağara önünde mum yakılmaktadır.

⁶⁵⁴ K.K: İbrahim Aktuğ. 1336 doğumlu. olaya şahit olduğunu iddia eden mahalle sakini.

⁶⁵⁵ K.K: İbrahim Aktuğ. 1336 doğumlu. ilçe halkından.

cfd- Sıtma Pınarı

İlçenin üst kısmında, şeyh Mahmut'a yakın bir mevkideki bulunan bir su pınarıdır.

Eskiden, sıtma hastası olanlar buraya gelmekte, buradaki suyu içmekte veya vücudunun her tarafına sürmekteydi.

cg- Reşadiye İleçesi

cga- Şeyh Yakup

Reşadiye ilçe merkezinde, kendi adını taşıyan mahalle mezarlığı içerisinde bulunan, üstü kubbe ile örtülü kare planlı bir mekanda medfundur. Tarihi şahsiyeti hakkındaki bilgiler bulanıktır. Türbe, başkanlığını emekli öğretmen İbrahim Yüce'nin yaptığı "Emir Şeyh Yakup Mezarlıkları Geliştirme Derneği" tarafından yaptırılmıştır.

Türbe, her türlü dilek için il içi ve il dışından gelenlerle dolup taşmaktadır. Özellikle, Alevî-Bektaşî köyleri halkı tarafından, daha çok yaz aylarında topluca ziyaret edilen türbede çeşitli dilekler dilenmekte ve kurbanlar kesilmektedir. Kesilen hayvanların, önce iç organları bir tavada pişirilip dedeye sunulmakta (buna lokma deniyor), geri kalan kısımları büyük kazanlarda bulgurla beraber pişirilmekte ve orada bulunan vatandaşlar tarafından ortaklaşa yenmektedir.

Dilek dileyen ziyaretçiler, türbenin giriş kapısının solundaki taşta taş yapıtırmakta ve dışarıda bulunan ve kutsal kabul edilen sudan içmektedirler. Ayrıca, mezarın ayak kısmından alınan "cöher toprağı" hastalar tarafından şifa niyetiyle yenmektedir.⁶⁵⁶

cgb- Cimi Tekke

Türbesi kendi adını taşıyan köyde bulunmaktadır. Adının Ali yada Cimi Şadı olduğu rivayet edilmektedir. Kapalı mekanda bulunan türbenin giriş kapısı üzerinde 1257 tarihçesi düşülmüştür. Halk arasında Horasan Evliyalari'ndan olduğu inancı yaygındır.

⁶⁵⁶ K.K: H. İbrahim Yüce. 1922 Soğukpınar Köyü doğumlu, emekli öğretmen

Türbe özellikle, çocuğu olmayanlar ve başta sara hastalıkları olmak üzere çeşitli hastalıklara düşer olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Daha çok, cumartesi günü ziyaret edilen, türbenin yanında bulunan su ile banyo edildiğinde, çocuksuz kadınların çocuğu olacaklarına inanmakta ve dilekler yerine gelince kurban kesilmektedir.⁶⁵⁷

cgç- Hasan Şeyh

Kendi ismini taşıyan köyde türbesi olan zatın, Danişmendli Hükümdarı Melik Danişmend Gazi'nin komutanlarından olduğu sanılmaktadır.

Her dilek için, daha çok Perşembe günleri ziyaret edilmekte, dilekler dilenmekte ve kurbanlar kesilmektedir.

cgç- Nuri Can Baba

Çavuşbeyli Köyü, Evliya üstü Tepesi denen mevkide bulunan zat hakkında her hangi bir tarihi bilgi mevcut değildir.

Tekke, çocuğu olmayan kadınlar tarafından ziyaret edilmekte, buradan alınan cöher toprağı yutulmaktadır. Ayrıca, köy halkı, yağmur duasını burada yapmakta ve kurbanlar kesmektedirler.

Reşadiye İlçesi'nde tespit ettiğimiz diğer bazı ziyaret yerlerinin başında, Yuvacık Köyü'nde bulunan ve ineklerin sütünün artması için ziyaret edilen Gürnek Tekkesi, Gökköy'de bulunan ve ağaçlarını kesenleri felakete uğratacağına inanılan Ağaçkesen Tekkesi, Soğukpınar Köyü'nde bulunan ve yayla göçleri esnasında ziyaret edilen Hacı Baba Tekkesi, Yeniköy'de Sırıklı Baba ve Karşıkent Köyü'ndeki Ali Dede Tekkesi gelmektedir.

ch- Sulusaray İlçesi

cha- Ziyaret Tepesi

İlçe merkezine yaklaşık 3-4 km uzaklıkta bulunan oldukça yüksek bir dağ olup, tepesinde büyük bir armut ağacı vardır. Yanında başka bir ağaç olmaması nedeniyle evliya kabul edilmiş ve üzerinde bulunduğu tepeye Evliya Tepesi adı verilmiştir.

⁶⁵⁷ K.K: Mahmut Erdoğan. köy öğretmeni

İlçe halkı, yağmur duasına bu tepeye çıkmaktadır. Buradaki armut ağacı altında topluca dua edildikten sonra kurbanlar kesilmektedir. Burada kan davası olanlar ve küskünler barıştırılmaktadır. Ağaç, çocuğu olmayan kadınlar tarafından da ziyaret edilmektedir.⁶⁵⁸

chb- Seyyid Ömer Efendi

Dutluca Kasabası merkez camii içerisinde özel bir bölmede kabri bulunan Seyyid Ömer Efendi daha çok, Seyyid Ömer Malum diye anılmaktadır. Yaşadığı devir kesin olmamakla beraber, 11. yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya geldiği rivayet edilmektedir. Tokat yöresine gelince, şu an kabrinin de içinde bulunduğu malum Seyyid Tekkesi'ne yerleşmiş ve vefatına kadar halka İslam dinini ve Ehli Sünnet itikadını anlatmıştır.⁶⁵⁹ Türbe, her türlü hastalık için ziyaret edilmektedir. Ayrıca, çocuğu olmayan kadınlar buraya bir iğne bırakmaktadırlar. Eğer iğne paslanırsa dileklerin kabul olacağına inanmakta ve burayı tekrar ziyaret etmekte. dilekleri kabul olunca, cami önündeki özel bir bölümde kurbanlarını kesmektedirler.⁶⁶⁰

chc- Sapoğul Tekkesi

Buğdaylı Köyü'nün zirvesinde üstü açık bir mezardır. Seyyid Ömer Efendi'nin kardeşi olduğuna ve onunla beraber Horasandan geldiğine inanılmaktadır.

Büyük bir Palut ağacı altında olan mezar, çeşitli dileklerle ziyaret edilmekte buradaki ağaçlara çaputlar bağlanma ve dilekler dilenmektedir.

ci- Turhal İlçesi

cia- Şeyh Hacı Mustafa Efendi (Kesikbaş)

Turhal merkezinde, Yeşilırmak kenarında, kendi adını taşıyan caminin yanındaki türbede medfundur. Türbe girişindeki kitabede ölüm tarihinin H. 1208/1794 olduğu yazılıdır. Tahsilini İstanbul'da Seyyid Şerif Cürcani'nin feraizinden tamamlamış, şeyh Murat Nakşibendinin oğlu Ali Efendi'ye intisap etmiştir.

⁶⁵⁸ K.K: Arif Bilgen, 1931 doğumlu, ilçe halkından

⁶⁵⁹ Türkiye Gazetesi, *Evlîyalar Ansiklopedisi X*, İstanbul 1992, s.373

⁶⁶⁰ K.K: Dursun Şahin, 1930 doğumlu, Dutluca Kasabası halkından

Kendisine tarikatta hilafet verilmiş, memleketi olan Turhal'da ilim ve irşatta bulunmuştur.⁶⁶¹

Nemçe Savaşına katılmış, burada gösterdiği başarılarından dolayı İstanbul'a çağrılarak I. Mahmut tarafından ordu komutanlığına tayin edilmiştir. Şu an türbesinde bulunan hırkanın kendisine ait olduğu ve bundaki kurşun izlerinin bu savaştan kaldığı söylenmektedir. Kendi adını taşıyan camiyi bizzat kendinin yaptırdığına, ayrıca, burada medrese ve tekke inşa ettirdiğine inanılmaktadır. Halk arasındaki yanlış bir kanı ile, türbe içerisinde mezarı bulunan kesik baş Abdullah ile karıştırılmaktadır. Kesikbaş ile ilgili şöyle bir rivayet anlatılmaktadır. Devletlü Turhal kalesinde kafirlerle sabahtan akşama savaşmış, gün batımına doğru aldığı bir kılıç darbesi ile başı gövdesinden kopmuş ve yuvarlana yuvarlana şu anki yerine gelmiştir. Daha sonra, ailesi sora sora buraya gelmiş ve onlar da burada gömülmüşlerdir.

Kare şeklinde, üzeri kubbe ile örtülü türbe içerisinde bulunan Şeyh Mustafa Efendi ve Kesikbaş, daha çok cuma ve pazar günleri, her türlü ağrı ve sızısı olanlar, çocuğu olmayanlar ve her türlü dileği olanlar tarafından sıkça ziyaret edilmektedir. Burada dualar okunmakta ve dileklerin kabul edilip edilmeyeceğini öğrenmek için içeride bulunan siyah renkli bir taş havaya kaldırılmaya çalışılmaktadır. Eğer taş kaldırılabilirse, dileklerinin kabul edileceğine inanılmaktadır. Ayrıca, dilek için, türbe dışındaki pencere dibinde mumlar yakılmakta ve burada bulunan su, şifa niyetine içilmektedir.⁶⁶² Ziyaret üst üste yedi kez tekrarlanmaktadır.

cib- Ahi Yusuf Türbesi

Mezarı, Turhal merkezi, Pazar Mahallesi'nde kare biçiminde ve üstü kapalı bir türbededir. Kitabesinden H. 723 (M. 1323) yılında vefat ettiği anlaşılmakta olup, Turhal'da semercilerin piri olarak bilinmektedir. Türbe içerisinde iki erkek ve bir küçük çocuk kabri vardır.⁶⁶³

Rivayete göre, burayı yıkmak isteyen yabancı bir usta, evinin balkonundan düşerek ölmüştür.

⁶⁶¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri III*, İstanbul 1972. s.223

⁶⁶² K.K: Osman Gençer. 1334 Artova doğumlu, tekkeşin

⁶⁶³ İ. H. Uzunçarşılı, *Kitablar II*. s.84

Türbe çeşitli hastalıklar için ziyaret edilmekte ve ağrılarının geçeceği inancıyla mezar üzerine iç çamaşırı bırakılmaktadır.⁶⁶⁴

cic- Şeyh Mustafa Nurullah Efendi (Pisikçarpan)

Turhal merkezi'nde, Ahi Yusuf türbesinin arkasında, kare planlı ve üstü kapalı bir türbede medfundur. Türbe kapısının üzerindeki kitabede ölüm tarihi H. 701 (M. 1301) olarak verilmektedir. Türbede iki ayrı mezar daha bulunmaktadır. Hakkında, Turhal civarını Bizans'dan kurtarıırken askerleriyle birlikte şehit düştüğü şeklinde bir rivayet vardır.

Halk arasında "pisikçarpan" diye anılmaktadır. Bu isimle ilgili olarak şöyle bir rivayet anlatılmaktadır: Eskiden içeride ışık amacıyla mum yakılıyormuş. Bir gün, bir kedi içeri girerek bu mumları yemiş, fakat dili dışarıda, ayakları gerili bir şekilde duvara çarpıldığı görülmüştür. Bu yüzden, bu zata pisikçarpan lakabı takılmıştır.

Türbe, her türlü hastalığı olanlar, bilhassa korkan ve vesvesesi olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Hastanın iç çamaşırı mezar üzerine bırakılmakta, bir süre sonra, geri alınarak tekrar hastaya giydirilmektedir. Bazen hasta mezarın yanında yatırılmaktadır.⁶⁶⁵

ciç- İskender Baba

Ahi Yusuf Türbesi'nin karşısında olup, mezarının üzeri açıktır. Burada bulunan bir kitabede, ölüm tarihi H. 70 (M. 1301) olarak verilmektedir.

Rivayete göre, daha önceden üzerine bir türbe yapılmış, fakat buna razı olmadığı için ev yanmıştır.

Eskiden buraya yağmur duasına çıkılmakta, toplanılan taşlar, burada okunduktan sonra, ırmağın kenarına bırakılmaktaydı. Eğer yağmur çok yağarsa, taşlar ırmaktan çıkarılmaktaydı.⁶⁶⁶

cid- Şeyh Şehabettin Türbesi

Turhal merkezinde, Yeşilırmak kenarındaki kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir türbede medfundur. Konya Şihabuddin Uzluk Kütüphanesi'nde, henüz

⁶⁶⁴ K.K: Marziye Akay. 1936 doğumlu, Tokat Kat Kasabası halkından, tekkeşin

⁶⁶⁵ K.K: Kemal Alpay. 1937 Turhal doğumlu

numaralanmamış 1121 (1708) istinsah tarihli bir mecmuaya, Turhal'daki evliya-ı kiramdan olduğu kaydı düşülmüştür.⁶⁶⁷ Türbe içerisinde, kendi mezarından başka, oğlu, hanımı ve hizmetlisine ait olduğu bildirilen üç mezar daha bulunmaktadır.

Türbe, her dilek için, üst üste üç perşembe günü ziyaret edilmektedir. Özellikle, çocuğu olmayan kadınlar, cin çarpmasına tutulanlar ve akıl hastası bulunanlar tarafından ziyaret edilen mezarın etrafında dua okunarak üç kez dönülmektedir. Bazen baş örtüsü, atlet, gömlek vb. çamaşırlar bir süre mezar üzerine bırakıldıktan sonra alınmakta, çocuğu olmayan kadına veya hastaya giydirilmektedir. Bazen, türbenin girişindeki bölümde mum yakılmaktadır.⁶⁶⁸

cic- Aziz Baba

Turhal'ın Kargın Köyü'nde mezarı bulunan Aziz Baba'nın, tarihi şahsiyeti hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, Horasan Evliyaları'ndan olduğu, soyunun Hz. Muhammed'e dayandığı, Ali Haydar Paşa sülalesinden olduğu ve Erbaa'daki Keçeci Baba'nın torunu olduğu şeklinde rivayetler bulunmaktadır. Rivayete göre; Keçeci Baba, bu şahıs için: "Azizimi hoşnut tutun" dediği için bu ismi almıştır.

Türbede, Psikolojik yargılamanın kesin hükümle sonuçlandığına şahit olunmuştur. Bununla ilgili şöyle bir rivayet anlatılmaktadır: Civar köylerden birisinin ineği komşusu tarafından çalınmış. Aralarında kavga çıkınca köy idari heyeti davacı ve davalıyı buraya getirmiş, ineği çaldığı iddia edilen şahsa yemin verdirilmiş, yalan yere yemin ettiği için, birden bire baygın bir halde türbe dışında yattığı görülmüştür. Köylüler tarafından baygın bir halde Köyüne götürülen zat, bir ay içerisinde ölmüş.

Türbe, dini bayramlarda ve özellikle ilkbaharda ve sonbaharda olmak üzere yılda iki kez, köye bolluk ve bereket getirmesi amacıyla ziyaret edilmekte ve kurbanlar kesilmektedir. Bir tören havası içerisinde geçen şenliklere, civar Alevî-Bektaşî köylüleri de iştirak etmektedir.⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ K. K. Şevket Yıldız. 1932 Trabzon doğumlu. mahalle halkından

⁶⁶⁷ Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler" **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, (2-6 Temmuz 1986)**, Ankara 1987, s.37

⁶⁶⁸ K.K: Emine Buhan. 1946 Turhal doğumlu, tekkesin

⁶⁶⁹ K.K: İsmail Ay. 1939 doğumlu, köy muhtarı

cif- Erikli Tekke

Eriklitepe Köyü içerisinde bulunan bir mezar olup, tarihi şahsiyeti hakkında her hangi bir bilgi yoktur. Rivayete göre, kış ortasında erik yetiştirdiği için bu ismi almıştır.

Her türlü dilek için gelinen tekkede, mumlar yakılmakta, çalılara bez çaput bağlanmakta ve şifa niyetine buradan alınan cöher toprağı suya katılarak içilmektedir.⁶⁷⁰

cig- Mahmut Dede Türbesi

Erenli Köyü'nde mezarı bulunan şahsın, tarihi şahsiyeti hakkında her hangi bir bilgi mevcut değildir. Köyün içerisinde bulunan çeşmeyi kendisinin yaptığı söylenmektedir. Halk arasında, daha çok “kuzu köyan” diye isimlendirilmektedir. Bu ismin kendisine verilmesi ile ilgili şöyle bir rivayet mevcuttur: Bir gün, evine gelen misafirlere tam 40 kuzu kesip pişirdikten sonra kuzuları yeniden diriltmiş fakat, kuzunun birinin ayağı topal kalmıştır. Bu yüzden, Keçeci Baba, ona. “kuzu kıran” demiştir.

Mahmut Dede'ye her türlü dilek için gelinmekte, bunun için mumlar yakılmakta ve kurbanlar kesilmektedir.⁶⁷¹

cih- Öksürük Tekkesi

Kalaycık Köyü'nde, Öksürük Mevkii denen yerde bulunan bir ağaçtır. Öksüren kişi ağacın yanına gelmekte ve üzerinden kopardığı bir bez parçasını bu ağaca bağladığında öksürüğün geçeceğine inanmaktadır:

Turhal'da saydığımız ziyaret yerlerinden başka, daha pek çok ziyaret yeri mevcuttur. Turhal merkezinde bulunan ve daha çok, çocuğu olmayan kadınların gittiği Kuru Kafa, Sarılık hastalarının gidip içerisine yumurta bıraktıkları Sarılık Suyu, Şenyurt Kasabası'nda, üzerinde Hz. Alinin atının ayak izi olduğuna inanılan kaya, bunların başlıcalarıdır.

⁶⁷⁰ K.K: H. Dursun Çakmak. 1956 Sivas Dirliği doğumlu, köy öğretmeni

⁶⁷¹ K.K: Mahmut Birol. 1955 Amasya doğumlu, köy öğretmeni

cı- Yeşilyurt İlçesi

cıa- Şehitlik

Yeşilyurt ilçe merkezine yaklaşık 300 metre uzaklıkta, etrafı çevrili bir mezarlık içinde bulunan abidevî bir mezardır. Buradaki medfun askerler'in, Kurtuluş Savaşı esnasında yörede baş gösteren ayaklanmaları bastırmak üzere bizzat Mustafa Kemal'in emriyle görevlendirilen ve bu isyanları bastırırken şehit düşen Binbaşı Şemsettin Bey ve Zekeriya Şinasi Bey ile beş er (bazı rivayetlere göre yedi er) oldukları bildirilmektedir.⁶⁷²

Şehitlik, daha çok Perşembe günleri, çocuğu olmayanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Çocuğu olmayan kadınlar, dua okuyarak mezarın etrafında üç kez dönmekte ve dileklerinin kabul olması için mezarın yanındaki ağaçlara bez-çaput bağlamaktadırlar.

cıb- Çıkrık Evliya

Çıkrık Kasabası'nda, hafifçe yüksek bir tepe üzerinde bulunan etrafı taşlarla çevrili bir mezardır. Tarihi şahsiyeti hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber, Horasan Evliyaları'ndan olduğu sanılmaktadır. Mezarın bulunduğu tepe, halk arasında "Evliya Tepesi" diye isimlendirilmektedir.

Mezar,daha çok, çocuğu olmayan bayanlar tarafından ziyaret edilmekte, ziyaret esnasında, mezar etrafında dua okunarak üç kez dönülmekte, dilekler yerine gelince burada kurbanlar kesilmektedir. Ayrıca, felçliler ve çocuğu durmayanlar (düşük yapanlar) tarafından da ziyaret edilmektedir. Bazen, askere gidecek gençler, buradan bir taş almakta ve böylece, sapa-sağlam bir şekilde geriye döneceklerine inanmaktadırlar.⁶⁷³

cıc- Küçük ve Büyük Evliya

Doğanca Köyü'nün tepesinde, ormanlık bir alandaki küçük bir düzlük içerisinde bulunan, birisi ardıç, diğeri ise, çam ağacı olan iki ağaçtırlar. Etraflarında bulunan diğere ağaçlardan daha büyük oldukları için, yöre halkının dikkatini çeken bu

⁶⁷² Yeşilyurt Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği, Musaköy'den Yeşilyurt'a, Ankara 1996. s.14

⁶⁷³ K.K: Seyit Özü, 1341 Çıkrık Kasabası doğumlu

ağaçlardan ardıc olanına “Küçük Evliya”, çam olanına ise “Büyük Evliya” denmektedir. Her iki ağacın altında, halk tarafından yapılmış temsili birer mezar bulunmaktadır.

Söz konusu ağaçlar, çevrenin Alevî köylüleri tarafından yağmur duasına çıkıldığında ziyaret edilmekte, kurbanlar kesilmekte ve çeşitli dilekler için bu ağaçlara çaput-bez bağlanmaktadır.⁶⁷⁴

cıç- Sancı Taşı

Doğanca Köyü merkezinde, kime ait olduğu bilinmeyen, etrafı taşlarla çevrili bir mezardır.

Sancısı olan insanlar tarafından ziyaret edilmekte, dua okunarak mezar etrafından üç, beş veya yedi kez dönülmektedir. Bazen, mezar üzerine bozuk para bırakılmaktadır.

cıd- Evliya

Karacaören Köyü merkezinde bulunan ve hiçbir özelliği bulunmayan bir kayadır.

Kaya, çocuğu olmayan, düşük yapan veya erkek çocuğu olmayan kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler, kayanın etrafında dua okumak suretiyle üç, beş ya da yedi kez dönmekte ve buradaki dikenlere bez- çaput bağlamaktadırlar. Çocuk, erkek olursa, genellikle bu çocuğa Kaya ismi verilmektedir. Kaya, ayrıca çeşitli insan ve hayvan hastalıkları için de ziyaret edilmektedir.⁶⁷⁵

cıe- Kabak Abdal

Sivri Köyü'nde, Köyün hemen yanındaki hafifçe yüksek bir tepe üzerinde, etrafı tuğlalarla çevrili ve beton bir sanduka ile örtülü bir mezarda medfun olan kişinin tarihi şahsiyeti hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Türbe, her türlü dilek için, bilhassa, çocuğu olmayan kadınlar ile felç hastalığına tutulmuş hastalar tarafından ziyaret edilmektedir. Dileklerin kabul olması amacıyla, mezarın baş ucunda mum yakılmakta ve yanındaki ağaca bez-çaput bağlanmaktadır.

⁶⁷⁴ K.K: Mustafa Er. 1934 Doğanca Köyü doğumlu

⁶⁷⁵ K.K: Ömer Sezcr. 1945 doğumlu. köy muhtarı

Ziyaretine abdestsiz gidenleri rüyalarında rahatsız ettiği inancıyla, abdestsiz ziyaret edilmemektedir. Tutulan dileklerin ve yapılan duaların kabul edilmesi halinde oruçlar tutulmakta ve kurbanlar kesilmektedir.

Köy halkı yağmur duasına da burada çıkmaktadır. Kurbanların kesilmesinden hemen sonra, yağmurun yağdığı iddia edilmektedir.

cıf- Edne Hasan Tekkesi

Sekücek Köyü'nde, hafifçe yüksek ve ağaçlık bir tepe üzerinde bulunan etrafı büyük taşlarla çevrili bir mezardır. Tarihi şahsiyeti hakkında her hangi bir bilgi bulunmayan şahsın Horasan Evliyalarından olduğuna inanılmaktadır.

Tekke, daha çok perşembe ve cuma günlerinde, her türlü dilek için ziyaret edilmekte, buradaki ağaçlara çaputlar bağlanmakta ve mezarın başucunda mumlar yakılmaktadır. Ayrıca, mezar üzerine börek ve yufka bırakılmakta ve yanındaki taş taş yapıştırılmaktadır.

Oldukça bol ziyaretçisi olduğu söylenen tekke, hayvan hastalıkları için de ziyaret edilmekte, bu amaçla hayvanların yuları veya tüyleri mezar üzerine bırakılmaktadır.⁶⁷⁶

cj- Zile İlçesi

cja- Muharrem Efendi

Zileli'dir. İslam'ın büyük alimlerinden birisi olup, Fıkıh, Hadis ve Tefsir gibi ilimlerle ilgili eserleri mevcuttur. H. 910-1000 (M. 1505- 1591) yılları arasında yaşamıştır. Ayrıca, Halvetiye tarikatı şeylerinden olduğu belirtilmektedir.⁶⁷⁷

Mezarı, Zile devlet hastanesi bahçesindedir. Etrafı, yaklaşık bir metre yüksekliğindeki bir duvar ile örülmüş mezarın üzeri açıktır. Babasının mezarı da buradadır.

Her dilek için, genellikle Perşembe günleri ikindiden sonra ziyaret edilmektedir. Burada çeşitli dilekler tutulmakta, mum yakılmakta ve mezarı çevreleyen duvarların üzerine bulgur bırakılmaktadır. Ziyaret, üst üste yedi Perşembe tekrarlanmaktadır.

⁶⁷⁶ K.K: Hasan Akkaya. Sekücek Köyü halkından. 80 yaşlarında.

cjb- Örümceklı Dede

Zile merkezinde, Turhal Caddesi üzerindeki yolun kenarında, ağaçlarla çevrili bir mezarda medfundur. Tarihi şahsiyeti hakkında her hangi bir bilgi mevcut değildir.

Her dilek için, genelde Perşembe günleri ziyaret edilmekte, burada mum yakılmakta ve yanındaki ağaçlara çaput bağlanmaktadır. Ayrıca, buradan alınan toprak, satılmaları maksadıyla evlerin ve arabaların içerisine dökülmektedir.⁶⁷⁸

cjc- Şeyh İsmail Efendi

Türbesi, Zile merkezinde, Gezir İstasyonu Mevkiinde bulunan şeyh İsmail Efendi, alim, fazıl ve müttekî bir zat olup, Hz. Şems ile birlikte Sivas'a gitmiş ve Sivas müftülüğü yapmıştır. Mülteka isimli fıkıh kitabını şerhettiği belirtilmektedir.⁶⁷⁹

Her dilek için, daha çok, perşembe ve cuma günleri ziyaret edilmekte, burada mum yakılmakta ve dışarıdaki ağaca çaput bağlanmaktadır. Bazen, dileklerin kabul edilip edilmeyeceğini anlamak için, türbe kapısı üzerindeki taşa, taş yapıştırılmaktadır. Dilekler kabul edilince, burada kurbanlar kesilmektedir. Ayrıca, hamile kadınlar tarafından, doğacak çocuklarının güzel ve iyi olması dileğiyle de ziyaret edilmektedir.⁶⁸⁰

cjç- Davunlu Dede

Zile merkezindeki Alaca Mescit mahallesi'nde, davun adı verilen bir ağacın altında mezarı bulunduğu için bu adla anılan zatın asıl adı imam Melikiddin'dir. Melik Ahmet Gazinin Şeyhülislamıdır.⁶⁸¹

Mezarının etrafı, beton bir duvarla çevrilmiş olup, üzeri açıktır. Halk arasında, Kıbrıs savaşına katıldığı ve mezarının olduğu yerden gelen kılıç seslerinin geldiğini duyanların olduğunu iddia edenler vardır. Her dilek için, üç perşembe üst üste ziyaret edilmektedir.

⁶⁷⁷ Semra Meral- Yusuf Meral, Zile'de Camiler, Türbeler, Veliler ve Efsaneler. İstanbul 1991, s.41

⁶⁷⁸ K.K: Cemil Neyiç. 1937 Zile doğumlu. Tekkeşin.

⁶⁷⁹ S. Meral, Y. Meral. a.g.e.. s.40

⁶⁸⁰ K.K: Ali Döner. 1932 Zile doğumlu, mahalle halkından

⁶⁸¹ S. Meral, Y. Meral. a.g.e.. s.69

cjd- Şeyh Ahmet Dede

Mezarı, Zile'nin 8 km kadar kuzeybatısındaki Kepez Köyü üzerindedir. Halk arasında, Horasan Erenleri'nden Seyyid Ahmet Kebir olduğu ve buraya bizzat Hacı Bektaş'ın emri ile geldiği inancı yaygındır. Kendisiyle ilgili şöyle bir rivayet bulunmaktadır: Bir gün, padişah ordusuyla beraber savaşa giderken yolu Zile'ye düşmüş. Oldukça kalabalık oldukları için kimse bunları misafir kabul etmek istememiş. Onları misafirlğe kabul eden Şeyh Ahmet bunları evine götürmüş. Şeyh Ahmet, bir taşın içine koyduğu arpayı atların önüne koyduğunda, Padişah ve askerleri gülümseyerek: “bu arpa atlara yeter mi?” demişler. Halbuki arpa, atlara yettiği gibi üstelik artmış.⁶⁸²

Çam ağaçlarıyla çevrili olan mezar, daha çok akciğer hastası olanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Ayrıca, çocuğu olmayan kadınlar tarafından da ziyaret edilmekte, bu amaçla mezarın yanında iki raket namaz kılınmakta ve dua edilmektedir. Ziyaretine gelenler, buradaki ağaçlardan (orada ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yararlanabildikleri halde) en ufak bir çöpü bile yanlarında götürdüklerinde rüyalarında rahatsız edileceklerine inanmaktadırlar.

cje- Çeltek Baba

Türbesi, İlçeye 9 km uzaklıkta kendi adını taşıyan köydedir. Asıl adı şeyh Mahmut Emirci Doğandır. H. (M. 1301) yıllarında yaşamış, büyük bir ilim adamıdır. Bu gün “çilehane” denilen yer, zatın çalışma yeridir. Burası, Hz. İsa'nın Havarilerinden birisinin de burada yattığı inancıyla yakın zamanlara kadar Hıristiyanlarca da ziyaret edilmekteydi.⁶⁸³

Günümüzde, Zile'de en çok ziyaret edilen yerlerden birisi olan Çeltek Baba daha çok, sarılık ve akıl hastası olanlar, ruhi bunalıma girenler ve ani felç geçirenler tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyarete getirilen ve akli dengesi bozuk olan hastalar, binanın içerisindeki direğe (antik sütuna) bağlanmaktadır. Eğer, hastanın bağlandığı ipler kendiliğinden çözülürse bu hastanın iyi olacağına işaret sayılmaktadır.⁶⁸⁴

⁶⁸² Mehmet Yardımcı, *Halkbilim ve Edebiyat Yazıtları*, Malatya 1993, s.226-227

⁶⁸³ S. Meral- Y. Meral, a.g.e., s.62

⁶⁸⁴ İlhan Tırak, Mustafa Zengin, *Zile 1994*, Zile 1994, s.79

cjf- Pir Musa Abdal Türbesi

Emirören Köyü girişinde, yeni yapılmış ve oldukça bakımlı bir türbede medfun olan zat hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Türbe, rüyasına girdiği iddia edilen, aslen Tuncelili olan ve şu an Ankara da ikamet ettiği belirtilen Ahmet Karabulut (Alevî dedesi)'in önderliğinde yaptırılmıştır. Türbe, bitişiğindeki cemevi, camii, mutfak ve kamelyalarla bir külliye oluşturmaktadır. Türbe içerisindeki duvarlar Hz. Ali, Atatürk ve on iki İmamın resimleriyle süslenmiştir.

Her türlü istek ve hastalıklar için, bilhassa felçliler, kuduz hastası olanlar, rüyada vesvesesi olanlar, evlenmeyen kızlar ve çocuğu olmayan kadınlar tarafından sıkça ziyaret edilmektedir. Bu amaçlarla, içerideki mezarın taşları öpülmekte, mezarın etrafında dolandıktan sonra, dışarıdaki özel mumlukta mum yakılmakta ve buradaki ağaçlara çaput-bez bağlanılmaktadır. Türbe yakınında bulunan su da kutsal kabul edilmekte ve şifa niyetine içilmektedir. Dilekler kabul olduğunda, buraya getirilen kurbanlar özel olarak hazırlanan bölüm de kesilmekte ve etler büyükçe kazanlarda pişirilerek ziyaretçiler tarafından beraberce yenilmektedir.

Türbenin yaklaşık 400 metre kadar uzağındaki bir tepe üzerinde bulunan ve üzerinde pir Musa Abdal'ın oturması sebebiyle bir oyuğun oluştuğuna inanılan düz bir kaya daha vardır ki, bu taş da halk tarafından kutsal kabul edilmektedir. Çeşitli dilekler için ziyaret edilen taşın yanındaki küçük çalılara ve ağaca çaputlar bağlanmaktadır.

Zile'de saydığımız ziyaret yerlerinden başka, daha pek çok ziyaret yeri bulunmaktadır. Turhal yolu üzerinde bulunan ve her dilek için ziyaret edilen Sarıtaş, Ali Kadı Mahallesi'ndeki caminin avlusunda bulunan ve suyunun göz ağrılarına iyi geldiği söylenen Beyazıt-ı Bestan, şehrin güneyindeki bir tepe üzerinde bulunan ve genellikle çocuğu olmayan kadınlar ve evde kalan kızların ziyaret ettiği Hüseyin Gazi, Hüseyin Gazi Tepesi'nin eteğinde bulunan ve suyunun sarılığa iyi geldiğine inanılan Ağ baba, Turhal yolu üzerindeki Elbaş Camisi avlusunda bulunan, yürüyemeyen çocukların götürüldüğü Arap Dede, Alacamescit Mahallesi'nde bulunan, rüyaların ayan olması amacıyla ziyaret edilen Ayan Dede, Küçükhamam Mahallesi'ndeki Küçük Çeltak, Yeni Hamam Mahallesi'nde bulunan ve daha çok göz hastalıkları için gidilen Ahi Evran Veli, Boldacı Köyü'ndeki Sal Sal Tekkesi, Ak

güller Köyü'nde bulunan. Hacı Bektaş Veli Dergahına mensup olduğu ve geyik donuna girdiği iddia edilen Kaygısız Abdal, Karşeyh Köyü'ndeki Karşeyh Baba, Yeşilce Köyü'ndeki Şiyehlik Baba ve Yıldıztepe Kasabası'ndaki Pervane Baba, Zile merkezindeki Ulu Cami karşısında bulunan ve huysuz çocukların düzelmesi için üzerine çocuğun elbisesi konan Huykesen Evliyası bunların başlıcalarıdır.

ç- Ziyaret Yerlerinin Tipolojisi

Görüldüğü gibi, Tokat ve çevresinde ziyaret inanç ve uygulamaları oldukça yaygındır. Araştırma sahamızda, Temelinde, kendisinde bir takım fevkalade manevi güç, feyz ve bereket olduğuna inanılan ve bu sebeple pek çok amaç ve dileklerle ziyarete konu olan kutsal mekanlar çerçevesinde şekillenen ziyaret fenomeni morfolojisinin, ontolojik olarak mezar, ağaç, taş, su dağ, tepe vb. gibi birtakım varlıklarda tezahür ettiğini tespit etmekteyiz. Buradan yola çıktığımızda, konuyu birtakım tipolojik incelemeye tabi tutmamız ve onu, öncelikle bu kategoriler altında sistematik bir biçimde ele almamız gerektiğine inanmaktayız.

ça- Morfolojik Bakımdan Ziyaret Yerleri

çaa- Mezarlar

Araştırmamızda görüldüğü gibi, Tokat ve çevresinde, kendisinde olağanüstü bir takım güç ve kudretler bulunduğu inancıyla kutsiyet arzeden ve bu yüzden ziyarete konu olan yerlerin büyük bir bölümünü mezarlar oluşturmaktadır.

Araştırma sahamızda, genellikle, dede, baba, pir, evliya, tekke ve bilhassa, yatır gibi isimlerle anılan zatların yattığına inanılan mezarlar; üzerlerinde bir yapı olan mezarlar ve üzerlerinde herhangi bir yapı olmayan mezarlar olmak üzere iki kategori altında incelenebilir. Üzerlerinde yapı olan mezarlar da kendi içerisinde bir takım çeşitlilikler göstermektedir. Bunlardan bir kısmı Selçuklu tarzına uygun olarak yapılmış ve üstü Piramit biçiminde örtülü kümbet tarzındaki abidevî yapılardır ki, araştırma sahamızda bu türün en güzel örneğini Tokat merkezindeki Sentimur Türbesi oluşturmaktadır. Bunların bir başka çeşidini, daha çok Osmanlı tarzında

yapılan üzeri kubbe ile örtülü yapılar oluşturmaktadır. Bu türün araştırma sahamızdaki en tipik örneğini, Turhal'daki Kesikbaş Türbesi'nde görmekteyiz. Araştırma sahamızda, bunlardan başka, üzerlerinde yapı bulunan iki çeşit mezar türüyle daha karşılaşmaktayız ki, bunlardan bir kısmı, daha çok günümüz mimari özelliklerini yansıtan, kare planlı ve üzeri bir çatı ile örtülü mezarlardan oluşurken; diğer bir kısmı ise, etrafı taş veya beton duvarlarla çevrili ancak, üzerleri açık mezarlardan oluşmaktadır. Araştırma sahamızda üstü kapalı mezarların yanında, üstü ve etrafı tamamen açık mezarların da iki çeşidiyle karşılaşmaktayız. Bunların bir kısmı, sadece taşlarla çevrili, oldukça basit yapılı mezarlardan, diğerleri ise, günümüz mezar mimarisine uygun bir şekilde yapılmış mezarlardan oluşmaktadır.

Konumuz mezarlar olurca, bu durum bizi, kaçınılmaz olarak oralarda yatan veya yattığına inanılan zatların kimlikleri ve tipleri hakkında da açıklamalar yapmaya sevketmektedir.

Araştırma sahamızdaki ziyaret yerlerinin coğrafi dağılımı verilirken görüldüğü gibi, ziyarete konu olan ve kendilerine yatır, dede, eren, baba, pir, abdal vb. gibi isimler verilen zatların çok az bir kısmının tarihi şahsiyetleri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Üstelik, bu tarihi bilgiler de pek çok efsane ve menkıbelerle karışık, ütopik bilgilere dayanmakta ve pek çok tarihi gerçekle çelişmektedirler.

Genel olarak baktığımızda, araştırma sahamızda ziyarete konu olan mezarlarda yatan veya yattığına inanılan zatları belirli kategoriler altında şu şekilde verebiliriz.

1- Horasan Erenleri: Tespitlerimize göre araştırma sahamızda sayıları on yediye ulaşmakta olup, çoğunun mezarı genellikle düz arazide veya bir mezarlık içinde yer almaktadır. Erbaa Koçak yolu üzerindeki Muhammed Emin ve Muhammed Said ve yine Erbaa Koçak Kasabası'ndaki Emir Şah Koçak bunlardan bazılarıdır.

2 Hükümdar veya hükümdar oğlu: Niksar merkezindeki Melik Gazi bir Danişmendli hükümdarıdır. Tokat merkezindeki Nurettin b. Sentimur ise, bir Moğol hükümdarının oğludur.

3- İlim adamı ve tarikat şeyhleri: Türbeleri veya mezarları daha çok şehir merkezlerindedir. Tokat merkezindeki İshak-ı Zencanî ve Şeyh Şirvanî, Erbaa Koçak Kasabası'ndaki Behrullah Efendi, Karayaka Kasabası'ndaki Ali Osman Efendi,

Turhal'daki Hacı Mustafa Efendi ve Zile'deki Muharrem Efendi birer ilmi şahsiyetler olup, aynı zaman da tarikatçı yönleri de ağır basmaktadır.

4- Meslek erbapları: Araştırma sahamızda isimleri ahi sıfatıyla birleşmiş zatlardır. Tokat merkezdeki Ahi Muhiddin, Ahi paşa ve Turhal'da "Semercilerin piri" olarak ün salan Ahi Yusuf bunlardan bazılarıdır.

5- Alevî dedeleri: Tokat merkezdeki Rıfat dede, Niksar Kuyucak Köyü'ndeki Ali Baba ve Ormancık Köyü'ndeki Gazi Bolat Baba birer Alevî dedesidir.

6- Alperenler: Bilindiği gibi, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması dönemlerinde, daha çok uç bölgelerdeki düşmana karşı savaşırken şehit düşenlere Alperenler adı verilmektedir. Araştırma sahamızda, Tokat merkezindeki Alp Gazi ve Niksar Hüseyingazi Köyü'ndeki Hüseyin Gazi, bu türün en tipik örneklerini teşkil etmektedirler.

çab- Ağaçlar

Araştırma sahamızda, kutsal kabul edilen ve bu sebeple ziyarete konu olan unsurlardan birisi de, bir takım ağaçlardır. Yörede, kutsal kabul edilen ve çeşitli amaçlarla ziyaret edilerek bez-çaput bağlanan ağaçları genelde iki kategoride inceleyebiliriz:

1-Kutsal kabul edilen bir mezar yanında bulunması sebebiyle kutsallık kazandığına inanılarak ziyaret edilen ağaçlar.

2- Başlı başına, yalın olarak kutsal kabul edilip, ziyarete konu olan ağaçlar.

Araştırma sahamızda, kutsallığına inanılarak bir takım amaç ve dileklerle ziyaret edilip, çaput-bez bağlanan ağaçların çoğunluğu birinci kategoride toplanmaktadır. Bu tür ağaçların kutsiyeti, kendilerinden kaynaklanmamakta, yanlarında bulunan ve ziyarete konu olan mezar, taş, su, dağ ve tepe gibi unsurlarda bulunduğuna inanılan kutsiyetin, bunlara da sirayet ettiği inanışıyla ziyaret edilmektedirler. Bu tür ağaçların araştırma sahamızdaki en tipik örneklerini; Almus'taki Hamzaabdal ve Erbaa'daki Emir Şah Koçak türbelerinin yanlarında ağaçlar örneklerinde görmekteyiz. Bunun dışında, araştırma sahamızda ikinci kategoriye giren ve bir kutsal mezar veya türbe yanında bulunmaksızın, yalın olarak kutsal kabul edilen bir takım ağaçlar da mevcuttur. Örneğin; Pazar ilçesi sınırları

içerisinde bulunan ve tekke diye isimlendirilen ağaç, Sulusaray İlçesi'nde evliya adı verilen armut ağacı, Yeşilyurt ilçesi Doğlacık köyü sınırları içindeki büyük ve küçük evliya adları verilen ardıç ve çam ağaçları ve Turhal ilçesi Kalaycık köyü'ndeki Öksürük Tekkesi diye bilinen pelit ağacı başlı başına, yalın halde kutsal bilinerek ziyaret edilmektedir.

Tespitlerimize göre, araştırma sahamızda kutsal kabul edilerek ziyarete konu olan ağaçların türleri daha çok, çam, ardıç, pelit, sakızlık ve armut gibi ağaçlardan oluşmaktadır. Söz konusu ağaçların kutsal bilinerek ziyaret edilmeleri, bir takım usul, adab ve mensekler çerçevesinde olmaktadır. Bu durum kutsalın Cezbedici ve ürkütücü karakteristiğinden kaynaklanmaktadır. İşte bu yüzden ki onlar, bir taraftan çeşitli amaçlarla insanları kendilerine çekerlerken, diğer taraftan da kesilmemeleri ve yakılmamaları gibi bir takım yasaklamaları da içermektedirler.

çac- Taşlar

Araştırma sahamızda, kutsiyetine inanılarak çeşitli amaç ve dileklerle ziyaret edilen diğer bir kutsal varlık kategorisini taşlar oluşturmaktadır. Yörede kutsal bilinerek ziyarete konu olan taş ve kaya motifinde bir birinden farklı üç durumla karşılaşmaktayız. Bunların büyük bir kısmı, kutsallığına inanılan mezar veya türbe gibi kutsal bir mekânın yanında bulunması nedeniyle kutsiyet kazanmaktadır. Yöre halkı, yatır diye kabul ettikleri zatlara ait mezarlarının yanında bulunan bu tür taşları kutsal kabul ederek, onlarla ilgili pek çok pratiğe baş vurmaktadır. Araştırma sahamızda, bu türün en tipik örneklerini Erbaa ilçesi Keçeci Köyü'ndeki Keçeci Baba Türbesi'nin yanındaki "Satı Taşı" ve Tokat merkezindeki Diken Baba'nın yanındaki yuvarlak taş örneklerinde görmekteyiz. Sözkonusu taşlar, yanlarındaki mezar motifi ile birleşerek alelâde bir taş olmaktan çıkmakta ve kutsal unsurlar haline gelmektedirler. Araştırma sahamızda, kutsal kabul edilerek çeşitli dilek ve amaçlarla ziyaret edilen ikinci taş kategorisini yalın taşlar oluşturmaktadır. Bunlar, mezar veya türbe gibi her hangi bir kutsal ziyaret obje yanında bulunmayan, başlı başına kutsiyet arz eden taşlardır. Araştırma sahamızda, bu türün en tipik örneklerini Erbaa Yoldere Köyü'nde bulunan ve çocuksuz kadınların ziyaret ettiği Teknetaş, Tokat merkezde bulunan ve altını ıslatan çocukların götürüldüğü Sidik Tekkesi ve

Yeşilyurt İlçesi Karacören Köyü merkezinde bulunan Evliya Kayası motiflerinde görmekteyiz. Araştırma sahamızda, bunların dışında, Kayseri örneğinde de olduğu gibi,⁶⁸⁵ kutsalla bağlantı kurulmak amacıyla, ziyaret adabı ve dilek tutma usulünün bir aracı olarak fonksiyon gören bir takım taşlarla da karşılaşmaktayız. Bunlar, daha çok, her hangi bir yatırı ziyaret esnasında dilek tutmak için dilek taşına yapıştırılan bir takım taşlar ile, dileğin kabul edilip edilmeyeceğini anlamak için çiftlenen taşlardan oluşmaktadır.

çaç- Su Kaynakları

Tokat ve çevresinde, kutsalın bir tezahürü olması sebebiyle kutsal kabul edilen ve bu yüzden ziyarete konu teşkil eden unsurlardan birisi de su kaynaklarıdır. Araştırma sahamızda, bu şekilde kutsal bilinen ve çeşitli amaç ve dileklerle ziyaret edilen su kaynaklarını, genel olarak iki kategoride ele alabiliriz. Bunlardan ilkinde, onların kendi başına, yalın olarak kutsandıklarını görmekteyiz. Bunlar, başlı başına kutsal bir unsur olarak kabul edilerek, bir çok amaçla ziyaret edilmektedirler. Araştırma sahamızda, bu türün en tipik örneklerini Tokat merkezindeki Ayazma, Kat Ziyaretgahı, Pazar merkezindeki Sıtma Pınarı örneklerinde görmekteyiz. Araştırma sahamızda, kutsal bilinerek ziyaret edilen suların ikinci kategorisini, kutsal kabul edilen bir mezar veya türbe yanında bulunması sebebiyle kutsiyet kazanan sular oluşturmaktadır ki araştırma sahamızda kutsal bilinen suların pek çoğu bu kategoride yer almaktadır. Bu türlü sular kutsallıklarını, yanı başlarında bulunan mezar veya türbelerdeki yatırlardan almakta ve mezar motifiyle birleşerek ziyarete konu teşkil etmektedirler. Araştırma sahamızda, bu türün en güzel örneklerini Tokat merkezindeki Ahi Paşa mezarının yanındaki su, Erbaa Keçeci Babanın türbesinin yanındaki su ve Reşadiye ilçe merkezindeki şeyh Yakup türbesinin yanında bulunan su oluşturmaktadır.

Araştırma sahamızda kutsiyetine inanılan suların pek çoğu, çeşitli hastalıklardan kurtulup şifa bulmak amacıyla ziyaret edilmekte ve bu amaçla pek çok pratiğe sahne olmaktadır. Sularla ilgili önemli bir husus da, diğer kutsal objelerde

⁶⁸⁵ Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e.,s.79.

olduğu gibi, onların da gelişi güzel kullanılmaya izin vermeyişleridir. Nitekim, bu suların büyük bir kısmı, tuvalette kullanılma hariç her şekilde kullanılabildiği halde, diğer bir kısmı, sadece içme ve ele- yüze sürülmeye müsaade etmektedir. Örneğin, Tokat merkezindeki Ayazma, Kat Ziyaretgahındaki su ve daha pek çok kutsal su, (tuvalet hariç) ihtiyaca göre her şekilde kullanılabildiği halde, Reşadiye'deki Şeyh Yakup Türbesi'nin yanındaki su ile Zile Emirören Köyü'ndeki Pir Musa Abdal Türbesinin yanındaki su, sadece içme ve ele-yüze sürme gibi kısıtlı fiillerde kullanılabilmektedir. Araştırma sahamızdaki kutsal suların kullanılma şeklindeki ayrı bir özelliği, Tokat merkeze bağlı Akyamaç Köyü'ndeki Ayrır ziyaret yerindeki suyun kullanılmasında görmekteyiz. Öyle ki, söz konusu su, sadece ziyaret yerinde kullanılabilmekte, olduğu mekandan başka bir yere götürülememektedir.

çad- Dağ ve Tepeler

Araştırma sahamızdaki kutsal mekan unsurlarından birisini de, dağ ve tepeler oluşturmaktadır. Ancak, bunlar kutsiyetlerini daha çok, zirvelerinde bulunan ve kutsallığına inanılan mezar veya ağaçlardan almaktadırlar. Örneğin; Almus Serince Köyü'nde bulunan ve Hac Tepesi diye isimlendirilen tepe, kutsiyetini, zirvesinde bulunan İmam Gazi'nin mezarı motifi ile birleşerek, Sulusaray ilçesi Ilacak Köyü sınırları içerisindeki Ziyaret Tepesi ise, kutsiyetini burada bulunan ve yel değirmenine dönüştüğüne inanılan yatırdan almaktadır. Buna karşın, Sulusaray merkezindeki Evliya Tepesi, kutsiyetini, zirvesinde bulunan ve kutsal kabul edilen armut ağacı motifiyle birleşerek almaktadır. Araştırma sahamızda, kutsal kabul edilen bir takım dağlar da vardır ki, bunlar, kutsiyetini üzerlerinde Hz. Ali'nin atının izi olduğuna inanılan ve bu yüzden kutsallaştırılan kayalardan almaktadır. Bunların en tipik örneklerini, Erbaa Oğlakçı Köyü'ndeki Dorukluk Mevkii ve Başçiflik ilçesi Erikbelen Köyü yayla yolu üzerindeki tepe örneklerinde görmekteyiz. Buralarda, dağ, taş ve Hz. Alinin atının ayak izi motifi birleşerek birlikte kutsiyet arzetmektedirler.

çb- Tarihi Perspektiften Ziyaret Yerleri

Bu başlık altındaki tipleri; tarihi tipler, anonim tipler ve aktüel tipler olmak üzere üç kategoride ele alabiliriz.

Tarihi Tipler: Bu tipler, genellikle, tarihi şahsiyeti ve kişiliği hakkında az çok bilgi sahibi olduğumuz şahsiyetlerdir. Bu türün araştırma sahamızdaki en tipik örneğini Niksar'daki Melik Ahmet Gazi örneğinde görmekteyiz.

Anonim Tipler: Bu kategoriye, hakkında pek fazla bir tarihi bilgiye sahip olamadığımız velilerin, şehitlerin yattığına inanılan yatırlar ve kutsalın su, taş, kaya, ağaç, dağ ve tepe gibi doğal fenomenlerde tezahür ettiği⁶⁸⁶ ziyaret yerleri girmektedir. Araştırma sahamızda, en çok bu tip ziyaret yerleriyle karşılaşmaktayız. Bu türün araştırma sahamızdaki en tipik örneklerini, Bal Dede ve Çıkrık Evliya oluşturmaktadır.

Aktüel Tipler: Bir kısım ziyaret yerlerin oluşumu çağımızda gerçekleşmiştir. Araştırma sahamızda, Tokat merkezdeki Rıfat Dede ile Erbaa Koçak Kasabası'ndaki Behrullah Efendi bu türün en bariz örneklerini teşkil etmektedir.

çc- Sosyolojik Açıdan Ziyaret Yerleri

Tokat yöresindeki ziyaret yerlerinin tipolojisini sosyolojik açıdan da değişik kategoriler altında inceleyebiliriz.

çca- Nüfuz ve Cazibenin Boyutları Açısından Ziyaret Yerleri

Yöredeki bir kısım ziyaret yerlerinin nüfuz ve cazibesi sadece bulunduğu mahalle sınırlı kalırken, diğer bir kısmının nüfuz ve cazibesi olduğu mahalli aşarak tüm bölgeye ve hatta yurt dışına kadar uzanmaktadır. Bu açıdan ziyaret yerlerini şu kategoriler altında inceleyebiliriz:

Mahalli Tipler: Sadece ait oldukları sosyo-kültürel çevreye hitap eden ziyaret yerleridir ki, isimsiz türbe ve mezarlar, su, dağ, ağaç vb. kutsal bilinen unsurlar bu kategorinin örneklerini oluşturmaktadırlar. Araştırma sahamızda, Yeşilyurt Doğanca Köyü'ndeki Sancı taşı ve Turhal Kalaycık Köyü'ndeki Öksürük Tekkesi bu türün en tipik örnekleridir.

Bölgesel Tipler: Bir takım ziyaret yerlerinin cazibesi, ait oldukları sosyo-kültürel çevre ile sınırlı kalmamakta, buraları aşarak diğer çevrelere de

⁶⁸⁶ Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e., s.98

uzanmaktadır. Bunların en tipik örneklerini, Tokat Kat ziyaretgahı ile Zile Çeltek Köyü'ndeki Büyük Çeltek oluşturmaktadır.

Ulusal Tipler: Cazibeleri, buldukları sosyo-kültürel çevreleri aşarak ülke geneline yayılan ziyaret yerleridir ki, araştırma sahamızda bu türün en tipik örneklerini, Erbaa Keçeci Köyü'ndeki Keçeci Baba ile Almus Görümlü Köyü'ndeki Kul Himmet oluşturmaktadır.

çcb- Toplumsal Çevreli İtibariyle Ziyaret Yerleri

Araştırma sahamızdaki ziyaret yerlerini ait oldukları, köy, kasaba ve şehir gibi değişik sosyo-kültürel çevreler bakımından da tiplere ayırabilmekteyiz.

Köy ve Kasaba Tipleri: Araştırma sahamızda en yaygın ziyaret yerleri bu tipte toplanmaktadır. Bunlar, daha çok ait oldukları köy veyahut kasaba sınırlarına hitap etmekle beraber, Keçeci Köyü'ndeki Keçeci Baba ile Tokat merkeze bağlı Kat Kasabasındaki Kat ziyaretgahı örneklerinde olduğu gibi, cazibesini mahalli sınırlarının dışına taşıyanlar da vardır.

Şehirli Tipi: XIII. yüzyıldan başlayarak, Anadolu'yu mesken tutan Mevlevilik ve Halvetilik gibi, daha çok şehirli tarikat çevrelerinde ortaya çıkan velilerden⁶⁸⁷ müteşekkil tiplerdir. Burada, şehir hayatının sofistike, ritüel ve şatafatlı özelliklerinin çoğu ziyaret fenomenine aksetmektedir.⁶⁸⁸ Araştırma sahamızda, Tokat merkezindeki Şeyh Şirvani, Erbaa Koçak Kasabasındaki Behrullah Efendi ve Ballıbağ Köyü'ndeki Ali Osman Efendi bu türün en tipik örnekleridir.

çcc- Amaçlar ve Dilekler Bakımından Ziyaret Yerleri

Ziyaret yerlerini ziyaret ediliş amaç ve dilekler bakımından ra birkaç kategori altında inceleyebilmekteyiz. Bunlar:

⁶⁸⁷ A. Y. Ocak, Menakıbnameler, s.20

⁶⁸⁸ Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e., s.99

Genel Amaçlı Tipler: Bunlar, her türlü dilek ve hacetlerle ziyarete konu teşkil eden türbeler, yatırlar, ağaçlar, taşlar, sular, dağ ve tepelerdir ki, araştırma sahamızdaki ziyaret yerlerinin çoğunlunu bu kategorideki yerler oluşturmaktadır.

Tek Bir Amaçta Uzmanlaşmış Tipler: Bu tip ziyaret yerleri, genellikle tek bir amaçla ziyarete konu olan yerlerdir ki, bu türün tipik örneklerini Tokat merkezindeki Sığil Tekkesi ve yürümeyen çocukların götürüldüğü Ayaksız Tekkesi'nde görmekteyiz.

çcç- Kudsiyetin Menşeleri Bakımından Ziyaret Yerleri

Araştırma sahamızdaki ziyaret yerlerinin tipolojisini kudsiyetin menşeleri bakımından da şu kategoriler altında ele alabiliriz.

Tasavvuf ve Tarikat Menşeli Mürsid Veliler: Bunlar, yaşadıkları mistik hayat ve geniş kitleleri irşad nitelikleriyle dikkat çeken⁶⁸⁹ ve kendilerine, daha çok, veli, evliya ve tekke gibi isimler verilen tiplerdir.⁶⁹⁰ Araştırma sahamızdaki Şeyh Şehabeddin ve Muharrem Efendi bu tipin en karakteristik örnekleri olarak kabul edilebilir.

Gaza ve Fetih Kahramanları: Bunlar, XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu'nun uç muntıklarında yaşayan ve fetihlere katılan⁶⁹¹ alperenlerdir. Bu gruba Horasan Erenleri diye isimlendirilen ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli rol oynayan zatlari da ilave edebiliriz. Araştırma sahamızda, Tokat merkezindeki Alp Gazi ile Niksar'daki Hüseyin Gazi birinci grubun, Erbaa'daki Emir Şah Koçak, Sulusaray ilçesi Dutluca Kasabasındaki Seyyid Ömer Malum ve Pazar'daki Şeyh Mahmud ise, ikinci grubun en tipik örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alevi Çizgiler Taşıyan Tipler: İnceleme sahamızda, Tokat merkezdeki Rıfat Dede, Almus'taki Kul Himmet ve Zile'deki Pir Musa Abdal bu tipin sadece bir kaçını oluşturmaktadır.

Meslek Erbabları: Bu tipler, özellikle XIII. yüzyılda Anadolu'da faal bulunan ve Ahî adı verilen meslek pirlereindir. Tokat merkezindeki Ahi Muhiddin, Turhal'da "Semercilerin Piri" diye isimlendirilen Ahi Yusuf ve Erbaa Keçeci

⁶⁸⁹ A. Y. Ocak, Menakıbnameler, s.22

⁶⁹⁰ Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e., s.101

⁶⁹¹ Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e., s.102

Köyü'ndeki Ahî Mahmud-i Veli (Keçeci Baba) bu grubun en tipik örneklerini oluşturmaktadırlar.

Kadın Veliler: Bu gurubun en tipik örneklerini, Pazar ilçesindeki Dürdane Hanım ve Tavukçu Tekkeleri oluşturmaktadır.

Hayali Tipler: Bu grubu oluşturan tipler, halk arasında kült konusu yapılmakla beraber, haklarında hiçbir yazılı ve sözlü belge bulunmayan veliler ve daha çok yanlarında bulunan kutsal unsurlara nispetle isimlendirilen velilerdir.⁶⁹² Araştırma sahamızda, Tokat merkezindeki Diken Baba bu tipin en karakteristik örneğini oluşturmaktadır.

çcd- Ziyaret Adabı ve Menasiki İtibariyle Ziyaret Yerleri

Ziyaret yerleri ziyaret ediliş usûl, adap ve menasiki itibariyle de değişik birkaç kategori altında incelenebilir:

Periyodik Feyu Sistemik Ziyaret Usûl ve Adabına Erişmiş Tipler: Bunlar, yılın belli mevsimlerinde (özellike bahar başlangıcında topluca) yağmur duası yapmak üzere, birtakım yerleşik usullerle ziyaret edilen tiplerdir. Erbaa'daki Revak Baba, Niksar Kuyucak Köyü'ndeki Laldız Tekkesi ve Pazar'daki Dürdâne Hanım, bu gurubun en tipik örnekleridir.

Genel Geçerli Usûl ve Âdaba Göre Ziyaret Edilenler: Bunlar, sadece, bir veya birkaç dilek için ziyaret edilmeyen, aksine, pek çok amaç vesilesiyle ziyarete konu olan kutsal mekanlardır, ki araştırma sahamızda pek çok örneğiyle karşılaşmaktayız.

çce- Cazibesinin Artmasına Veya Eksilmesine Göre Ziyaret Yerleri

Bir takım ziyaret yerleri değişen sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik şartlara bağlı olarak eski cazibesini giderek yitirirlerken, aksine diğer bir kısmının cazibesi artmaktadır. Bu açıdan baktığımızda, ziyaret yerlerini şu iki tipte görmekteyiz:

⁶⁹² A. Y. Ocak, Menakıbnameler, s.22

Cazibesi Giderek Artan Tipler: Bunlar, değişen sosyo-kültürel şartlara paralel olarak ortaya çıkan bir takım yeni amaçlarla, giderek cazibesini artıran ziyaret yerleridir. Sahamızda, bu grubun en tipik örneklerini Erbaa'daki Keçeci Baba ve Tokat Kat Ziyaretgahı oluşturmaktadır.

Cazibesi Giderek Azalan Tipler: Bir takım ziyaret yerleri, pek çok sebeple eski cazibelerini yitirmekte ve yerini yenilerine bırakmaktadır. Tokat merkezindeki Erenler ile Turhal merkezindeki Sıtma Pınarı, bu grubun araştırma sahamızdaki en tipik örneklerini oluşturmaktadır.

d- Fonksiyonel Açidan Ziyaret Yerleri

Buraya kadar yaptığımız tahlilleri göz önüne aldığımızda görüyoruz ki, Tokat ve çevresindeki ziyaret fenomeni, mezar, türbe, ağaç, su, taş, dağ ve tepe gibi bir kısım unsurlarda tezahür etmekte olup, insanları buralara cezbeden şey, söz konusu unsurlarda var olduğuna inanılan manevi güç, feyz ve bereketten faydalanma amacıdır. O halde yapısal bakımdan ziyaret fenomenini; kutsalın bir tür tezahür ve yaşanış biçimi⁶⁹³ olarak kabul edebiliriz. Bu durum, Eliade'nin, ifadesiyle, kutsalın, görebildiğimiz bütün nesnelere ortaya çıkan bir güç olması ve kutsal nesne ile temasa geçen kimsenin, kendini, kutsalı tayin eden asil güçle temasa geçmiş olacağı⁶⁹⁴ saymasıyla yakından ilişkilidir. Kutsalın en karakteristik özelliği, onun cezbedici ve ürkütücü olmasında⁶⁹⁵ saklıdır. İşte bu sebeplerdir ki o, bir taraftan insanları kendisine çekerken, diğer taraftan, kendisiyle temasa ancak, bir takım usul, adap ve menseklere uyulması halinde izin vermektedir.

Türbelere, yatırlara, ağaçlara, taşlara adaklar adayıp çaput bağlamak, yüksek dağlara ve akarsulara saygılı davranmak gibi bir takım pratikleri kapsayan ziyaret fenomeni, insanın İslamı bilme derecesi, istek, ihtiyaç ve ihtiraslarını gerçekleştirme zorluğu veya imkansızlığı, güvensizlik gibi sebeplerle, insan varlığını aşan, onun, kendisine imkanlar sağlayabilecek türlü varlıklara yönelmesi gibi din psikolojisi

⁶⁹³ Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e., s.104

⁶⁹⁴ Harun Güngör. "Türkler'de Kutsal Mekan Anlayışı", s.39

⁶⁹⁵ Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e., s.105

bakımından da büyük önem arz etmektedir.⁶⁹⁶ Din sosyolojisi açısından ziyaret fenomenine baktığımızda, onun eski ananelerine bağlı, akılcı olmaktan daha çok, duygusal davranan kitlelerin rağbet ettiği dinî-sosyal bir olgu olup, halk dindarlığının önemli bir boyutunu oluşturduğunu görmekteyiz.

Yapısında, cezbedici ve ürkütücü vasıfları taşıyan ve etrafındaki unsurlara sirayet etmek yeteneğine sahip olduğuna inanılan kutsal yerler, araştırma sahamızda da gördüğümüz gibi, çeşitli uygulamalara konu olmakta ve kendilerine pek çok fonksiyonlar yüklenmektedir. Onlar, özel olarak araştırma sahamızda ve genel olarak da ülkemizde Türk psiko-sosyal hayatı üzerinde önemli etkileri bulunan kutsal mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yine onlar, kendisine bağlı uygulamalar ve bunların arkasında yer alan inançlarıyla birlikte, yurdumuzun değişik yerlerinde olduğu gibi araştırma sahamızda da sosyal hayatla fonksiyonel bir biçimde bütünleşmiş⁶⁹⁷ durumdadırlar.

Konuyu fazla uzatmamak ve tekrara yer vermemek için, araştırma sahamızdaki ziyaret olgusunun fonksiyonlarını maddeler halinde şu şekilde verebiliriz:

- 1- Ziyaret yerleri, ait oldukları çeşitli sosyo-kültürel çevrelerdeki yöre halkı tarafından, kendilerinin ve coğrafyalarının manevi bekçileri olarak görülmektedirler.
- 2- Bunlar, Özellikle maddi imkansızlıklar içerisinde kıvranan insanlar için, halk hekimliğinin tezahür ettiği kutsal mekanlar olmaktadır. Buralar, özellikle psikolojik hastalıkların tedavisi için vazgeçilmez objeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.
- 3- Ziyaret yerleri, bir toplumun tarih, din, kültür ve özellikle yazılı edebiyatının yansıdığı kutsal yerlerdir. Zira, buralarda yatan veya yattığına inanılan şahısların pek çoğu tarihi ve dini şahsiyetler ile şehitler ve kahramanlardır. Bunlar hakkında anlatılan efsane keramet ve

⁶⁹⁶ H. Tanyu. Ankara ve Çevresinde. s.327

⁶⁹⁷ Ü. Günay. Ş. Kuzgun, H. Güngör, vd., a.g.e., s.108

menkıbelerde, az da olsa, tarihe, kültüre ve dine ait bir takım değerli bilgiler mevcuttur.

- 4- Ziyaret yerleri, psikolojik tatmin merkezleridir. Buralar, darda kalanlar, çaresizler ve ruhî bunalım geçiren pek çok kimseler için vazgeçilmez kutsal mekanlardır.
- 5- Ziyaret yerleri belirli usûl âdap ve menseklerle ziyaret edilebildiğinden, toplumsal ahlâk ve düzenin sağlanmasında⁶⁹⁸ da fonksiyonel olmaktadır.
- 6- Bir takım ziyaret yerleri, yılda bir kez düzenlenen periyodik ve merasimli kutlamalarda (yağmur duası, Hidrellez kutlamaların gibi) geniş halk kitlelerini kendilerine çekerek, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmalara merkezlik görevi üstlenmektedirler.

e- Ziyaret Yerleri ile İlgili Efsane ve Menkıbelerin Belli Başlı Motifleri

Görüldüğü gibi, Fenomenolojik ve ontolojik olarak, araştırma sahamızdaki ziyaret yerleri mezarlar, türbeler, su kaynakları, taşlar, ağaçlar, dağ ve tepeler gibi unsurlarda tezahür etmektedir. Şüphesiz bu unsurların ziyarete konu olmalarının arkasındaki en önemli neden, bunların olağanüstü manevi güç, feyz ve bereket kaynakları oldukları şeklindeki inanışlardır. Halk, özellikle, kutsal mezar ve türbelerde yatan veya yattığına inanılan zatlara olağanüstü insanlar olarak gördüğünden, doğal olarak onları diğer insanlardan ayırt etmek için, inanımı ve hayal gücünü kullanmak suretiyle onlarla ilgili pek efsane, keramet ve menkıbeler türetmektedir. Bu efsane ve kerametler sayesinde, söz konusu zatlara duyulan ilgi ve hassasiyet devamlı canlı tutulmakta ve böylece onlar, halkı kendilerine çeken mukaddes insanlar olmaya devam etmektedirler. Menkıbe (çoğulu menakıb) terimi, tasavvuf tarihinde, sufîlerin izhar ettikleri harikulade olayları ifade etmekte⁶⁹⁹ kullanılan bir terimdir. Adına ister menâkıb, ister efsâne ve isterse kerâmet densin, bunları, ziyaret yerlerinin ait oldukları sosyal çevrelerde tabiatüstü fevkalâde güçlerle

⁶⁹⁸ Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e., s.108

⁶⁹⁹ A.Y. Ocak, Menakıbnameler, s.27

mücehhez oldukları konusunda iknaya yarayan vasıtalar⁷⁰⁰ olarak tanımlayabiliriz. Esasen, araştırma sahamızdaki mezar ve türbelerde yatan zatlardan çok az bir kısmı hakkında oldukça sınırlı tarihi bilgilerin bulunması ya da çoğu hakkında hiçbir bilginin bulunmaması, haklarında pek çok efsane, keramet ve menkıbenin uydurulmasına sebep olmuştur.

Genel olarak baktığımızda, menkıbe ve ona bağlı keramet tabirlerinin, sûfilerin izhar ettikleri harikulade olaylar manasına, IX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığını ve XI. yüzyıldan sonra tarikatların ortaya çıkmasıyla birlikte, kerametlerin, şeyhlerin mutlak otoritelerini sağlamak için kullandıkları en tesirli araç olduklarını görmekteyiz. Şüphesiz, İslam'ı manada menakıb ve kerametlerin Türkler arasında yayılması, onların İslamiyeti kabullerini müteakip daha çok, tasavvuf kanalıyla olmuştur. Ancak, Türkler'in İslam öncesi inanışlarının, İslam sonrasındaki keramet telakkisini desteklediği gerçeğini de gözden kaçırmamak gerekir. Bilindiği gibi Türkler, IV. yüzyılda Budizm'le tanışmışlardır ki, Budizm başlı başına mistik bir din olup, Budanın ve Budist azizlerinin kerametleriyle doludur. Keza, İslam öncesi Türklerde bir din adamı vazifesi gören Şamanlar, gerçekte bir din adamı olmaktan daha çok, olağanüstü kerametler gösteren bir sihirbaz veya büyücüydü ki, onlara ithaf edilen kerametlerden pek çoğu Budizm'den geçmiştir. Dolayısıyla, keramet, efsane ve menkıbelere alışkın olan Türkler, Müslüman olduktan sonra karşılaştıkları bu kavramları yadırgamamışlar ve bunları İslam öncesi devirden kalma pek çok efsane, destan vb. gibi şeylerle zenginleştirmişlerdir.⁷⁰¹

Araştırma sahamızda, ziyarete konu olan, bu sebeple pek çok amaçlarla ziyaret edilen ve baba, evliya, yadır, pir, dede, abdal vb. gibi isimlerle anılan zatlara hakkında birbirine benzeyen pek çok efsane, keramet ve menkıbeler anlatılmaktadır. Biz, konuyu fazla uzatmadan, araştırma sahamızdaki ziyaret yerleri ile ilgili anlatılan efsane, kerâmet ve menkıbelerin ana temaları ve motiflerini maddeler halinde şu şekilde verebiliriz:

⁷⁰⁰ Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd., a.g.e., s.83

⁷⁰¹ A. Y. Ocak. Menakıbnameler, s.28-29

- 1- Türbenin üzerinin örtülmesine izin vermemek. (Şeyh Şirvani, Emir Şah Koçak...)
- 2- Mezarın taşınmasına izin vermemek (Bun Dede...)
- 3- Üzerine yapılan evi yakmak (İskender Baba)
- 4- Yatırın rüyada ilgili kişilere görünmesi ve yerlerini onlara söylemesi (Pir Musa Abdal...)
- 5- Mezarın üzerini yapanları cezalandırmak (Artova'daki Tekke)
- 6- Kendisine saygısızlık gösterenleri cezalandırmak (Bal Dede...)
- 7- Mezarını yıkanların rüyasına girerek onları korkutmak (Efen Dede)
- 8- Abdest alırken insanlara görünmek (Aydın Baba...)
- 9- Kısa zamanda uzak mekanlara gidip gelmek (Acepşir)
- 10- Mala, mülke bereket verip çoğaltma (Aziz Baba)
- 11- Hayvanlarla konuşma ve onlara hükmetme (Hahı Baba)
- 12- Türbesinin yanındaki ağaçları evine götürmeleri rüyasında rahatsız etme (Şeyh Mahmut)
- 13- Eliyle işaret ederek düşmanın gözünü kör etme (Ahi paşa)
- 14- Cuma günleri namaza gitme (Hamza Bey)
- 15- Taşları hamur gibi yoğurarak düşmana savurmak (Hasan Baba)
- 16- Kesilip pişirilen kuzuları yeniden diriltme (Mahmut Dede)
- 17- Mezarını götürecek derenin yönünü değiştirme (Şeyh Bedrettin)
- 18- Az bir yiyeceği çoğaltma (Çanakçı Baba)
- 19- Türbesinde yalan yere yemin edeni, türbenin dışına fırlatma (Aziz Baba)
- 20- Türbesindeki mumları yiyen kediyi duvara çakmak (Pisik Çarpan)
- 21- Taş kesilme (Gelin Kaya)
- 22- Yerden su fişköytme (Keçeci Baba)
- 23- Cebinden çıkardağı bir parça keçe ile tüm sarayı donatma (Keçeci Baba)
Türbesine konan elmaya gece tırnak batırmak (Şeyh Mahmut)
- 24- Kıbrıs savaşına katılmak (Bal Baba, Davunlu Dede)
- 25- Gece türbesinde yatan ve ağrısı olanların ağrıyan yerine parmağını sürerek onları iyileştirme (Artova'daki Tekke)
- 26- Öleceği zamamı bilmek (Kabak Abdal)
- 27- Rüyalari yorumlamak (Ayan Dede)

28- Geyik donuna girme (Kara Şeyh Baba)

f- Ziyaret Âdap ve Usulleri

Buraya kadar yaptığımız tahlillerde gördük ki, kutsal bilinen ve bu amaçla ziyarete konu olan kutsal mekanlar, ancak belirli usûl, âdap ve mensekler çerçevesinde ziyaret edilebilmektedirler. Bu usûl, âdap ve mensekler, ziyaret günü ve saati gibi zaman dilimi ile ilgili olabildiği gibi, ziyarete ön hazırlık ve nihayet kutsal mekanlarla temasa geçilmesi esnasında söz konusu olan bir takım pratiklerdir. Araştırma sahamızdaki ziyaret yerleri, genellikle Perşembe günü sabah veya öğleden sonra ziyaret edilmektedir. Bununla beraber Cuma ve Cumartesi günleri de tercih edilmektedir. Yağmur duası gibi yılda bir kez ve topluca yapılanlar, genelde bahar mevsiminde veya yaz başlarında yapılmaktadır. Aynı şekilde, Hidrellez kutlamaları için yapılanlar 6 Mayıs'ta, yayla göçleri için yapılan ziyaretler ise, ilkbahar ve sonbaharlarda topluca yapılmaktadır. Bunlardan başka, hacca veya uzak bir yere gitme, mübarek gün ve geceler, dini bayramlar da ziyaret için birer vesile teşkil etmektedirler. İhtiyaca göre, daha pek çok durumlarda zaman için bir sınırlama görülmemektedir.

Şimdi konuyu fazla uzatmadan, ziyaret öncesinde ve ziyaret esnasında yapılan bir takım pratikleri şu şekilde verebiliriz:

- 1- Abdest alma (genelde her ziyaret öncesi)
- 2- Üç İhlas bir Fatiha okuma (Ayaksız Tekke...)
- 3- Yedi İhlas, yedi Fatiha ve yedi Nâs suresi okuma (Ahi Muhittin)
- 4- Adak amacıyla kurban kesmek (Şeyh Şehabeddin, Şeyh Yakup...)
- 5- Zemzem denilen kutsal sudan içmek (Keçeci Baba...)
- 6- Dua etmek
- 7- Dilek taşı yapıştırma (İsmail Dede, Şeyh Yakub,...)
- 8- Dilek için taş çifileme (Kulaksız Tekke, Bun Dede, ...)
- 9- Kutsal topraktan alıp yeme (Artova merkezdeki Tekke)
- 10- Ağaçlara bez-çaput bağlama (14 yer)
- 11- Yağmur duası yapmak (toplu halde) (18 yer)
- 12- Kutsal ağaçtan bir çıra alıp, ağaçlarda yakmak (Keseğen Baba)

- 13- Türbedeki mezarın üzerine başörtüsü veya iç çamaşırı bırakmak (Şeyh Şehabeddin, Kesikbaş, ...)
- 14- İki rekat namaz kılmak (Şeyh Ahmed, ...)
- 15- Kudret helvası yaparak türbenin etrafında dağıtmak (Sentimur)
- 16- Dilek dilemek (Hemen hemen hepsi)
- 17- Mezarı yedi Perşembe üst üste ziyaret etmek (İshak-ı Zencani)
- 18- Haylaz çocukları türbenin içerisine yatırma (Ahi Muhiddin, Ahi Yusuf, ..)
- 19- Taşla siğilleri efsunlama (Siğil Tekkesi)
- 20- Mezarların üzerine bulgur bırakma (Muharrem Dede, ...)
- 21- Mezarların üzerine börek vs. gibi şeyler atma (Edne Hasan, ...)
- 22- Bel ağrısının geçmesi için kutsal ağacın kovuğuna oturma (Bal Dedenin yanındaki ağaç)
- 23- Üzerinden koparılan bir bezi ağacın dalına asmak (Öksürük Tekkesi)
- 24- Mezarın yanındaki çalılara nohut takma (Diken Baba)
- 25- Cuma sela verilirken (kısmeti bağlananlar için) minarede kilit açma (Ahi paşa)
- 26- Yürümeyen çocuğu beşiğe koyarak sallama (Sallama Tepesi)
- 27- Yapma bebek (Hemecik) yapıp türbeye bırakma (Hasan Baba)
- 28- Taşı kucaklama (Keçeci Baba)
- 29- Mezara el ve yüzünü sürme (Muharrem Dede, Pir Musa Abdal, ...)
- 30- Çocuğu olmayan kadının beline bir ip bağlayarak, taşın etrafında üç veya yedi defa dolandırmak (Teknetaş)
- 31- Türbeye para bırakmak (İsmail Dede, Şeyh Ahmed)
- 32- Boynunu tutamayan çocukların başı üzerinde taşı dolandırmak (Şeyh Mahmud)
- 33- Boynunu tutamayan çocuğa, mezar yanında kesilen tavuğun boynunu yedirmek (Tavukçu)
- 34- Kutsal su ile yıkanma (Kat Ziyareti ...)
- 35- Sandukanın etrafında dolanmak (Acepşir, ...)
- 36- Yürümeyen çocuğu kayadan kaydırma (Bülbüllük Tekkesi)
- 37- Türbedeki zatın abdest aldığı inancıyla türbeye su dolu bir ibrik bırakma (Aydınsöfü)

- 38- Hastayı mezarın başucunda uyutmak (Artova merkezindeki Tekke)
- 39- Hayvan hastalıklarının geçmesi için, hayvanın tüylerini veya yularını 40- mezarın üzerine bırakma (Edne Hasan)
- 41- Yağmurun yağması için türbeden alınan bir taşı suya bırakma (İskender Baba)
- 42- Kutsal suyun içine yumurta bırakma (Sıtma Pınarı)
- 43- Akıl hastalarını türbenin yanındaki zincirlere bağlamak (Keçeci Baba)
- 44- Akıl hastalarını türbenin yanındaki antik sütuna bağlamak (Büyük Çeltek)
- 45- Mala, mülke bereket getirmesi için mezardan alınan toprağı ev, araba ve işyerlerine serpmeye (Örümcekli Dede)

g- Ziyaretçiler

Buraya kadar yaptığımız tahlillerde gördük ki, kutsal bilinerek ziyarete konu teşkil eden ziyaret yerleri, insanlar tarafından bir takım yerleşik usûl, adap ve mensekler çerçevesinde ziyaret edilebilmektedirler.

Esasen, ziyaret yerleri ve genel olarak ziyaret fenomeni, bir toplum içerisinde ve belli bir sosyo-kültürel ortamda hayatiyet bulmaktadır. Bu demektir ki, ziyaret fenomeni belli bir ölçüde toplumsal bir olay olup, ait olduğu toplumsal ve kültürel çevrede hüküm süren çeşitli sosyal, sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerin etkilerine göre belirlenen, çeşitlenen, artan veya azalan bir seyyaliyet ve dinamizm çerçevesinde hayatiyet bulmakta ve sırası geldiğinde öteki toplumsal olaylara etki etmektedir.⁷⁰² Bu durum bizi, Tokat ve çevresindeki ziyaret fenomenini daha iyi anlayabilmemiz için onu, sosyolojik bakış açıları çerçevesinde ve toplumsal boyutları çerçevesinde ele almaya sevk etmektedir.

Araştırma sahasındaki ziyaret yerlerinin coğrafi dağılımını göz önüne aldığımızda onların, köy, kasaba ve şehir gibi değişik sosyo-kültürel çevrelerde hayatiyet bulduklarını görmekteyiz. Ancak bu, onların sadece ait oldukları sosyo-kültürel çevreyle sınırlandırıldıkları anlamına gelmemektedir. Öyle ki, araştırma sahasındaki çeşitli sosyo-kültürel çevrelerinde yaptığımız gözlemlerde gördük ki,

⁷⁰² Ü. Günay, Ş. Kuzgun, H. Güngör, vd., a.g.e., s.93

bunların büyük bir kısmının cazibesi sadece ait bulunduğu sosyal çevreyle sınırlı kalırken, diğer bir kısmının cazibesi sınırlarını aşarak diğer sosyo-kültürel çevrelere kadar yayılmaktadır. Örneğin, Erbaa Keçeci Köyü'ndeki Keçeci Baba, Zile Çeltek Köyü'ndeki Büyük Çeltek, Almus Görümlü Köyü'ndeki Kul Himmet ve Tokat merkeze bağlı Kat Kasabası'ndaki Kat Ziyaretgahları, sadece ait oldukları sosyal çevre içerisinde cazip görülüp ziyaret edilmemekte, Tokat çevresinden ve yurdumuzun her tarafından ve hatta yurt dışından bile pek çok insanı kendilerine çekmektedirler. Bunun tersine, araştırma sahamızdaki ziyaret yerlerinin pek çoğu sadece ait oldukları sosyal çevrelerde tanınmaktadır ki, bunların çoğunluğu daha çok, köylerde bulunmaktadır. Burada, yaptığımız bir gözlemi belirtmekte özellikle fayda görmekteyiz. Araştırma sahamızda yaptığımız tespitlere göre, Sünniler, genellikle Alevilerce kutsal bilinen ziyaret yerlerine rağbet etmezlerken, Alevilerde böyle bir sınırlama görülmemektedir. Onlar, Sünnilerce kutsal bilinen hemen hemen bütün ziyaret yerlerini çeşitli amaç ve dileklerle ziyaret etmektedirler.

Belli bir sosyal çevre içerisinde meydana gelen ve bu nedenle sosyal bir fenomen olan ziyaret fenomenini toplumsal yönü üzerinde, hiç şüphesiz, sanayileşme, eğitim-öğretim kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, halkın kültür ve refah seviyesinin yükselmesi gibi⁷⁰³ daha pek çok faktörün etkilerinden söz edebiliriz. Bu faktörlerin, bir ölçüde ziyaret fenomenin üzerinde olumsuz yönde bir takım etkileri olduğu muhakkaktır. Ancak bu, onların gücünün tamamen ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Örneğin, araştırma sahamızda, günümüzde tıbbın kesin çaresini bulduğu sıtma hastalığı için, hala ziyarete konu olan sıtma pınarları (Erbaa Sıtma Pınarı, Pazar Sıtma Pınarı vb...) mevcuttur. Şüphesiz, değişen sosyal, iktisadi ve kültürel şartların ziyaret fenomeni üzerindeki etkileri hep olumsuz yönde değildir. Nitekim, ülkemiz genelinde olduğu gibi, dînî hayat, tarikat ve cemaatlere karşı artan ilgi, sosyal bunalımlar, psiko-sosyal ihtiyaçlar ve daha pek çok faktörler, ziyaret fenomenini canlı tutmakta ve hatta, ona, yeni fonksiyonlar yüklemektedir.

Araştırma sahamızdaki ziyaret olgusuna kültürlü olmak, yaş ve cinsiyet gibi bir takım faktörler açısından baktığımızda farklı durumlarla karşılaşmaktayız. Ziyaret yerlerine giden ziyaretçileri kültür değişkenine göre ele aldığımızda, onların büyük

⁷⁰³ Ü. Günay- Ş. Kuzgun- H. Güngör- vd.. a.g.e., s.94

bir kısmının toplumun alt tabakasına mensup, refah düzeyi düşük ve orta yaş üzerindeki kimselerden meydana geldiklerini tespit etmekteyiz. Ancak bu durum, söz konusu yerlerin, toplumun üst tabakasına mensup, kültürlü ve refah seviyesi yüksek kimseler tarafından ziyaret edilmedikleri anlamına gelmemektedir. Zira, araştırmamız esnasında gördük ki, buralar, kültürlü, refah seviyesi yüksek ve sosyete diye nitelendirilen toplumun üst tabakasına mensup kişiler tarafından da ziyaret edilmekte ve hatta, Almus ilçesi Görümlü Köyü'nde türbesi bulunan ve her yıl Ağustos ayında adına şenlikler düzenlenen Kul Himmet örneğinde olduğu gibi, milletvekilleri tarafından da ziyaret edilmektedirler.

Ziyaret olgusu söz konusu olduğunda, şüphesiz en önemli unsurlardan birisini de cinsiyet faktörü oluşturmaktadır. Konuya bu açıdan baktığımızda, buralara rağbet edenlerin çoğunluğunun, orta yaş üstü, belli bir eğitim ve kültür düzeyinden yoksun ve toplumun alt tabakalarına mensup kadınlardan oluştuğunu görmekteyiz. Nitekim, araştırma sahamızdaki ziyaret yerleri içerisinde, çocuk sahibi olmak veya kısmetin açılması gibi daha çok kadınları ilgilendiren dileklerle ziyaret edilen yerlerin fazlalığı bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Araştırma sahamızda ziyarete konu olan kutsal mekanlar, ülkemizin genelinde olduğu gibi, halkın ihtiyaç ve arzularına göre, her türlü dilek için ziyaret edilmektedirler. Zamanın sosyal şartlarının değişmesine paralel olarak, bir kısım ziyaret yerleri fonksiyonlarını yitirirlerken, diğer bir kısım ziyaret yerleri ise, aksine, yeni fonksiyonlar yüklenmektedirler. Örneğin, araştırma sahamızda Sıtma Pınarı ve Sarılık Suyu gibi kutsal bilinerek bu hastalıkların tedavisi için ziyaret edilen sular tıbbın ilerlemesine paralel olarak eski fonksiyonlarını büyük ölçüde yitirirlerken, buna karşın, bir takım mezar ve türbeler yeni fonksiyonlar üstlenmiştir. Bunların en tipik örneğini, askere gidecek gençlerin, sağlam bir şekilde askerliğini bitirip geri dönmeleri maksadıyla ziyaret ettikleri bir takım ziyaret yerlerinden taş alam ameliyesinde görmekteyiz. Bu son pratik, ülkemizin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ortaya çıkan terör eylemlerine paralel olarak geliştirilmiş yeni bir uygulamadır.

Araştırma sahamızdaki kutsal mekanların pek çoğu çeşitli amaç ve dileklerle ziyaret edilmekte ise de, bunlardan sadece bir veya birkaç amaca yönelik ziyaret edilenleri de mevcuttur. Örneğin, Tokat merkezindeki Ayaksız Baba sadece çocuğu

yürümeyenler tarafından, Sidik Tekkesi, altını ıslatan çocuk sahipleri tarafından ve Murat Sevdekar Türbesi ise, kara sevdaya tutulanlar tarafından ziyaret edilmektedirler. Bunların örneklerini çoğaltabiliriz.

Genel olarak baktığımızda, araştırma sahamızdaki ziyaret yerlerinin şu amaçlara yönelik olarak ziyaret edildiğini görmekteyiz.

- 1- Cin çarpmalarından kurtulmak için (Pir Musa Abdal, Hamza Abdal...)
- Ruhî sıkıntılar için (Has Ömer...)
- 2- Felç ve Sara hastalıkları için (Pir Musa Abdal, Şeyh Yakup...)
- 3- Çocuk sahibi olmak (19 yer)
- 4- Düşük çocuk yapmamak için (Çıkrık Evliya...)
- 5- Çocuğun güzel ve iyi huylu olması için (İsmail Dede...)
- 6- Altına kaçırın çocukların düzelmesi için (Sidik Tekkesi...)
- 7- Korku ve vesveseden kurtulmak (Kesikbaş...)
- 8- Cilt hastalıkları için (Kat Ziyareti...)
- 9- Haylaz çocukların düzelmesi için (Huykesen...)
- 10- Geç dillenen çocuklar için (Bülbüllük Tekkesi...)
- 11- Elde veya vücuttaki siğiller için (Siğil Tekkesi)
- 12- Yürüyemeyen çocuklar için (Ayaksız Tekke...)
- 13- Göz ağrıları için (Diken Baba...)
- 14- Baş ve karın ağrıları için (Acepşir, Ayazma...)
- 15- Vücuttaki uyuşukluklar için (Hazma Bey)
- 17- Öksürük için (Öksürük Tekke)
- 18- Hayvan hastalıkları için (Endne Hasan...)
- 19- Kulak ağrıları için (Kulak Tekkesi)
- 20- Sel ve fırtınalardan korunmak (Şeyh Mahmud...)
- 21- Yayla göçleri esnasında bolluk ve bereket için (Laldız Tekkesi...)
- 22- Hidrellez kutlamaları için (Ayır Ziyareti...)
- 23- Evde kalmış kızların kısmetinin açılması (23 yer)
- 24- Dilek tutma ve adak adamak (32 yer)
- 25- Ev, araba ve eşyayı iyi bir paraya satmak için (Örümcekli Dede)
- 26- Askerden sağsalim geri dönme (Hamza Abdal...)
- 27- Rüyaların yorumlanması (Ayan Dede)

Görüldüğü gibi, Tokat ve çevresindeki ziyaret yerleri, en çok tıbbi amaçlarla ziyarete konu olmakta, onu diğer amaçlarla ziyaret izlemektedir. Araştırma sahamızda, dilek tutma ve adak adama (32 yer), evlenebilme (23 yer), çocuk sahibi olma (19 yer) ve yağmur duasına çıkma (18 yer) gibi amaçlarla ziyarete konu olan ziyaret yerleri büyük bir yekün tutmaktadır.

Araştırma sahamızdaki ziyaret yerleri hakkında bilgi verirken gördük ki onlar, bir takım manevi güç, feyz ve berek kaynakları olduğu inancıyla insanları kendilerine çekerken, öbür taraftan, onlarla temasta bir takım yasaklamalar koymaktadırlar. Bu tür yasaklamaların başlıcalarını şu şekilde verebiliriz:

- 1- Türbeyi yıkmaya kalkışmak (Efen Dede...)
- 2- Türbeyi başka yere nakletmek (Bun Dede...)
- 3- Türbe veya mezarın yanındaki ağaçları kesmek (Şeyh Ahmed...)
- 4- Üzerinin örtülmesini istemediği halde, örtmeye kalkışmak (Şeyh Şirvani...)
- 5- İstemediği halde, mezarının üstünde ev yapmaya kalkışmak (İskender Baba)
- 6- Ziyaret suyunu, olduğu yerden başka yere taşımak (Ayır Ziyareti)
- 7- Ziyaret yerinen odun veya dal kesmek ve bunları başka yere götürmek (Şeyh Ahmed...)

B- HALK İNANIŞLARI

Toplumların hayatında inançların yeri tartışılmazdır. Bu inaçlar, kaynağını dinî sistemlerden alabileceği gibi, günlük sosyal ve psikolojik şartlar ve ihtiyaçlardan da alabilmektedirler. Bu inanışların bir kısmı, halkın deneyimleri ve birikimleri sonucu ortaya çıkan ve az ya da çok mantık ve kurallara uygun olsalar da, içlerinde, belli bir kurallara bağlı olmayan (sıradışı), akla ve mantığa aykırı olanlara da rastlanmaktadır. Bu inanışların pek çoğunun denenmesi ve mantık ilkelerine uygulanması mümkün değildir.

Şüphesiz, Anadolu'nun her tarafında olduğu gibi Tokat yöresindeki halk inanışlarının oluşmasında da Türkler'in İslam öncesi inanışları ile Müslümün

olduktan sonra islam ve onu temsil eden milletlerin kültürlerinin ve nihayet Anadolu'daki payen din ve kültürlerin etkileri söz konusudur. Bu inanışlar, yöre halkının hayatının her safhası ile bütünleşmiş olup, ülkemizin her tarafındakilerle büyük benzerlikler arzemektedirler. Biz, Tokat yöresinde yaptığımız saha araştırması esnasında ve il Kültür Müdürlüğü'nun yaptırdığı çalışmalardan yararlanarak elde ettiğimiz bilgilere dayanarak, yöredeki halk inanışlarının önemlilerini şu kategoriler altında verebiliriz:

a- Mevsim Ay ve Günlerle İlgili Olanlar

Yöredeki halk inanışları içerisinde, mevsimler, ay ve günlerle ilgili olanları pek çoktur. Bunların bazıları şunlardır:

- Nisan yağmuru şifalı olduğu için, tepsiler konularak toplanır ve aileniinin çocuklarına içirilir.
- Gece ev süpürülürse fakirlik gelir.
- Salı ve Cumartesi günleri çamaşır yıkamak uğursuzluk getirir.
- Martın dokuzu iyi olursa, yaz erken gelir.
- Abril'in beşi (Nisan) genelde fırtınalı geçer.
- Eğer Nisan ayının ilk Pazar günü bacadan atılan kaşığın ağzı yukarıya doğru durursa o yıl bolluk olacak, şayet sapı yukarı doğru gelirse o yıl kıtlık olacak demektir.
- Ayı ilk görenin güzele bakması iyilik, para veya altın yüzüğe bakması zenginlik ve ferahlık getirir.
- Akşamları tırnak kesilmez.
- Akşamları sakız çiğnenirse ölü eti çiğnenir..
- Cuma günü toz dışarı atılmaz.
- Salı günü işe başlanmaz.
- Cuma günü dışarı kül dökülmez ve anbar açılmaz.
- Hıdrellez günü yapılan işten hayır gelmez.
- Mayısın yedisinde (Buna Eğrice Günü deniyor) bir iş görülmez, eğer görülür ve kadın da hamile ise çocuğu eğrice olur.
- Gece tırnak kesilirse ömür kısılır.

- Cuma akşamı ev süpürülürse meleklerin kanadı kırılır.

b- Organlarla ilgili olanlar

Yörede, hemen hemen her organla ilgili geliştirilmiş pek çok inanış vardır.

Bunlardan bazıları şunlardır:

- Parmak çatlatmak şeytanın işidir.
- Eğer göz seğirse, misafir veya mektup gelecek demektir.
- Kılı çok olan kimse, merhametlidir.
- Sağ el kaşınırsa para alınacak, sol el kaşınırsa harcanacak demektir.
- Ayağın altı kaşınırsa yolculuğa çıkılacaktır.
- Yüz kaşınırsa yüzü kaşınanın dedikodusu yapılıyor demektir.
- Sol elle su içilirse şeytan içine tükürür.
- Kaşları çatık olan gençler yakın yerden evlenirler.

c- Çocuklarla ilgili olanlar

Çocuklar ve onların durumları, yöredeki pek çok halk inanışlarına konu olmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Arefe günü çocuklar yıkanırca çabuk büyürler.
- Yeni doğan çocuğa nazar değmemesi için, kulağının arkasına veye alınına is sürülür.
- Çocukların boyunlarına tesbih geçirilirse babalarının borçlanacağına inanılır.
- Çocuklar bacak arasından arkaya doğru bakarsa misafir gelecektir demektir.
- Boş beşik sallanırsa çocuk ölür.
- Çocuğun doğduğu yerde elişi yapılırsa göbeği düşmez.
- Kırkı dolmayan çocuk dışarı çıkarılmaz.
- Yeni doğan çocuk yalnız bırakılırsa, al basan tarafından öldürülür.
- Üzerinden atlanan çocuğun boyu büyümez.
- Çocuk dünyaya gelirken eli açık ise cömert, kapalı ise cimri olacağına inanılır.

- Çocuğun göbeği, cami duvarına veya avlusuna gömülürse dindar, okulun bahçesine gömülürse alim, ahıra gömülürse çiftçi olur.
- Basık çocuk, yedi yolun ortasında yıkanırsa düzelir.
- Yeni doğan çocuğun göbeği paslı makasla kesilirse, ileride güçlü ve kuvvetli olacağına inanılır.
- Yeni doğan çocuğun ağzına birisi tükürürse, çocuk, o kişiye benzer.

ç- Muhtelif Konularla İlgili Olanlar

Tokat halkı, yukarıda saydığımız konularla ilgili inanışlardan başka, sosyal hayatta karşılaşılan daha pek çok konularla ilgili değişik inanışlar geliştirmişlerdir. Bunlardan bir kısmını şu şekilde verebiliriz:

- Bir kadın erkeğin önüne geçerse uğursuzluk getir.
- Bir evin damında baykuş öterse uğursuzluk getirir.
- Köpek veya çakal ezan okunurken ulursa, birisi ölecek demektir.
- Göz rengi gök olan ile gözü şaşı olanın nazarı çabuk bulaşır.
- Eve yeni getirilen gelin, kaynananın bacakları arasından geçirilirse itaatkar olur.
- Nikah esnasında açık olan bir şey kapatılırsa, damat bağlanmış olur.
- Kazan veya tavanın dibini yiyenin düğününde kar yağar.
- Bir evde ateş ses çıkarak yanıyor, bu durum, ev sahibinin çekiştirildiği anlamına gelmektedir.
- Torununun torununu veya yılanın bacağına gören kimse mutlaka cennete girer.
- Ebe kuşağının altından geçilirse cinsiyet değişir.
- Tavukların kuluçkaya yattığı esnada, kadınlar, çemberlerini başlarının üzerlerinden bağlarsalar civcivler ibikli olur.
- Meyvesi olmayan veya az olan ağaçlara kurban kanı sürülürse meyveleri bol olur.
- Ay tutulursa, kurtarsın diye silah atılır ve tenekelere vurulur.
- Bir kimsenin üzerindeki elbise dikilirse aklı dikilir veya kısmeti bağlanır.

- Kabak çekirdeği yiyenin başı kel olur.
- Gebe kadın ilk defa ayı görürse çocuğu erkek ve sihatli olur.
- Yılan yakılınca yağmurun çok yağacağına inanılır.
- Gök gürlerken buğday anbarına el vurulursa o yıl hasad bol olur.
- Yıldızın kaydığı gören kimse dilek tutarsa dileği kabul olur.
- Dişı ağrıyan kişi mezarlığa gidip, herhangi bir mezarın taşını ısıtır ve arkasına bakmadan geri gelir ise ağrısı kesilir.
- Cenazenin yıkandığı sudan bir şişeye konur ve habersiz bir şekilde sarhoşa içirilirse içkiyi bırakır.

SONUÇ

Tokat, ilkçağlardan beri önemli bir kültürel geçiş noktası olmuş, Asur, Hitit, Firig, Pers, Pontus, Roma-Bizans gibi milletlerin hakimiyeti altına girmiştir.

H. 8. yüzyılın başlarından itibaren İslam akınlarına sahne olan şehir, Malazgirt Savaşı'nı müteakip, Anadolu'da en önce Türkleşen ve İslamlaşan coğrafyalardan biri olmuş, Danişmendliler, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Türk kültürünün damgasını vurduğu bir coğrafi saha haline gelmiştir.

Cumhuriyet öncesinde Tokat'ın nüfusu hakkındaki bilgilerimiz XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayarak tahrir ve avarız defterlerine, Şer'iyye sicillerine, XVIII. yüzyıldan itibaren seyahatnamelere, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de vilayet ve devlet salnameleri ile 1881/82-1893 Osmanlı Nüfus Sayımı İstatistiklerine dayanmaktadır. XV. Yüzyılın ikinci yarısında (1455) Tokat kazasının tahmini nüfus toplamı yaklaşık olarak 38666 civarında olup, bunun yaklaşık 29343'ü (%75,89) Müslümanlara, 9323'ü (%24,11) ise Hıristiyanlara aitti. 1881/82-1893 Osmanlı nüfus sayımlarında sancak toplam nüfusunun (kadın-erkek) 189925'e çıktığını görmekteyiz ki, bu, 1455'e göre 151259 (%413)'lük bir artışı ifade etmektedir. Toplam nüfus içerisinde Müslümanların nüfusu 165911 (%87,36), Gayrimüslimlerin ise 24014 (%12,64) tü. 1907 Sivas Vilayet Salnamesine göre Tokat Sancağı'nın nüfusu 274455'e çıkarken, Müslümanların nüfusu da 236697'ye (%86,24)'e gayrimüslimlerin nüfusu ise, 37758'e (%13,76) yükselmiştir.

Tokat nüfusunun bugünkü manadaki nüfus yapısı hakkındaki bilgilerimiz, Cumhuriyet sonrasında ilk kez 1927 yılında yapılan nüfus sayımı ile başlamakta ve en son nüfus sayımı olan 1997'ye kadar devam etmektedir.

1927 Genel Nüfus Sayımına göre, Tokat'ın toplam nüfusu 262622 olup, bu nüfusun %47,45'i erkek, %52,55'i ise kadındı. Bu dönemde Tokat nüfusunun %18,57'si şehirlerde, %81,43'ü ise köylerde yaşamaktaydı. 1997'ye gelindiğinde, ilin nüfusunun 642660'a çıktığını görmekteyiz. Bu nüfusun %48,15'i şehirlerde, %51,85'i ise köylerde yaşamaktaydı. Bu demektir ki, Tokat nüfusu 1997'de bile hâlâ kır karakteri ağır basan bir nüfustur. Bu sayıma göre il nüfusunun büyük

çoğunluğu, Merkez ilçe, Turhal, Erbaa, Niksar ve Zile ilçelerinde yoğunlaşmaktadır. Bunun en büyük nedeni, söz konusu ilçelerin verimli tarım arazilerine sahip olmalarının yanında daha çok, sanayi bakımından diğer ilçelere göre oldukça gelişmiş merkezler olmalarıdır.

1997 sayımında Tokat'ın nüfusu, bir önceki sayım olan 1990 sayımına göre 23389 (%3,25) azalmıştır. Bunun en büyük nedeni, artan nüfus karşısında şehirdeki iş sahalarının yetersiz kalması sebebiyle, daha çok, büyük şehirlere yapılan göçten kaynaklanmaktadır. Bu göç hareketleri, daha çok, aile reislerinin iş bulma amacıyla zorunlu olarak il dışına göçmeleri şeklinde cereyan etmektedir. Nitekim 1990 genel nüfusu sayımına göre il toplam nüfusu içerisindeki erkek nüfus oranının (%49,26) kadın nüfus oranından (%50,74) düşük olması, bunun bir göstergesi olsa gerektir.

1990 genel nüfus sayımına göre, Tokat geneli nüfus toplamının %37,86'sı 0-14 yaş gurubuna (çocukluk çağı nüfusu), %57,90'ı 15-64 yaş gurubuna (faal nüfus gurubu) ve %4,16'sı ise, 65+ yaş grubuna (ihtiyar nüfus) aitti. 1960'da il nüfusu içerisinde 0-14 yaş grubu nüfusunun (çocuk nüfus) %43,13, 15-64 yaş grubu nüfusunun (faal nüfus) %54,13 ve 65+ yaş grubu nüfusunun (ihtiyar nüfus) da %2,69'luk bir paya sahip oldukları düşünülürse, Tokat nüfusunun giderek yaşlandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz bunda, artan nüfusa paralel olarak ildeki iş sahalarındaki daralma, iş bulma imkanlarının giderek zorlaşması ve bunun neticesinde artan hayat pahalılığı karşısında hayat şartlarının giderek zorlaşmasının aileleri daha az çocuk yapmaya sevk etmesinin yanında, değişen sosyo-kültürel şartlar karşısında ailelerin giderek daha bilinçli hareket etmelerinin rolü oldukça büyüktür. Esasen bu son durum, sadece Tokat şehri için değil, ülkemiz geneli için de geçerli olan sosyal bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarih boyunca önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Tokat, Osmanlı idaresine geçtikten sonra da bu konumunu devam ettirmiştir. Günümüzde Türkiye'nin iktisadi bakımdan önemli şehirleri arasında adı geçmeyen Tokat, özellikle XVII-XVIII yüzyıllarda sanayi çeşitliliği, kalitesi, ticaret hacmi ve faaliyetleriyle Anadolu'nun en önde gelen ticaret merkezlerinden biriydi. Nitekim, Tokat, bu dönemlerde özellikle ipek ve pamuklu dokuma, bakırcılık ve dericilik gibi sanayi dallarının oldukça ileri seviyede olduğu bir şehir durumundaydı. Ancak, XIX. yüzyılın başlarından itibaren söz konusu sanayi dallarının artan maliyet ve rekabete

dayanamayarak önemini yitirmesinden sonra Tokat sanayii içine kapanmış ve bir daha bu düzeyine ulaşamamıştır. Nitekim, cumhuriyetin döneminin başlarında (1927 sanayi sayımına göre) Tokat'taki sanayi sektöründeki toplam işyeri sayısı sadece 862, işçi sayısı ise 1940'dı. Bunların tamamı küçük sanayi kuruluşları olup, daha çok tarım ve ona dayalı sanayi dallarında faaliyet göstermekteydiler. İlde modern manada sanayinin temeli 1934 Turhal Şeker Fabrikası ile atılmıştır. 1998'e gelindiğinde, ilde özel ve kamu kesimlerine ait 17 sanayi kuruluşunun faaliyette bulunduğunu görmekteyiz. Bu sanayi kuruluşlarında toplam 5375 kişi istihdam edilmekteydi. Ayrıca, ildeki 5 küçük sanayi sitesindeki 2509 işyerinde 9050 kişi istihdam edilirken, 5 organize sanayi sitesinde de 1311 iş yeri mevcuttu. 1927 genel nüfus sayımına göre, o dönemde, ildeki faal nüfusun (15-64 arası yaş grubu) sadece %3,01'i sanayi sektöründe çalışırken, bu oran, 1990'daki nüfus sayımında iki katından fazla artarak %6, 45'e çıkmasına rağmen, aynı dönemde %11,92 olan Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde kalmıştır. Bu, ildeki sanayinin Türkiye geneline göre oldukça geri kaldığının önemli bir göstergesini oluşturmaktadır. 1990'da söz konusu sektör nüfusu içerisindeki cinsiyet durumuna baktığımızda, bu sektör içerisindeki erkek nüfus oranının (%60,34) kadın nüfus oranına (%39,66) göre oldukça fazla olduğunu görmekteyiz.

Tokat tarımının gelişmesinde, cumhuriyet sonrasında yurt genelinde başlatılan tarımsal kalkınma projelerinin ve özellikle Almus Baraj Gölü'nün yapılmasıyla birlikte sulu tarıma geçilmesinin önemli etkileri olmuştur. 1996 itibarıyla, Tokat'ta yetiştirilen ana tarımsal ürünler içerisinde tahıl ürünlerinin hem ekiliş, hem de elde edilen ürünler bakımından ilk sırada olduğunu görmekteyiz. Nitekim, 1996'da ildeki ekiliş alanlarının %72,58'inde tahıl ekimi yapılırken, %14,42'sinde sanayi bitkileri, %13'ünde ise baklagiller ekilmekteydi. Bu dönemde, Tokat ana tarımsal ürünlerinin Türkiye ana tarımsal ürünleri toplam ekiliş alanı içerisindeki payı %1,65, ürün toplamı içerisindeki payı ise %2,76'ydı. Tokat, 1996'da ülke Fiğ üretimini %9,51'ini sağlamıştır. 1996 itibarıyla Tokat'taki ehil hayvan varlığının %44,84'ü büyükbaş, %55,16'sı ise küçükbaş hayvanlar oluşmaktaydı. Bu dönemde, ilin süt üretimini %93,10'u büyükbaş, %7,41'i ise küçükbaş hayvanlardan, et üretimini ise, %73,07'si büyükbaş, %26,93'ü ise küçükbaş hayvanlardan sağlamıştır. Tokat, söz konusu dönemde ülke hayvan

varlığının %1,48'ini, süt üretiminin %1,68'ini, et üretiminin ise %0,90'ın sağlamaktaydı. İlin verimli tarım arazilerine sahip olması, il nüfusunun büyük bir kısmının tarım ve ona bağlı olarak hayvancılık sektöründe faaliyette bulunmasına yol açmıştır. Nitekim, 1990 genel nüfus sayımına göre, Tokat'taki iktisaden faal nüfusun (15-64 yaş gurubu) %75,59 gibi büyük bir kısmı söz konusu sektörde çalışmaktaydı. Yine aynı nüfus sayımına göre, bu sektör içerisinde çalışanların %53,49'u kadın, %46,51' ise, erkekti.

Cumhuriyet öncesinde, tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Tokat'ta da eğitim-öğretim faaliyetleri başta medreseler olmak üzere, ibtidaiye mektepleri, rüşdiyeler ve idadiyeler gibi eğitim kurumları tarafından verilmekteydi. 1899'da ilde 39 medrese bulunmakta ve bunlarda 1610 öğrenci eğitim görmekteydi. 1302/1884 Sivas Vilayet Salnamesine göre Tokat Sancağı'nda Müslümanlara ait 183 ibtidaiye okulunda 2617 (%63,03)'ü erkek, 1535 (%36,97)'i kız olmak üzere toplam 4152 öğrenci varken, gayrimüslimlere ait 65 ibtidaiye okulunda 714'ü (%77,02) erkek ve 213'ü (%28,98) olmak üzere toplam 927 öğrenci mevcuttu. 1898 Maarif Salnamesine göre Tokat'ta 12 rüşdiye okulu, olup bunlarda toplam olarak 12 öğretmen ve 216 öğrenci bulunmaktaydı. 1907 tarihi itibarıyla ilde sadece bir idadiye okulunda bulunmaktaydı.

Cumhuriyet sonrasında yurt genelinde başlatılan eğitim-öğretimin faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasına paralel olarak, Tokat eğitim-öğretim kurumları ile bunlardaki öğretmen ve öğrenci sayılarında önemli artışlar kaydedilmiştir. 1926-1927 öğretim yılında Tokat ilinde toplam 74 resmi ilkokulda 4918 öğrenci eğitim-öğretim görmekteydi. Bunların 3965'i (%81) erkek, 953'ü (%19) ise kız olup, bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 33'tü. 1994-1995 öğretim yılına gelindiğinde ildeki ilkokul sayısının 846'ya, öğrenci sayısının ise 76968'e çıktığını görmekteyiz. Bu öğrencilerin 39364'ü (%51) erkek, 37604 (%49) ise kızlardan oluşmaktaydı. 1926-1927 tarihi itibarıyla ildeki tek ortaokul mevcut olup, bunda 86 erkek öğrenci ve 10 öğretmen bulunmaktaydı. 1994-1995'e gelindiğinde, ildeki resmi ortaokul sayısının 95'e, öğrenci sayısının 24174'e, öğretmen sayısının ise 763'e yükseldiğini görmekteyiz. Bu öğrencilerin 16573 (%69) erkeklerden, 7601'i (%31) ise, kızlardan oluşmaktaydı.

Ülkemizde 16 Ağustos 1997'de kabul edilen ilköğretim ile ilgili; 14-6-1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 24. maddesinin birinci fıkrasında yapılan bir değişiklikle ilkokul kurumlarının sekiz yıllık okullardan oluşması ve bu okullarda kesintisiz eğitim yapılması kabul edilerek ilkokul ve ortaokullar ilköğretim okulları adı altında birleştirilmiştir. 1997-1998, öğretim yılı başında Tokat genelindeki toplam ilköğretim okul sayısı 813'tü. Bunun 112'si şehirlerde, 701'i ise köylerde bulunmaktaydı. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 98019 olup, bunun 58117'si şehirlerde, 39902'si köy okullarında eğitim-öğretim görmekteydi. Bu dönemde, ildeki ilköğretim okullarındaki toplam öğretmen sayısı 3740'dı. Bunların 1919'u (%51) şehir, 1821'i (%49) ise köy okullarında görev yapmaktaydı. 1949-1950'de ilde sadece 1 lise mevcuttu. Bundaki öğrenci sayısı 134, öğretmen sayısı 13 iken, 1997-1998'e gelindiğinde okul sayısının 67'ye, öğrenci sayısının 19350'ye ve öğretmen sayısının da 1438'e yükseldiğini görmekteyiz. Bu rakamlar, 1949-1950'ye göre okul sayısında 67 kat, öğrenci sayısında 144 kat ve öğretmen sayısında da 119 katlık bir artışı ifade etmektedir. İldeki 67 lisenin 62'si (%93'ü) şehirlerde, 5'i ise (%7 'si) köylerde bulunmaktaydı.

1997-1998 tarihi itibarıyla ildeki Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde 2'si fakülte ve 11 yüksekokul olmak üzere toplam 13 birim bulunmakta ve bu birimlerde toplam 6131 lisans ve ön lisans öğrencisi eğitim görmekteydi. Bunların 3821'i (%62,32) erkek, 2310'u ise (%37,68) kızdı. Aynı dönemde, üniversitede 14'ü profesör, 11'i doçent, 43'ü yardımcı doçent ve 150'si ise öğretim elemanı olmak üzere toplam 218 akademik personel görev yapmaktaydı.

1994-1995 verilerine göre, ildeki okullaşma oranları Türkiye genelinin oldukça altında seyretmekteydi. Söz konusu verilere göre, ildeki okullaşma oranları, ilkokul düzeyinde %84,01, ortaokul düzeyinde %42,54, lise düzeyinde %29,07, üniversite düzeyinde ise sade %3,76'lık olarak gerçekleşirken, bu oranlar Türkiye genelinde ilkokullarda %89,35, ortaokullarda %53,44, liselerde %36,69, üniversitelerde ise %9,69 olarak gerçekleşmiştir.

Tokat okur-yazarlık durumu bakımından da ülke genelinin gerisindedir. İlde, 1935'teki okur-yazarlık oranı (6 ve üstü yaş gurubu içerisinde) sadece %11,71'di. Bu dönemde, ildeki erkeklerin %19,81, kadınların ise sadece %4,54'ü okur-yazarken, aynı dönemde, Türkiye genelindeki okur-yazarların oranı %19,25, erkekler içerisinde

okur-yazarlık oranı %29,35, kadınlarda ise, %9,8'di. 1990'a gelindiğinde, ildeki okur-yazarlık oranının %76,31'e çıkmasına rağmen, %80,46 olan ülke geneli oranının altında kaldığını görmekteyiz. Bu dönemde, Tokat'ta okuma çağındaki nüfus içerisindeki okur-yazar oranları erkeklerde %84,61, kadınlarda %68,36, iken, bu oranlar Türkiye genelinde erkeklerde %88,78, kadınlarda %71,95 olarak gerçekleşmiştir.

Günümüzde Tokat'ta yaşayan nüfusunun tamamı Müslümandır. Büyük çoğunluğu Sünnî-Hanefî mezhebi müntesiblerinin oluşturduğu Müslüman nüfus içerisinde, daha çok, Sıraç ve Bektaşî olarak adlandırılan Alevî nüfusun da ağırlığı hissedilmektedir. İldeki Alevî nüfus daha çok, Almus, Zile, Turhal ve Niksar ilçeleri ile Merkez İlçe'de yoğunlaşmıştır. İldeki dinî hayat içerisinde tarikat ve cemaatlerin faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. Tarikatlar içerisinde Nakşibendilik ve Kâdirîlik, cemaatler içerisinde ise Süleymancılık ve Nurculuk, şehirde en çok rağbet gören dinî akımlardır. 1998 itibariyle il nüfusuna 1564 gayrimüslim nüfus kayıtlıdır. Bunların 1428'i Ermeni (Gregoryan, Katolik ve Protestan) ,144'ü ise Yahudi'dir. Ancak, söz konusu nüfusun hiç birisi Tokat'ta yaşamamaktadır.

Camiler. ülkemizin genelinde olduğu gibi, ildeki dinî pratiklerin uygulanmasında önemli fonksiyonlar üstlenmektedirler. Temmuz 1998 itibariyle ildeki cami sayısı 994, bunlardaki görevli dinî personel sayısı ise, 1231'di.

Tokat'taki dinî eğitim ve öğretim, ülkemiz genelinde olduğu örgün ve yaygın din eğitimi olmak üzere iki şekilde verilmektedir. İlde örgün din eğitimi imam-hatip liseleri tarafından verilmektedir. 1998-1999 eğitim-öğretim yılı itibariyle ildeki imam-hatip lisesi sayısı 7'dir. (1'i Anadolu İmam-Hatip Lisesi). 1996-97 eğitim-öğretim yılında ildeki imam- hatip liselerinde 4923'ü (%61,34) erkek ve 3050'si (%38,02) kız olmak üzere toplam 7943 öğrenci bulunmaktaydı. Temmuz 1998 itibariyle, İlde yaygın din eğitimi veren kurumların başında gelen kur'an kurslarının sayısı 89, bunlardaki öğrenci sayısı 2493 (715'i erkek, 1778'i kız), görevli personel sayısı ise 127'yd. İmam-hatip liselerindeki aksine kur'an kurslarındaki öğrencilerinin çoğunluğu kız öğrencilerden oluşmaktadır.

Tokat ve çevresinde dini amaçlı ziyaret yerleri ve bunlarla ilgili inanç ve uygulamalar, ildeki dinî-sosyal ve kültürel yapının ve buna bağlı olarak halk

dindarlığının önemli bir boyutunu oluşturan dinî-sosyal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

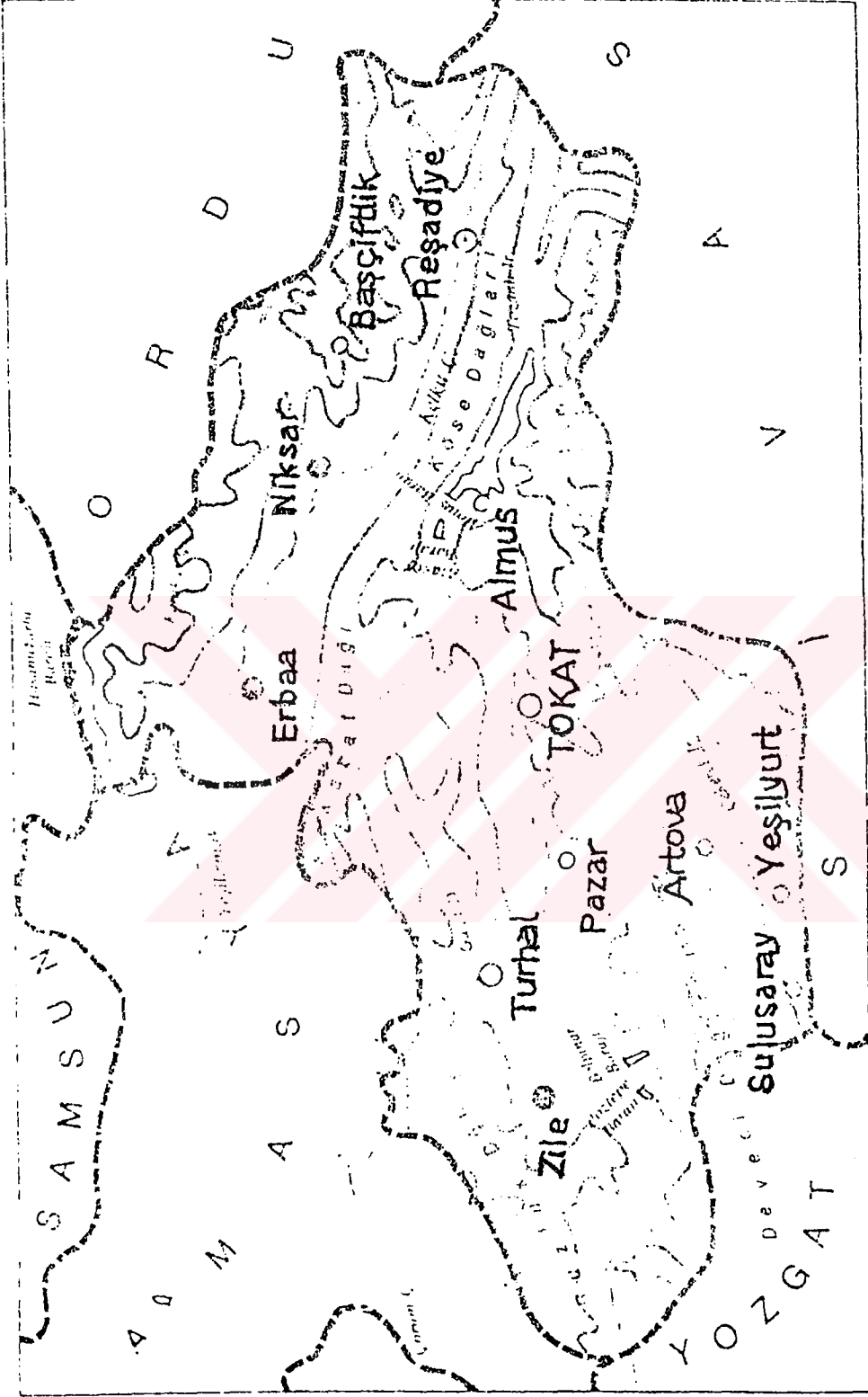
Nitekim, fenomenolojik yaklaşımdan yola çıkarak yaptığımız aktif gözlem ve tespit, katılma ve mülakat gibi tekniklerden, onun, araştırma sahamızdaki köy, kasaba ve şehir gibi değişik toplumsal ve kültürel çevrelerde hayatiyet bulduğunu ve oldukça fonksiyonel olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Bununla beraber, değişen dinî-sosyal ve kültürel şartlara paralel olarak, ülkemiz genelinde olduğu gibi, araştırma sahamızdaki ziyaret yerlerinden bir kısmı fonksiyonlarını büyük ölçüde yitirirlerken, diğer bir kısmı giderek cazibesini artırmakta ve hatta o'na değişen dinî-sosyal ve kültürel şartlara bağlı olarak yeni fonksiyonlar yüklenmektedir. Bu yerler, Türk psiko-sosyal hayatının yansıdığı kutsal mekanlar olarak canlılığını sürdürmektedirler. Söz konusu mekanlar, özellikle topluca yapılan ziyaretlerde (yağmur duasına çıkma, Hıdrellez ve bahar kutlamaları örneklerinde olduğu gibi) toplumun sosyal dayanışma ve barışının sağlanmasında da önemli fonksiyonlar yüklenmektedirler.

Genel olarak ülkemizde, özel olarak ise araştırma sahamızda köy, kasaba ve şehir gibi çeşitli sosyo-kültürel çevrelerde karşımıza çıkan ve kutsal bilinerek ziyaret edilen, bu arada haklarında bir çok efsane, keramet ve menkıbe anlatılan, çoğu isimsiz ve bir çoklarının tarihi şahsiyetleri hakkında her hangi bir bilgiye sahip olamadığımız şehidler, veliler, evliyalar, pirlar abdallar, babalar ve dedeler ile, bir takım sular, ağaçlar ,taşlar, dağlar ve tepeler gibi unsurları kapsayan ziyaret olgusu, kökleri eski Türk dinî tarihine kadar uzanan ve oradan aldığı unsurlarla Türkler'in tarih boyunca tecrübe ettikleri çeşitli dinî ve kültürel unsurlarla ve nihayet Anadolu'daki mevcut payen kültürlerin dinî-tasavvufî bir pota içerisinde eritilmesi suretiyle oluşmuş sosyal bir fenomendir.

Hayatın her safhası ile ilgili geliştirilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan batıl veya sıradışı diye nitelendirilebileceğimiz halk inanışları, ülkemiz genelinde olduğu gibi Tokat halkının da oldukça rağbet ettiği inanışlardır. Bu gibi inanışlar ve özellikle toplum kültürümüzün ve dinî-sosyal hayatımızın çok önemli ve ayrılmaz bir realitesini oluşturan ziyaret olgusunun objektif bir yaklaşım çerçevesinde ilmi tahlillere tabi tutulmasının, toplumumuzda yaşanan dini-sosyal gerçeklerin daha iyi bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

EKLER
(Harita-Fotoğraflar)

Fotoğraf-1 Nurettin Bin Sentimur Türbesi (Tokat Merkez)

Fotoğraf-2 Kat Ziyaretgahı (Kat Kasabası)

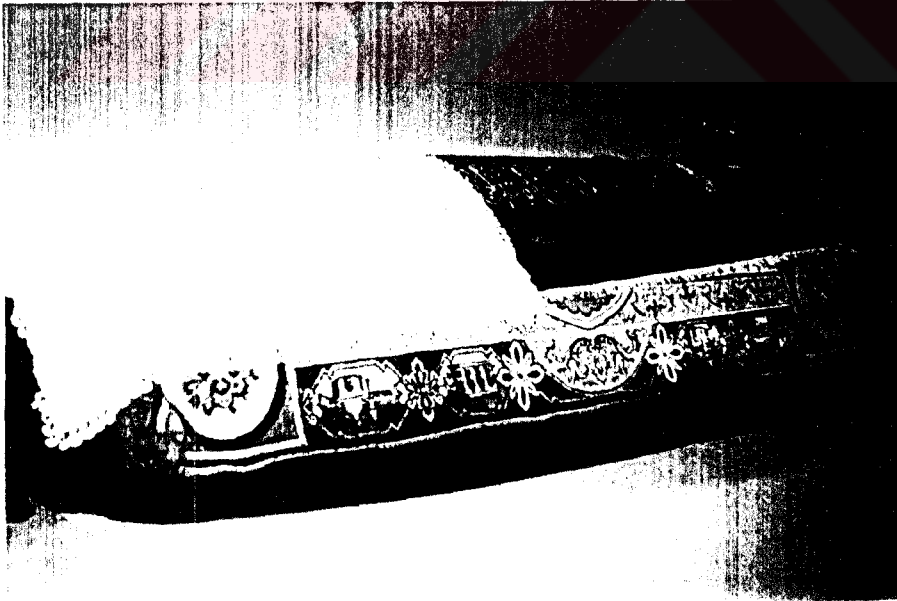
Fotoğraf-3 Hamzaabdul Tekkesi (Armutalan Köyü Almus)

Fotoğraf-4 Edne Hasan Tekkesi (Sekticek Yeşilyurt)

Fotoğraf-5 Kececi Baba Türbesi (Kececi Köyü/Erbaa)

Fotoğraf-6 Melikgazi Türbesi (Niksar Merkez)

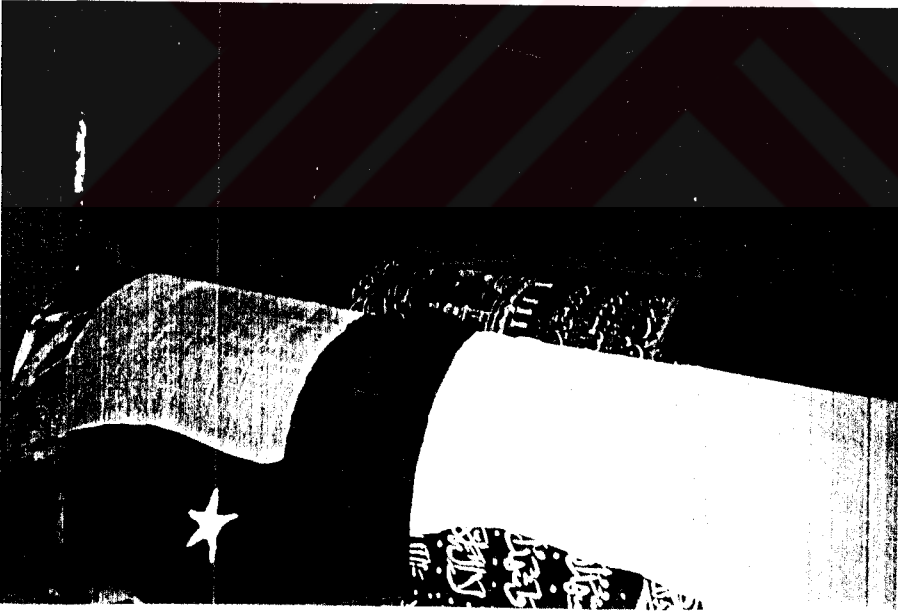
Fotoğraf-7 Şeyh Mahmut (Pazar Merkez)

Resim-8 Kutsal Ağaç(Tekke) Pazar

Fotoğraf-9 Şeyh Yakup (Reşadiye Merkez)

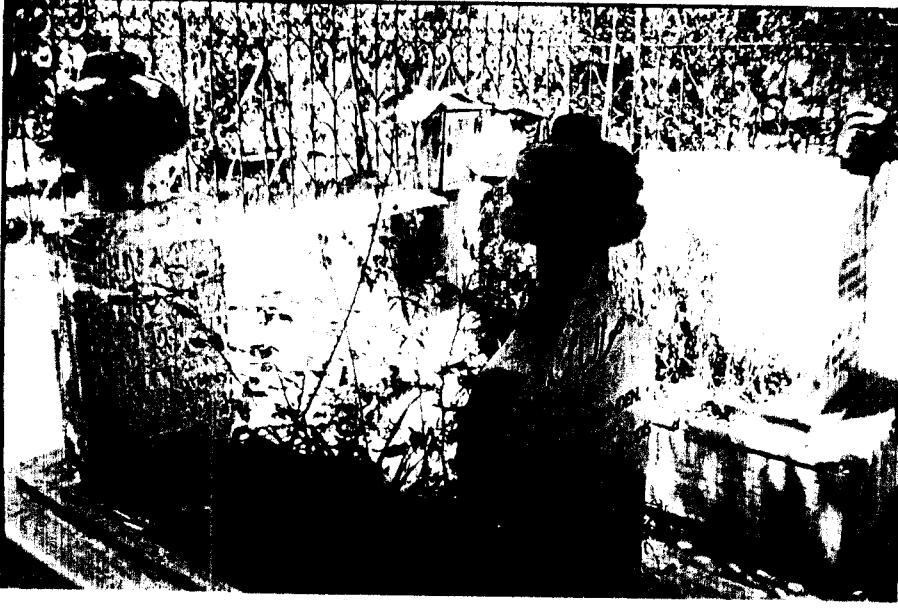
Fotoğraf-10 Şeyh Ömer Malum (Dutluca Kasabası/Sulusaray)

Fotoğraf-11 Şeyh Şehabettin Türbesi (Turhal)

Fotoğraf-12 Kutsal Kaya(Tekke) (Karacaören Köyü/Yeşilyurt)

Fotoğraf-13 Muharrem Efendi Efendi (Zile)

Fotoğraf-14 Pir Musa Abdal Ziyaretçileri (Emirören Köyü/Zile)

BİBLİYOGRAFYA

- ACUNSAI, Feridun, **Gerçeklerin Diliyle Tokat**, İstanbul (Tarihsiz)
- ADIGÜZEL, Selahattin, "*İlimizde Halk Oyunları*", **Tokat Kültür Araştırma Dergisi**, S.2, Tokat 1991, s.41
- AHMET RIFAT, **Lügat-ı Tarihiyye ve coğrafiyye II**, İstanbul 1299,
- AKDAĞ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyânları**, Ankara, 1975
- AKTÜRE, Sevgi, **19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi**, O.D.T.Ü Mim. Fak. Yay., 2. Baskı, Ank. 1981
- ALİ RIZA, **Atlâşlı Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası I-II**, İstanbul 1318
- ALİ SAİB, **Coğrafya-i Mufassal, Memalik-i Devlet-i Osmaniyye**, İstanbul 1304
- Almus Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği, **Almus**, Tokat 1998
- ALP, Sedat, "*Maşathöyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında*". **Bellekten XLI/164**, Ankara 1977, s.637-646
- AZİZ B. ERDEŞİR-İ ESTERÂBÂDİ, **Bezm-u Rezm** (nşr. Mürsel Öztürk), Kül. Bak. Yay., Ankara 1990
- BARKAN Ö, Lütfi, "*Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*", **Türkiyat Mecmuası**, (C.X'dan ayrı basım), İstanbul 1953, s.1-24
- "*Avarız*" md., **İ.A. II**, İstanbul 1949, s.13-19
- "*Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*", **İ.Ü.İ.F.M. VII**, İstanbul 1955, s.217-218
- "*Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri*", **İ.Ü.İ.F.M. II**, İstanbul 1940, s.214-247
- BAYBURTLUOĞLU, Zafer, Emre Madran, "*Anadolu Türk İslam Yapıları*", **VII. T.T.K. Bildirileri**, Ankara 1981, s.941-949
- BAYKARA, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatına Giriş**, Ankara 1988

- BAYRAK M. Orhan, **Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu**, İstanbul. 1986
- BAYRAM. Mikail, “*Selçuklular Zamanında Tokat ve Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler*” **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)**, Ankara 1987, s.30-37
- BELHAR. Cem, **Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, D.İ.E. Yay., Ankara 1996
- BELLİ. Oktay, Gündâğ Kayaoğlu, **Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi**, İstanbul 1993
- BİLMEN. Ö. Nasuhi, **Kurban, Mahiyeti, Vücubu, Hikmet-i Teşriiyesi**, 2. Baskı, Ankara 1956
- CEBEÇİ. Suat, **Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi**, Ankara.1996
- CEMAL. A., **Tokat**, İstanbul 1932
- CİNLİOĞLU. H. Turgut, **Osmanlılar Zamanında Tokat I,II,III,IV**, Tokat 1941, 1950, 1951, 1973
- CÖHCE. Salim, “*Danışmendlilerin Haçlılarla Mücadelesi, Niksar'ın Fethi ve Danışmendliler Döneminde Niksar, Bilgi Şöleni Tebliğleri (8 Haziran 1996)*” Niksar 1996, s.18-21
- CUINET. Vital, **La Turquie D'Asie I**, Paris 1982
- ÇADIRCI. Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, T.T.K. Yay., Ankara 1991
- DARKOT. Besim, **Türkiye İktisadi Coğrafyası**, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul 1972
- Devlet Salnamesi 1926**
- D.İ.E. **Genel Nüfus Sayımları**, 1927, 1935, 1940, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, - 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, 1997
- 1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, Ankara 1993
- İstatistik Yıllığı, 1950, 1997**
- Millî Eğitimde 50. Yıl (1923-1973)**, Ankara 1973
- Millî Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 1994-95, 1996-97**
- 1927 Tarım Sayımı** Ankara 1970
- 1990 Genel Nüfus Sayımı Nüfusunun Sosyal ve ekonomik Nitelikleri, Tokat**, Ankara 1994

-----Kültür istatistikleri, 1974-1997

-----Tarımsal Yapı ve Üretim, 1975,1996

DOĞANAY. Hayati, **Türkiye Beşeri Coğrafyası**, M.E.B. Yay., İstanbul 1997

D.P.T. **İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Kasım 1997** Ankara 1997

EBERHARD, W., **Çin'in Şimal Komşuları**, (nşr. Nimet Uluğtığ), Ankara 1942

EDHEM, Halil. "*Anadolu'da İslami Kitabeler*" **T.O.E.M.**, S.34. s.567-577

EDİRNELİ ORUÇ BEĞ. **Oruç Beğ Tarihi**, Tercüman 1001 Temel Eserler Dizisi
(nşr. Atsız), İstanbul 1972

ELDEM, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında bir
Tetkik**, T.T.K. Yay., Ankara 1994

ELİADE, Mircea, **Kutsal ve Din Dışı**, İstanbul 1991

ELVAN, Lütfi. "*Tokat İlinin Ekonomik Gelişmesinde Ana Strateji ve Tedbirler*",
Tokat İlinin Ekonomik Gelişmesi, Seminer, İ.A.V., Tokat 1998,
135-143

ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 1994

ERCAN, Yavuz. "*Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler
ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar*", **Belleten 55/213**,
s.371-391.

ERDEM, Sargon. "*Tokat Kelimesi Üzerine Düşünceler*", **Türk Tarihinde ve
Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)**, Ankara
1987, s.217-230

ERGENÇ, Özer. "*XVII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına ilişkin Bazı
Bilgiler*", **Belleten LIII/203**, s.501-533

ERGİNER, Gürbüz, **Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban
Ritüelleri**, Yapı ve Kredi Bank. Yay., İstanbul 1997

ERKAL, Mustafa, **Sosyoloji**, İlaveli 5. Baskı, İstanbul 1993

ERÖZ, Mehmet, "*Türk Boylarında Kanısız Kurban Geleneği*" **Türk Kültürü**,
S. 211, Mayıs, Ağustos 1980, s.211-217

EVLİYA ÇELEBİ, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi V**, İstanbul 1978, Üçdal Neşriyat

FIGLALI E. Ruhi, **Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri**, 4. Baskı, İstanbul 1990

----- **Türkiyede Alevilik ve Bektaşılık**, Ankara 1991

- FONTAİNER, V., **Voyages En Orient Entrepris Par Ordre du Gouvernement Français de L'annee 1821 a Lannee 1829**, Paris 1829
- GENÇ, Mehmet, "*17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat*", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)**, Ankara 1987, s.145-169
- Genelkurmal Başkanlığı, **Karadeniz Havzası Kuzey Kısmı, Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari**, Ankara 1936
- GÖDE, Kemal, **Eratnalılar (1327-1381)**, T.T.K. Yay. Ankara 1994
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, "*15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm*", **Vakıflar Dergisi**, S. VI, İstanbul 1965.s.51-61
- "*Tokat*" md., **İA XII/I**, İstanbul 1993, s.400-408
- GÖYÜNÇ, Nejat, "*Hane Deyimi Hakkında*" **İ.Ü.E.F.T.D.**, S.32, İstanbul 1973, s.331-348
- GÜÇER, L., **XVI-XVII. Asırlarında Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul 1964
- GÜNALTAY, Şemseddin, **Yakın Şark II, Anadolu (En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilasına Kadar)**, Ankara 1987
- GÜNAY, Ünver- A. Vehbi Ecer, **Toplumsal Değişme Din ve Tarikatlar**, Erciyes Ün. Yay., Kayseri 1999
- GÜNAY, Ünver- Harun Güngör, **Türk Dini Tarihisi**, İstanbul 1998
- GÜNAY, Ünver Harun Güngör, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihisi**, Ankara 1997
- GÜNAY, Ünver- Şaban Kuzgun- Harun Güngör- Huzeyfe Sayım- Abdulvahap Taştan, **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri**, Kayseri Büyükşehir Beld. Yay., Ankara 1996
- GÜNGÖR, Harun, "*Türklerde Kutsal Mekan Anlayışı (Kayseri Örneği)*", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.43, s.38-44
- GÜRBÜZ, Adnan, "*XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı*", **Vakıflar Dergisi**, S.26, İstanbul 1997, s.87-96
- GÜRÇAN, Tefvik, **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909-1913 ve 1914**, D.İ.E Yay., Ankara 1997

- HALAÇOĞLU, Yusuf, "*Tahrir Defterlerine Göre XV. Yüzyılda Bazı Anadolu Şehirlerinde Demografik Yapı*" **Tarih ve Medeniyet, Ocak 1996**, s.216-222
- HINZ, Walter, **Uzun Hasan ve Şeyh Cünyd**, (nşr. Tefvik Bıyıkollu), T.T.K. Yay., Ankara 1992
- HOCA SADETTİN, **Tacü't Tevarih I-II**, (nşr. İsmet Parmaksızoğlu), Kül. Bak. Yay., Ank. 1992.
- HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, **Amasya Tarihi I-II**, İstanbul 1927
- İBN KEMAL, **Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter** (nşr. Şerafettin Turan, T.T.K. Yay., Ankara 1957
- İBN-İ BİBİ, **El-Evamirü'l-Alaiyye fi'l Umuri'l-Alaiye**, (nşr. A. S. Erzi), T.T.K. Yay., Ankara 1956
- İBNİ FAZLAN, **İbni Fazlan Seyahatnamesi**, (nşr. R. Şeşen), İst. 1975
- İBN-İ KESİR, **El-Bidaye Ve'n-Nihaye XII**, (nşr. M. Kesin), İstanbul 1995,
- İNALCIK, Halil, "*Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde emek Maiyetinin Rolü*" **O.D.T.Ü Gelişme Dergisi (1979-80)**, Ankara 1980, s.1-65
- Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi üzerine Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, İstanbul 1993
- "*XV. Asır Türk İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları*", **İ.Ü.İ.F.M. XV**, İstanbul 1953-54, s.51-75
- İNAN, Abdülkadir, **Eski Türk Dini Tarihi**, Kül. Bak Yay., İstanbul 1976
- Makaleler ve İncelemeler I-II**, T.T.K. Yay., Ank. 1991,
- Tarihte ve Bugün Şamanizm**, 4. Baskı, Ank. 1995
- İNCEKARA, Ahmet, "*Tokat İlinin Ekonomik Yapısı*" **Tokat İlinin Ekonomik Gelişmesinde Tekstil Sanayiinin Yeri, Seminer, İ.A.V.**, Tokat 1997, s.39.48
- İŞBİRLİ, Mehmed, "*XVIII. Asır Ortalarında Tokat Şehri*" **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)**, Ankara 1987, s.57-70
- İZ, Mahir, **Tasavvuf**, İstanbul 1990
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Eski Türk Dini**, Kül. Bak. Yay., Ank. 1980

- KALAFAT, Yaşar, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının izleri**, T.K.A.E., Yay., Ank. 1990
- KAPUSUZ, Ahmet, **Tarihi Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Tokat**, Ankara 1994
- KARABORAN, Hilmi, **Nüfus Coğrafyası (Coğrafya Ders Notları)**, Elazığ 1984
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunun ilk Nüfus Sayımı**, Ankara 1943
- KARPAT, H. Kemal, **Ottoman Population (1880-1914) Demographic and Social Characteristics**, Medison 1985
- KELEŞ, Ruşen, **Türkiye'de Şehirleşme Konut ve Gecekondu**, İstanbul 1972
- KEMAL PAŞA-ZÂDE, **Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter**, (nşr. Ş. Turan), Ankara 1954,
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, T.T.K. Yay., Ank. 1991
- KÖKTEN, İ. Kılıç, "1947 Yılı Tarih Öncesi Araştırmaları", **Belleten XII/45**, s.223-227
- KÖPRÜLÜ, Fuad, "*İslam Süfi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığını Te'siri*" **Ank. Ün. İlah. Fak. Dergisi XVIII**, Ankara 1972, s.141-152
- Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara 1991
- KURAN, Ercüment, "*Milli Mücadelede Tokat*" **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)** Ankara 1987, s.212-216
- KUZGUN, Şaban, **Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri I**, İstanbul 1991
- Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara 1993
- Dinler Tarihi Dersleri I**, Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 1993
- LENNEP, J. Van Henry, **Travels in The Little Know Parts Of Asia Minor I**, London 1870
- M. NURİ EFENDİ, **Netâyicü'l-Vukûât I-II**, Ankara 1979
- M.E.B. **Cumhuriyetin 75. Yılında Gelişmeler ve Hedefler**, Ankara 1998
- MANTRAN, Rober, **XVI ve XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat** (Nşr. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1991
- MEHMED NEŞRİ, **Kitab-ı Cihan-Nüma** (Yay. Faik Reşit Unat- M. Altan Köymen) T.T.K. Yay., Ankara 1987

- Neşri Tarihi I-II** (nşr. M. Altan Köymen). Kül. Bak. Yay., Ankara 1948.
- MEMİŞ, Ekrem, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Konya 1989
- MERAL, Semra- Yusuf Meral, **Zile'de Camiler, Türbeler, Veliler ve Efsaneler**, İstanbul 1991
- MORIER, James, **A Journey Through Persia, Armenia And Asia Minor, To Constantinople in The Years 1808**, London 1812
- MUHAMMED MURAD, **Tarih-i Ebû'l Faruk**, (nşr. Taha Zade Ömer Faruk), İstanbul 1327
- NAİMA MUSTAFA EFENDİ, **Naima Tarihi I-III**, (nşr. Zuhuri Danışman), İstanbul 1967
- Niksar Kaymakamlığı, **Niksar 1993**, Niksar 1993
- OCAK, Ahmet Yaşar, "Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, S.XII, Ankara 1998 s.247-269
- Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul 1983
- Babaîler İsyanı**, 2. Baskı, İstanbul 1996
- Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-Nameler**, T.T.K.,Yay., Ankara 1997
- Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri**, Kül. ve Tur. Bak. Yay., Ank. 1984
- OSTROGORSKY Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, (nşr. Fikret Işıltan), T.T.K. Yay. Ankara 1995
- OZANKAYA, Özer, **Toplumbilim**, Genişletilmiş 9. Baskı, İstanbul 1996
- Toplumbilimleri Sözlüğü**, Ankara 1984
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi II**, M.E.B Yay., İstanbul 1997,
- ÖNDER, Mehmet, **Bitmez Tükenmez Anadolu (Hikayeleri, Efsaneleri, Destanlarıyla)**, Ankara 1970
- ÖRNEK, S. Veyis, **Etnoloji sözlüğü**, Ank. Ün. Yay., Ankara 1971
- Budunbilim Terimleri Sözlüğü**, T.D.K., Yay., Ankara 1971
- Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi, **1997-1998 Öğretim Yılı İstatistikleri**, Ankara 1998

- ÖZÇAĞLAR, Ali, "*Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşmeler*", **Coğrafya Araştırmaları**, S.3, T.T.K. Basımevi, Şubat 1991, Ankara 1991, s.61-76
- ÖZDEMİR, Rıfat, "*Tokat Esnaf Teşkilatı (1771-1840), I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*", Samsun 1998, s.397-424
- ÖZGÜÇ, Tahsin, **Maşat Höyük II**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1982
- PAKALIN, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III**, M.E.B. Yay., İstanbul 1993
- PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, **Peçevi Tarihi I-II** (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bak. Yay., Ankara 1992
- POLATÇI, İsmail, "*Tarih İçinde Tokat*", **Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi**, S.24, 1994, s.17-19
- POLONYALI SİMEON, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)**, (nşr. H. D. Andreasyon) İstanbul 1964
- PORTER, R. Ker, **Travels In Georgia, Persia Armenia, Ancient Bablynoia (During The Years 1817, 1818, 1819 And 1820)**, London 1822
- RAHMAN, Abdülkerim, **Uygur Folkloru**, (nşr. Soner Yalçın-Erkin Emet), Kül. Bak. Yay., Ank. 1996
- RAMSAY, W. M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (nşr. M. Pektaş), İstanbul 1960
- AHMED REFİK, **On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik**, İstanbul 1932
- Salname-i Vilayeti Sivas, 1287, 1293, 1301, 1308, 1325**
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316, 1317, 1319**
- SEVGİN, Nazmi, **Anadolu Kaleleri**, Ankara 1959
- SEVİM, Ali, Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi, Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, T.T.K. Yay., Ankara 1989
- SHAW, Stanford J., **Ottoman Population Movement During The Last Years Of The Empire 1885-1914 VII-VIII, Some Preliminary Remark**, İstanbul 1988
- SOLAKZADE, **Solakzade Tarihi**, İstanbul 1927

- STRABON, **Coğrafya**, Kitap XII, Bölüm I-II-III, (nşr. Adnan Pekman), İstanbul 1969
- SÜMER, Faruk, "*Anadolu'da Moğollar*" **S.A.D. I**, (1969) Ankara 1971, s.1-14722
 -----"*Karakoyunlular*" md., **İ.A. VI**, M.E.B., Yay., İstanbul 1977, s.292-305
 -----"*Kayı*" md., **İ.A. VI**, M.E.B., Yay., İstanbul 1950, s.459-462
 -----**Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, T.T.K. Yay., Ankara 1992
- ŞAHİN, İlhan-F. M. Emecan, "*XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Şehri*", **Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu, Tebliğler (Tokat 26-29 Haziran 1985)**, Ankara 1986, s.41-51
- ŞAHİN, İlhan- Feridun M. Emecan, "*XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı*" **Osmanlı Araştırmaları VII-VIII**, İstanbul 1988, s.287-308
- ŞEKER, Mehmet, **Fetihlerle Anadolunun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, Ankara 1991
- ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kamûsu'l A'lam II-III,IV-V-VI**, İstanbul 1996
 -----**Kâmûs-i Türki**, İstanbul 1316
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, **Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)**, Marmara Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990
- TANOĞLU, Ali, **Nüfus ve Yerleşme**, İstanbul Ün. Coğ. Enst. Yay., İstanbul 1969
- TANYU, Hikmet, **Ankara ve çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1967
 -----**Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ank. Ün. İlah. Fak. Yay., Ankara 1973
 -----"*Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar*", **Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı, 1975**, Ankara 1976, s.129-142
 -----**Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Kül. Bak. Yay., Ank. 1987
- TAVERNIER J. Baptiste, **Les Six Voyages en Turquie, en Perse et Aux indes I** Paris 1713,
- TAVKUL, Ufuk, **Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür**, İstanbul 1993
- TEMİZ, Şehri-Şükrü Peynirci, **Erbaa**, Erbaa 1996
- TEXIER, Charles, **Küçük Asya III**, Ali Suad trc. İstanbul 1340
- TIRAK İlhan, Mustafa Zengin, **Zile**, Zile 1994

TOGAN, Z. Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981

Tokat İl Yıllığı 1967, 1973

Tokat Otelcilik ve Turizm A.Ş., **Tokat**, İstanbul 1987

Tokat Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, **Tokat Turizm Envanteri**, Tokat 1990

Tokat Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü 1999 Verileri, Tokat 1999

Tokat Valiliği İl Halk Eğitim Müdürlüğü 1997-1998 Verileri, Tokat 1999

Tokat Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü 1997-1998 Öğr.Yılı İstatistikleri,
Tokat, 1999

Tokat Valiliği İl Müftülüğü Temmuz 1998 İstatistikleri, Tokat 1998

Tokat Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Şubesi 1998 Verileri, Tokat 1999

Tokat Valiliği İl Sanayi ve Ticaret Müdürlüğü Verileri, Tokat 1999

(İsimsiz), **Tokat Vilayetin Ahval-i Coğrafisi**, Sivas Vilayet Matbaası, Sivas 1926

TOURNEFORT, P. de Joseph, **Relation d'un Voyage de Levant II**, Amsterdam
1718

TUNCER, Orhan Cezmi, "*Tarihte Sivas ve Sivas Yapılarının Genel Tanımı*", **Kültür
ve Sanat**, S.6, Haziran 1990, Ankara 1990, s.14-17

TURAN, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1993

-----**Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul 1993

-----**Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1993

-----**Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi**, İstanbul 1993

-----**Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, T.T.K. Yay. Ank.
1988

TURSUN BEY, **Tarih-i Ebü'l Feth**, (nşr. Mertal Tulum) İstanbul 1977

TÜCCAR-ZADE İBRAHİM HİLMİ, **Memalik-i Osmaniyye Ceb Atlası**, İstanbul
1323

TÜMER, Günay, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara 1988

TÜMERTEKİN, E. **Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsal Fonksiyonları**. İ.Ü. Yay.,
1973

Türkiye Gazetesi, **Evlialar Ansiklopedisi X-XII**, İstanbul 1993

TÜRKMEN, Muharrem, "*Tokat'ta Yatırlar, Ziyaretler*" **I-II**, **Sivas Folkloru**, S.33,
34, Ekim, Kasım 1975, s.12-15,14-15

ULU, Emin, **100. Yılında Almus**, İstanbul 1987

- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, T.T.K. Yay., Ankara 1984
- Kitabeler II**, İstanbul 1927
- Osmanlı Tarihi I-II**, T.T.K. Yay., 2. Baskı, Ankara 1961
- “*Mehmed I*” md., **İ. A. VII**, M.E.B. Yay., İstanbul 1973, s.496-506
- ÜÇER, Müjgan, “*Tokat Efsaneleri*”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)**, Ankara 1987, s.217-230
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, “*Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri*”, **Ankara Ün. İlah. Fak. Dergisi XVII**, Ankara 1969, s.1-28
- WITTEK, P., “*Bizanslılardan, Türklere Geçen Yer Adları*”, (Nşr. M. Eren), **S.A.D. I**, Ankara 1970, s.193-240
- YAVI, Ersal, **Tokat, Niksar, zile, Artova, Erbaa, Turhal, Reşadiye, Almus, Tokat** Otelecilik ve Turizm A.Ş. Yay., İstanbul 1986
- YARDIMCI, Mehmet, **Halkbilim ve Edebiyat Yazıtları**, Malatya 1993
- YAZICI, Tahsin, “*Tarikat*” md., **İ.A. XII-I**, M.E.B., Yay., İstanbul 1993, s.1-18
- Yeşilyurt Kaymakamlığı, **Musaköy’den Yeşilyurt’a**, Ankara 1996
- YILMAZ, Kamil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 1994
- YINANÇ, M. Halil “*Danışmendiler*” md., **İ.A. III**, M.E.B., İstanbul 1963, s.468-479
- “*Akkoyunlular*” md., **İ.A. I**, M.E.B., Yay. İstanbul 1950, s.251-270
- **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu’nu Fethi**, İstanbul 1994
- Komisyon, “*Tokat*” md., **Yurt Ansiklopedisi X**, İstanbul 1982-1983-1984, s.7077-7166
- ZEYTİNOĞLU, Erol, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 1972